

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ALİ B. SÜLEYMAN EL-MANSÛRÎ VE MEŞHUR MISIR
TARİKİ KURRÂLARI

DOKTORA TEZİ

Ahmet GÖKDEMİR

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Muhammet BEYLER

HAZİRAN – 2017

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ALİ B. SÜLEYMAN EL-MANSÛRÎ VE MEŞHUR MISIR
TARİKİ KURRÂLARI

DOKTORA TEZİ

Ahmet GÖKDEMİR (127313009)

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Bu tez 16/06/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

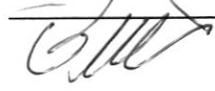
Yrd. Doç. Dr. Muhammet Beyler

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Prof. Dr. Ömer Çelik

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

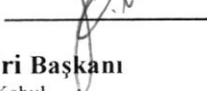
Doç. Dr. M. Atilla Akdemir

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Yrd. Doç. Dr. Fatma Kızıl

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Yrd. Doç. Dr. İlyas Akyüzoğlu

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlâk kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ahmet GÖKDEMİR

08.06.2017

ÖNSÖZ

Kıraat ilmi vesilesiyle Kur'ân lafızlarını hata, tağyir ve tahriften koruyan Allah Teâlâ'ya hamdolsun. Kur'ân'ın sahih bir şekilde okunması hususunda Cebrail (a.s.) tarafından yetiştirilen ve almış olduğu bu eğitimi ashabına aktaran Hz. Peygamber'e (s.a.v.) salâtü selâm olsun. Yine Allah'ın selamı, rahmeti ve mağfireti Hz. Peygamber'den öğrendikleri şekilde kıraatleri korumak ve bunlar dışındakilerin okunmasını engellemek suretiyle bu ilme katkıda bulunan ve bugünlere kadar gelmesine vesile olan O'nun âline, ashâbına ve onların yolundan gidenlerin üzerine olsun.

Dinî ilimlerin başında Kur'ân ilimleri gelmektedir. Bu ilimlerden en önemlileri de Kur'ân'ın okunmasına dair kıraat ilmi ile yorumuyla alakalı tefsirdir. Kur'ân ilimlerin başlangıcı Hz. Peygamber'le (s.a.v.) olmuş, sonrasında bu doğrultuda İslâm medeniyetinde birçok ilim ve sanat dalı ile kurumlar ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde de aynı minvalde çalışmalar ortaya konulmuş, bu manada kendinden önceki birikimin devam ettirilmesi ve bunun üzerine katkıda bulunulması suretiyle Kur'ân hizmeti önemsenmiştir. Padişahlar, sadrazamlar ile üst düzey bürokratlar Kur'ân'a ve bilhassa kıraate hizmet eden âlimler için kurumlar tesis edip bu kişileri buralarda istihdam ederek Kur'ân'a hizmetten geri durmamışlardır. Osmanlı'da Kur'ân kıraatiyle ilgili bilgisi, fazileti ve kişiliği sebebiyle Köprülüzâde Mustafa Paşa tarafından Mısır'da keşfedilip payitahta davet edilen Ali b. Süleyman el-Mansûrî de bahsi geçen âlimlerden biridir. Kendisi Osmanlı ilim dünyasında özellikle de kıraat ilminde o kadar etkili olmuştur ki tesis ettiği tarik Osmanlı'da okutulan iki ana tarikten biri olmuştur. Ali b. Süleyman el-Mansûrî sonrasında da Osmanlı kıraat eğitiminde Mısır tariki bünyesinde birçok âlim hizmetleri ve eserleriyle ön plana çıkmışlardır. Araştırmanın konusu da Mısır tarikinin Osmanlı'ya kazandırılması ve yaygınlaşmasına vesile olan başta el-Mansûrî olmak üzere bahsi geçen birtakım âlimlerin hayatları, kıraate hizmetleri ve eserleri ile bu ilme katkıları olacak şekilde belirlenmiştir.

Tez bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan meydana gelmiştir. Giriş bölümünde araştırmanın konusu ve önemi, yöntemi ile kaynaklarına değinilmiştir. Birinci bölümde el-Mansûrî öncesi kıraat ilmi tarihinden ana hatlarıyla bahsedilmiştir. İkinci bölümde el-Mansûrî'nin hayatı, eğitim ve öğretimi ile eserlerine değinilirken üçüncü

bölümde ise Mısır tarikinin meşhur kurrâları ve varsa eserleri ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise teze ilgili çıkarılan sonuçlara yer verilmiştir.

Bu vesileyle gerek tez konusunun belirlenmesi ve tezin planlanmasında gerekse tezin daha sonraki aşamalarında bize yol gösteren değerli danışmanım Yrd. Doç. Dr. Muhammet Beyler hocama, yine ikinci danışmanlarım Doç. Dr. Mustafa Atilla Akdemir ile Yrd. Doç. Dr. Mustafa Kılıç hocalarıma, tezin bölümlerini düzenli bir şekilde okuyup değerli görüşleriyle bizlere ışık tutan tez izleme jüri üyeleri Yrd. Doç. Dr. Fatma Kızıl ile Yrd. Doç. Dr. İlyas Akyüzoğlu'na, doktora tez savunmada teşrif edip değerli görüşleriyle tezimize katkıda bulunan hocam Prof. Dr. Ömer Çelik'e, çalışmamızın tashihi hususunda yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarım Hidayet Ayan, Ahmet Kaya ve Mehmet Bağcıvan'a, incelemede şekil açısından emeği olan Naci Demirci, Dr. Selman Çalışkan, Sibgatullah Korhan ve Abdullah Akyüz'e ve tezin başından sonuna kadar maddi-manevi destekleriyle yanımda bulunup emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	I
ÖNSÖZ.....	II
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR	VI
ÖZET.....	VII
SUMMARY.....	VIII
GİRİŞ	1
A. KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI.....	1
B. ARAŞTIRMADA TAKİP EDİLEN YÖNTEM	4
C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ B. SÜLEYMAN EL-MANSÛRÎ ÖNCESİ KIRAAT İLMİ TÂRİHİ

A. HZ. PEYGAMBER (s.a.v.) DÖNEMİ.....	11
1. Hz. Peygamber (s.a.v.) Dönemi Kur'ân Eğitimi.....	11
2. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kur'ân Öğretim Usûlleri	14
3. Kıraatler Açısından Arzalar.....	15
4. Yedi Harf Ruhsatı	16
5. Hz. Peygamber (s.a.v.) Devrinde Kur'ân Eğitiminin Yapıldığı Yerler.....	17
B. SAHÂBE DÖNEMİ.....	20
1. Kur'ân'ın Bir Araya Getirilmesi.....	22
2. Kur'ân'ın Çoğaltılması	23
3. Kıraatlerin Yayılması.....	27
4. Sahâbenin Kıraat Öğretim Usûlleri ve Mekânları	27
C. TÂBİİN DÖNEMİ	28
D. TÂBİİN SONRASI DÖNEM.....	31
1. Kur'ân'ın Noktalanması ve Harekelenmesi	33
2. Seb'a Tarîkinin Oluşumu	34
3. Seb'a Tarîkinin Sistemli Hale Getirilmesi	35
4. Aşere Tarîkinin Oluşması.....	37
5. Takib Edilen Usûl.....	40
6. Kur'ân ve Kıraat Eğitimi Verilen Kurumlar	41
E. ALİ B. SÜLEYMAN EL-MANSÛRÎ ÖNCESİ OSMANLI DEVLETİ'NDE KIRAAT İLMİ	46

İKİNCİ BÖLÜM

ALİ B. SÜLEYMAN EL-MANSÛRÎ

A. HAYATI	58
B. YAŞADIĞI DÖNEM.....	60
1. Mısır Dönemi	60
2. Osmanlı Dönemi	62
C. HOCALARI	71
D. TALEBELERİ.....	86

E. ÇAĞDAŞLARI.....	94
F. VAZİFELERİ ve GÖREV YAPTIĞI EĞİTİM KURUMLARI	106
1.Yapmış Olduğu Vazifeler	106
2.Görev Yaptığı Eğitim Kurumları.....	108
G. ESERLERİ	109
1. Kıraat İlmine Dair Eserleri.....	110
a. Tahrîrâta Dair Eserleri.....	110
b. Dâd Harfine Dair Eserleri.....	124
c. Diğer Kıraat Eserleri	135
2. Arap Diline Dair Eserleri	146
a. Sarf ve Nahve Dair Eserleri	146
b. Kelime Bilgisine Dair Eseri.....	153

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEŞHUR MISIR TARİKİ KURRÂLARI

A.TARİKLER VE MESLEKLER HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	158
1. Tarikler.....	158
2. Meslekler.....	165
a. İtilâf Mesleği.....	166
b. Sûfî Mesleği	172
c. Mutkin Mesleği.....	173
d. Atâullah Mesleği.....	177
B. MISIR TARİKİ'NİN MEŞHUR KURRÂLARI VE ESERLERİ	183
1. Ali b. Süleyman el-Mansûrî Öncesi Mısır Tariki'nin Meşhur Kurrâları ve Eserleri .	183
2. Ali b. Süleyman el-Mansûrî Sonrası Mısır Tariki'nin Meşhur Kurrâları ve Eserleri	187
SONUÇ	219
KAYNAKÇA.....	228
ÖZGEÇMİŞ	259

KISALTMALAR

b.	: bin
Bkz.	: Bakınız
Blm.	: Bölümü
b.y.y.	: Basım Yeri Yok
çev.	: Çeviren
<i>DİA.</i>	: <i>Diyanet İslâm Ansiklopedisi</i>
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
EKEV.	: Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
Ens.	: Enstitüsü
Fak.	: Fakültesi
FSM.	: Fatih Sultan Mehmed Üniversitesi
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
h.zr.	: Hazırlayan
<i>İA.</i>	: <i>MEB İslâm Ansiklopedisi</i>
İFAV.	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İ.H.K.	: İl Halk Kütüphanesi
KSÜ.	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Ktp.	: Kütüphanesi
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİFV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
nşr.	: Neşreden
nr.	: Numara
nr. y.	: Numara yok
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallâhü anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
sy.	: Sayı
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
t.y.	: Tarih Yok
Üniv.	: Üniversitesi
v. dğr.	: Ve diğerleri
vr.	: Varak no
Yay.	: Yayınları
y.y.	: Yayınevi Yok

ÖZET

Tezin Başlığı: Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları	
Tezin Yazarı: Ahmet Gökdemir	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Muhammet Beyler
Kabul Tarihi: 16/06/2017	Sayfa Sayısı: VIII + 259
Ana Bilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri Bilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri	
<p>XVII. yy. âlimlerinden Ali b. Süleyman el-Mansûrî talebe yetiştirmek ve eser vermek sûretiyle hem kıraat ilminde hem de diğer ilimlerde önemli bir yere sahiptir. el-Mansûrî'nin sahip olduğu ilmî birikimde yetiştiği ortamın ve ders aldığı hocaların etkisi büyüktür. Kendisi de sahip olduğu bu birikimi talebeleri ve eserleri vasıtasıyla sonrasına aktarabilmiştir. el-Mansûrî'nin ilim dünyasına bir diğer katkısı da Osmanlı kıraat ilmi sahasına kazandırmış olduğu ve İstanbul tariki ile birlikte iki ana ekolden birini teşkil eden Mısır tarikidir. İsmi "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları" şeklinde belirlediğimiz bu çalışma, kendisinin kıraat ilmindeki konumunun daha iyi anlaşılması açısından el-Mansûrî öncesi kıraat ilmi tarihi, el-Mansûrî'nin kendisi ve yaşadığı dönem ile el-Mansûrî sonrası Mısır tarihinin durumu olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Araştırmalarımız sonucunda Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin Osmanlı kıraat ilminde Mısır tarihinin teşekkülünde müstesna bir yerinin olduğu, gerek eser yazmak gerekse öğrenci yetiştirmek yoluyla kendinden önceki kıraat birikiminin sonraki nesillere aktarımında büyük rol oynadığı görülmüştür.</p>	
Anahtar Kelimeler: Ali b. Süleyman el-Mansûrî, Kur'ân, Kıraat, Mısır Tariki, Osmanlı.	

SUMMARY

Thesis Title: Ali b. Suleyman el-Mansûrî and Famous Reciters of Mısır Tariki	
Thesis Author: Ahmet Gökdemir	Advisor: Yrd. Doç. Dr. Muhammet Beyler
Date of Acceptance: 16/06//2017	Total Number of Pages: VIII+ 259
Department: Basic Islamic Sciences	Field of Study: Basic Islamic Sciences
<p>Ali b. Suleyman el-Mansûrî a well-known scholar of the 17 th century is an important figure in many sciences including qiraat. His surroundings and teachers played a very important role in el-Mansûrî's educaiton. He carried out his knowledge through his books and his students. One other success of el-Mansûrî was the “Mısır tariki” founded by him and became one of the main professions along with the “İstanbul tariki” in Ottoman era.</p> <p>This work named as “Ali b. Suleyman el-Mansûrî and Famous Reciters of Mısır Tariki” is composed of three chapters: The first chapter is the history of qiraat professions before el-Mansûrî, the second chapter is biyography el-Mansûrî and detailed discripting his era and the third chapter is Mısır tariki after him.</p> <p>In our study we present the importance of Ali b. Suleyman el-Mansûrî in the transfer of the Ottoman qiraat profession by teaching and by books to following generations.</p>	
Keywords: Ali b. Suleyman el-Mansûrî, Qur'an, Qiraat, Mısır Tariki, Ottomans	

GİRİŞ

A. KONUNUN ÖNEMİ ve AMACI

Ali b. Süleyman el-Mansûrî (ö. 1134/1721) yapmış olduğu vazifelerin görev tanımları ile katkıda bulunduğu eğitim kurumlarının vakfiyelerinde vazife alacak kimselerde aranan şartlar muvacehesinde kıraat ilminde otorite, mehâric-i hurûf ve tecvid ilminde mâhir, râviler ve tarikleri ile kıraat ilmi teorisine hâkim kişi olma vasıflarını haizdir. Ayrıca el-Mansûrî, kendisine nispet edilen reîsülkurrâlık vasfı nedeniyle kıraat ilminde müracaat kaynağı ve denetleme mekânizmasının başındaki kişi olarak görülmüştür. Bununla beraber dersiâmlık ve muhaddislik vazifeleri ve bunların görev tanımları gereği kendisinin camilerde halka ders verme salahiyetine sahip, isnad zinciriyle birlikte hadis bilgisine vakıf biri olduğu söylenebilir.

Bir ilim dalının gelişmesi öncelikle o sahada telifte bulunmuş kişilerin tespit edilip eserlerinin ortaya çıkarılması ve incelenmesi, ayrıca mensubu oldukları sahadaki etkilerinin beyan edilmesiyle mümkün olur. Özellikle de kıraat gibi diğer alanlara nispetle daha az araştırmanın yapıldığı sahalarda bu türden çalışmalar çok daha önemlidir.

Bu çalışma da böyle bir düşüncenin ürünü olarak ortaya konulmuştur. Zira Ali b. Süleyman el-Mansûrî, kıraat ilmindeki konumu nedeniyle hakkında çalışma yapılması gerekli bir zattır. Çünkü kendisi Osmanlı kıraat ilminde iki ana akımdan biri olan Mısır tarikinin Osmanlı'ya getirilmesine ve burada kökleşmesine vesile olan kişidir. Her ne kadar adı geçen tarikin Osmanlı'ya gelişinde az da olsa Ahmed el-Eskâtî'nin (ö. 1159/1746) katkısı bulunsa da bu tarikin Osmanlı'daki esas nakledicisi el-Mansûrî'dir. Mısır tarikine mensup kişilerin icâzetnâmelerinde daha ziyade el-Mansûrî'nin ismi geçmesi bu durumun göstergesidir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Ali b. Süleyman el-Mansûrî devrine kadarki dönemde İbnü'l-Cezerî, Molla Gürânî ve Ahmet el-Mesyerî'nin kıraat ilminde önemli bir yeri vardır. Bu zatlardan el-Mesyerî ile el-Mansûrî, kırâ'ât-i seb'a, 'aşere ve takrîb tariklerinin uygulanışında bu topraklarda takip edilen meşhur iki ekolün öncüleri olmuşlardır. Dolayısıyla Osmanlı'dan bu yana kıraat tedrisinde tevarüs edilmiş sadece iki tarikin mevcudiyetine rağmen bu ekoller ve müessisleri hakkında çok fazla bilginin bulunmaması bir eksiklik olarak düşünülebilir. Ayrıca kıraat alanına büyük katkıları olmuş kişilerin hizmetlerini ortaya çıkarıp onların bu uğurdaki çabalarını takdir etmek kendilerine karşı bir vefa borcu olsa gerektir. Bu tezin konusunun 'Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları' olarak belirlenmesinde böyle bir düşüncenin etkisi olmuştur.

el-Mansûrî, kıraat ilminin tahrîrâtla ilgili kısmına yönelik önemli çalışmalarda bulunmuş ve talebelerinde de bu yönde büyük bir etkisi olmuştur. el-Mansûrî'nin tahrîrâtla ilgili eserleri sonrasında Osmanlı kıraat ilmi geleneğinde tahrîrâta dair telif işi büyük bir merhale kat etmiş ve bu doğrultuda birçok Osmanlı kıraat âlimi tahrîrâta yönelik eser yazmıştır. Tahrîrâtla alakalı eser yazanlara dikkat edildiğinde bunların büyük bir kısmının el-Mansûrî'nin talebesi ya da talebelerinin talebeleri olmaları bu düşüncüyü destekler mahiyettedir. Bu alanda kendisine ve talebesi Mustafa el-İzmîrî'ye (ö. 1155/1742) ekol nispet edilmesi de bu durumu kanıtlar niteliktedir.

el-Mansûrî'nin eserleri vasıtasıyla Osmanlı kıraat dünyasına yapmış olduğu katkılarında biri de dad (د) harfine dair risâlelerinde serdettiği görüşleridir. el-Mansûrî bahsi geçen eserlerindeki görüşleri ve talebeleri vasıtasıyla Osmanlı'da dad harfine dair cereyan eden tartışmalarda büyük bir yere sahiptir. Dolayısıyla mümkün olduğu ölçüde Osmanlı'daki dad harfiyle alakalı tartışmalar ve el-Mansûrî'nin bu tartışmalardaki yerine değinmek tezin amaçlarından biri olmuştur. Bununla beraber tezde yer alacak bilgilerin Osmanlı'da dad harfi muvacehesinde meydana gelen tartışmalara dair bir çalışmaya kapı aralması da tezin hedeflerine ulaşması açısından önemlidir. el-Mansûrî'nin tüm bu sayılan özellikleri sebebiyle üzerinde çalışma yapılması gereken birisi olduğu düşünülebilir. Bu tezin ortaya çıkmasında böyle bir düşüncenin tesiri olmuştur.

el-Mansûrî'nin Osmanlı ilim dünyası açısından bir diğer önemli yönü aklî ilimlere dair birikimi ile bu yöndeki bilgilerini talebelerine aktarmasıdır. Zira el-Mansûrî'nin talebelerine vermiş olduğu icâzetlerde bu durum dile getirilir. Yine Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi (ö. 1167/1755) gibi kıraat ve hadis sahaslarında Osmanlı ilim dünyasına büyük katkıları bulunan bir zata aklî ilimlere dair ders vermesi kendisinin aklî ilimlerdeki konumunun bir diğer göstergesidir. Ayrıca el-Mansûrî'nin Arap dili ile ilgili yazmış olduğu eserleri de Osmanlı ilim camiasına bir diğer önemli katkısı olarak zikretmek gerekir.

Tezin amaçlarından biri de el-Mansûrî'nin kıraat alanında Osmanlı ilim dünyasına kazandırdığı Mısır tarikinın meşhur kurrâlarına dair bilgi vermektir. Bilindiği üzere bahsi geçen tarik Osmanlı ve sonrasında süregelen iki ana tarikten biridir ve bugünkü haliyle bu ülkeye hastır. Bu sebepten adı geçen tarike hizmet edip bugünlere gelmesine vesile olan kurrâların hayatlarına ve yetiştirdiği talebelerle yazdıkları eserler vasıtasıyla kıraat ilmine yapmış oldukları katkılara değinmek tezin amaçlarından biri olarak belirlenmiştir. Kurrâlardan bahsedilen bölümde öncelikli olarak amaçlanan şey ise bahsi geçen tarikin ortaya çıkışı, meslekleri, kurrâları ve eserlerine değinmektir. Burada amaçlanan bir başka husus da konuyla ilgili ileride yapılacak çalışmalar için yol açmaktır. Mesela Mısır tariki kurrâlarından bazılarının tahrîrâte dair eserleri mevcuttur. Bu tezde adı geçen zatların tahrîrâte dair eserlerinin ortaya çıkarılması ve bunlarla ilgili kısa da olsa bilgi verilmesi tezin amaçlarından biridir. Buradaki bir diğer amaç ise bu eser sahipleri ve çalışmalarıyla ilgili araştırmalara vesile olmaktır.

Özetle söylemek gerekirse tezin hedefleri, içereceği konular itibariyle kıraat tarihi ile kıraat sahasında rical ilmine katkıda bulunmak, kaynaklardan yola çıkarak Ali b. Süleyman el-Mansûrî'yi tanıtmak, bununla beraber kendisinin Osmanlı ilim dünyasındaki yerini özellikle de kıraat alanındaki konumunu tespit etmek, ayrıca yetiştirdiği talebeleri ile yazmış olduğu eserler bakımından Kur'ân eğitimine katkılarını ortaya koymaktır. Bunun yanında el-Mansûrî'nin Osmanlı ilim dünyasına kazandırmış olduğu Mısır tarikinın oluşumu, meslekleri, meşhur kurrâları ile eserlerini ele almak sûretiyle bu ilme katkıda bulunmaktır.

B. ARAŞTIRMADA TAKİP EDİLEN YÖNTEM

Çalışmada Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin kıraat ilmindeki yeri ve konumunu belirlemeye yardımcı olması açısından el-Mansûrî öncesi kıraat ilmi tarihi ile sonrasındaki Mısır tarihinin durumuna da tezde ayrı bir bölüm olarak yer verilmiştir. Birinci bölümde el-Mansûrî öncesindeki kıraat ilmi tarihi özet bir şekilde ele alınmıştır. Bu bölümde sırasıyla Hz. Peygamber (s.a.v.), sahâbe, tâbiîn ve tâbiîn sonrası dönemleri ile el-Mansûrî öncesi Osmanlı Devleti'nde Kur'ân kıraatinin geçirmiş olduğu süreçler, bu zaman zarfında kıraat eğitiminde uygulanan usûller ile kıraat tedrisinin yapıldığı mekânlara değinilmiştir.

el-Mansûrî'nin kendisinden bahsedildiği ikinci bölümde ise sırasıyla hayatı, genel hatlarıyla yaşadığı dönemde Mısır ve Osmanlı Devleti, hocaları, talebeleri, çağdaşları, yapmış olduğu vazifeler ve görev yaptığı eğitim kurumları ile eserlerine değinilmiştir. Bu başlıklardan hayatı ile ilgili çok fazla bilgi olmadığından el-Mansûrî'den icâzetler yoluyla ulaşılabildiği kadarıyla bahsedilmiştir. Yaşadığı dönemde Mısır ve Osmanlı başlığında ise bahsi geçen konulara dair özet bilgi verilip mümkün olduğunca ele alınan konuların el-Mansûrî ile ilgili olmasına dikkat edilmiştir.

Hocaları ve talebeleri başlığında bahsi geçen şahısların hayatlarına kısaca değinilmiştir. Bu zatlarla ilgili bilgi verilirken de daha ziyade kıraat ilmiyle ilgili yönleri ele alınmıştır. el-Mansûrî'nin hocaları ve talebelerinden bahsedilirken icâzetnâmeler ve tabakât kitaplarından istifade edilmiştir. Ayrıca bu başlıkta adı geçen kişilerin sadece kıraate dair eserlerine ayrıntıya kaçmadan kısaca değinilmiştir. Bununla beraber bu iki başlıkta tanıtılan kimselerin hocaları ile talebelerine de dipnotta işaret edilmiştir.

Çağdaşları başlığında kısa bir dönem de olsa el-Mansûrî ile aynı zamanda yaşamış, özellikle de yetiştirdiği talebeler ve yazmış olduğu eserlerle kendi dönemlerinde kıraate önemli hizmetleri bulunan kişiler ele alınmıştır. el-Mansûrî'nin çağdaşlarına dair bilgi verilirken de hocaları ve talebelerindeki usûl takip edilmiştir. Ancak bu başlıkta çağdaşlarının hocaları ve talebeleriyle ilgili bilgiler zaid görülüp bahsi geçen kimselerin sadece isimleri zikredilmiştir.

Vazifeleri ve görev yaptığı eğitim kurumları başlığında el-Mansûrî'nin üstlendiği vazifeler ile bu kurumların kendisiyle ilgili kısımlarına değinilmiş olup bu

başlıktaki bilgiler mümkün olduğunca kısa tutulmaya çalışılmıştır. Eğer dile getirilmesi gereken önemli ayrıntılar varsa bu türden bilgilere dipnotta yer verilmiştir.

Söz konusu bölümün son başlığında el-Mansûrî'nin eserleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmış, eserlerde bulunan konular ve bu konular hakkında el-Mansûrî'nin serdettiği görüşler, eserin yazımında istifade edilen kaynaklar, ele alınan konuların bulunduğu varak numaraları gibi bilgilere yer verilmiştir. Eserleriyle ilgili hakkında malumat verilen bir diğer konu da bunların kütüphanelerde bulunan nüshalarıdır. Ayrıca el-Mansûrî'nin eserlerinin ait oldukları ilme katkıları da bu bölümde değinilen hususlardan biridir.

Tezin Mısır tariki isimli üçüncü bölümü tarikler, meslekler, örneklerle Mısır tarihinin İstanbul tarikinden farkları ve meşhur Mısır tariki kurrâları ile eserlerinden bahsedilecek şekilde oluşturulmuştur. Tarikler bahsinde özet bir şekilde Ali b. Süleyman öncesi kıraat ilminde oluşmuş tarikler ile mensubu bulunduğu Mısır tarikine değinilmiş, ayrıca Mısır tarihinin oluşumunda geçirdiği süreçlerden bahsedilmiştir. Mesleklerden bahsedilirken de mesleğin kendisi, kurucusu ve temel kaynakları ele alınmıştır. Ayrıca adı geçen kaynaklardaki konular, kaynakların yazımında istifade edilen eserler ile az da olsa vücûhâtların ele alınış şekli gibi önemli hususlar da dile getirilmiştir.

“Mısır Tarihinin Meşhur Kurrâları ve Eserleri” başlığında ise İbnü'l-Cezerî'den bu yana Mısır tariki kurrâlarından meşhur olanlar incelenmiştir. Muhammed b. Sâlim et-Tablâvî (ö. 966/1558), Abdülhak es-Sinbâtî (ö. 980/1572), Şehâze el-Yemenî (ö. 966/1558) gibi gerek el-Mansûrî öncesinde yaşamış olsun gerekse kendisinden sonra gelmiş olsun bahsi geçen kişilerin özellikle zikredilmesinin sebebi, isimlerinin Osmanlı Mısır tariki icâzetnâmelerinin genelinde geçiyor olmasıdır. Ayrıca Mısır tariki mensup olup da eser sahibi oldukları için eserleriyle birlikte bu başlıkta kendilerinden bahsedilen kurrâlar da mevcuttur. Adı geçen başlık ile tezin diğer bölümlerinde bahsi geçen kişiler ve bunların hizmet ettiği kurumlarla eserlerinin isimleri için *DİA*'ya müracaat edilmiştir.

Tezin sonuç bölümünde ise elde edilen veriler doğrultusunda hizmetleri, eserleri ve talebeleri aracılığıyla Ali b. Süleyman'ın kıraat ilmindeki yeri, etkileri ile Mısır tarikine dair ulaşılan sonuçlara yer verilmiştir.

C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Ali b. Süleyman öncesi kıraat ilmi tarihi başlıklı tezin birinci bölümünün yazımında *Kütüb-i Sitte*'nin yanı sıra Ebû Bekr Muhammed el-Bâkılânî'nin (ö. 403/1013) *el-İntisâr*'ı, Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *el-Muhkem ve et-Teysîr*'i, İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *Üsdü'l-Ğābe*'si, Şemseddîn ez-Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*'ı, Bedreddîn ez-Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Burhân*'ı, İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr, et-Temhîd, el-Müncid ve Ğāyetü'n-nihāye*'si, Celâleddîn es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân*'ı, Ahmed el-Bennâ'nın (ö. 1117/1705) *el-İthâf*'ı, Muhammed ez-Zürkânî'nin (ö. 1367/1948) *Menâhilü'l-'irfân*'ı, Subhi Sâlih'in (1926/1986) *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*'ı gibi o döneme ait Kur'ân eğitime dair bilgiler veren eserlerden istifade edilmiştir. Ayrıca Abdülhamit Birişik'm *Kıraat İlmi ve Tarihi*, Muhammed Hamidullah'm *İslam Peygamber'i ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, Kettânî'nin *et-Terâtîbü'l-idâriyye*'si, İsmet Ersöz'ün *Kur'ân Tarihi*, Necati Tetik'in *Kıraat İlminin Tarihi*, İsmâil Cerrahoğlu'nun *Tefsir Usûlü*, Atilla Akdemir'in *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Tarihi*, Mehmet Dağ'm *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*'ı, Ahmed Çelebi'nin *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi* ile Ziya Kazıcı'nın *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi* gibi konuyla alakalı kitaplara da müracaat edilmiştir.

Birinci bölümde adı geçen şahıslardan bir kısmı ve bunların eserleri ile yedi harf gibi konular ele alınırken bahsi geçen hususlarla alakalı yapılmış çalışmalar bulunması sebebiyle bölümün yazımında bir kısım tez, makale ve maddelerden de yararlanılmıştır. Makale ve maddelerden istifade edilen konu başlıklarından biri de zikri geçen dönemde Kur'ân eğitimi verilen mekânlardır. Bunlardan istifade edilme nedeni ise o konuyla ilgili yapılmış müstakil çalışmalar olmalarıdır. Tüm bu sayılan kaynaklarla beraber birinci bölümde istifade edilen diğer bir kaynak türü yazma eserlerdir. Bu eserlerden daha ziyade Ahmed el-Mesyerî'nin anlatıldığı başlıkta yararlanılmıştır.

Tezin Ali b. Süleyman el-Mansûrî adlı ikinci bölümünün hayatı başlığında kendisinin talebelerine vermiş olduğu icâzetler ile Şeyhî'nin (ö. 1144/1731) *Vekāyi*'sinden istifade edilirken Kadir Ayaz'm "Kevserî'nin İcâzetnâmesinde Yer Alan İsnadlar" isimli makalesinden de yararlanılmıştır. el-Mansûrî'nin yaşadığı dönem, Nureddin Ceviz'in *Osmanlılar Döneminde Mısır'da Arap Edebiyatı* ile Yılmaz

Öztuna'nın *Kısa Osmanlı Tarihi* isimli kitabı, Mehmet Emin Yoluk'un *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri* isimli tezi, Gülgün Üçel Aybet'in "16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Kültürel Hayat" adlı makalesinde olduğu gibi konuya dair kitap, tez, makale ve maddelerden yola çıkılarak ele alınmıştır. Ayrıca yukarıda zikri geçen icâzetnâmelerden bu başlıkta da istifade edilmiştir.

el-Mansûrî'nin hocalarından bahsedilen başlıkta ismi geçen kişilerle ilgili bilgi veren Murâdî'nin (ö. 1206/1791) *Silkü'd-dürer*'i, Bağdatlı'nın (1839/1920) *Hediyyetü'l-ârifîn*'i, Bursalı Mehmed Tahir'in (1861/1925) *Osmanlı Müellifleri*, ez-Zirikli'nin (1893/1976) *el-A'lâm*'ı ile Kehhâle'nin (1905/1987) *Mu'cemü'l-müellifîn*'inden yoğun bir şekilde istifâde edilip biyografiler daha ziyade bu vb. eserler vasıtasıyla ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca bu başlıkta el-Mansûrî'nin talebelerine vermiş olduğu icâzetler ile hocalarına ait matbu veya mahdud eserler, bahsi geçen kişilerle alakalı yazılmış tezler, makale ve ansiklopedi maddelerinden istifade edilmiştir. Talebeleri başlığında kullanılan kaynaklar ise çağdaşları ve hocaları başlığında kullanılan eserlerdir. Ayrıca bu bölümde el-Mansûrî'nin talebeleri Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa, Köprülüzâde Nûman Paşa ve Abdullah Paşa'nın biyografileri ele alınırken diğer başlıklardan farklı olarak Sultan Murat Topçu'nun *XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Bir Bâni Ailesi: Köprülüler*, Murat Sayın'ın *Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Vakıfları*, Abdullah Akyüz'ün *Osmanlı Kıraat Âlimleri* tezleri ile Abdülkadir Özcan'ın Köprülülerle ilgili maddeleri ve el-Mansûrî'nin talebelerine vermiş olduğu icâzetlerden istifâde edilmiştir. Ayrıca bu başlıkta ismi geçen kişilerin kendilerine ait risâleler ile kıraate dair eserleri de kullanılan kaynaklar arasındadır.

Çağdaşları başlığında müracaat edilen kaynaklar hocaları başlığındakilerle benzerlik göstermekle birlikte; Rahmi Yaran'ın el-Birmâvî (ö. 1106/1694) ile ilgili "Birmâvî, İbrahim b. Muhammed" isimli maddesinde olduğu gibi adı geçen kişilerle alakalı yazılmış madde, makale ve tez gibi çalışmalardan da yararlanılmıştır. Bu başlıkta yararlanılan eserlerden bir kısmı da Saçaklızâde'nin *Risâletü'd-dad* isimli risâlesi ve *Cühdü'l-mukîl*'indeki gibi el-Mansûrî'nin çağdaşlarının kendilerine ait risâle ve eserleridir. Bu eserlerden bazıları matbu iken bazıları da mahtuttur.

el-Mansûrî'nin yapmış olduğu vazifeler ile görev yaptığı eğitim kurumları başlığı, Recep Akakuş'un *DİA*'da bulunan "Reîsülkurrrâ" isimli maddesinde olduğu

gibi zikri geçen vazifelerle ilgili görev tanımlarından bahsedilen yazılar ile Murat Saym'ın *Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Vakıfları* tezindeki gibi görev yaptığı kurumların anlatıldığı tez ve makalelerden, bununla beraber yapmış olduğu vazifelerle alakalı yer yer el-Mansûrî'nin eserlerinden istifade edilmek suretiyle oluşturulmuştur.

Eserleri bölümünde ise el-Mansûrî'nin kendi eserleri kullanılmıştır. Eserlerinin benzerleri arasındaki öneminin belirtilmesi açısından yer yer Abdurrahman el-Halîcî ile Emin Şinkîti'nin tahrîrâta dair, Yûsufefendizâde ile Mustafa İzmîrî'nin dad harfiyle ilgili eserlerinde olduğu üzere yardımcı kaynaklardan yararlanılmıştır. Ayrıca konuyla alakalı maddelerden de istifade edilmiştir.

Tezin “Meşhur Mısır Tariki Kurrâları” adlı üçüncü bölümünün “Tarikler” başlığında İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'i ile Atilla Akdemir'in *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları*, Mustafa b. Hasen el-İslambulî'nin (ö. 1145/1733) *Mürşidü't-talebe*'si, Ahmed Hilmi'nin (ö. 1914) *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası*'daki “Ravdatü'l-kurrâ” başlıklı yazısı Ali Osman Yüksel'in “İbnü'l-Cezerî Tayyibetü'n-Neşr'i ve Özellikleri” isimli makalesi esas alınmakla beraber konuyla alakalı birçok eser ve makaleden de faydalanılmıştır. “Meslekler” başlığında daha ziyade kullanılan kaynaklar ise Muhammed Emin Efendi'nin *Zühru'l-erîb* ve *Umdetü'l-hullân* adlı eserleri, Bursalı'nın *Osmanlı Müellifleri* ve Yûsufefendizâde'nin *Ecvibe*'si ile Ahmed Hilmi'nin yukarıda adı geçen yazısıdır. Bu başlıkta çokça değinilen diğer kaynaklar ise Muhammed en-Naîmî'nin (ö. 1172/1758) *Mutkân*'i, Ahmed Rüşdi'nin (ö. 1217/1802-03) *Mürşidü't-talebe*'si ve Yûsufefendizâde'nin *el-İtilâf*'ındaki gibi mesleklerin temel kaynakları olan kitaplardır.

Üçüncü bölümün “Meşhur Mısır Tariki Kurrâları ve Eserleri” başlığı ise Hacızâde Muhammed Efendi (ö. 1214/1799), Kirmastîzâde Ahmed Efendi'nin (ö. 1240/1824), Süleyman Sürûrî (ö. 1329/1911) ile İsmâil Hakkı Kastamonî (ö. 1339/1921) icâzetnâmelerinden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Mustafa İstanbulî'nin *Mürşidü't-talebe*'si, Eğinli Muhammed Hulusî'nin (ö. 1336/1917-18) *Esâmi-i Kurrâ Defteri*, Revnakoğlu'nun (1909/1968) *İlm-i Kıraat Mensupları*, Bağdatlı'nın *Hediyye*'si, Kehhâle'nin *Mu'cem*'i ve Zirikli'nin *el-A'lâm*'ı da bu başlıkta sıkça başvurulan biyografiye dair kaynaklardır. Ayrıca Sadık Albayrak'ın *Osmanlı Ulemâsı*, Ebü'lulâ Mardin'in (1881/1957) *Huzur Dersleri*, Süleyman Kazmaz'ın *Kazmaz Ailesinden*

Hatıralar'ı ile Abdullah Akyüz'ün *Osmanlı Kıraat Âlimleri* isimli eserlerinden de bu başlıkta ziyadesiyle istifade edilmiştir. Bununla beraber bölümün yazımında bahsi geçen kişilerle ilgili tez, makale ve maddelerden istifade önemsenmiştir. Kurrâların eserlerinden bahsedilirken de bu kişilerin kütüphanelerde bulunaneserlerine müracaat edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ B. SÜLEYMAN EL-MANSÛRÎ ÖNCESİ KIRAAT İLMİ TÂRİHİ

Ali b. Süleyman el-Mansûrî kıraat alanında yetiştirdiği talebe ve yazdığı eserlerle büyük bir katkıda bulunmuştur. Kıraat tarihi göz önüne alınacak olduğunda bu önemli katkının süregelen bir kıraat geleneğinin devamı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Ali b. Süleyman el-Mansûrî öncesi kıraat ilmi tarihinden ana hatlarıyla bahsetmek kendisinin kıraat ilmi tarihindeki yerini göstermesi açısından önemlidir. Buradan hareketle birinci bölümde Hz. Peygamber (s.a.v.), sahâbe, tâbiîn dönemi ve sonrasındaki kıraat ilminin tarihi süreçleri ele alınacak, ayrıca el-Mansûrî öncesi Osmanlı Devleti'ndeki kıraat ilminin durumuna değinilecektir. Bunun yanında bahsi geçen dönemlerde kıraat ilminde takip edilen yöntemler ile kıraat eğitimi verilen mekânlardan da bahsedilecektir.

A. HZ. PEYGAMBER (s.a.v.) DÖNEMİ

1. Hz. Peygamber (s.a.v.) Dönemi Kur'ân Eğitimi

Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur'ân'ı doğru ve güzel okuma hususunda Cebrâil (a.s.) aracılığıyla yetiştirilmiş, kendisi de Kur'ân eğitimiyle ilgili almış olduğu eğitimi ashâbına aktarmıştır. Resûlullâh, Kur'an eğitimi esnasında, ashâb içerisindeki güzel seslileri ve güçlü ezberleme yeteneğine sahip olanları, Kur'ân kıraati için teşvik etmiş ve onları özel olarak yetiştirmiştir. Resûlullâh'ın (s.a.v.) Kur'ân eğitimi hususunda yetiştirmiş olduğu kimseler, kıraat ilminin sonraki nesillere intikalinde büyük görevler üstlenmiştir.¹

Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde okuma yazma bilenlerin sayısı az ve yazının günlük hayatta kullanımı oldukça sınırlıdır.² O dönemde Mekke'de sadece yirmi kadar kişinin okuma yazma bilmesi bu durumu gösterir.³ Vahyin korunmasında yazıdan ziyade ezber daha güvenilir görüldüğünden,⁴ Kur'ân ilimleri tabii bir sûrette şifahi

¹ Abdülhamit Birişik, *Kıraat İlmi ve Târîhi*, Bursa: Emin Yayınları, 2014, s.13.

² Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), Ankara: Yeni Şafak Kültür Yay, 2003, II, s. 760; Mustafa A'zamî, "Asrı Saadette Yazı ve Vahiy Kâtipleri", (çev. Durak Pasmaz), *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, (ed. Vecdi Akyüz), İstanbul: Beyan Yayınları, 1994, I, s. 367.

³ Bkz. Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Abdürrabîh, *el-İkdü'l-ferîd*, (nşr. Ahmed Emin v. dğr.), Kahire: Mektebetü'n-Nahda el-İslâmiyye, 1963, s. 160-161; Mehmet Ali Kapar, "Asr-ı Saadette Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, (ed. Vecdi Akyüz), İstanbul: Beyan Yayınları, 1994, II, s. 331.

⁴ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, b.y.y: Matbaatü İsa'l-Bâbi'l-Halebî ve Şurakâh, t.y, I, s. 242; Muhsin Demirci, *Kur'ân Târîhi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, s. 109.

olarak devam etmiştir. Dolayısıyla pratikteki varlığını sürdürmesine rağmen Resûl-i Ekrem (s.a.v.) veya sahâbe devrinde Kur'ân tefsirine ve ilimlerine dair bir eser telifine gerek görülmemiştir.⁵ Bununla beraber Hz. Peygamber (s.a.v.), kendisine vahiy kâtipleri edinip, vahiylerin, ezberlenmesinin yanı sıra vahiy kâtiplerince yazılmasını sağlamış,⁶ vahiylerin hangi sûreye ve o sûrede nereye konulacağını bildirmiş, yazılan vahiy metinlerini kontrol edip olabilecek muhtemel hataları düzeltmiştir.⁷

İlk dönemdeki Müslümanların hepsi aynı entelektüel birikime ve imkâna sahip değildir. Bu yüzden Hz. Peygamber (s.a.v.), inen vahiylerden birer nüsha edinmeleri hususunda herkesi sorumlu tutmamıştır. Mekkeli Müslümanlar, sonra da Medineliler, kendi imkânlarına göre bulabildikleri yazı malzemeleri üzerine, şahıslarına ait olmak üzere Kur'ân metnini yazmışlardır. Kur'ân'ın bazı kısımları vahiy kâtiplerinin birinde bulunabilirken diğer parçaları ise diğerlerinde olabilmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayattayken bu türden vahiy metinlerine sahip olanların sayısı yüzleri bulmuştur.⁸

Resûlullâh (s.a.v.), kendisine nâzil olan âyetleri, öğretildiği şekilde büyük bir özenle okumuş ve ashâbına öğretmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), inen vahiyleri, Kur'ân'ı, tebliğ vazifesinin gereği olarak, erkeklere de kadınlara da ayrı ayrı⁹ ve işitenin rahatça anlayacağı bir tarzda ağır ağır okumuş, çoğunlukla her bir âyet sonunda vakıf yapmıştır.¹⁰

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kur'ân tedrisinde Kur'ân'ın inzâlinin etkisi vardır. Yani Hz. Peygamber (s.a.v.), vahiylerin inzâlinde olduğu gibi, nazil olan âyetlerin

İbnü'l-Cezerî de Kur'ân'ın korunmasında temel unsurun ezber olduğunu söyler. (Bkz. Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, (thk. Ali Muhammed Debba'), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y, I, s. 6.)

⁵ Subhî b. İbrahim es-Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dimeşk: Matbaat-ü Câmia, 1962, I, s. 127.

⁶ İsmet Ersöz, *Kur'ân Târihi, Kur'ân-ı Kerîm'in İndirilişi ve Bugüne Gelişi*, İstanbul: Ravza Yayınları, 1996, s. 76.

⁷ (Muhammed Hamîdullah, *Kur'ân Târihi*, İstanbul: Beyan, 2010, s. 41; Ersöz, *Kur'ân Târihi*, s. 78.) Hamîdullah, Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı hem ezber hem de kitâbet yoluyla korunmasına yönelik, yazılı metinlerde oluşabilecek hataların ezber yoluyla düzeltilebileceğini; ezberdeki sorunların da yazılı metinlere müracaat etmek sûretiyle giderilebileceğini belirtir. (Bkz. Hamîdullah, *Kur'ân Târihi*, s. 42.)

⁸ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, I, s. 246-248.

⁹ İbn İshak Muhammed, *es-Sire*, (thk. Ahmet Ferîd) Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004, I-II, s. 189; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, II, s. 698.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahih*, (thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır), b.y.y: Dâru'n-Necât, h. 1422, "Fezâilü'l-Kur'ân", 29; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-Sahih*, (thk. Beşşar Avvâd), Beyrut: Dâru'l-Ğarb'il-İslâmî, 1998, "Kıraat", 1.

tadrîsini de peyderpey uygulamıştır. Hz. Osman (ö. 35/656) ve İbn Mes'ûd (ö. 32/652-53), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kur'ân'ı tadrîslerinde on ayeti geçmediklerini söylemiştir.¹¹ Sülemî'nin (ö. 73/692) bildirdiğine göre Hz. Peygamber'den (s.a.v.) kıraat aktaran kimseler de Kur'ân tadrîsini beşer ya da onar âyet şeklinde yapmış; kendisi, Hz. Osman'ın da içinde bulunduğu hocalarından aldığı şekilde talebelerine aktarımda bulunmuştur.¹² Bu rivayetlerden hareketle ashâbın Hz. Peygamber'den (s.a.v.) Kur'ân'ın sadece anlamlarını öğrenmedikleri bunun yanında lafızlarının telaffuz keyfiyetlerini de zaptettikleri söylenebilir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) aynı zamanda ibadetlerde okumaları için Kur'ân'ın ezberlenmesinde ısrar etmiştir. Ashâbdan bazıları bir kısım sûreleri, diğerleri başka sûreleri kâtiplerin nüshalarından ya da şifâhen ezberlemişlerdir. Bunun yanında Kur'ân'ın tamamını ezberleyenler de olmuştur.¹³ Kaynaklarda Ensar'dan biri kadın olmak üzere dört ile sekiz arasında kişinin Kur'ân'ın tamamını ezberlediği, muhacirlerden hafız olanların sayısının ise Ensar'dan daha fazla olduğu belirtilmektedir.¹⁴ Peygamberimiz (s.a.v.), Kur'ân hafızlarına özel ilgi göstermiştir. Hatta bu özel ilgi Uhud şehitlerinin defn işinde de kendini göstermektedir. Nitekim Uhud şehitleri ikişer üçer kişiler halinde defnedileceğinde, Hz. Peygamber (s.a.v.), "Kur'ân'dan ezberi en çok olan, kıbleye doğru öne geçirilsin." buyurmuştur.¹⁵

Resûlullâh (s.a.v.), Kur'ân eğitiminde ashâbdan bazılarının ismini özellikle zikredip, Kur'ân eğitiminin onlardan edinilmesini tavsiye etmiş; bu konuyla ilgili "Kur'ân'ı, Übey (ö. 33/654) ve İbn Mesud'dan öğrenin." demiştir.¹⁶ Resûlullâh (s.a.v.), aynı düşünceyle kabilelere İslam'ı öğretmesi için Kur'ân tadrîsinde mahir kimseleri

¹¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Cami'u'l-Beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), b.y.y: Müessesetü'r-Risâle, 2000, I, s. 80; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, I, s. 69.

¹² Şemseddin Ebû Abdillâh ez-Zehabî, *Mâ'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-emsâr*, b.y. y: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997, I, s. 29.

¹³ Zürcânî, *Menâhil*, I, s. 242; Ebû Bekir İbnü't-Tayyib el-Bakillânî, *el-İntisâr li'l-Kur'ân*, (nşr. Muhammed 'Isâm el-Kudât), Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 2001, I, s. 168-169.

¹⁴ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, I, s. 242-245.

¹⁵ Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 67.

¹⁶ Buhari, "Fezâilü's-sahâbe", 29; Kettânî, Muhammed Abdülhay Kettânî, *et-Terâtübü'l-idâriyye*, (çev. Ahmet Özel), İstanbul: İz Yayıncılık, 2003, II, s. 294.

görevlendirmiştir.¹⁷ Mesela hicretten birkaç yıl önce Râfi‘ b. Malik’e (ö.3/625), Akabe’de, o zamana kadar inen bütün âyet ve sûrelerin olduğu Kur’ân nüshasını vermiş ve Kur’ân’ı öğretmesini istemiştir. Râfi‘ de bu nüshayı kendi mahalle mescidinde okumuş ve okutmuştur.¹⁸

Hz. Muhammed (s.a.v.), bu yöntemle, Kur’ân metninin tamamının korunmasını güvence altına almak istemiş, yazıdaki hatalar ezberlenmiş metinle düzeltilmiş, hafıza zayıflığından doğabilecek kusurlar da yazılı metne müracaat edilerek giderilmiştir. Kur’ân eğitimi, bütün tarih boyunca bu şekilde uygulanmış ve kuşaktan kuşağa aktarılmak sûretiyle şüana kadar gelmiştir. Bu tarz eğitimde Kur’ân metni, yetkili bir öğretmenin gözetiminde öğrenilmiş ve eğitimin sonunda metnin doğru olarak öğrenildiği, yazılı bir vesika ile belirtilmiştir.¹⁹

2. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Kur’ân Öğretim Usûlleri

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Kur’ân’ı ümmetine tâlimi semâ ve arz yoluyla olmuştur. Evvela kendisi Kur’ân’ı semâ yoluyla Cebrâîl’den (a.s.) almış, öğrendiğini kendisine arz etmiştir. Cebrâîl (a.s.)’den aldığı tâlimusulünü aynen ashâbına uygulamıştır. İnen âyetleri ashâbına okuması semâ usulünün, ashâbından öğrettiklerini dinlemesi de arz usulünün tatbiki olmuştur. Her iki usulde münferid tâlimin yanı sıra toplu tâlim yöntemini de uygulamıştır.²⁰ Bu usûlle Hz. Peygamber’in (s.a.v.) okuyuşuna şahit olan veya ondan bizzat okuyan ashâb bu okuyuşları muhafaza ederek başkalarına nakletmiştir.²¹ Bu okuyuş şekli silsile halinde devam etmiştir. Şuanda da varlığını

¹⁷ Buhârî, “Tevhîd”, 14.

¹⁸ İbnü’l-Esîr Ebü’l-Hasen Ali, *Üsdü’l-gâbe fî ma’rifeti’s-sahâbe*, (thk. Halil Me’mun), Beyrut: Dâru’l-Mârif, 1997, II, s. 168.

¹⁹ Hamîdullah, *Kur’ân Târihi*, s. 45.

²⁰ Necati Tetik, *Başlangıçtan 9. Hicrî Asra Kadar Kıraat İlminin Tâlimi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990, s. 42.

²¹ (Birişik, *Kıraat İlmi ve Târihi*, s. 30.) Kıraatlerde infirâd usulü, kıraatlerin tek tek okunması şeklinde uygulanan usuldür. Kıraatlerin hepsini bir arada okuma anlamına gelen indirâc usulü ise h. V. asırdan itibaren uygulanmıştır. Kıraat eğitim metodu hususunda, Ali el-Kârî, semâ metodunun daha ziyade mütekaddimün tarafından, arz metodunun ise müteahhirün tarafından kullanıldığını söyler. (Bkz. Ebü’l-Hasen Nureddîn Ali el-Kârî, *el-Minehü’l-Fikriyye ‘alâ metni’l-Cezerîyye*, Mısır: y.y, h. 1308, s. 17-18.) Hz. Peygamber’den (s.a.v.) sonraki dönemlerde semâ usulünün ferdi olarak uygulanmasının yanı sıra toplu olarak da uygulanması söz konusu olmuştur. Nitekim kıraat imamlarından Kisâî’nin bir kürsünün üzerinde Kur’ân’ın tamamını okuduğu, talebelerinin de ellerinde mushaflarla hocalarını takip edip notlar aldığı rivayet edilmiştir. (İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fî’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, (thk. Ali Muhammed Zıba’), Mısır: el-Matbaatü’t-Ticâriyyetü’l-Kübrâ, t.y, I, s. 172.)

devam ettiren icazetname geleneği bu durumun göstergelerindedir. Zira kıraat ilminde icazetname geleneğinde usulüne uygun verilen icazet, kıraatin hocadan doğru bir şekilde öğrenildiğinin ve icazet alan kimsenin kendisinden sonrakine aktarabileceğinin yazılı olarak ifade edildiği belgedir.

3. Kıraatler Açısından Arzalar

Resûlullâh (s.a.v.) devrinde Kur'ân'ın metni, tertibi ve kıraati açısından önemli hususlardan biri de her yıl Ramazan ayında Hz. Peygamber (s.a.v.) ile Cebrâil (a.s.) arasında gerçekleştirilen arzalardır. Bu arzalarda Hz. Peygamber'in (s.a.v.), o güne kadar nâzil olan âyetlerden oluşan Kur'ân metnini, baştan sona kadar okuduğu, sahâbenin de kendilerine ait nüshalar üzerinde, kelimelerde veya ayet-sûre sıralamalarında, yanlışları varsa düzelttiği ifade edilmektedir.²² Ayrıca Resûlullâh (s.a.v.) arza-i ahîrada Kur'ân'ı baştan sona iki kere okumuş, bu okuma işi arza-i ahîra olarak adlandırılmıştır.²³ Bu şekilde yazı, ezber ve bir üstadın yanında tâlim görme²⁴ tarzındaki üçlü tedbir sayesinde Kur'ân-ı Kerîm zamanımıza kadar tahrife uğramadan noksansız olarak ulaştırılmıştır.²⁵

²² Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, II, s. 698.

²³ Zürkânî, *Menâhil*, I, s. 241.

²⁴ İlim elde etmede iki ana yol vardır. Bunlardan birinci usul olan müşâfehe, bir hocanın gözetiminde yüz yüze eğitim demektir. İkincisi ise herhangi bir aracı olmaksızın kişinin doğrudan kitaptan ilim elde etmesi şeklindeki mütalaausulüdür. (Bkz. İbrahim b. Muhammed b. Mûsâ eş-Şatîbî el-Lahmî, *el-Muvâfakât fî usuli'l-ahkâm*, [thk. Hasan Al Selman], Mısır: Dâr-u İbn-i Affân, 1997, I, s. 147.) Kur'ân ilimleri içerisinde ses merkezli olan kıraat ilminde ilim elde etme yollarının ikincisi olan herhangi bir hoca olmaksızın doğrudan kitaptan mütalaa metodu uygun görülmemektedir. Zira kıraat ilminde esas olan, kıraatlerin otantik okunuşlarını 'fem-i muhsin' den (uzman ağzı) doğrudan almaktır. Kıraatte en uygun yol kıraatleri 'fem-i muhsin'den elde etmektir. Ancak bununla beraber fem-i muhsinin de kıraatlerin kitaplarda yazılmış olan teorik boyutuna uygun olması gerektiği söylenir. İbnü'l-Cezerî, kıraatleri, bu şekilde gerektiği gibi okunmaması halini, tahrif etmek şeklinde nitelendirir. (Bkz. İbnü'l-Cezerî, *et-Temhid fî ilmi't-tecvîd*, [thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb], Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1985, s. 1, 44.) Bu metod bir nevi iki yolun cem'i demektir. Kıraatlerin seslendirilişinde harflerin mahreçlerinin doğru telaffuzu, dudak tâlimi ve doğru ses esas olduğundan talebe ders esnasında etrafla ilgisini kesip fem-i muhsin olan hocasını dikkatlice takip eder. Resûlullâh (s.a.v.), Kur'ân ehlini ve hafızları övüp ashâbı Kur'ân'ı doğru bir şekilde öğrenmeye ve okuyup okutmaya teşvik ederek, Kur'ân kıraati hususunda istidat sahibi olup gayret sarf edenleri onurlandırmıştır. Bunun yanında Kur'ân'ın doğru şekilde öğrenilmiş halinin unutulmaması hususunda uyarıda bulunmuştur. (Bkz. Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 23; Tirmizî, "Menâkîb", 33.)

²⁵ Hamîdullah, *Kur'ân-ı Kerîm Târîhi*, s. 4 4.

4. Yedi Harf Ruhsatı

Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur'ân'ın yedi harf üzere indirildiğini belirtmekle beraber, yedi harfin ne anlama geldiğini tam olarak ifade etmemiştir. Yedi harfin anlamı ile ilgili nass ve rivayet olmadığından bu konuda ihtilaf edilmiştir. Ancak her ne kadar yedi harfin içeriği ile ilgili ortak fikir etrafında bir araya gelinememiş olsa da kıraat farklılıklarının ortaya çıkış nedeninin yedi harf ruhsatı olduğu hususunda genel kabul oluşmuştur.²⁶

Mekke toplumu genel olarak Kureyş, buna tabi olan gruplar ve kabilelerden oluşur. Ancak büyük kısmı Medine'ye hicret sonrasında nâzil olan Kur'ân, Medineliler'den bazısına ve civar kabilelere telaffuz keyfiyeti açısından ağır gelmeye başlamıştır. Yedi harf ruhsatı Medine döneminde bu türden sıkıntılar sonrasında gelmiştir. Bu kolaylık sayesinde farklı kabilelere mensup Müslümanların Kur'ân öğrenme hususundaki mazeretleri ortadan kalkmıştır.²⁷

Allah Teâlâ hiç şüphesiz vahyin her devirde insanlar tarafından bilinmesini ve yaşanmasını ister. Bu sebeple insanların İslâm'ın en önemli kaynağı Kur'ân'ı tanınması ve iyi öğrenmesi gerekmektedir. Kur'ân'ı, vahyin indiği dönemde tebliğcisi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında iyi ve doğru biçimde öğrenen, onu gelecek nesillere daha doğru ve rahat aktarabilir. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.v.) İslâm'ın yayılmasına ve Kur'ân'ın öğrenilmesine büyük önem atfetmiş ve kendisi de bu işi ziyadesiyle yapmıştır. Bu görevi îfâ ederken Kur'ân'ın değişik lehçelere göre okunmasının gerekliliğini tespit etmiş ve yedi harf ruhsatının söz konusu olmadığı zaman zarfında; toplumdaki öğrenme kabiliyeti düşük olan yaşlıların, çocukların, okuma yazma bilmeyenlerin ve câriyelerin, Kur'ân'ın öğrenilmesine güç yetiremeyeceği düşüncesiyle, bunu gerekçelendirmiştir.²⁸ Dolayısıyla yedi harf ruhsatının temelinde Kur'ân'ın anlaşılması ve telaffuzuna yönelik zorluk bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Allah Teâlâ'dan Kur'ân'ı birden fazla lehçe (harf) üzere okumak için izin istemedeki

²⁶ Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), b.y. y: Dâr-u İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1957, I, s. 227.

²⁷ Birişik, *Kıraat İlmi ve Târihi*, s. 38.

²⁸ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İstanbul: İSAM, 2011, s. 45.

ısrarı da bunun içindir.²⁹ Dolayısıyla kıraat ilminin zenginleşmesini ve gelişmesini sağlayan en önemli hususun, Kur’ân’ın kolay okunup anlaşılması için getirilen yedi harf ruhsatı olduğu söylenilebilir.³⁰

Yedi harfle ilgili bilgilerin kaynağı Hz. Peygamber (s.a.v.) ile ashâbından nakledilen haberlerdir.³¹ Bu haberlere bakıldığında ashâbdan bazıları arasında yedi harfle ilgili ihtilaflar görülmektedir. Bu ihtilaflar Kur’ân’ın tefsiri ve hükümlerinden daha ziyade Kur’ân’ın okunuşuyla alakalıdır. İhtilafların sebepleri ise sahâbenin icthadları değil, Resûlullâh’tan (s.a.v.) öğrenme şekilleridir.³²

5. Hz. Peygamber (s.a.v.) Devrinde Kur’ân Eğitiminin Yapıldığı Yerler

Sahâbe, Mekke döneminde, ‘Erkam’ın evi’ olarak bilinen ‘Dâr’ul-Erkâm’da toplanmış³³ ve inen âyetleri öğrenmiştir. Sahâbenin bu hali Hz. Ömer Müslüman olana

²⁹ Müslim, “Salâtü’l-Müsâfirîn”, 821.

³⁰ Birişik, *Kıraat İlmi ve Târîhi*, s. 36.

³¹ Buhârî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 5; “Tevhid”, 53; Ebü’l-Hüseyin Müslim b. Haccac b. Müslim, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Beyrut: Dâr-u İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, t.y, “Salâtü’l-Müsâfirîn”, 270; Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş’as, *es-Sünen*, (thk. Muhammed Muhyiddîn), Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, t.y, “Vitir”, 21; Tirmizî, “Kıraat”, 11; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünen*, (thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde), Halep: Mektebetü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, 1986, “İftitâh”, 37.

Yedi harf meselesinin mâhiyeti, kaynağı, anlaşılması ve uygulanması ile ilgili tartışmalar ilk dönemlerden itibaren eksik olmamıştır. Konuyla ilgili değerlendirmeler için bkz. Emin Aşıkutlu, “Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb’a Hadisi: Tahric, Tahlil ve Değerlendirme”, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları 4*, İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2002, s. 43-106; M. Zahid Kevserî, “Yedi Harf Nedir”, (çev. İsmail Karaçam), *Diyanet İlmi Dergi*, III/IV (1978): s. 171-179; Suat Yıldırım, “el-Ahrufü’s-Seb’a”, *DİA*, II, 175-177; Birişik, *Kıraat İlmi ve Târîhi*, s. 36-49; Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *el-Ahrufü’s-seb’a ‘ale’l-Kur’ân*, (thk. Abdülmüheymîn et-Tahhân), b.y.y: Mektebetü’l-Menârah, 1408/1988; Mennâ’ b. Halil el-Kattân, *Nüzûlü’l-Kur’ân ‘alâ seb’ati ehrufin*, Kahire: Mektebet-ü Vehbe, 1991; Hasan Ziyâeddîn İtr, *el-Ahrufü’s-seb’a ve menziletü’l-kirââ minhâ*, Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1988; Ebü’l-Fazl Abdurrahmân b. Ahmed er-Râzî, *Meâni’l-ahrufi’s-seb’a*, (thk. Hasan Ziyâeddin İtr), Beyrut: Dâru’n-Nevâdir, 2012; Fatih Çollak, “Kur’ân’ın Nâzil Olduğu Yedi Harf Ruhsatı ve Kıraat İhtilaflarının Karakteristiği”, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları-3*, İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2002, s. 211-247; Subhî, *Mebâhis fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, s. 105-124; Mehmet Çalışkan, “Kur’ân’ın Nüzûlü ve Yedi Harf Meselesi (el-Ahrufü’s-Seb’a) Meselesi”, *Çukurova Üniv. İlahiyât Fak. Dergisi*, I (2005): s. 215-242; Osman Kaya, “Kur’ân’ın Yedi Harf Üzere İndirilmesi ve Ahrufü’s-Seb’a (Yedi Harf) Meselesi”, *Cumhuriyet Üniv. İlahiyât Fak. Dergisi*, II (2004): s. 219-244; Çetin Abdurrahman, “Kur’ân-ı Kerim’in indirildiği Yedi Harf”, *İslâmî Araştırmalar*, III (1987): s. 71-88.

³² Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2005, s. 84.

³³ Erkam’ın evinde olduğu gibi sahâbeden durumu müsait olanlar, toplanıp ibadet etme ve eğitim gibi sebeplerle, evlerinin bazı bölümlerini umuma açtılar. Onların bu özverili davranışı evlerin ileriki dönemlerde de toplantı yerleri, ibadethane ve eğitim yuvaları olmaları yönünde güzel örnek olmuştur. (Bkz. Asım Köksal, *İslam Târîhi*, İstanbul: Şamil Yayınları, 1989, III, s. 202.)

kadar devam etmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'ye hicretinden önce zaman zaman kendi evini de öğretim maksatlı kullandığı olmuştur.³⁴

Kur'ân eğitiminin daha ziyade Medine'de geliştiği, bunun da Resûlullâh (s.a.v.) ile ashâb arasındaki engelsiz ilişkinin bir sonucu olduğu söylenebilir. Mescidin varlığı, mescid yanında Suffe'nin bulunması, ashâbın kendi arasındaki diyalog gibi müsbet şartlar, Kur'ân eğitiminin buna bağlı olarak da Hz. Peygamber'den (s.a.v.) duyulan farklı kıraatlerin yaygınlaşmasını olumlu yönde etkilemiştir.³⁵ Medine'ye hicretten sonra şartlar kolaylaştıkça sahâbenin Kur'ân'la meşguliyeti artmıştır. Hicretten sonra Benû Âmir kabilesine, İslâm'ı ve Kur'ân'ı öğretmeleri için gönderilen ve yolda pusu kuruluş şehit edilen sahâbe sayısının yetmiş olması, hicretten sonra kısa bir sürede, Kur'ân bilgisine sahip olanların sayısının fazlalığına işarettir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu vak'adan sonra Suffe'deki Kur'ân tâlimini daha da hızlandırmıştır.³⁶

Suffe, caminin hemen yanı başında gündüzleri okul olarak kullanılan, geceleri barınacak bir yeri olmayanlar için yatakhane vazifesi gören geniş bir oda şeklinde inşa edilmiş³⁷ ve ashâb-ı Suffe, burada gecelemiştir.³⁸ Suffe kurumu İslam'da ilk üniversiteyi teşkil etmiş,³⁹ Resûlullâh da (s.a.v.) burada dersler vermiş, talebelere birini onların başkanı olarak tayin etmiştir. Başlangıçta okuma yazma ve Kur'ân öğretimi için bazı öğretmenler de bu kurumda vazife almıştır. Mesela Ubâde b. Sâmî (ö. 34/654), burada Kur'ân ve okuma yazma eğitimi veren kimselerden biridir.⁴⁰ Suffe'deki talebeler kendilerini yetiştirdikten sonra⁴¹ gittikleri bölgelerde Kur'ân eğitimi organizasyonunun başındaki isimler olmuşlardır.⁴² Mesela Muaz b. Cebel (ö.

³⁴ Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Târîhi*, (çev. Ali Yardım), İstanbul: Damla Yayınları, 1983, s. 59.

³⁵ Birışık, *Kıraat İlmi ve Târîhi*, s. 34.

³⁶ Müslim, "İmâre", 147.

³⁷ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, II, s. 179.

³⁸ Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, (çev. Ahmet Özel), İstanbul: İz Yayıncılık, 2003, II, s. 56.

³⁹ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, II, s. 179.

⁴⁰ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, II, s. 768.

⁴¹ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, II, s. 770.

⁴² Mehmet Ünal, *Kur'ânın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Ankara: Feer Yayınları, 2005, s. 20.

17/638), eğitimle ilgili işleri koordinesi için Yemen'e gönderilmiştir. Muaz b. Cebel'in görevi ise köyleri ziyaret edip, oralarda eğitim sistemi kurmaktır.⁴³

Suffe'deki talebe sayısının, bir dönem dört yüzü bulduğu söylenir. Bu sayıya yerli ve yabancı öğrenciler dâhildir. Resûlullâh (s.a.v.), Suffe'de kalan, su taşıyarak ve odun keserek hayatlarını bizzat kazanan bu yabancı talebelerin ihtiyaçlarını karşılamaları için Medinelilerin sehâvet ve iyilikseverlik duygularına hitap etmiş, Medineliler de bu çağrıya en güzel şekilde karşılık vermiştir.⁴⁴ Mesela, Medineliler, Suffe okulunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere, üzeri hurma dolu dalları getirip Suffe'ye bırakmış, vazifeliler onları yüksek bir yere asmış, ashâb-ı Suffe de bu hurmalardan yemiştir.⁴⁵ Suffe'ye, müslümanların hurma mahsullerinin zekâtları da verilmiş, ilimle meşgul olup çeşitli kabilelere öğretmen olarak gönderilen ashâb-ı Suffe'ye bu zekât gelirlerinden harcama yapılmıştır.⁴⁶ Ashâb-ı Suffe karın tokluğuna kendilerini ilim öğrenme ve öğretmeye adanmışlardır. "Kendilerine açlıktan bayılıp düşen bedeviler", denildiğinde, Allah Resûlü (s.a.v.), "Allah katındaki değerinizi bilseydiniz ihtiyaç ve sıkıntınızın devam etmesini isterdiniz." demiştir.⁴⁷

Suffe ihtiyacı karşılamaz hale gelince Resûlullâh (s.a.v.), buradaki sıkışıklığı gidermek için Medine'deki mahallelerde birçok okul açmıştır. Daha hicretin ikinci senesinde Medine'de Daru'l-Kurrâ adında, Kur'ân öğretimine tahsis edilmiş, yeni bir okul faaliyete geçirilmiştir. Aynı şekilde Medine'nin güneyinde kurulu Kuba Camii'nde bir okulun mevcudiyetinden bahsedilmektedir. Resûlullâh (s.a.v.) buraya sık sık gelmiş ve öğretime nezaret etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) merkez edindiği Mescid-i Nebi hariç, Resûlullâh (s.a.v.) hayatta iken, dokuz küçük caminin varlığından⁴⁸ bahsedilmektedir. Bu camiler aynı zamanda birer eğitim merkezi olarak kullanılmıştır.⁴⁹ Bu yönleriyle cami ve mescidler, eğitim- öğretim kurumları içinde "umuma açık ve

⁴³ Kettânî, *Terâtib*, I, s. 43.

⁴⁴ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, II, s. 769.

⁴⁵ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, II, s. 770.

⁴⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce, *es-Sünen*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), b.y.y: Dâr-u İhyâi'l- Kütübi'l-Arabî, t.y, "Zekât", 19.

⁴⁷ Tirmizî, "Zühd", 39.

⁴⁸ Belâzûrî Ahmed b. Yahya, *Ensâbü'l-eshrâf*, (thk. Süheyl Zekkar), Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996, I, s. 273.

⁴⁹ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, II, s. 771.

ağırlıklı olarak dini ilimlere ayrılmış maârif müesseseleri” sayılabilir.⁵⁰ Bu müesseselerde ilk zamanlarda çocuklara verilen Kur’ân eğitimi, onların halkalara katılmaları ve yazıdan çok ezberlemeleri şeklinde olmuştur. Çocuklara dinî bilgileri öğretenler ise daha çok özel öğretmenler veya onların ebeveynleridir.⁵¹

B. SAHÂBE DÖNEMİ

Resûl-i Ekrem’in (s.a.v.) vefatından sonra da Kur’ân üzerindeki çalışmalar hızlanarak devam etmiştir. Sahâbe, kıraat ilminde Hz. Peygamber’den (s.a.v.) sonraki ikinci halkadır.⁵² Sahâbe, Kur’ân metninde söz konusu olabilecek herhangi bir kaybı önleme ve Hz. Peygamber’den (s.a.v.) öğrenilen kıraatleri muhafaza edip bunlar haricindeki kıraatleri engelleme üzere tüm gayretini iki noktada yoğunlaştırmış ve bu amaçla sahâbenin özel mushafına ve onların Kur’ân (kıraat) bilgilerine başvurmuştur.⁵³ Ayrıca Kur’ân’la ilgili soruları cevaplandırırken; Hz. Peygamber’den (s.a.v.) gelen hadislere, burada yeterli açıklamalar bulamadıklarında da Arap dili ve şiirine başvurmuştur. Kendi şahsi görüşlerini ise en sona bırakmıştır. Sahâbe devrinde, kıraat ilminin de dâhil olduğu Kur’ân ilimleri içerisinde, ilk tedvîn edilen ilim ise Kur’ân tefsiri olmuştur.⁵⁴

⁵⁰ Yusuf Alemdaroğlu, *İstanbul’da Kur’ân Okulları*, Ankara: TDV Yayınları, 2007, s. 83.

⁵¹ Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Târîhi*, İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay, 2003, s. 339.

⁵² Sahâbeden, kıraatleri doğrudan Hz. Peygamber’e (s.a.v.) okumak sûretiyle, ikinci halka olarak isnâd zincirinde ismi geçenlerden bazıları şunlardır. Muhâcirlerden Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah, Sa’d b. Ebû Vakkas, Abdullah İbn Mes’ûd, Huzeyfe b. Yemân, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Amr b. Âs, Abdullah b. Amr b. Âs, Muâviye b. Ebû Süfyan, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Sâib, Âişe bint Ebî Bekr, Hafsa bint Ömer, Ümmü Seleme; Ensâr’dan Übey b. Kâ’b, Muâz b. Cebel, Ebû’l-Derdâ, Zeyd b. Sâbit, Enes b. Mâlik. (Bkz. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâ’ati’l-’aşr*, I, s. 64; Ömer Nasuhi Bilmen, *Tefsir Târîhi*, Ankara: TDV Yayınları, 1955, I, s. 21; Abdurrahman Çetin, *Kur’ân İlimleri ve Kur’ân-ı Kerîm Târîhi*, İstanbul: Dergâh, 2012, s. 69; Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metodları*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2013, s. 35.)

⁵³ (İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Ankara: TDV Yayınları, 1995, s. 75.) Sahâbeden özel mushafı olanlardan bazıları şunlardır: Übey b. Kâ’b, İbn Mes’ûd, Ebû Mûsâ el-Eş’arî, Mikdâd b. Esved, Hz. Âişe, Ali b. Ebû Tâlib, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Abdullah b. Zübeyr, Hz. Fatma, Hz. Hafsa. (Bkz. el-Bakillânî, *el-İntisar*, I, s. 168; Muhammed Tâhir el-Haddâd, *Târîhu’l-Kur’ân’il-Kerîm*, [nşr. Mustafa Muhammed Yağmur], Cidde: Matbaatü’l-Fetih, 1946, I, s. 30; Theodor Nöldeke-Friedrich Schwally Fr., *Kur’ân Târîhi*, [çev. Muammer Sencer], İstanbul: İlke Yayınları, 1970, s. 35.) Bu zatların özel mushaflarının olmasının bir sebebi de Kur’ân eğitimcisi olmalarıdır. Zira bu eğitimcilerin ezberledikleriyle beraber ezberlerine delaleti açısından yanlarında birer mushaf olması gerekirdi. Konuyla ilgili bkz. Mehmet Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Ankara: Fecr Yayınları, 2005, s. 23.

⁵⁴ Birışık, *Kıraat İlmî ve Târîhi*, s. 20.

Kur'ân, sahâbenin içinde yaşadıkları bir toplumda inmiş, onlar da inen vahyi işitmiş ve hüküm âyetlerine göre hayatlarını düzenlemiştir. Sahâbe için Kur'ân sadece okunan bir kitap değildir. Onlar on âyeti öğrenmedikçe diğer on âyete geçmemiş, öğrendikleri on âyeti iyice özümseyip hayat düstûru haline getirdikten sonra diğer on âyete geçmişlerdir. Sahâbe Kur'ân'ın tertîl üzere okunmasında titiz olup anlaşılmadan süratle okunmasını hoş karşılamamıştır. Sahâbe bu konuyla ilgili olarak sonraki nesle, Kur'ân'ı üç günden az bir sürede okuyup bitirenin, okuduğundan çok fazla bir şey anlayamayacağını;⁵⁵ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendilerine, yedi günden daha az bir sürede Kur'ân'ı hatmetmenin doğru olmadığına dair sözünü,⁵⁶ aktarmışlardır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sağlığı, Kur'ân'ın korunması için başlı başına bir garanti unsuru olarak görülmüştür. Hz. Peygamber (s.a.v.) hayattayken Kur'ân'ı yaşamaya daha fazla önem verip de ezberleme konusunda hırs göstermeyen bazı sahâbe, Resûlullâh'ın (s.a.v.) vefatı sonrasında Kur'ân hıfzına daha fazla eğilmiştir.⁵⁷ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatı ile birlikte hız kazanan ezberleme işi neticesinde vefatı takip eden birkaç ay içerisinde hafızların sayısında önemli bir artış olmuştur. Kur'ân'ın bir araya getirilmesi gerekliliği hususunda Hz. Ömer'in Hz. Ebû Bekir'e Yemâme savaşında çok sayıda hafız sahâbenin şehit olmasını⁵⁸ gerekçe olarak göstermesi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatı sonrasında çok kısa bir süre içinde, Kur'ân eğitiminin kat ettiği mesafeyi gösterir.

Bu dönemde yüzlerce Kur'ân hocası ortaya çıkmış, her biri bir bölgede Kur'ân eğitimi vermiştir. Mesela İbn Mes'ûd Kûfe'de, Ebû Mûsâ el-Eş'arî Basra'da, Ebû'd-Derdâ Şam'da geniş gruplara Kur'ân dersi vermişler, aynı zamanda bu sahâbeler, buldukları şehirlerin kıraat ilmi otoriteleri olmuşlardır.⁵⁹

⁵⁵ Tirmizî, "Kıraat", 13.

⁵⁶ Müslîm, "Savm", 182.

⁵⁷ Birışık, *Kıraat İlmî ve Târîhi*, s. 51.

⁵⁸ (Ebû'l-Hasen Ali İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, [thk. Ömer Abdüsselam], Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1997, II, s. 219-220; Zürkânî, *Menâhil*, I, s. 249; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Târîhi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012, s. 73.) Yemâme savaşında şehit olan hafızların sayısı hakkında 500, 700 rakamını zikredenler olmuştur. (Bkz. İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, I, s. 7; Hamidullah Muhammed, *Kur'ân-ı Kerîm Târîhi*, [trc. Abdulaziz Hatip], İstanbul: Beyan, 2010, s. 45.)

⁵⁹ Bu hal Hz. Osman zamanına kadar devam etmiştir. Ancak Hz. Osman döneminde Kur'ân istinsahı sonrası kıraatte otorite isimlerde bazı değişiklikler olmuştur. Mesela Kûfe'de Kur'ân'ın istinsahı öncesi kıraat ilminde ilk akla gelen isim Abdullah İbn Mes'ûd iken; Kur'ân istinsahı sonrası Kûfe'de kıraat ilmine yön

Kur'ân eğitiminde bazılarının isimleri daha ziyade ön plana çıkmıştır. Mesela Hz. Peygamber'in (s.a.v.), "Kur'ân'ı kendilerinden alın." dediği Übey b. Kâ'b, Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit, Ebû Zeyd⁶⁰ ve kıraati doğrudan Resûlullâh'tan (s.a.v) alan Hz. Osman, Hz. Ali, İbn Mesud, Ebu'd-Derdâ, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile kıraati bu kimselerden alan Ebû Hüreyre, İbn Abbas ve Abdullah b. Sâib kıraat ilminde ön plandaki isimlerden bazılarıdır. Kıraat ilminde muteber hususlardan biri de harflerin telaffuzudur. İşte bu zevat kıraatlerin farklı vecihleriyle birlikte harflerin telaffuzu keyfiyetini Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bizzat işitme bahtiyarlığına erişmiş ve bu şerefın hakkını vermişlerdir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu kişileri özellikle işaret etmesinin sebebi ise bu zevatın Kur'ân'ı, yedi harf üzere vecihleri ve kıraatleri, nâsih-mensûhu ile bilmeleri ve buna göre öğrenip öğretmeleridir.⁶¹

1. Kur'ân'ın Bir Araya Getirilmesi

Hz. Peygamber (s.a.v.), inen âyetlerin hangi sûreye yazılacağını bildirip eğer herhangi bir yanlışlık söz konusu ise onu düzelttikten sonra,⁶² o âyetleri insanlara öğretmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında Kur'ân, yazı ve hıfz yoluyla kayıt ve koruma altında olmasına rağmen, iki kapak arasındaki bir mushaf haline getirilememiştir. Bunun sebebi ise son vahiy ile Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatının arasında çok az bir zaman dilimi olmasıdır. Dolayısıyla vahiy kâtipleri tarafından yazılmış olan âyet metinleri, vahiy henüz tamamlanmadığından, yazılı olarak bütün halinde bir araya getirilememiştir.⁶³ Diğer bir ifadeyle ellerinde, iki kapak arasında bir araya getirilmiş Kur'ân nüshası olmamıştır.⁶⁴

veren sahâbe, Hz. Osman tarafından istinsah edilen mushafla Kûfe ehline gönderilen ve Kûfe ehline ilk öğreten, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî olmuştur. Sülemî, Kûfe'de kırk yıl boyunca kıraat üstadı olmuş, bu zaman zarfında Abdullah İbn Mes'ûd, Kûfe'de merkezi konumunu yitirmiştir. (Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâ'ât*, s. 67.) Böyle olmasının en önemli sebebi, Hz. Osman'ın şehirlere gönderilen istinsah edilmiş mushaflara göre Kur'ân'ın okunmasını istemesidir. Bu durumda insanlar kendilerine gönderilen mushafın imlâsına uygun düşmeyen okuyuşları bırakıp mushafın imlâsına uygun bir şekilde okuyuşlarını devam ettirmişlerdir. (Bkz. Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne 'an me'âni'l-kirâ'ât*, [thk. Abdülfettah İsmail], Mısır: Dâr-u Nehda, t.y., s. 49.)

⁶⁰ Buhârî, "Menâkıbü'l-Ensâr", 17; Zürkânî, *Menâhil*, I, s. 243-244.

⁶¹ Tetik, *Kıraat İlminin Tâlimi*, s. 47-48.

⁶² Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleyman b. el-Eş'âs es-Sicistânî, *Kitâbü'l-mesâhif*, Mısır: Mektebetü'r-Rahmâniyye, 1961, I, s. 3.

⁶³ Sadık Kılıç, *Mitoloji Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm*, İzmir: Nil Yayınları, 1993, s.123.

⁶⁴ Mekkî, *el-İbâne*, s. 57.

H.z. Peygamber (s.a.v.) döneminde vahyin muhatabı H.z. Peygamber (s.a.v.) hayatta olduğundan Kur'ân'ın cemedilmesi meselesi gündeme gelmemiştir. H.z. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra, değişik bölgelerde ortaya çıkan isyanları bastırmak için gönderilen kuvvetlerin yapmış olduğu savaşların en büyüğü olan Yemâme savaşında⁶⁵ pek çok Kur'ân hafızının şehit olması sonucunda⁶⁶ H.z. Ömer, halife H.z. Ebû Bekir'i Kur'ân'ın toplanması hususunda ikna etmiş, bunun üzerine H.z. Ebû Bekir, Zeyd b. Sâbit'i görevlendirmiştir. Zeyd b. Sâbit'in görevlendirilmesinin sebepleri ise H.z. Peygamber'e (s.a.v.) vahiy kâtipliği yapması, Kur'ân'ı Kerîm'in tamamını ezberlemesi ile son arzada bulunmasıdır.⁶⁷

Kur'ân'ın toplanılmasında yapılan iş çeşitli malzemeler üzerine yazılan ve dağınık halde bulunan Kur'ân âyetlerinin, müracaat edilmesi kolay bir mecmua haline getirilmesi⁶⁸ ile hafızların şehit olması sonrasında vahiylerin kaybolması endişesidir. H.z. Osman döneminde Kur'ân'ın çoğaltılmasının sebebi ise kıraat farklılıklarıdır.⁶⁹

2. Kur'ân'ın Çoğaltılması

Kur'ân'ın bir araya getirilmesindeki esas amaç, Kur'ân metninin kendisini korumak ve Kur'ân metni etrafında oluşacak ihtilafları önlemektir. Mushafın yedi harfi içermesi, müşâfehe yoluyla nakledilen kıraatlerin yazı yoluyla da nakledilmesine imkân tanımış, bu durum daha sonra kâideleri tespit edilen kıraat ilminin temelini teşkil etmiştir.⁷⁰

⁶⁵ Laura Veccia Vaglieri, “Raşid Halifeler ve Emevî Halifeleri”, *İslâm Târîhi Kültür ve Medeniyeti* (çev. Sâlih Tuğ), İstanbul: Kitabevî, 1997, I, s. 71.

⁶⁶ Philip Hitti Khuri, *Siyâsi ve Kültürel İslâm Târîhi*, (çev. Sâlih Tuğ), İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1995, I, s. 123.

⁶⁷ Bedreddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl), b.y.y: Dâr-u İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1957, I, s. 203; Zürkânî, *Menâhil*, I, s. 250.

⁶⁸ (Ziya Şen, *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013, s. 172.) Zeyd b. Sâbit'in yaptığı iş, bir araya getirilen vahiyleri hafızayla, vahiy kâtiplerinin yazmış olduğu metinlerle, sahâbenin özel mushaflarıyla karşılaştırmak; ayrıca hükmü ve tilaveti mensuhâyetleri almamak sûretiyle mushafı yazdırmış olmasıdır.

⁶⁹ Abdüssabûr Şâhin, *Târîhu'l-Kur'ân*, Kahire: Nehda Mısıriyye, 2005, s. 148-153.

⁷⁰ (Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır: b. y.y, t.y, I, s. 253-254; Tetik, *Kıraat İlminin Tâlimi*, s. 50.) H.z. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra fetihlerin çoğalması, farklı kabile ve milletlerin İslâm'a girmesi; bu ruhsatı H.z. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra daha anlamlı kılmıştır. Yedi harf ruhsatı tam anlamıyla sahâbe döneminde uygulama alanı bulmuştur. Sahâbe, H.z. Peygamber'in (s.a.v.), “Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. O'ndan kolayınıza geleni okuyun.”, şeklindeki ifadesine bağlı kalarak ruhsat dâhilinde kalan bu farklılıkları uygulama alanına koymuş ve bu alanda oldukça rahat

Hz. Ömer'in devrinde Kur'ân'ı öğrenme, ezberleme ve öğretme çalışmaları hızla devam etmiştir. Genişleyen İslam coğrafyasına Kur'ân hizmetlerini daha sıhhatli bir şekilde ulaştırmak için, fethedilen bölgelere medreseler açılmış, bu medreselere müderrisler tayin edilip Kur'ân'ın okunması ve onunla amel edilebilmesi için gayret sarf edilmiştir. Kur'ân'ın tek bir nüsha halinde olması ve öğretimin müşâfeheye dayanması sebebiyle çok sayıda öğreticiye ihtiyaç duyulmuş, bunun üzerine Hz. Ömer, bir kısım sahâbeyi değişik bölgelerde görevlendirmiştir.⁷¹ Bununla ilgili olarak Ubâde b. es-Sâmit, Humus'ta, Ebü'd-Derdâ, Şam'da,⁷² Muâz b. Cebel, Filistin dolaylarında, İbn-i Mes'ûd, Kûfe'de,⁷³ Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Basra'da⁷⁴ görevlendirilmiştir. Bu dönem, sahâbenin kendi Mushafları ve ezberleriyle insanlara çok serbest bir şekilde kıraatlerini öğrettikleri bir zaman dilimi olarak öne çıkmaktadır. Ancak İslâm topraklarının genişlemesi ve değişik kültürlerden insanların İslâm'a girmesi, bunun yanında yedi harf ruhsatının devam etmesi sebebiyle farklı okuma mahiyetinde birtakım sorunlar kendini göstermeye başlamış ve bu problemler artarak Hz. Osman devrinde had safhaya ulaşmıştır.⁷⁵

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatına kadar Kur'ân kıraati ile ilgili ihtilaflar Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bizzat kendisi tarafından giderilmiştir. Ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra özellikle Hz. Osman zamanında Kur'ân kıraati ile ilgili büyük ihtilaflar oluşmuş ve Kur'ân'ın okunması hususunda ümmetin bir kısmı arasında tartışmalar çıkmıştır. Bu durumun oluşmasının temel iki sebebi müşâfehe yoluyla bir sonraki nesle aktarılan tâlimde bir birlikteliğin olmaması, herkesin hocasından aldığı şekilde kıraati aktarıp diğer kıraatleri kabul etmemesidir. Bunun yanında ümmetin çoğunluğuna yetecek kadar bir araya getirilmiş (cemedilmiş) Kur'ân

davranmıştır. (Bkz. Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011, s. 91.)

⁷¹ Hz. Ömer dönemindeki Kur'ân eğitimiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Mahfuz Söylemez, "İslam'ın Erken Döneminde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", *Dini Araştırmalar*, V (2002): s. 62-65; Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2015, s. 35.

⁷² Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, I, s. 20.

⁷³ Tetik, *Kıraat İlminin Tâlimi*, s. 51.

⁷⁴ Yaşar Kandemir, "Ebû Mûsâ el-Eş'arî", *DİA*, İstanbul 1994, X, s. 191; Ahmet Önkal, "Âmir b. Abdullah", *DİA*, İstanbul 1991, III, s. 65.

⁷⁵ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısı*, s. 103-104.

metinlerinin bulunmamasıdır. ⁷⁶ Bir diğer sebep de ashâbdan bazılarının ellerinde bulunan şahsi Mushafların, değişik kıraatlerin oluşmasına sebebiyet vermesidir.

Hiz. Osman'ı esas harekete geçiren sâik ise Ermenistan ile Azerbaycan'ın fethi esnasında Şamlı ve Iraklı askerlerin arasında çıkan kıraat ihtilaflarıdır. Hiz. Osman, Huzeyfetü'l-Yemânî'nin (r.a.), kendisine yaptığı, "Bu ümmet, Yahudiler ve Hristiyanlar'da olduğu gibi, kitapları hakkında ihtilafa düşmeden, bu işe el at." ⁷⁷ çağrısından sonra Kur'ân'ın çoğaltılmasına karar verir ve bu görevi Zeyd b. Sâbit (r.a.) başkanlığındaki heyete tevdi eder. Hiz. Osman'ın heyete verdiği en önemli direktif, herhangi bir ihtilaf durumunda, Kur'ân'ın Kureyş lehçesine göre yazılmasıdır. ⁷⁸ Buna sebep olarak, bir manada yedi harf ruhsatı sebebiyle ortaya çıkan kıraat farklılıklarının sınırlarını daraltma amacı, gösterilebilir. Netice itibariyle, Hiz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushaflar, Kureyş imlası referansı ile okunmasına ruhsat verilen kıraatleri yansıtabilecek bir formatta ve az sayıdaki yazım farklılıklarını da gerektiği kadarıyla muhtelif nüshalarda gösterecek şekilde yazılmıştır. ⁷⁹

Hiz. Osman'ın, çoğaltılan nüshalar haricindeki şahsi nüshaların yakılması, emriyle her ne kadar kıraat farklılıkları büyük ölçüde sınırlandırılmışsa da gerek o günün Arap yazısında noktalama ve harekeleme ameliyesinin olmayışı gerekse de Kur'ân'ın metnine uygun sağlam senetli rivayetlerin olması sebebiyle, İbn Mücâhid'e kadar Mushaf hattına uymayan bazı rivayetlerin dar bir çerçevede varlığını sürdürdüğü söylenebilir. ⁸⁰ Ancak sonraları genel kabul görecektir şekilde sağlam kıraat kaidelerinin vazedilmesiyle büyük ölçüde bu farklılıklar giderilmiştir. Hiz. Osman'ın çoğalttığı nüshaların Hiz. Ebû Bekir döneminde bir araya getirilen nüshadan farkına gelince; toplanılan nüsha yedi kıraati içerirken çoğaltılan nüshalarda 'Kureyş lehçe'si benimsenmiştir. Toplanan nüsha dağınık halde bulunan Kur'an malzemelerini kitap haline getirmekten ibaret olup çoğaltılan nüshalarda yazı şekline de dikkat edilmiştir. ⁸¹ Ayrıca istinsah edilen nüshalar, diğer şahsi nüshaların yakılıp çoğaltılan nüshaların

⁷⁶ Tetik, *Kıraat İlminin Tâlimi*, s. 51.

⁷⁷ Buhârî, "Fedâil", 3.

⁷⁸ Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 2.

⁷⁹ Akdemir, *Kıraat İlmi*, s. 44-46.

⁸⁰ Mekkî, *el-İbâne*, s. 68-69.

⁸¹ Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerîm Târihi*, (trc. Salih Tuğ), İstanbul: y.y,1993, s. 48.

gözetilmesi emriyle, resmiyet kazanmış olup⁸² sonraları yazılan Kur'ân'lar için bu nüshalar esas alınmıştır.⁸³ Hz. Ali ile Hz. Muaviye arasında vuku bulan Sıffin savaşında Amr İbnü'l-Âs'ın işaretiyle yaklaşık beş yüz Kur'an metninin havaya kaldırılması, Hz. Osman'ın Mushaf istinsahı ile Sıffin muharebesi arasında geçen yedi sene gibi kısa bir zamanda, mushaf istinsahının ne kadar büyük bir hızla yapıldığını göstermektedir.⁸⁴

Ogünkü Arap yazısının yapısı gereği Hz. Osman zamanında çoğaltılan mushaflar farklı kıraatleri içermektedir.⁸⁵ Tek yazı formatında gösterilemeyecek şekilde olan farklı okuyuşlar ise mushaflara dağıtılmıştır. Dolayısıyla Mushaflarda bazı yazım farklılıkları bulunabilmektedir. Mesela Bakara sûresi yüz otuz ikinci ayette bulunan واوصى kelimesindeki, iki vâv arasında mevcut hemze sadece Medine ve Şam mushaflarında mevcuttur.⁸⁶ Yine Tevbe sûresi yüzüncü ayette geçen تحنها kelimesinden önce من harfi cerri sadece Mekke'ye gönderilen mushafta mevcuttur.⁸⁷ Dâni'ye göre Hz. Osman, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelen ve yazım farkı gerektiren kelimeleri farklı mushaflarda ayrı ayrı yazdırma yoluna gitmiştir.⁸⁸ Ayrıca يعملون sözcüğünü, nokta ve imla söz konusu olmadığında, تعملون şeklinde okunabilmesinde olduğu gibi Mushaflarda noktalama ve imla bulunmaması da kıraat farklılıklarına yol açabilmiştir.⁸⁹ Yani harekesiz ve noktasız yazılan Mushafların formatında olduğu gibi tek bir yazı biçimi

⁸² Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 73.

⁸³ Bir araya getirilen ve çoğaltılan Mushaflardaki en önemli farklardan biri amaçtaki farklılıktır. Zira Hz. Ebû Bekir'in mushafı bir araya getirmedeki amacı kurrânın ihtilafı halinde müracaat edilebilecek iki kapak arasında metin elde etmek iken; Hz. Osman'ın Mushafı çoğalttırmasındaki en önemli hedef ise ümmeti Kur'ân'ın lafzı üzere okunması hususunda birleştirip Mushaf hattına muhalif okuyuşlara son vermektir. Zerkeşî, *el-Burhân*, I, s. 235-236; krş., Mustafa Kılıç, *Kıraat-Tefsir İlişkisi/Zemahşeri Örneği*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2015, s. 67.

⁸⁴ Ebû'l-Hasen Ali el-Mes'ûdî, *Mürûcu'z-zeheb*, Kum: y.y, 1980, II, s. 390; Nebi Bozkurt- Nevzat Kaya, "İstinsah", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, s. 370; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 76.

⁸⁵ (Abdurrahman Çetin, "Kur'ân Kıraatine Yönelik Oryantalist Yaklaşımlar", *Mârife*, II/3 (2002): s. 70.) Bazı kaynaklarda o dönemde noktalama işaretlerinin bilindiği ve fakat farklı okumalara muhtemil olabilmesi için bu işaretlerin kullanılmadığı söylenir. (Bkz. Zürcânî, *Menâhil*, I, s. 258; Mustafa Atilla Akdemir, "Kıraat-Resmü'l-Mushaf İlişkisi", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları 4*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002, s. 132-133.)

⁸⁶ Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Cezerî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, Beyrut: Dâr'u'l-Kütüb el-İlmiyye, 1971, s. 186.

⁸⁷ Ahmed el-Cezerî, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, s. 246.

⁸⁸ Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dâni, *el-Mukni' fî resm-i mesâhif-i ehli'l-emsâr*, (thk. Muhammed es-Sadık Gamhâvî), Kahire: Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyyeh-Matbaatü't-Terakkî, t.y, s.106-121.

⁸⁹ Hamid b. Abdülfettâh Paluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, İstanbul: Âsitâne, t.y, s. 26.

üzerinde gösterilebilecek kıraat vecihleri farklı Mushaflarda ifade edilebilmiştir. Bu farklılıklar, manaya çok da tesiri olmayan ayrıntı kabilinden farklılıklardır ve bazı yerlerde âyetlerin anlaşılması noktasında zenginlik vesilesi olmuştur.

3. Kıraatlerin Yayılması

Hız. Osman'ın istinsah ettirdiği mushafları çeşitli beldelere götürülenler ve oralarda öğretim işiyle görevlendirilenler, gittikleri yerlerde birçok hafız ve kurrâ yetiştirmişlerdir. Hız. Osman'ın oluşturduğu heyet tarafından istinsah edilerek çeşitli bölgelere gönderilen mushaflarla birlikte buralara birer kıraat hocası gönderilmesi uygulaması,⁹⁰ Kur'ân'ın doğru öğrenilmesini bir devlet politikası haline getirmiştir.⁹¹

Hız. Osman'ın mushaflarla birlikte göndermiş olduğu kıraat âlimlerinin mushaflara uygun olarak okumuş oldukları kıraatler buldukları beldelede yayılmıştır.⁹² Bu belde sakinleri de Kur'ân'ı kendilerine gelenlerden öğrendikleri şekilde okumuşlardır.⁹³

Mushafların gönderildiği beldelede, bazı âlimler kıraatlerin öğrenilmesi ve nakli hususunda ön plana çıkmışlardır. Kıraatta Mekkelilerin imamı İbn Kesîr'in senedinde Mekke'ye mushafı götüren Abdullah İbn Saib'in; Kûfelilerin imamı Âsım'ın senedinde Kûfe'ye mushafı götüren Ebû Abdırrahman es-Sülemî'nin; Şamlıların imamı olan İbni Âmir'in senedinde de Şam'a mushafı götüren Muğire b. Şihâb'ın olmaları bunun en güzel örneklerindedir.⁹⁴ Bu âlimlerin kıraatlerinin kabulü ve kıraatla ilgili rivayet ve dirayetlerinin sıhhatinde icmâ edilmiş olup aktarmış oldukları kıraatler kendilerine nispet edilmiştir.

4. Sahâbenin Kıraat Öğretim Usûlleri ve Mekânları

Ashâb, Hız. Peygamber'in (s.a.v.) hayatında olduğu gibi vefatından sonra da, ellerinde kitap halinde Kur'ân olmadığından; kıraat tâlim ve tedrisini, kendilerinin meydana getirdikleri sahifelerle birlikte, müşâfehe usulüyle yürütmüşlerdir. Zira

⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 8.

⁹¹ Birışık, *Kıraat İlmî ve Târîhi*, s. 13.

⁹² Zürkânî, *Menâhil*, I, s. 378, 414.

⁹³ Tetik, *Kıraat İlminin Talîmi*, s. 51.

⁹⁴ Zehebî, *Ma'rîfetü'l-kurrâi'l-kibâr*, I, s. 47-53.

Kur'ân'ı Kerîm ilk olarak Hz. Ebû Bekir zamanında cemedilip Hz. Osman zamanında da kıraat ihtilâflarını büyük ölçüde giderecek şekilde çoğaltılmıştır.⁹⁵ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra ashâb-ı kirâm Hz. Peygamber'den (s.a.v.) öğrendikleri okuyuş şekillerini kendi aralarında yaymışlar ve müşâfehe ile birlikte Kur'ân tâliminde esas umdeler olan kitâbet ve hıfz usullerini de aynı şekilde uygulamışlardır.⁹⁶

Sahâbe aynı zamanda Hz. Peygamber'den (s.a.v.) öğrendikleri arz metodunu devam ettirmiş, O'nun (s.a.v.) her Ramazan'da Kur'ân'ı Cebrâil (a.s.)'e arz sünnetini de⁹⁷ takip etmişlerdir.⁹⁸

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ağızından Kur'ân'ın muhtelif kıraatlerini öğrenen ashâbı, münferid tâlimin yanında toplu tâlimi de ihmal etmemiştir. Resûlullâh'ın (s.a.v.) ashâbı kıraat tâliminde mekân olarak umumiyetle mescitleri seçmişlerdir. Bununla ilgili olarak Hz. Ömer devrinde Kûfe'ye gönderilen İbn Mes'ûd'un, kıraat eğitimi ameliyesini mescitte yaptığı rivayet edilir.⁹⁹ Çünkü mescidler, o devrin şartlarına göre, Kur'ân tâlimine en elverişli yerlerdir. Kıraatlerin okutulacağı müstakil yerlere ihtiyaç hissedilmemesinin sebebi ise kıraatlerin henüz kaideleriyle beraber bir araya getirilmemiş olmasıdır.¹⁰⁰

C. TÂBÎİN DÖNEMİ

Kur'ân'ın Hz. Ebû Bekir döneminde toplanması ve Hz. Osmân zamanında istinsâh edilip çoğaltılması, sonrasında harekelenip noktalanması; ayrıca çoğaltılan Kur'ân nüshaları esas alınıp kıraat eğitiminin başlamasıyla sistemli olarak yapılan Kur'ân ilimlerinin tedvîni, İslâm coğrafyasının genişlemeye devam ettiği tâbîîn döneminde daha da hızlanmıştır. Kıraat imamları diye bilinen birçok kıraat âliminin

⁹⁵ Tetik, *Kıraat İlminin Tâlimi*, s. 49.

⁹⁶ Tetik, *Kıraat İlminin Tâlimi*, s. 51.

⁹⁷ Buhârî, "Savm", 7; Müslim, "Fedâil", 50.

⁹⁸ Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyûtî, *el-İtkan fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, (tkd. Mustafa Dîb Erbuğa), Beyrut: Dâr-u İbn Kesîr, 1987, I, s. 311-312.

⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, b.y.y: Mektebet-ü İbn-i Teymiyye, h. 1351, II, s. 294.

¹⁰⁰ Tetik, *Kıraat İlminin Tâlimi*, s. 46.

tâbiînden olması ve kıraatlerle ilgili bazı eserlerin hicrî seksen ve doksanlı yıllarda yazılmış olması kıraat ilminin kısa sürede aldığı mesafeyi göstermektedir.¹⁰¹

Sahâbenin sözlü aktarımından sonra tâbiîn devrinde kıraat ilmine dâir eserler yazılmaya başlanmış ve hicrî II. asrın sonlarından itibaren kıraat ekolleri teşekkül etmiştir.¹⁰² İlimde sözlü ve yazılı geleneği birleştiren kıraat ilmi, zamanla en güçlü İslâmî ilimlerden biri haline gelerek bütün İslâm dünyasına yayılmıştır.¹⁰³

Bu dönemde ilk olarak resmî'l-mushaf, kıraat, mecâzû'l-Kur'ân gibi rivayet ve dil ilimlerinin tedvîn edildiği görülmektedir. Tedvîn döneminde kıraat, dil-Kur'ân ilişkisini temel alan luğavî tefsirler ve son olarak rivayet tefsirleri diğer ilimlere göre daha fazla ilerlemiş ve yayılmıştır.¹⁰⁴

Tâbiîn, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashâbından kıraati edinmiştir. Ashâbdan kurrâ olanlardan Abdullah İbn Mes'ûd Kûfe'de; Übey İbn Ka'b ve Ebu'd-Derdâ Şam'da; Ebû Mûsâ el-Eş'arî Basra'da tâbiîne bu hizmeti götürmüşlerdir. Mekke ve Medine'de ise Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bizzat kıraat öğrenen ashab bu görevi ifâ etmişlerdir.¹⁰⁵ Sahâbe devrindeki kıraat farklılıkları ve bu farklılıklar sonucu oluşan ihtilaflar, sahâbenin talebeleri konumundaki tâbiîn döneminde de devam etmiştir. İbn Kesîr gibi tâbiîn'den olduğu halde Mekke'de sahâbeye imamlık yapan birinin kıraatinin yadırganmaması ve hatalı bulunmaması, kıraat ilminde üçüncü halka olan tâbiîn nesline de bu ilmin sağlam bir şekilde intikal ettiğini göstermektedir.¹⁰⁶

Tâbiîn devrinin kıraat tâlimi ana hatlarıyla ashâb döneminin aynıdır. Genel olarak söylemek gerekirse mescidde, ashâb döneminin genel tâlim usullerinin sürdürüldüğü, kitâbet ve müşâfhehenin devam ettirilip arz ve semâ usullerinin

¹⁰¹ Bu meyandaki kaynaklar, kıraatlerle ilgili Yahya b. Yamer'e ait *el-Kirâe* adlı bir eserin olduğunu belirtmektedir. (Bkz. Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâf-u fuzalâi'l-beşer*, [thk. Şaban Muhammed İsmail], Beyrut: Alemü'l-Kütüb, t.y., I, s. 34.)

¹⁰² Mehmet Emin Maşalı, bu dönemi kıraatte ihtisaslaşma dönemi olarak adlandırır. Maşalı'ya göre bu dönem h. II. asrın ortalarından başlayıp dördüncü asrın ilk yarısına kadarki süreye tekabül eder. (Bkz. Mehmet Emin Maşalı, *Târihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, Ankara: Otto Yayınları, 2016, s. 32.)

¹⁰³ Birışık, *Kıraat İlmi ve Târihi*, s. 13.

¹⁰⁴ Birışık, *Kıraat İlmi ve Târihi*, s. 20.

¹⁰⁵ Tetik, *Kıraat İlminin Tâlimi*, s. 56.

¹⁰⁶ Birışık, *Kıraat İlmi ve Târihi*, s. 53.

uygulandığı, ferdi tâlimin yanında toplu tâlimin yapıldığı bir eğitim tarzı göze çarpmaktadır.¹⁰⁷

Tâbiîn döneminin meşhur kurrâlarına gelince Zehebî, tâbiîn kurrâlarının isimlerini zikreder. Bunlar içinde Âsım,¹⁰⁸ İbn Kesîr,¹⁰⁹ İbn-i Âmir de¹¹⁰ bulunmaktadır.¹¹¹ Hicrî II. asrın başlarından itibaren ise kıraat imamlarından bazılarının diğer kıraat imamlarına tercih edilmeye başlanmasıyla beraber saymış olduğumuz bu imamların da kıraatlerinin içinde bulunduğu yedi kıraat tabiri oluşmaya başlamıştır.¹¹²

Tâbiîn dönemini de içeren Emevîler zamanında yetişen kıraat âlimleri, ilim halkalarında hocalarından edindikleri kıraat vecihlerini sistemleştirmeye başlamış ve bu sûretle kıraat ilminin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu dönemde çok sayıda kıraat âlimi yetişmiştir. Bunlardan bir kısmı ilmi faaliyetlerini tamamen Kur'ân'ın okunuşuna hasretmişlerdir.¹¹³ Kıraat ilmine ait ilk eserler Emevîler döneminde yazılmıştır. Bugüne çok azı intikal edebilen bu kitaplar, sonraki dönemde yapılan

¹⁰⁷ Tetik, *Kıraat İlminin Tâlimi*, s. 56.

¹⁰⁸ Tâbiînden Âsım b. Behdele, yedi kıraat imamından biridir. Hz. Osman'ın Kûfe'ye resmi mushafa göre Kur'ân okunması öğretimi için gönderdiği Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den kıraati ahzedip hocasının vefatı üzerine Kûfe'de onun yerini almıştır. Hafs ve Ebû Bekr Şu'be meşhur iki râvisidir. Günümüz Müslümanlarının yaklaşık yüzde doksanının okuyuşta tercihi Âsım kıraatinin Hafs rivâyetidir. Bunun sebebi Hafs'ın rivâyetindeki sâdelik ile mahallî lehçe ve şiveler sebebiyle Arap olmayanların zorlanabilecekleri unsurlara bu rivayette pek fazla yer verilmeyişidir. Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Ali Sarı, "Âsım b. Behdele", *DİA*, İstanbul 1991, III, s. 475-476.

¹⁰⁹ Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesîr, tâbiînden olup aynı zamanda yedi kıraat imamından biridir ve Mekkeliler'in imamıdır. Kur'ân derslerini Mücâhid b. Cebr ve Abdullah b. Abbas'ın mevlâsı Dirbâs'tan almıştır. Kıraatinin tesbitinde Bezzî ve Kunbül'ün rivâyetleri esas alınmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "İbn Kesîr Ebû Ma'bed", *DİA*, İstanbul 1999, XX, s. 131-132.

¹¹⁰ Ebû İmrân b. Âmir el-Yahsûbî, yedi kıraat imamından olup aynı zamanda tâbiîndendir. Kıraatte asıl hocası Muğire b. Ebû Şihâb el-Mahzûmî olmakla beraber sahâbilerden Muaz b. Cebel ile Ebû'd-Derdâ'dan da Kur'ân eğitim aldığı söylenmiştir. Tercih edilen iki râvisi Hişâm ve İbn Zekvân'dır. XI. yüzyıla kadar Şam'da İbn Âmir kıraati tercih edilirken sonraları bu tercih yerini Ebû Amr kıraatine bırakmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "İbn Âmir", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, s. 308-310.

¹¹¹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, I, s. 47-53.

¹¹² Mustafa Sadık Râfîî, *İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-belâğâti'n-Nebeviyye*, Mısır: Mektebetü't-Ticâriyye, 1961, I, s. 51; Subhî, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, s. 281.

¹¹³ İsmail Sarıçam-Seyfettin Erşahin, *İslâm Medeniyeti Târîhi*, Ankara: TDV Yayınları, 2007, s. 137.

çalışmalara kaynaklık etmiştir.¹¹⁴ Bu dönemdeki çalışmalar Abbasiler döneminde zirveye ulaşmış,¹¹⁵ daha sonraları fetihler yoluyla İslâm devleti topraklarının genişlemesine ve İslâmlaşmanın artmasına paralel olarak Mısır, Kuzey Afrika, Endülüs,¹¹⁶ İran, Orta Asya ve Anadolu'ya kadar yayılmıştır.¹¹⁷

D. TÂBÎİN SONRASI DÖNEM

Kıraat ilmi açısından bu dönem için kıraatin altın dönemi denilebilir. Çünkü bu dönemde kıraat ekolleri oluşmuş ve kendi bölgelerinde yaygınlaşmış yine kıraat terminolojisi oluşturulup hadis ve dilbilim kavramlarıyla kıraatler sınıflandırılmıştır. İbn Mücâhid'in kıraatleri yedi ile sınırlandırması ve bunun sonucunda oluşan sahih ve şaz ayrımı bu dönemde şekillenmiş ve bunlarla ilgili çok sayıda eser yazılmıştır. Ayrıca bu dönem, kıraat usulünün sistemli bir şekilde anlatılıp kıraat tarihi ile kurrânın tabakât ve biyografilerinin ele alındığı, tarihsel dökümanların tarih mantığı ve metodolojisiyle düzene konulduğu dönemdir.

Ancak bu dönemde sahih kıraat kavramı ile yedi kıraat kavramları özdeşleştirilmiş, yedi kıraatin dışındaki kıraatlerden istifâde işinden uzaklaşmıştır. Her ne kadar İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) öncesi on kıraate dâir eserler verilmiş ve yedi kıraat haricinde de sahih kıraatlerin olduğu anlatılmaya çalışılmışsa da İbnü'l-Cezerî ile kırâât-i aşere denilen onlu sistem, yedili sistemin yerini almaya başlamıştır.¹¹⁸

Fetihlerle birlikte ashâb, gittikleri yerlerde kendi bildikleri kıraatleri öğretmiş, tâbîîn kurrâsı da onlardan aldıkları kıraatleri ahzettikleri şekilde etbâu't-tâbîîn'e aktarmışlardır. Ancak zamanla bu kıraatlerin bazıları daha çok şöhret bulup kabul

¹¹⁴ İlk defa bu dönemde Kur'ân metnine nokta ve harekeler konmuş; mushaf, cüzler, ta'şir ve tahmislere ayrılmış; âyetlerin sayısı ve durak yerlerine dâir ilk eserler telif edilmiştir. (Bkz. İsmail Yiğit, "Emevîler (Siyasî Tarih, Medeniyet Târihi)", *DİA*, İstanbul 1995, XI, s. 97.)

¹¹⁵ Kıraat imamlarından bir kısmı bu dönemde yaşamış olup yine Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbü'l-kirâ'ât*'i, Ebû Bekir b. Mücâhid'in *Kitâbü's-seb'a'sı*, İbn Mihrân'ın *el-Gâye fi'l-kirâ'âti'l-aşr*'i, Mekkî b. Ebû Tâlib'in *el-Keşf*'i gibi kıraatın önemli eserleri bu dönemde yazılmıştır. (Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler (Siyasî, Medeniyet Târihi)", *DİA*, İstanbul 1988, I, s. 42.)

¹¹⁶ Endülüs'te kıraat ilmine büyük önem atfedilip, Doğu'da üzerinde ittifak edilen kıraat vecihlerinin muhafazası işi kutsal görev telakki edilmekteydi. (Bkz. Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA*, İstanbul 1995, XI, s. 221.)

¹¹⁷ Sarıçam-Erşahin, *İslâm Medeniyeti Târihi*, s. 138.

¹¹⁸ Mehmet Dağ, "Kıraat İlminin Akademik Serencâmı/Araştırma Mantığı ve Biçimi Üzerine", *EKEV Akademi Dergisi*, LVI (2013): s. 314-315.

edilirken, bazıları ise kabul görmeyip şöhrete erişememiştir.¹¹⁹ Daha önceleri Mekke, Medine, Kûfe, Basra, Şam'da yoğunlaşan kıraat faaliyetleri; sonraları fetihlerle Mısır, Kuzey Afrika, Endülüs, İran, Anadolu ve Orta Asya'ya kadar uzanmıştır. Kıraatlerle ilgilenen âlimlerin sayısı çok olmasına rağmen insanlar zamanla ilmi ve yaşantısıyla tebarüz eden âlimlerin etrafında toplanmışlardır.¹²⁰

Kabul görüp şöhret bulan kıraatler ise; imamlarının kıraatte hüccet ve otorite مقبول vasfı taşıdığı kıraatler olmuştur. Kıraat imamlarından Nâfi'¹²¹ Medine'de; Hamza¹²² ve Kisâi¹²³ Kûfe'de; Ebû Amr¹²⁴ ise Basra'da, bu dönemde yani etbâu't-tâbiîn döneminde şöhret bulmuşlardır.¹²⁵ Bu imamlardan Nâfi kıraati Medineli tâbiînden alıp Medineli

¹¹⁹ Maşalı, *Kıraat İlmî*, s. 44-45.

¹²⁰ Ebü'l-Hasen Alemüddîn Ali b. Muhammed es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*, (thk. Abdülkerim Zübeydî), Beyrut: Dâru'l-Belâşa, 1993, II, s. 218.

¹²¹ Tam adı Ebû Ruveyym Nâfi' b. Abdurrahmân b. Ebî Nuaym el-Medenî olup kıraatte Medineliler'in imamıdır. Kıraat ilmini yetmiş kadar tâbiînden alan Nâfi', tâbiînden iki kişinin ittifak ettiği okuyuşu alıp tek kişinin şâz olarak aktardığı okuyuşları terk ederek kıraatini oluşturmuştur. Medine'de muhtesip olarak görev yapan Nâfi', aynı zamanda hadis ilmiyle de meşgul olmuştur. Mâlik b. Enes, İbn Verdân, İbn Cemmâz, Kâlûn ve Verş önde gelen talebelerindendir. Verş ve Kâlûn aynı zamanda kıraatinin râvileridir. Günümüzde Mısır ve Tunus'un bazı bölgeleriyle Libya'da Kâlûn'un rivayeti; Cezayir ve Fas'ın tamamıyla Tunus ve Mısır'ın bazı bölgelerinde Verş'in rivâyeti esas alınır. Daha geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "Nâfi' b. Abdurrahman", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, s. 287-289.

¹²² Âsım ve Kisâi ile beraber Kûfelilerin kıraat imamı olan Ebû Umâre Hamza b. Habîb ez-Zeyyât, yedi kıraat imamından biri kabul edilir. Râvileri Halef ile Hallâd'dır. Her ne kadar öncesinde ve sonrasında Hamza'nın kıraatine dâir tartışmalar söz konusu olsa da İbn Mücâhid, Hamza'nın kıraatini de yedili sisteme almış, İbn Mücâhid'in ve kitabının şöhretine paralel olarak Hamza'nın da kıraati yayılmıştır. İlk önceleri Kûfeliler tarafından benimsenmiş olan Hamza'nın kıraati daha sonra İbn Hayrun'un Nâfi' kıraatini Mağrib'de okutmasına kadar Mağrib'de de yayılmıştır. Günümüzde ise Mağrib'de bazı yerlerde Hamza'nın kıraatinin okutulduğu söylenir. Daha geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "Hamza b. Habîb", *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 511-513.

¹²³ Ebü'l-Hasen Alî b. Hamza b. el-Kisâi, yedi kıraat imamından biri olup meşhur nahiv âlimidir. Râvileri Ebü'l-Hâris ve ed-Dûrî'dir. Kıraat ilmini esas olarak Hamza b. Habîb'den almasına rağmen bazı yerlerde hocasına muhalefette bulunarak, diğer imamlardan da isnâdıyla birlikte alıntıda bulunup, kendi kıraatini oluşturmuştur. Daha geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "Kisâi, Ali b. Hamza", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, s. 69-70.

¹²⁴ Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ' el-Mâzinî el-Basrî, yedi kıraat imamından olup aynı zamanda Arap dili ve edebiyatı âlimidir. 689 yılında Mekke'de doğan Ebû Amr, hayatının büyük bölümünü Basra'da geçirdiği için Basrî nisbesiyle anılmıştır. Kıraati için bilinen iki râvîsi Dûrî ve Sûsî'dir. Ebû Amr kıraati Sudan, Nijerya ve bazı Orta Afrika ülkeleri haricinde yaygınlığını muhafaza edememiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "Ebû Amr b. 'Alâ", *DİA*, İstanbul 1994, X, s. 94-97.

¹²⁵ Yukarıda adı geçen şehirlerde bu imamların şöhret bulmalarının nedenleri arasında bu şehirlerin ilim ve kültür merkezleri oluşları, kıraat imamları da dâhil olmak üzere âlimlerin buldukları yerlerde önde gelen isimler olmaları ve bu kişilerin ilmi faaliyetlere yön vermeleri gösterilebilir. (Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, [nşr. Ali b. Muhammed Umran], Mekke: Dâr-u 'Alemlî'l-Fevâid, 1419, s. 220.)

tâbîfne arzetmiş;¹²⁶ İmam Hamza Kûfe'de tâbîfne arzedip¹²⁷ Kisâî de Hamza'ya arzetmiştir.¹²⁸ Ebû Amr ise tâbîfinin ileri gelenlerinden bir kısmına arzetmiştir.¹²⁹

1. Kur'ân'ın Noktalanması ve Harekelenmesi

Diğer birçok ilimde olduğu gibi Kıraat ilminin de Arap olmayan Müslümanların hâkimiyetine geçmesi, başka bir deyişle Arap olmayanların da Araplar kadar kıraat ilminde yetkin hale gelmesi yedi harf ruhsatının bir yansıması olsa gerektir. Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından getirilen yedi harf ruhsatı o dönemde Kureyş dışındaki farklı kabileleri Kur'ân üzerinde çalışma noktasında cesaretlendirmiştir. Dolayısıyla bu husus yedi harf ruhsatının İslâm'ın evrenselliğini fiili olarak göstermesinde etkili olmuştur. Öte yandan yedi harf ruhsatının yapısı Kur'ân'ın okunması meselesinin daha karmaşık bir hal almasına yol açmıştır.

Yedi harf, Hz. Osman döneminde mushaf düzeyinde düzenlemeye tabi tutulurken, daha sonra mushafın metin yapısı problem olmaya başlamış, Arap dili çerçevesinde ortaya çıkan lahn olgusu, kıraat birikimini hem de mushafın noktasız-harekesiz metnini ciddi bir şekilde etkisi altına almış; kasıtlı olarak yapılan farklı okumalar ya da bilinçsizce bir şekilde yapılan hatalı okumalar, sahih okumalara karışmıştır.¹³⁰ Ayrıca fetihler sonrasında Arap olmayan Müslümanların sayılarının hızla artması ve bunlardan bir kısmının Kur'ân okurken karşılaştığı zorluklar ve yaptıkları dil hataları, bununla birlikte sahâbe dönemine yakın olmalarına rağmen Arapların dahi dillerindeki fesahetin bozulması ve dil hatalarının yaygınlaşması dikkate alınarak Kur'ân'ın noktalanması düşüncesine gidilmiştir.¹³¹ İlk olarak Irak valisi Ziyad b. Ebîh tarafından Ebû'l-Esved ed-Düelî görevlendirilmiştir. ed-Düelî fetha için harfin üzerine, kesre için harfin altına, damme için ise harfin önüne birer nokta; harekelerin tenvinli halleri için de ikişer nokta koydurmuştur.¹³² Sonrasında Irak valisi Haccac b. Yusuf

¹²⁶ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, I, s. 64; Ahmed b. Muhammed el-Benna, *İthâf-u fuzalâi'l-beşer*, (thk. Şaban Muhammed İsmail), Beyrut: Alemü'l-Kütüb, t.y, I, s. 19.

¹²⁷ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, s. 262-263.

¹²⁸ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, I, s. 73.

¹²⁹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, I, s. 58-59.

¹³⁰ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011, s. 15.

¹³¹ Ebû Amr Osman ed-Dânî, *el-Muhkem fî nakti'l-mesâhif*, Dimaşk: Dâru'l-Fikr, h. 1407, s. 6-7.

¹³² Dânî, *el-Muhkem*, s. 6-7.

devreye girmiş ve Düelî'nin talebelerinden Nasır b. Âsım'dan Kur'ân'ı noktalamasını istemiştir. Kur'ân'daki noktalama işaretlerinin bugünkü hali ise daha ziyade Halil b. Ahmed'den gelir.¹³³ Bu çalışmalar ile Kur'ân'ın doğru bir şekilde okunmasının önündeki engeller büyük ölçüde giderilmiştir.¹³⁴

2. Seb'a Tarîkinin Oluşumu

Yedi harf ruhsatından kaynaklanan okumalar, mushafın noktasız ve harekesiz metin yapısı ile bunun yol açtığı hatalı okumalar, sahâbe mushaflarında yer alan müdreç okumalar,¹³⁵ kıraat ilmi açısından meseleyi daha karmaşık ve içinden çıkılmaz, sahih ve doğru olmayan okumaların birbirine karıştığı bir hale getirmiştir. Bu sorundan kurtulmak için kıraat otoriteleri hadis metodolojisini kendi sahalarına uyarlayarak¹³⁶ hicrî II. asırdan itibaren ortaya çıkan kıraatleri incelemeye alıp birtakım esaslara göre bunları derecelendirmiştir. Bununla ilgili olarak hicrî dördüncü asrın başlarında İbn Mücâhid (ö. 324/935), mütevatir, mushafın hattına ve Arap gramerine uygun olan yedi imamın kıraatlerini bir araya getirerek, kıraat ilmindeki kafa karışıklığını gidermiştir. İbn Mücâhid'in amacı kıraatlerin sahihini sakîminden, sağlamını zayıfından, makbul olanını merdûd olanından ayırt etmektir. Kıraat ilminde kırâât-i seb'a denilen yedi kıraat sisteminin ortaya çıkışı ve bu sistemin kabullenilip sonraki dönemlerde de uygulanmaya devam edilmesi İbn Mücâhid sayesinde olmuştur.¹³⁷

İbn Mücâhid'i bu işe sevk eden şey ise kıraat ilmine vâkıf olmayanların yeterli bilgiye sahip olmadıkları için edâ edilen kıraat vecihleri arasında gerekli olan ayrımı yapamayacakları ve ileride bu işin daha çok zorlaşacağıdır. Bir diğer sebep ise Arap diline vâkıf olanların kendilerince Arap diline uygun olabilecek vecihler uydurmaya kalkışmaları veya kalkışabilecek olmalarıdır. Oysa kıraat ilmi rivâyete yani sünnete

¹³³ Dâni, *el-Muhkem*, s. 6-7, 124-127.

¹³⁴ Birışık, *Kıraat İlmi ve Târîhi*, s. 73.

¹³⁵ Müdreç kıraatler Kur'ân'ın aslından olmayıp sahâbeden bir kısmının açıklama sadedinde ellerindeki Mushafın metnine ilave ettikleri kelimelerdir. (Bkz. Abdülhamit Birışık, "Kıraat", *DİA*, İstanbul 2002, XXV, s. 430.)

¹³⁶ Kur'ân'ın yedi harfle kıraati, sahâbeden tâbiîne ve sonraki nesillere rivâyet yoluyla aktarıldığı için Kur'ân kıraatlerinin tedvîni de hadislerin tedvinindeki şekilde yapılmıştır. Kıraat imamlarından Nâfi' ve kıraat ilminin otoritelerinden Süleyman b. Mihrân, İbnü'l-Cezerî, Kastallânî, el-Bennâ gibi kıraat âlimlerinin birçoğunun aynı zamanda hadis ilmiyle de meşgul olması bu açıdan önem arz eder.

¹³⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 34.

dayanmaktadır ve kıraat ilminin aktarımı işi rivâyet zincirine bağlı olup kişilerin kendi isteklerine bırakılmamalıdır. Konuyla ilgili değinilmesi gereken bir başka husus da İbn Mücâhid'in yedili sistemi oluştururken şehirlerde dile getirilen her kıraat vechini almayıp rivâyet konusunda sağlam bir temeli olan ve belli şehirlerde kıraat otoritelerinin teveccühünü kazanmış, adeta üzerinde icmâ edilmiş vasıfları hâiz kurrânın kıraatlerini esas almasıdır.¹³⁸

İbn Mücâhid'le başlayan yedi kıraati toplama ve bu kıraatlerle ilgili eser verme işi daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir.¹³⁹ İbn Mücâhid'in, İslâm toplumunun okuyuşları üzerinde icmâ ettiği yedi kıraat âlimlerinin tercihlerini *Kitâbü's-seb'a* adlı bir eserde bir araya getirmesinden sonra kıraat ilmi iki önemli aşama geçirmiştir.¹⁴⁰ Bu aşamalar sırasıyla seb'a tarikinin sistemli hale getirilmesi ve aşere tarikinin oluşum aşamalarıdır.

3. Seb'a Tarikinin Sistemli Hale Getirilmesi

Seb'a tarikinin sistemli bir şekilde uygulama aşaması büyük oranda Endülüs'te şekillenmiştir. Ebû Amr ed-Dânî'nin *Teyşîr* ve Kâsım b. Firrûh eş-Şâtîbî'nin *Şâtıbiyye* diye bilinen *Hırzû'l-emânî* isimli kitaplarıyla sistemleştirilip eğitim-öğretime uygun hale getirdiği seb'a tariki,¹⁴¹ Endülüs'ten tüm dünyaya yayılmış ve dört-beş asır

¹³⁸ İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a* adlı kitabını yazma sebepleriyle ilgili olarak bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 45-52. Kitabında ele aldığı konulara gelince bunlar sırasıyla besmele, hamdele, Kur'ân okuyanın halleri, kıraat ilmi açısından meşhur sahâbeler, ayetleri değişik vecihlerle okumanın nakle dayanması, kıraat imamlarının isimleri ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) varan isnâd zincirleri, İbn Mücâhid'in yedi imamları arasındaki isnâd zinciri, usul denilen genel okuma kaideleri ile ferş denilen Kur'ân'ın bütünündeki imamların ve râvilerinin vücûhâtlarla ilgili ihtilaflarıdır.

¹³⁹ İbnü'l-Cezerî'ye göre kıraatleri tedvîne yönelik ilk eser telif eden, meşhur yedi imamları birlikte yirmi beş kurrâyı kitabına alan, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'dır. (Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 33-34; el-Bennâ, *İthâf*, s. 33.) Ebû Hâtim es-Sicistânî, Ahmed b. Cübeyr el-Antakî, İsmâil el-Kâdî b. İshâk el-Ezdî, Taberî, İbn Mücâhid'e kadar kıraatleri tedvîne yönelik eser veren âlimlerden bazılarıdır. (Bkz. Süyûtî, *el-İtkan*, I, s. 275; el-Bennâ, *İthâf*, s. 33-37.) Kıraat alanındaki ilk telifler olmaları ve âlimlerin onlardan övgüyle bahsetmeleri ve fakat bu eserlerin günümüze ulaşmamaları sebebiyle kıraat ilmi için bu durum çok büyük bir kayıp olarak nitelendirilebilir. (Bkz. Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 55.)

¹⁴⁰ İbn Mücâhid'in yapmış olduğu iş, yeni bir kıraat ortaya koymaktan ziyade daha önceki kıraat âlimlerinin ortaya koymuş olduğu kıraatleri, tedvîn etmektir. İbn Mücâhid'den sonra kıraatlerin sadırlardan satırlara aktarılma işi daha da hızlanmıştır ve kıraat bağımsız bir bilim dalı haline gelip tedvîn edilmiştir. (Bkz. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I, s. 133.) Kıraatlerin tedvîn edilmesinin en önemli sebebi olarak da Rafizî fırkaların mezhepleri doğrultusunda kıraat uydurmaları gösterilir. (Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, s. 96-97.)

¹⁴¹ Yedi kıraatle ilgili önemli eserlerin bir kısmı için bkz. Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ İbn. Mücâhid et-Temîmî, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâ'ât*, (nşr. Şevki Dayf), Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1980; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kirâ'âti's-seb'a*, (thk. Abdülaziz Ribah-Ahmed Yusuf), Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs,

boyunca eğitim müfredatı içinde tek başına yer almıştır.¹⁴² Dâni, *Teysîr*'inin giriş kısmında yedi kıraat imamına ulaşan tarîklerini ayrıntılı olarak vermiştir. İlk dönemlerde yaşamış olması hasebiyle kıraat senetleri muteberdir. *Teysîr* kitabı¹⁴³ yedi kıraat eğitiminde *Teysîr* tariki'nin ana kitabıdır. Bu tarîkde *Teysîr* adlı kitap esas alınmıştır.¹⁴⁴

1993; Ebû Abdullah Hüseyin İbn Haleveyh, *el-Hucce fi'l-kirâ'âti's-seb'a*, (nşr. Abdül'âl Sâlim), Kuveyt: Müessesetü'r-Risâle, 1990; Ebî Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Kesf an vücûhi'l-kirâ'âti's-seb'a ve ilelihâ ve hucecihâ*, (nşr. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984; Ebû Hafis Sirâcüddîn en-Neşşâr el-Ensârî, *el-Mükerrer fi mâ tevâtera mine'l-kirâ'âti's-seb'a*, (thk. Ahmed Mahmud), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001; Ebû Amr Osmân ed-Dâni, *et-Teysîr fi'l-kirâ'âti's-seb'a*, (nşr. Otto Pretzl), İstanbul: Devlet Matbaası, 1930; Ebû Abdillâh Muhammed İbn Şüreyh el-İşbilî, *el-Kâfi fi'l-kirâ'âti's-seb'a*, (nşr. Ahmed Mahmud Abdüssemi' eş-Şâfiî), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000; Muhammed el-Kâsım eş-Şâtûbî, *Hirzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, (thk. Eymen Rüşdi Süveyd), Cidde: Dâr-u Nur'il-Mektebât, t.y; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-meânî min Hirzû'l-emânî fi kirâ'âti's-seb'a*, (thk. İbrahim Atve İvad), Kahire: Mustafa el-Bâbî, 1982.

¹⁴² İbnü'l-Cezerî'ye göre Endülüs'te ilk asırlarda kıraatler hususunda pek fazla bir gelişme olmayıp Endülüs sakinlerinin kıraat ilmiyle ilgili temellerini, zamanla hac yolunda Mısır'da yedi kıraate dair öğrendikleri sınırlı birikimler oluşturmaktadır. Mısır'daki kıraat birikiminin sınırlı oluşunun en büyük müsebbibi ise Mısır'ı ele geçirdiklerinde kıraat âlimlerini öldüren İsmâilîlerdir. (Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, s. 103-104.) Bilindiği üzere İsmâilîler, Şia'nın bir koludur. Şia ise kıraatlere dayanak olarak gösterilen yedi harf ruhsatını kabul etmez. (Bkz. Ebû Cafer Muhammed b. Hasen et-Tûsî, *et-Tibyân fi tefsiri'l-Kur'an*, Lübnan: İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, t.y, s. 7; Meir Bar-Asher, "İmamiye Şiasının Kıraat Farklılıkları ve Kur'an'a İlaveleri", (çev. Mehmet Dağ- Ömer Kara), *EKEV Akademi Dergisi*, III (1998): s. 207-235; Mürselov Mirniyaz, "Şii Müfessir Ebû'l-Kâsım el-Hûlî", *Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, (2009): s. 385-395; Mehmet Ünal, "Kıraatlerin Tevâtürü Meselesi ve Şia'nın Buna Bakışı", *İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, III (2011): s. 77-114.) Kıraatte İbn Mücâhid sonrası, Endülüs'ün ön plana çıkmasının nedeni ise, doğunun Moğol saldırılarına maruz kalması ve bu saldırılarda birçok kıraat âliminin hayatını yitirmesi sebebiyle, doğuda kıraat ilminin inkitâa maruz kalmasıdır. (Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, s. 178.)

¹⁴³ Dâni'nin *Teysîr*'inden başka Kur'an târihi, tecvid, kıraate dâir birçok çalışması vardır. Bu eserlerin sayılarının yüz yirmiye ulaştığı söylenir ve bunlardan bir kısmı günümüze intikal etmiştir. ed-Dâni, bunlardan *Ahrufü's-seb'ati'l-Kur'an*, (nşr. Abdülmüheymin Tahhân), Dârü'l-Menâr, Mekke, 1988; *el-Müktefâ fi'l-ibtidâ ve'l-vakf*, (thk. Muhyiddin b. Abdirrahman), b.y.y: Dâr-u Ammar, 2001 kitaplarında olduğu gibi Kur'an okuma esaslarını ve kıraat ilminin değişik konularını ele almıştır. Ebû Amr ed-Dâni'nin kıraat ilmiyle ilgili en hacimli eseri *Câmi'u'l-beyân fi'l-kirâ'âti's-seb'i'l-meşhûra*'sıdır. Dâni, bu eserinde kıraat ilminin usul ve fûrûu, rivâyet ve tarîkleri, sahih olan ve olmayan unsurları hakkında doyurucu bilgi verdiğini söyler. Eserde kıraat ilmiyle alakalı günümüze ulaşmamış birçok eserden de iktibaslar olması, kitabı değerli kılan bir başka husustur. (Bkz. ed-Dâni, *Câmi'u'l-Beyân fi'l-kirâ'âti's-seb'a*, [nşr. M. Kemal Atik], Kayseri: y.y, 1999; M. Kemal Atik, "Câmi'u'l-Beyân fi'l-kirâ'âti's-seb'a", *DİA*, İstanbul 1993, VII, s. 104-105.)

İbn Haldûn, ed-Dâni'nin kıraattteki etkisini kıraat ilminde ihtisas sahibi olup diğer bilginlerden kıraat ilmi açısından üstün olmasıyla ilişkilendirir; bu sebepten olsa gerek diğer bilginlerin, kıraatlerin isnad ve senedlerini daha ziyâde ed-Dâni'nin eserlerinden öğrenip kıraat alanında yazılmış diğer kitaplara çok fazla müracaat etmediği söylenir. (Bkz. Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman İbn Haldûn, *Mukaddime*, [çev. Süleyman Uludağ], İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983, s. 437.)

¹⁴⁴ 'İstanbul Tariki' denilen ekolün bânisi Ahmet el-Mesyerî, Kânûnî zamanında Eyüp Sultan'daki Sokullu Dârülkurrâsi'na görevli tayin edildiğinde; oluşturmuş olduğu tarîk için esas kitap olarak ed-Dâni'nin *Teysîr*'i ile İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teysîr*'ini belirleyip yardımcı kitap olarak da eş-Şâtûbî'nin *Hirzû'l-Emânî*'si ile İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürretü'l-Mudîe*'sinden istifade etmiştir. *Teysîr* Tariki olarak isimlendirilen ve Ahmet el-Mesyerî'nin de bizde oluşturmuş olduğu bu akıma ülkemizde önceleri

Şatıbî ise *Teysîr*'in kolay ezberlenmesi için *Hirzû'l-emânî*'yi özetle ve şiirsel bir dille yazmıştır.¹⁴⁵ Eserin tam adı *Hirzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*'dir. Müellifine nispetle *eş-Şâtıbiyye*, ayrıca (lâm) harfiyle kâfiyelendiğinden *Kasîdetü'l-lâmiyye* olarak bilinir. Şatıbî, eserinde Dâni'nin *et-Teysîr*'indeki imamların hal tercemeleriyle ilgili usullerini aynen uygulayıp sırasıyla Medine, Mekke, Basra, Şam, Kûfe şehirlerinin kıraat imamlarını ve râvilerini incelemiştir. Manzum eserinde ihtisâr ve zorluk çıkmasını düşüncesiyle fasıla harfi olarak bilinen (vâv) harfi müstesna her harfi bir imam ve râviye nisbet etmiş ve yine harfleri kullanmak sûretiyle her bir imamla iki râvisini gruplandırmıştır. Bu usûl kendisinden sonraki kıraat kitaplarında da uygulanmıştır.¹⁴⁶ Zamanla Şâtıbî'nin, yedi imam ve ikişer râvilerinin usûl ve ferşleriyle ele aldığı eserinin temel alınıp okutulduğu tarike, kaynağına nispetle “Şâtıbiyye tariki” denilmiştir.¹⁴⁷

4. Aşere Tarîkinin Oluşması

İkinci aşama İbnü'l- Cezerî'nin ‘aşere tariki’ ile başlar. İbnü'l Cezerî yedi kıraat imamına aynı vasıfta gördüğü Ebû Ca'fer,¹⁴⁸ Ya'kûb¹⁴⁹ ve Halef'i de¹⁵⁰ ekleyerek onlu

İslâmbol sonraki zamanlarda ise İstanbul Tarîki denmiştir. (Bkz. Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, İstanbul: Âsitâne, t.y, s. 115; krş. Akdemir, *Kıraat İlmî*, s. 116-117.)

¹⁴⁵ Eser, kıraat ilminin temel kaynaklarından biri olmuştur. Eserle ilgili çokça şerhler yazılmış, bununla beraber Fatih Çollak'ın, “*Kıraat İlmînde İmam Şâtıbî ve eş-Şâtıbiyye*” adlı doktora çalışmasında olduğu gibi eser hakkında pek çok çalışma yapılmıştır. İbn Haldûn, Mukaddimesi'nde Şâtıbiyye'nin Batı Afrika ve Endülüs'te önemsendiğini, halktan Şâtıbiyye'yi ezberleyip çocuklarına okutanların olduğunu söyler. (Bkz. İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, s. 498-501.)

¹⁴⁶ Durmuş Sert, “Şâtıbî'nin Hayatı, Kıraat İlmindeki Yeri ve Eserleri”, *Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, V (1994): s. 91.

¹⁴⁷ Bkz. Akdemir, *Kıraat İlmî*, s. 104.

¹⁴⁸ Ebû Ca'fer Yezîd b. Ka'ka' tâbiîndendir. Râvileri İbn Cemmâz ve İbn Verdân'dır. Sahih ve mütevâtir kıraatler ile ve diğer yedi imamda bulunduğu varsayılan şartları taşıdığı kabul edilerek onlu kıraat sistemine dâhil edilmiştir. Vefatına kadar Mescid-i Nebvî'de Kur'ân dersleri verdiği için Medine kıraat imamı olarak addedilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, “Ebû Ca'fer el-Kârî”, *DİA*, İstanbul 1994, X, s. 116.

¹⁴⁹ Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî kırâât-i aşere imamlarından. Her ne kadar nahiv ve fıkıh alanlarında da ilim sahibi olsa bile asıl şöhreti kıraat ilmi sebebiyledir. Ravh ve Ruveys, kıraati için tercih edilen râvileridir. Daha geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, “Ya'kûb el-Hadramî”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, s. 282-284.

¹⁵⁰ Kırâât-i aşere imamlarından olan Halef aynı zamanda Hamza b. Habîb'in iki râvisinden biridir. Hamza'nın okuyuşundan farklı olarak yüz yirmi yerdeki tercihleri sebebiyle on kıraat imamından biri olarak addedilmiştir. Aşeredeki râvileri İshâk ve İdrîs'dir. Daha geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, “Halef b. Hişâm”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, s. 237-238.

sistemi (‘aşere) oluşturmuş¹⁵¹ ve bu sistem, kıraat öğretiminde seb‘a tarikinin yerini almıştır.¹⁵²

İbnü’l-Cezerî, kıraat ilmi tarihinde köşe taşlarından biridir. Kıraat ilmi açısından kendisini öne çıkaran husus, kendisinden önceki belli kaynaklarla yetinmeyip kaynaklardan mümkün merteye ziyadesiyle istifadesidir.¹⁵³ Bu kaynaklardan bir kısmının kendisinden sonraki döneme ulaşmamış olması İbnü’l-Cezerî’nin bu istifadesini daha değerli kılmıştır. İbnü’l-Cezerî’nin şöhretinin bir diğer sebebi de on kıraate dâir belli rivâyet ve tarîklerle yetinmeyip kendinden önce telif edilmiş eserlerde ismi geçen farklı rivâyet ve tariklerden de bahsetmesidir.¹⁵⁴ İbnü’l-Cezerî, bu tarîklerden bahsederken, tarîklerden sayılan bazı vecihlerin sıhhat derecelerini inceledikten sonra eleme yoluna gitmiştir. Ayrıca kaynaklarında alıntıda bulunmuş

¹⁵¹ Bugün ümmet tarafından kabul görmüş ve kesintisiz bir şekilde aktararak tevatür derecesine yükselmiş bu on kıraat dışında mütevâtir kıraat bulunmamaktadır. (Bkz. Subhî, *Mebâhis*, s. 290-291.) On kıraatle ilgili eserler için bkz. Ebû Bekr Ahmed İbn Mihrân en-Nisâburî, *el-Gâye fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, (nşr. Muhammed Gayyaş Cenbâz- Saîd Abdullah), Riyâd: Dâru’ş-Şevvâf, 1990; *el-Mebsût fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, (nşr. Hamza Hâkimî), Dimaşk: Matbaatü Mecmei’l-Lügati’l-Arabiyye, t.y; Ebü’l-‘Alâ Hasen b. Ahmed el-Hemedânî, *Gâyetü’l-ihtisâr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr-i eimmeti’l-emsâr*, (thk. Eşref Muhammed Fuat), I-II, Cidde: Cemââtü’l-Hayriyye, 1994; Ebü’l-Hayr Şemseddîn Muhammed İbnü’l-Cezerî, *Tayyibetü’n-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, (nşr. Ali ed-Dabbâ’), Mısır: Daru’l-Kitabi’l-Arabi, t.y, *Takrîbü’n-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, (nşr. İbrâhim ‘Atve ‘İvâd), Kahire: Mustafâ el-Bâbî, 1961; *ed-Dürre fi’l-kırâ’âti’s-selâseti’l-mütemmeme li’l-‘aşere*, Kahire: y.y, 1319, *Tahbîru’t-Teysîr fi’l-kırâ’âti’l-eimmeti’l-‘aşere*, (thk. Ahmed Muhammed el-Gudat), Amman: Dâru’l-Furkan, 2000; Ebü’l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti’n-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, (nşr. Mecdî Muhammed Surur Sa’d Baslum), I-II, Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2009; Abdülfettâh Palûvî, *Zübdetü’l-İrfân*, İstanbul: Hilal Yayınları, t.y; Muhammed Emîn b. Abdullah er-Rûmî, *Umdetü’l-hullân fi izâhi Zübdetü’l-irfân* İstanbul: Asitane, t.y. On ve üzeri kıraatleri içeren eserler doğulu, özellikle de Bağdatlı âlimlerin ürünleridir. Bu eserler, daha ziyade yedi harfin yedi kıraat olarak anlaşılıp; yedi kıraatin dışındakilerin muteber addedilmemesine tepki olarak kaleme alınmıştır. (Bkz. Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 83.)

¹⁵² (Bkz. Birişik, *Kıraat İlmi*, s. 13-14.) Her ne kadar İbnü’l-Cezerî öncesinde on kıraate, en-Nisâburî, el-Endarâbî, el-Hemedânî gibi kıraat âlimlerinden değinen olmuşa da on kıraatin yedili sisteme alternatif olacak şekilde eğitim-öğretim müfredatına girmesinde en büyük pay İbnü’l-Cezerî’ye aittir. (Bkz. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 41-46; Birişik, *Kıraat İlmi*, s. 106.) Bugün on kıraatten sadece üçü kullanılmaktadır. Bunlardan Nâfi‘ kıratının Verş rivâyeti Mısır hariç bütün Kuzey Afrika’da; Ebü ‘Amr kıraati Sûdan’ın bir bölümünde; Âsım kıraatinin Hafs rivâyeti ise bu sayılan yerlerin dışındaki her bölgede okunup okutulmaktadır. (Bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 112; Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2009, s. 138.) Diğer kıraatler ise ihtisas sahibi âlimler tarafından bilinmekte ve kullanılmaktadır.

¹⁵³ İbnü’l-Cezerî *en-Neşr* isimli eserinin başında bu kaynakları ve bu kaynaklardan istifade şeklini ele almıştır. (Bkz. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 64.)

¹⁵⁴ Mesela İbnü’l-Cezerî, kıraat kaynaklarının önde gelenlerinden *et-Teysîr* ve *eş-Şâtibiyye* diye bildiğimiz bu iki eserdeki tarîklerden çok daha fazlasını, *en-Neşr* adlı eserine aldığı söyler. (Bkz. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 57.)

olduğu eserleri edâ yoluyla okuyup, bu bilgileri ahzetme işini sadece teoride bırakmaması, İbnü'l-Cezerî'nin haklı şöhretinin sebeplerindedir.¹⁵⁵

İbnü'l-Cezerî'nin kıraatle ilgili kitaplarının kıraat ilmi açısından önemi kendisinden sonra kıraat alanında yazılmış kitaplarda İbnü'l-Cezerî'nin kıraat tarihi, kıraat ihtilafları, kıraatlerin mütevâtirliği ve kıraat âlimlerinin biyografilerini anlattığı eserlerinden istifade edilmesidir. Bu durum İbnü'l-Cezerî'nin kitaplarının sahip olduğunu önemi gösterir. İbnü'l-Cezerî'nin eserleriyle ilgili belirtilmesi gereken bir diğer husus da eserlerinin kaynak ve muhtevalarının incelenip sonrasında eserleriyle ilgili büyük bir külliyat oluşturulması ve bu çalışmalarla ilgili 'tahrîrât' denilen birtakım ekollerin oluşmasıdır.¹⁵⁶

İbnü'l-Cezerî'nin genel olarak kıraat ilmi açısından değerli olan bu katkılarından başka kendisiyle ilgili değinilmesi gereken önemli bir diğer katkısı da kendisinin Yıldırım Bayezid'in daveti üzerine Bursa'ya gelip kıraat ilminin kurumsallaşması ve gelişmesi ile ilgili çalışmalarıdır.¹⁵⁷

Kırâât-ı aşere'ye İbn Muhaysın¹⁵⁸, Yezîdî,¹⁵⁹ Hasan-ı Basrî¹⁶⁰ ve A'meş'in¹⁶¹ eklenmesiyle oluşan on dörtlü sistemi ilk kuran ise Kastallânî¹⁶² olup onu el-Bennâ¹⁶³

¹⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* adlı eserinde, metin ve edâ sûretiyle aktarımda bulunduğu eserlerin isimlerini vermektedir. (Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en- Neşr*, I, s. 98.)

¹⁵⁶ İbnü'l-Cezerî ve eserlerinin kıraat ilmi açısından tahliliyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 88-96.

¹⁵⁷ İbnü'l-Cezerî'nin bu katkıları tez çalışmasının, Ali b. Süleyman el-Mansûrî öncesi Osmanlı'da kıraat ilmi, alt başlığında daha geniş bir şekilde ele alınacaktır.

¹⁵⁸ Ebû Hafs Ömer b. Abdîrahmân b. Muhaysın on dört kıraat imamındandır. Arapçasının güzelliğine ve kıraatteki vukûfiyetine rağmen yedi ve on kıraat imamına dâhil edilmemiş, şâz kıraatlerden addedilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "İbn Muhaysın", *DİA*, İstanbul 1999, XX, s. 209-210.

¹⁵⁹ Ebû Muhammed Yahyâ b. el-Mübârek el-Yezîdî on dört kıraat imamındandır. Dûrî, Sûsî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, talebelerindedir. Ebû Amr'dan kıraatini arz yoluyla alan Yezîdî, hocasının kıraatine kaynaklık etmiştir. Dûrî ile Sûsî'nin, Ebû Amr kıraatini, Yezîdî'den almasının sebebi ise Yezîdî'nin kendisini Ebû Amr'ın kıraatine adaması ve zabtının kuvvetli olmasıdır. Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Suat Sertoğlu, "Yezîdî, Yahya b. Mübârek", *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, s. 524-525.

¹⁶⁰ Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî, tefsir ve kıraat ilminde İbn Abbas, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Enes b. Mâlik gibi birçok sahâbîden istifade etmiştir. Kıraati meşhur on kıraatten sayılmayıp şâz kabul edilmiştir ve kendisi on dörtlü kıraat sistemine dâhil edilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Abdülhamit Birişik, "Hasan-ı Basrî", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, s. 301-303.

¹⁶¹ Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân hadis, kıraat ve ferâiz ilminde söz sahibi olup tâbiîn neslindedir. Kıraati yedili ve onlu sisteme dâhil edilmemiş, on dörtlü kıraat sistemine dercedilip şâz addedilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Uğur Mücteba, "A'meş", *DİA*, İstanbul 1991, III, s. 54.

takip etmiştir.¹⁶⁴ Bu dört kıraatin kabul görmemesinin en büyük iki sebebi sıhhat şartlarından birini veya birkaçını taşımamaları ile bazı durumlarda şöhret bulamamalarıdır. Her ne kadar bu dört kıraatten yer yer sahih kıraatlere uygun okuyuşlar ortaya konulsa da rivayetlerin sened zinciri problemlili olduğu için dikkate alınmamıştır. Ancak bu dört kıraat, eğitim sistemi içerisinde yer almasa da Arap dili açısından önemlidir.¹⁶⁵

5. Takib Edilen Usûl

Tâbiîn ile etbâu't-tâbiîn devirlerinde Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashâb zamanında olduğu gibi Kur'ân'ın inzâline uygun olarak yani üçer, beşer, onar ayetlik bir program takib edilmiştir. Bununla beraber isteyen ve istidadı olan herkese dilediği kadar okuma müsaadesi de verilmiştir. Hicrî II. asırdan sonra günde beş sayfa okuma âdeti gelişmeye başlamıştır. Bu uygulamada esas olan infirâd usulüdür. Çünkü o dönemde henüz indirâc usulü söz konusu olmamıştır. Ancak bu uygulamada da talebenin zabt gücü göz önünde bulundurulmuştur.¹⁶⁶

Resûlullâh'tan (s.a.v.) sonraki ilk dört asırda infirâd usulü uygulanmıştır. Ancak bu usul zor ve zaman alıcı olup sabır gerektirir. Hicrî V. asırdan itibaren kıraatleri bir arada okuma şeklinde yürütülen indirâc usulü uygulanmaya başlanmış, bunun yanısıra infirâd usulü de uygulanmaya devam etmiştir.¹⁶⁷

¹⁶² Hadis hafızı, kelâm ve kıraat âlimi olan Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî'nin on dört kıraati ve rivâyetlerini iyi bildiği söylenir. Kendisinin on dört kıraate dâir '*Letâifü'l-işârât fi funûni'l-kirâ'ât*' isimli eseri vardır. Daha geniş bilgi için bkz. Abdülkadir Şenel, "Kastallânî, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, s. 583-584.

¹⁶³ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî el-Bennâ, kıraat ve hadis âlimidir. Tezimizin ana konusu olan Ali b. Süleyman'ın hocalarından eş-Şebremellisî ve el-Mezzâhî'den kıraat, hadis ve fıkıh dersleri almıştır. eş-Şebremellisî'den *Tayyibetü'n-Neşr* okumak sûretiyle kıraat icazet silsilesinin İbnü'l-Cezerî vasıtasıyla kesintisiz bir şekilde Hz. Peygamber'e ulaştığı belirtilir. *İthâfî fuzalâ'i'l-beşer fi (bi)'l-kirâ'âti'l-erba'ati'aşer* adlı eserinde on dört kıraate imam, râvî ve tarîkleriyle birlikte değinmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "Bennâ, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 1992, V, s. 457-458.

¹⁶⁴ Bennâ, *İthâf*, s. 37, 52; Subhî, *Mebâhis*, s. 290.

¹⁶⁵ Birışık, *Kıraat İlmi*, s. 113.

¹⁶⁶ Tetik, *Kıraat İlminin Tâlimi*, s. 123-25.

¹⁶⁷ (Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 194) İndirac usulünün ortaya çıkış sebepleri olarak hocaların himmetleri ile talebelerin gayretlerinin azalması, meşguliyetlerin çoğalması, çabuk öğrenme hırsı, yüksek rakamlara varan hatimlerin çoğalması gibi hususlar gösterilir. (Bkz. Necati Tetik, "Kıraat Eğitiminin

Bununla birlikte İbnü'l-Cezerî, Ebû Amr ed-Dânî'nin indirâc metodunda önemli birtakım değişikliklere gitmiştir. Şöyle ki Dâni, indirâc metodunun uygulanması esnasında her imamla birlikte iki râvîsini ele alırken; İbnü'l-Cezerî her imamın iki râvîsiyle beraber ele alındığı sistemi genişletmiş, bu râvîlerle birlikte her râvinin de, râvîlerin râvîleri arasındaki ihtilaflar olan ve günümüzde tarîk diye isimlendirilen, iki veya dörder râvîsini de sisteme dâhil etmiştir.¹⁶⁸

6. Kur'ân ve Kıraat Eğitimi Verilen Kurumlar

Hız. Peygamber dönemi ve sonrasında olduğu gibi tabiin sonrası dönemde de Kur'ân eğitiminin verildiği yerlerin başında camiler gelmektedir. Bununla birlikte bu dönemde medreseler ve küttâblarda da Kur'ân ve kıraat eğitiminin verildiği görülmektedir.

a. Camiler

Camiler, sadece eğitim-öğretim için tahsis edilen medreselerin yaygınlaştığı dönemlerde de, Şam'da altı medrese olduğu halde şehrin en önemli merkezlerinden biri olan Şam Emeviyye Camii'nde olduğu gibi, eğitim-öğretim kurumları olma vasıflarını devam ettirmişlerdir.¹⁶⁹ Camilerde eğitim verilen ilim dallarından biri de, Şam'da Emeviyye Camii'nde Kubbetü'n-Neşr altında ders veren İbnü'l-Cezerî örneğinde olduğu gibi, kıraat ilmidir. Kur'ân eğitimi konusunda Emeviyye Camii'nin ayrı bir yeri olmuştur. Her sabah namazı sonrası Hz. Yahya türbesinin karşısında Kur'ân'ın yedide biri okunmuş, 'sub' denilen bu uygulamayla haftada bir hatim indirilmiş; ikinci sonrası ezberi iyi olmayan çocuklarla Kevser sûresinden Kur'ân'ın sonuna kadar okunma anlamına gelen ve 'Kevseriyye' adı verilen uygulama devam ettirilip, bunlara

Dünü, Bugünü, Yarını ve Kıraat Eğitiminde Meslekler", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları IV*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002, s. 155.)

¹⁶⁸ (Recep Akakuş, "İlm-i Kıraat otoritelerinden İmam Cezerî ve Torunu Kâsım Paşa", *Diyanet Dergisi*, XXVI (1990): s. 12.) Bu sisteme günümüzde 'takrîb' adı verilmektedir. Kırâât-i seb'a'da yedi imam ve her bir imamın ikişer râvîsi olmak üzere on dört râvî, Kırâât-i aşere'de on imam ve bu imamların ikişer râvîsi söz konusu iken; takrîb'de ise on imam, her birinin ikişer râvîsi ile râvîlerin de râvîleri söz konusudur.

¹⁶⁹ İsmail Yiğit, "Aynî'yi Yetiştiren Memlukler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", *Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, XI-XII (1994): s. 35.

katılanlara vakıf tahsisi yapılarak, sub'a katılanlardan, Kevseriyye dahil olan çocuklara Kur'ân öğretmesi istenmiştir.¹⁷⁰

b. Medreseler

İslam dünyasında ilk olarak hicrî IV. yüzyıl ortalarında Nişabur'da kurulan medreselerde dârülkurrâ ve dârülhadis gibi bölümlerin var olup olmadığı bilinmemekle beraber hocaların bir kısmının mukrî olmasından hareketle bu eğitim kurumlarında kıraat ilminin önemsendiği söylenebilir.¹⁷¹ Örneğin Bağdat Nizamiye Medresesi'nin kadrosunda Şâfî mezhebi müntesibi bir müderris, bir vaiz, bir kütüphaneci, bir Arap dili hocasıyla beraber bir de Kur'ân-ı Kerîm hocasının bulunması ve Kur'ân'ın tefsir, hadis, fıkıh gibi müstakil derslerden biri olması, medreselerde Kur'ân dersinin ihmal edilmediğini göstermektedir.¹⁷²

Eyyûbîler dönemi medreselerinden olan ve iki mezhep (Şâfî ve Mâlikî) fikhının öğretilmesi amacıyla kurulan el-Medresetü'l-Fâdiliyye¹⁷³ iki bölüme ayrılmış olup bu bölümlerden biri Şâfî ve Mâlikî mezheplerini iyi bilen birer müderrise tahsis edilmişken diğer bölüm ise kıraat ilminin hizmetine sunulmuştur.¹⁷⁴ Burada kıraat dersleri veren hocalardan biri de eş-Şâtîbî diye bilinen Kâsım b. Firrûh'tur.¹⁷⁵

Memlükler dönemi medreselerinden olan Zâhiriyye Medresesi inşaatının tamamlanması sonrasında, bir pazar günü âlimlerle kurrânın medresede toplandığı, medresenin kible tarafındaki eyvanın (salon) Şâfîlere, nehir tarafındaki eyvanın ise Hanefîlere, doğu cihetindeki eyvanın hadis müderrisine batı tarafındaki eyvanın ise kırâât-i seb'a hocası Kemâleddîn el-Mahallî'ye (ö. ?) tahsis edildiği ifade edilir.¹⁷⁶ Başka bir medresede ise müfessir Kur'ân âyetlerini açıklarken, müderrisin talebeye ders

¹⁷⁰ Bkz. Ahmet Özel, "Emeviyye Camii", *DİA*, İstanbul 1995, XI, s. 110.

¹⁷¹ Nebi Bozkurt, "Dârülkurrâ", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, s. 544.

¹⁷² Kenan Ya'kuboğlu, *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*, İstanbul: Gökkubbe, 2006, s. 22.

¹⁷³ Bu medrese, bünyesinde barındırdığı ve ciddî çalışmalar yapan meşhur kıraat âlimleriyle kıraat ehli için, Mısır içinde ve dışında cazibe merkezi olmuştur. (Bkz. Dünder, *Mısır Eyyûbilerinde Eğitim*, s. 161-163.)

¹⁷⁴ Dünder, *Mısır Eyyûbilerinde Eğitim*, s. 66.

¹⁷⁵ (İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, s. 20.) Eyyûbîler döneminde Kur'ân eğitimi önemsenmiş olup eş-Şâfî'nin öğrencisi Rebi' b. Süleyman, Ebü'l-Hasen en-Nahvî, İbni Ebî Müslim el-Farazî gibi birçok âlim günlük ders programına Kur'ân öğretmek başlamıştır. (Mahmut Dünder, *Mısır Eyyûbilerinde Eğitim*, s. 143-144.)

¹⁷⁶ İsmail Yiğit, "Aynî'yi Yetiştiren Memlükler", s. 32.

anlattığı; muîd müderrise yardımcı olurken, hafızların da Kur'ân'ı ezberleyenlerin derslerini takip ettiği ayrıca medreselerdeki kıraat hocalarının ise şeyh (şeyhü'l-kirâa) olarak isimlendirildiği belirtilir.¹⁷⁷

Mısır'da eğitimini tamamlayan İbnü'l-Cezerî'nin Dımaşk'ta Emeviyye Camii'nde Kubbetü'n-Nesr'in altında kıraat okutmaya başlaması ve dünyanın dört bir yanından talebelerin gelmesi sonrasında kendisine ayrıca Âdiliye Medresesi kıraat şeyhliği görevi verilmesi, medreselerde kıraat eğitimi verildiğinin diğer bir göstergesidir.¹⁷⁸ Medreseler gibi zâviye, hankah, ribât¹⁷⁹ gibi müesseselerde de genel olarak dini eğitim özelde ise Kur'ân eğitimi verilmiştir. Örneğin Kahire'deki Şeyhû Hankahı'nda dört mezhep, hadis, kıraat ve tasavvuf eğitimi verilmiştir.¹⁸⁰

Medreselerde ders takrir metodu ve icazet verilen kitaplar farklı olmakla birlikte kıraat alanında genel olarak *et-Teysîr*,¹⁸¹ *el-Kenz fi'l-kirâ'âti'l-'aşr*,¹⁸² *İrşâdü'l-mübtedî*,¹⁸³ *Kifâyetü'l-kübrâ*,¹⁸⁴ *Tahbîrû't-Teysîr*,¹⁸⁵ *el-Mukaddime*, *İzâhu'r-rumûz* ve

¹⁷⁷ (Nebi Bozkurt, "Medrese", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, s. 326.) Osmanlı'da ilmi ortamın teşekkülünde Memlûklü medreselerinde yetişen âlimlerin rolü büyük olmuştur. Mesela Orhan Bey zamanında açılmış ve Osmanlı'nın ilk medresesi olan İznik Medresesi'nin ilk baş müderrisi, Memluklar medreselerinde yetişmiş olan Davud el-Kayserî'dir. Osmanlı'da ilmî camiada temeyyüz etmiş, Molla Fenârî diye bildiğimiz Şemseddîn Fenârî ve Molla Gürânî de Memlûklü ilmî camiasının yetiştirmiş olduğu önemli şahsiyetlerdendir. (Bkz. İsmail Yiğit, "Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler", s. 45.)

Tez açısından önemli bir şahsiyet olan Molla Gürânî, kıraat ilminin İstanbul'da yayılmasında en çok katkısı olan kişidir. Kıraat ilminde en önemli simalardan biri olarak bilinen ve kurumsal manada Osmanlı'ya kıraati ilk getiren kişi olarak görülen, Mısır ilmi camiasında eğitim görmüş ve ileride tezle alakası sebebiyle kendisine ayrıntılı olarak değinilecek olan İbnü'l-Cezerî de Yıldırım Bayezid tarafından Bursa'ya davet edilmiş ve burada kaldığı süre zarfında kıraat müderrisliği yapmış, kıraat ilminde çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Ayrıca Osmanlı'da kıraat ilmine çok önemli katkıları sebebiyle tezin ikinci bölümünün kendisine tahsis edildiği Ali b. Süleyman el-Mansûrî ile üçüncü bölümde kendisine değinilecek Ahmet el-Mesyerî de Mısır'dan devlet erkânı tarafından davetle getirilmiş ve bu iki şahıs Osmanlı'da Mısır Tariki ve İstanbul Tariki adıyla oturmuş oldukları sistemle kıraat ilminde büyük çığır açmışlardır.

¹⁷⁸ Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, İstanbul 1999, XX, s. 552.

¹⁷⁹ Tekkeler bir şeyhin gözetiminde tasavvuf eğitiminin verildiği yerlerdir. Tekkelere değişik zaman ve coğrafyalarda, zâviye, hankah, ribât, âsitane, harâbât, imâret gibi değişik isimlerin verildiği de olmuştur. (Bkz. Mustafa Kara, "Tekke", *DİA*, İstanbul 2011, XL, s. 368.)

¹⁸⁰ Nebi Bozkurt, "Medrese", *DİA*, VIII, s. 327.

¹⁸¹ Dâni'nin yedi kıraate dâir eseridir.

¹⁸² Ebû Muhammed Necmüddîn Abdullah el-Vasîfî'nin on kıraate dâir eseridir. (Bkz. Mehmet Zeki Duman, "İbnü'l- Vecîh", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, s. 236.)

¹⁸³ Ebü'l-İzz Muhammed el-Kalânîsî el- Vâstîfî'nin on kıraate dâir muhtasar eseridir. İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* isimli eserinin kaynakları arasındadır. (Bkz. Mehmet Ali Sarı, "Kalânîsî Muhammed b. Hüseyin", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, s. 224.)

*Miftâhu'l-künûz*¹⁸⁶ adlı eserler okutulmuştur. Bu kaynakların başında Şatıbî'nin eş-Şâtibiyye ismiyle meşhur ve manzum, yedi kıraate dâir *Hirzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*¹⁸⁷ adlı eseri gelir.¹⁸⁸

c. Küttâb

Mektep kelimesiyle eşanlamli olan küttâb bazı İslâm ülkelerinde dinî ilkokullara verilen isim olup Osmanlı'da ise 'mektep-i sibyan', 'ilk mektep' gibi isimlerle anılmıştır. İlk olarak ne zaman kurulduğu tam olarak bilinemesi de¹⁸⁹ Emevîler ve Abbâsîler döneminden itibaren İslâm'ın tanıtımı için önemli vazife görmüş ve İslâm'ın hayat tarzıyla bütünleşmesinde etkin rol oynamışlar, ayrıca dinî kültürün muhafazasında da etkili olmuşlardır. İlk dönemlerde mekteplerin hepsinin kendilerine ait binaları olmayıp, mektepler genellikle hocaların mahalle mescidinde kurdukları ders halkalarıyla vücut bulmuştur. Ancak bu bilgi erken dönemlerde camilerin yanında müstakil binalara sahip mekteplerin olmayacağı anlamına gelmemelidir.¹⁹⁰

Vakıflar, hayırseverler veya öğrenci velileri tarafından köy, kasaba ve şehirlerdeki hemen her mahallede tesis edilen bu kurumların masrafları da yine bu kişiler ve tüzel kişiler tarafından karşılanmıştır.¹⁹¹ Bu kurumlara IX. yüzyıla kadar

¹⁸⁴ Ebü'l-İzz Muhammed el-Kalânîsî el-Vâsîtî'nin on kıraate dâir muhtasar eseri olan *İrşâdü'l-mübtedi'* nin genişletilmiş halidir. (Bkz. Sarı, "Kalânîsî Muhammed b. Hüseyin", s. 224.)

¹⁸⁵ İbnü'l-Cezerî'nin, Dâni'nin *Teysîr* adlı eserinde zikrettiği yedi imama üç imamı da (Ebû Ca'fer, Ya'kûb, Halef) dâhil ederek telif ettiği eseridir. Şemseddin Ebü'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Tahbîru't-Teysîr fi'l-karâ'âtî'l-eimmeti'l-aşere*, (thk. Ahmed Muhammed el-Gudat), Amman: Dâru'l-Furkân, 2000.

¹⁸⁶ Ebü Abdillâh Şemsüddîn el-Halebî'nin on kıraate dâir olan "*Mecma'u's Sürûr ve matla'u's-şümûs ve'l-büdûr*" adlı manzum eserine şerhidir. Eserle ilgili bkz. Muhammed Eroğlu, "İbnü'l-Kabâkîbî", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, s. 97.

¹⁸⁷ Eser 1173 beyit olup kıraat ilminin temel kaynaklarından. Eserle ilgili bilgi için bkz. "Şâtıbî, Kâsım b. Fîrruh", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, s. 376.

¹⁸⁸ Dündar, *Mısır Eyyûbilerinde Eğitim*, s. 160.

¹⁸⁹ Nebi Bozkurt, Hz. Peygamber'den itibaren Kur'ân-ı Kerîm ve okuma-yazma öğretilen okullara 'küttâb' denildiğini; Hulefâ-i Râşidîn döneminde özellikle de Hz. Ömer devrinde mektep kurulması ve mektep muallimlerine maaş bağlanması gibi mekteplerle ilgili birtakım uygulamalara gidildiğini, söyler. (Bkz. Nebi Bozkurt, "Mektep", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, s. 5.)

¹⁹⁰ Bozkurt, "Mektep", s. 5.

¹⁹¹ Çocuklara yönelik küttâb veya mektep denilen kurumlarda ve bunların dışında Osman b. Muhammed es-Seraci'nin Kahire'de Seyfiye Medresesi'nde özellikle yetim çocuklar için gönüllü olarak ders vermesinde olduğu gibi camiler, hayırseverlerin veya öğrencilerin evlerinde ve medreselerde de eğitim verildiği olmuştur. İslâm âlemindeki diğer eğitim kurumlarında olduğu gibi küttâbların gelişiminde de yöneticiler, toplumun önde gelenleri ile âlimlerin rolü büyük olmuştur. Fâdiliyye Medresesi'nin hemen yanında

devlet tarafından çok fazla müdahale edilmediğinden, bu kurumların kuruluşundaki fiziki şartları, eğitim programları ve muallim ücretleri, öğrenci velileri ile kurum görevlileri tarafından belirlenmiş,¹⁹² dolayısıyla mekteplere beş yaşından itibaren gitmeye başlayan çocukların eğitiminde mektep ve ev idaresi beraber rol üstlenmişlerdir.

Küttâbların müfredâtı, Kur'ân üzerine şekillenip eğitim usulü ise öğretmenin sözlerinin defalarca tekrarı tarzında; ilk sûre olan Fâtiha'dan başlanıp son sûre olan Nâs'dan Bakara'ya doğru belli sûrelerin ezberiyle şekillenmiştir. Müfredâtta Arapça, gramer, hat ve şiir eğitimi de yer almıştır. Her ne kadar küttâbların yeri ve zamanına göre müfredâtta birtakım değişiklikler yapılmış olsa da eğitimin temelinde Kur'ân ve Arapça olmuştur. Dersler, öğretmenin dediklerini defalarca tekrar esasına dayalı ezber şeklinde verilmiştir.¹⁹³

Küttâblarda öğretim yaşı çocukların fiziksel, sosyal, kültürel ve ekonomik durumları ile kalıtım, beslenme ve sağlık durumlarına göre değişebileceğinden, çocuğun mektebe gönderilme zamanının seçimi ailelerine bırakılmıştır. Dolayısıyla çocukların küttâblara gönderilme yaşı ile ilgili herhangi bir sınırlama getirilmeksizin bu konuda söz hakkı öğrenci velisine bırakılmıştır.¹⁹⁴ Yaş gruplarıyla ilgili olarak küttâblarda belli bir sınıflama söz konusu olmadığından değişik yaş grupları aynı sınıf çatısı altında eğitim görebilirken bazı zamanlar yaş grupları arasında sınıflandırma yoluna gidilmiştir.¹⁹⁵

kimsesiz ve yetim çocuklar için kurulan küttâb örneğindeki gibi kimsesiz ve yetim çocuklar da bu hizmet alanında unutulmamıştır. (Mahmut Dünder, *Mısır Eyyübilerinde Eğitim*, s. 101-103.) Bu durumun oluşmasının en büyük sebeplerinden biri İslâm medeniyetinin, her dönemde zengin fakir ayrımı yapmaksızın herkese eğitim imkânı sağlama ve öğretimin tüm kademelerinde bunu teminat altına alma düşüncesidir. (Bkz. Yusuf Batar, *Empatik Din Eğitimi*, Ankara: Elips Kitap Yay, 2011, s. 150.) Bu durum hâlihazırda hem devlet hem de vakıflar aracılığıyla devam ettirilmektedir.

¹⁹² Jacob M. Landau, "Küttâb", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, s. 3.

¹⁹³ Çocuklara Kur'ân'ın öğretilmesi hususu dinin şiârlarından olduğundan, bütün İslâm beldelerinde, târih boyunca Kur'ân eğitimi ihmal edilmemiştir. İslâm'ın yaşanması ve imanın kalplere kök salması bu eğitime bağlı olacağından, çocuğun daha sonra sahip olacağı istidâtlar, bu eğitimin üzerine bina edilmiştir. (Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, II, s. 1295.)

¹⁹⁴ Dünder, *Mısır Eyyübilerinde Eğitim*, s. 103.

¹⁹⁵ Jacob M. Landau, "Küttâb", s. 4.

Talebeler cuma günü, Ramazan ayı ve bayramlar hariç eğitimlerine sabahtan akşama kadar devam etmek sûretiyle dört ila altı yıl eğitim görmüşlerdir. Bu süre zarfında devam zorunluluğu söz konusu değildir.¹⁹⁶

Mekteplerde, dönemlerine göre, iki aşamalı olarak eğitim verildiği de olmuştur. Örneğin Eyyûbîler döneminde Mısır'da mektepler ibtidâî ve âlî mekteplerden ibarettir. İbtidâî mektebi bitirip de okuma-yazma ve basit birtakım hesaplarla ilgili sınavdan geçebilenler âlî mekteplere girme hakkı elde edebilmiştir.¹⁹⁷

E. ALİ B. SÜLEYMAN EL-MANSÛRÎ ÖNCESİ OSMANLI DEVLETİ'NDE KIRAAT İLMİ

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Ali b. Süleyman el-Mansûrî devrine kadarki dönemde İbnü'l-Cezerî, Molla Gürânî ve Ahmet el-Mesyerî'nin kıraat ilminde önemli bir yeri vardır. Ayrıca bu dönemde dârülkurrâlar ile sıbyan mekteplerinin Kur'ân ve kıraat eğitiminin verildiği iki önemli kurum olduğu görülmektedir.

1. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)

Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî kıraat ve hadis âlimi olup İbnü'l-Cezerî nisbesi ise bugünkü Şırnak iline bağlı Cizre ilçesi sebebiyledir. Kur'ân'ı ezberledikten sonra hadis ve kıraat ilmiyle ilgilenen Cezerî, kıraat ilminde önceleri infirâd metoduyla eğitim görmekte iken sonraları bu metod çok zaman alacağından bu usulü bırakıp cem' metoduyla kırâât-i seb'ayı okumuştur.¹⁹⁸ Mısır'a ikinci gidişinde İbnü's-Sâiğ'den (ö. ?) aşereyi, Ebû Muhammed b. Bağdâdî'den (ö. ?) on kıraatin imamıyla birlikte İbn Muhaysın, A'meş ve Hasan-ı Basrî'nin kıraatini okuyan İbnü'l-Cezerî, Dımaşk'a döndükten sonra Ebu Yûsuf Ahmed el-Kefrî'den (ö. ?) kırâât-i seb'a yoluyla hatim indirmiştir. Emeviyye

¹⁹⁶ Jacob M. Landau, "Küttâb", s. 4.

¹⁹⁷ Fikret Halil, *Terbiye ve Tadrîs Târîhi*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1930, s. 5-24.

¹⁹⁸ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", s. 551.

Camii'nde Kubbetü'n-neşr'in altında vermiş olduğu kıraat derslerini dünyanın değişik yerlerinden gelen talebeler ilgiyle takip etmiştir.¹⁹⁹

Haksız bir yargılama olarak nitelediği ve sonrasında da mallarına el konulduğu bir yargılanma sonrası²⁰⁰ önce İskenderiye sonrasında da Antakya'ya giden Cezerî, burada bir müddet talebe yetiştirmiştir. I. Murad (ö. 791/1389) tarafından yaptırılan Hudâvendigâr Camii imam-hatibi olan ve “Hatîbü'r-Rûm” diye anılan Mü'min b. Ali Muhammed er-Rûmî (ö. 799/1397) tarafından Cezerî'nin durumu Yıldırım Bayezid'e (ö. 805/1403) aktarılınca Bayezid de onu Bursa'ya davet etmiştir. Daveti kabul edip Bursa'ya doğru yola çıkan İbnü'l-Cezerî'nin Bursa'ya girmesi esnasında Yıldırım Bayezid Bursa'nın dışına kadar çıkıp kendisini saygı ve hürmetle karşılamıştır. Ayrıca kendisine ‘muallim-i sultânî’ payesi ile birlikte birtakım maddi imkânlar sunulup²⁰¹ İbnü'l-Cezerî'nin bu şehirde yedi yıl kalması sağlanmıştır.²⁰²

Bursa'da Yıldırım Bayezid tarafından büyük ilgi gören İbnü'l-Cezerî'ye dolgun ücretle maaş bağlanmış ve talebe yetiştirmesi sağlanmıştır.²⁰³ İstanbul'a yapılan askerî harekâta Yıldırım Bayezid'le birlikte katılan, Niğbolu savaşında da padişahla birlikte bulunan İbnü'l-Cezerî'nin savaştaki görevi; orduyu mânevî yönden eğitmek, askere cihadın faziletleri ile şehid olanlar ve sabredenler için Allah tarafından verilecek mükâfatları anlatıp onların mânen dirençlerini yüksek tutmak, olmuştur.²⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, Bursa'ya döndükten sonra *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr* adlı eserini yazmış, manzum eseri olan *Tayyibetü'n-Neşr*'i telif etmiş ve bu eseri pek çok talebeye

¹⁹⁹ Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, s. 552.

²⁰⁰ Cezerî'nin önce Antakya'ya sonra da Bursa'ya gitme sebeplerinden biri bu haksız yargılama iken diğer bir sebep de Mısır ve Suriye Memlûkleri arasındaki anlaşmazlıktan istifade eden Timur'un Şam'ı istilâsı ve Ankara savaşı sonrası Molla Fenârî gibi birçok âlimi götürmezken İbnü'l-Cezerî'yi götürmesinden de anlaşılacağı üzere, kendisini ele geçirmek isteyişi olabilir. (Bkz. Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s. 160, 170.)

²⁰¹ Ali Osman Yüksel, “Meşhur Kıraat Âlimi: İbnü'l-Cezerî”, *Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, İstanbul: 1999, s. 114.

²⁰² Recep Akakuş, “İlm-i Kıraat otoritelerinden İmam Cezerî ve Torunu Kâsım Paşa”, *Diyanet Dergisi*, IV (1990): s. 3.

²⁰³ Mısır-Memlûk sultanları, Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid ve Timur'un nezdinde itibarı olan İbnü'l-Cezerî, bu üç ülkede de üst düzey bürokrasiyi etkileyip bürokrasinin çalışmalarına katkı ve destek sağlamıştır. (Bkz. Akakuş, “İmam Cezerî ve Torunu Kâsım Paşa”, s. 3.)

²⁰⁴ Bkz. Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s. 195.

ezberletmiş, bunun yanında aşere dersleri de vermiştir. Talebeleri arasında Padişahın oğulları Mehmed, Mustafa ve Mûsâ da yer almıştır.²⁰⁵

Yıldırım Bayezid'le Ankara savaşına katılan İbnü'l-Cezerî, savaş sonrası Timur'a esir düşmüş ancak onun ilmî istidâdından haberdâr olan Timur onu hürmetle karşılayıp Keş'te²⁰⁶ yaptırmış olduğu medresesinde görevlendirmiştir. Cezerî, Timur'un ölümünden sonra torunu Sultan Halil'den izin alarak oradan ayrılmıştır.²⁰⁷

Osmanlı'da kıraat eğitimi resmîyette Yıldırım Bayezid'in davetiyle Bursa'ya gelen İbnü'l-Cezerî ile başlamıştır.²⁰⁸ İbnü'l-Cezerî'nin bazı ülkelerde özellikle de Türkiye'de kıraat ilmiyle ilgili icâzetnâmelerdeki isnâd zincirlerinin kesişim noktasında olması, onun genel olarak kıraat ilmine özellikle de Osmanlı'da kıraat ilmine olan büyük katkısını göstermektedir.²⁰⁹

İbnü'l-Cezerî'nin Osmanlı'da kıraat ilmine en büyük katkısı, kıraatle ilgili bir kısım kitaplarını burada yazıp sonrasında da talebelere okutarak Osmanlı'da kıraat ilminin kök salmasını sağlamasıdır. Bu sayede İbnü'l-Cezerî ile birlikte İslâm dünyasındaki kıraat ilmine dâir birikim Osmanlı'ya aktarılmış, bu sayede Anadolu'da kıraatin yerleşmesi ve gelişmesi sağlanmıştır.

İbnü'l-Cezerî, Bursa'da bir yandan kıraat dersleri verirken diğer yandan kıraatle ilgili eserler telif etmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin Niğbolu savaşından döndükten sonra Bursa'da dokuz ay gibi kısa bir zamanda yazmış olduğu *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr'i*,²¹⁰ bu eserin manzum hale getirilmiş hali olan *'Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr'i* ve

²⁰⁵ (Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", s. 552-553.) İbnü'l-Cezerî'nin Bursa'daki diğer talebeleri Hüdâvendigâr Camii Hatibi Mü'min b. Ali b. Muhammed er-Rumî, Şeyh Avd, Şeyh Süleyman, Fazıl Paşa'nın oğlu Ali İmam Safer Şah, Muhammed b. Fahreddîn Abdullah ve kardeşi, İbn Münteşa, Ali b. Muhammed el-Hüseynî, İbn Meymûn, Ebû Abdillâh b. Belevî, İbn Selamet ed-Darîr, Ahmed b. Hüseyin es-Sivâsî, Ya'kûb b. Abdillâh el-Hatîb, Emînüddîn Muhammed b. et-Tebrîzî, Abdülmuhsin et-Tebrîzî, Abdülhamîd b. Ahmed et-Tebrîzî, Ali b. Kenan er-Rusâfî, Ahmed el-Bennî ed-Darîr, Mûsâ b. Ahmed eş-Şebî, Bursa Yeşil Camii mimarı İvaz Paşa'dır. Ayrıca Niğbolu savaşı sonrası Yıldırım Bayezid'in esir aldıktan sonra İbnü'l-Cezerî'ye teslim ederek kendilerine Kur'ân öğretmesini istediği talebeler de burada zikredilebilir. (Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s. 167, 195.)

²⁰⁶ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", s. 552.

²⁰⁷ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", s. 552.

²⁰⁸ Alemdar, *Osmanlı'da Dârü'l-kurrâ Müessesesi*, s. 109.

²⁰⁹ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", s. 553.

²¹⁰ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s. 216.

'Nihâyetü'l-berara fîmâ zâde ale'l-'aşera'sı²¹¹ kıraat ilmi açısından çok önemlidir. Kıraat ilmiyle ilgili kitapları hem yazmak hem de okutmak sûretiyle kıraatin Anadolu'da yayılmasına büyük katkısı olan İbnü'l-Cezerî'nin, "Tayyibe'yi büyük bir cemaat benden okudu ve ezberledi", sözünden ilk Tayyibe hafızlarının Bursa'dan çıktığı söylenebilir.²¹² Ayrıca Osmanlı'da Kur'ân ilimleri arasında bulunan kıraat ve tecvid ilmiyle ilgili çokça eser verilmesinin etkenleri arasında İbnü'l-Cezerî'nin Osmanlı ulemâsına etkisi de vardır.²¹³

İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinin, genel olarak kıraat ilmi özelde de Osmanlı'da kıraat ilmi açısından, bir başka önemi, Osmanlı'da 'İstanbul tariki', öncesinde ise 'Teyşîr tariki' olarak bilinen kıraat ekolünde; Dâni'nin *et-Teyşîr*'i ile İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teyşîr* adlı eserleri esas alınıp, eş-Şâtîbî'nin *Hırzû'l-emânî*'si ile İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürre*'sinin yardımcı kaynak olarak kullanılmış olmasıdır. Ayrıca on kıraatin tariklerle beraber okutulduğu ve 'Takrib' denilen eğitim sisteminde ise İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* ve *et-Tayyibesî*'nden kaynak olarak istifade edilmiştir.²¹⁴ Bu sayılan kaynaklar 'Mısır tariki' denilen ekolde de esas ve yardımcı kaynak olarak kullanılmıştır.²¹⁵ *el-Hidâye* ve *Mukaddime* adlı eserleri de İbnü'l-Cezerî'nin Osmanlı dârülkurrâlarında okutulan eserlerdendir.²¹⁶

İbnü'l-Cezerî'nin çocuklarının da Osmanlı'da kıraat ilmine hizmeti olmuştur. Oğullarından Ebü'l-Hayr Muhammed (ö. ?) kıraat ve hadis ilmini tahsil edip babasıyla birlikte Bursa'ya gitmiş, sonraları Fatih Sultan Mehmed tarafından Divân-ı Hümâyûn'da tuğra çekmekle vazifelendirilmiştir.²¹⁷ Ebû Bekir Ahmed (ö. 835/1432) ise başlıca kıraat metinlerini ezberledikten sonra babasından *en-Neşr*, *Tayyibetü'n-Neşr* ve

²¹¹ Bursa'da Abdülmü'min adlı hatibin evinde yazmıştır. (Bkz. Ali Osman Yüksel, "Büyük Kıraat Üstadı İbnü'l-Cezerî", *Altınoluk Dergisi*, XVI (1987): s. 43.)

²¹² Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 469; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s. 216; Akdemir, *Kıraat İlmî*, s. 110.

²¹³ Mustafa Öztürk, "Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış", *İlim Yayma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi*, III (2011): s. 153.

²¹⁴ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, s. 6; Akdemir, *Kıraat İlmî*, s. 116.

²¹⁵ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, s. 7; Akdemir, *Kıraat İlmî*, s. 121.

²¹⁶ Bu iki eserle ilgili geniş bilgi, 'Ali b. Süleyman öncesi Osmanlı'da Kıraat İlmî' başlıklı bu bölümün alt başlıklarından olan 'Dârülkurrâ' başlığında verilmiştir.

²¹⁷ Ebü'l-Hayr, babası İbnü'l-Cezerî'nin yakın dostları arasında yer alan Fenârî ailesiyle de, bu aileden hem kız alıp hem de bu aileye kız vermek sûretiyle, sıhriyet bağı kurmuştur. (Bkz. Akakuş, "İmam Cezerî ve Torunu Kâsım Paşa", s. 17.)

Takrîbü'n-Neşr adlı eserleri okumuş; bir taraftan Bursa'da Ulucamii bitişiğindeki külliyei tamamlayıcı olarak inşa edilen Hundî Hâtun Mektebi'nde²¹⁸ babasının yanında okurken diğer yandan ders vermiştir. Ayrıca Yıldırım Bayezid'in çocuklarına hocalık ve Bursa Ulucamii'nde imamlık yapmış²¹⁹ ve adı geçen caminin mütevellilerinden olmuştur.²²⁰

2. Molla Gürânî (ö. 893/1488)

Asıl adı Şemseddin Ahmed b. İsmâil olan Molla Gürânî, Osmanlı âlimi ve müftüsüdür. Gürânî tahsil hayatına erken yaşlarda Kur'ân'ı hıfz etmekle başlamıştır.²²¹ Bağdat'ta Ömer el-Kazvî'nden (ö. ?) kırâât-i seb'a, kelâm, tefsir, nahiv, fıkıh ve Hasankeyf'te Celâleddin el-Hulvânî'nden (ö. ?) Arap dili ve edebiyatı dersleri alan Gürânî, sonraları İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Muhammed ez-Zerkeşî (ö. 74/1392), Ali el-Makrizî (ö. 845/1442), Ahmed el-Kalkaşendî (ö. 821/1418) gibi ilmi kariyeri yüksek hocalardan kıraat, hadis, tefsir ve fıkıh dersleri almıştır.

Daha sonra Şam'da II. Murad dönemi (1421-1444, 1446-1451) âlimlerinden Molla Yegân (ö. 865/1461)²²² ile tanışan Gürânî, Molla Yegân'la birlikte Anadolu'ya gelmiş, beraberce Edirne'ye geçerek II. Murad'la görüşmesi ve onun iltifatına mazhariyeti sonrası, Bursa Kaplıca ve Yıldırım medreselerinde müderris olarak tayin edilmiştir. Sonraları kendisine Manisa'da Şehzâde Mehmed'in (Fatih) (ö. 886/1481) hocalığı görevi verilmiştir. Bu görev esnasında Fatih'e Kur'ân'ı hatmettirmekte muvaffak olmuştur.²²³ Ayrıca İstanbul'un fethi esnasında Fatih'in yanında olup onu fethi teşvik edenlerden olmuştur.²²⁴

²¹⁸ Hundî Hatun Mektebi, Osmanlı'nın ilk dârülkurâsıdır. Bu kurumda İbnü'l-Cezerî'nin kıraat tedrisiyle, Osmanlı'da kıraat ilmi tahsili düzenli bir şekilde başlamış ve Ankara savaşına kadar devam etmiştir. (Bkz. Alemdar, *Osmanlı'da Dârülkurrâ Müessesesi*, s. 109.)

²¹⁹ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", s. 553.

²²⁰ Akakuş, "İmam Cezerî ve Torunu Kâsım Paşa", s. 16.

²²¹ Muhammed b. Abdîrahmân es-Sehâvî, *ed-Dav'ul-lâmi'*, Beyrut: Dâr-u Mektebeti'l-Hayâh, t.y, I, s. 241.

²²² Bursa kadısı Molla Yegân, Molla Fenârî'nin talebesi olup kendisinden başta kıraat olmak üzere değişik ilimler tahsil etmiştir. (Bkz. Abdülkadir Özcan, "Molla Yegân", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, s. 265.) Dolayısıyla Molla Yegân'ın bulunduğu ortamda onlarca âlimin arasından Molla Gürânî'yi keşfedip davet etmesi manidardır. Zira Gürânî de kendisi gibi kıraat ilmi başta olmak üzere İslâmî ilimlerde kendisini ziyadesiyle yetiştirmiş olup edindiği ilimlerden başkasını da istifade ettirecek özelliğe sahip biridir.

²²³ Ahmet Ateş, "Molla Gürânî", *İA*, İstanbul 1993, VIII, s. 407.

²²⁴ M. Kamil Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, s. 249.

Önce Bursa kadılığı sonra da Şeyhülişlâmlığa dönüşen İstanbul Müftülüğüne getirilen Gürânî, Osmanlı âlimleri arasında karakterli, ilmî kanaatlerinden taviz vermeyen ve ilmi her şeyin üstünde tutan yönüyle seçkin bir âlimdir.²²⁵

İstanbul'da iki cami, iki mescid, bir dârülhadis, dârülkurrâ, hankah, hamam ve mektep yaptıran Molla Gürânî bu yapıların devamı için vakıflar tahsis etmiştir.²²⁶ Bazı kaynaklarda ise Gürânî'nin, Fatih ve II. Bayezid (ö. 918/1512) tarafından yapılan yardımlarla, biri Galata'da ikisi Fatih'te olmak üzere Kur'ân eğitimi verilen üç kurum tesis ettiği ifade edilmiştir.²²⁷ İnşa ettiği bu eğitim kurumlarını, talebeye değişik mekânlarda ders vermekten ziyade belli şartlar altında talebenin daha iyi yetiştirilmesi ve bu esnada daha güzel şartlarda barındırılması için tesis ettiği düşünülebilir.²²⁸

Osmanlı'da ilm-i kıraatle ilgili çalışmalar İbnü'l-Cezerî ile Bursa'da başlayıp sonrasında Molla Gürânî ile İstanbul'da devam etmiştir. Ankara savaşı sonrasında İbnü'l-Cezerî'nin Timur tarafından kendi ülkesine gönderilmesi sonucu kıraat ilminde oluşan boşluk Gürânî ile doldurulmuştur. Bu manada Molla Gürânî'nin Vefâ ve Fındıkzâde'de yaptırmış olduğu dârülkurrâlar, Kur'ân ve kıraat ilmine büyük hizmetler vermiştir. Gürânî, İstanbul'da yerleştiği Vefa semtindeki kiliseyi camiye çevirtip yanı başında yaptırmış olduğu dârülkurrâ ve dârülhadîste bizzat kendisi ders vermiş, bir yandan talebe yetiştirirken diğer yandan İslâmî ilimlerin değişik alanlarında kıymetli eserler telif etmiştir. Gürânî, kıraat eğitiminde ise indirâc metodunu uygulamıştır.²²⁹

Gürânî'nin bugüne intikal etmeyen dârülkurrâsının görevini, kendisi gibi şeyhülişlâm olan Sa'di Çelebi Dârülkurrâsı devralmıştır. Bu dârülkurrâda 1916 yılına kadar 382 yıl boyunca kesintisiz kıraat eğitimi verilmiştir.²³⁰

Tefsir, hadis, fıkıh, nahiv gibi İslâmî ilimlerin değişik dallarında eserleri olan Molla Gürânî'nin,²³¹ sadece kıraatle ilgili eserlerine değinilecektir. Bu eserler şunlardır:

²²⁵ Ateş, "Molla Gürânî", s. 406-408.

²²⁶ Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", s. 250.

²²⁷ Sakıp Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, t.y, s. 76.

²²⁸ Yıldız, *Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 79.

²²⁹ Akakuş, *Nuruosmaniye Külliyesi*, s. 116.

²³⁰ Recep Akakuş, "Şeyhülişlâm Sa'di Çelebi ve Dârülkurrâsı", *Diyanet Dergisi*, II (1989): s. 98.

Gāyetü'l-emânî fî tefsîri'l-keîâmî'r-Rabbânî: Süleymaniye Kütüphanesi Damat İbrahim Paşa no. 146'da bulunan eser, nesih hatla istinsâh edilip bizzat Gürânî tarafından tetkik ve tahkik edilmiştir. Eserin yayın dünyasına kazandırılmamış olması Ömer Nasuhi Bilmen tarafından üzüntüyle dile getirilmiştir.²³² Bu eserin kıraatle ilgisine gelince kıraat ilminde otorite olan Gürânî, tatbîkî ve nazarî açıdan kıraatlere vâkıf olması hasebiyle tefsirinde kırâât-i seb'â'yı ustaca işlemlerini bilmiştir. Gürani bu eserinde kıraatleri ele alırken değindiği kıraatlerin kaynaklarını belirtmeyip bu husustaki geleneği sürdürmüştür. Kıraatlerle ilgili açıkça zikrettiği iki ana kaynak ise Ebû Amr Osmân b. Said ed-Dânî'nin *et-Teysîr* veya *el-Mukni* isimli eseriyle Caberî Burhânuddîn İbrahim b. Ömer'in (ö. 732/1332) *Kenzü'l-emânî fî şerhi Hırzi'l-emânî*'sidir.²³³

Ref'ül-hitâm an vakfî Hamza ve Hişâm: Nesih hatla yazılan eserde beyitler tek tek ele alınıp şerhedilmiştir.²³⁴ Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbî Blm., nr. 27 ve Lâlelî Blm., nr. 57/2'de bulunan bu eser, kıraat imamlarından Hamza ve Hişâm'ın vakıflarla ilgili görüşlerini açıkladığı manzum eseri için yazmış olduğu şerhidir.²³⁵

el-Abkarî fî havâşî'l-Ca'berî: Süleymaniye Ktp., Cârullah Blm., no. 9 ve Murad Molla Blm., no. 10'da bulunan bu eser nesih hatla yazılmış olup eş-Şâtıbî'nin *Hırzû'l-emânî* adlı eserine el-Ca'berî'nin (ö. 732/1332) yazdığı haşiye için yapılmış talik eserdir.

Keşfü'l-esrâr an kırâ'âti'l-eimmeti'l-ahyâr: Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Blm., no. 47/2 ve SüleymaniyeKtp., İbrahim Efendi Blm., no. 72'de bulunan eser, nesih

²³¹ Eserlerle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Selim Yıldız, *Molla Gürânî ve el-Kevserü'l-Câri adlı Buhârî Şerhi*, (yüksek lisans tezi, 2009), Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Ens.; Yıldız, *Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 90.

²³² (Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Târîhi*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973, II, s. 610.) Bu eserle ilgili biri yüksek lisans diğeri de doktora olmak üzere iki adet tez çalışması yapılmıştır. (Bkz. Mehmet Mustafa Göksu, *Molla Gürânî'nin Gāyetü'l-Emânî İsimli Eserinin Edisyon Kritiği*, [doktora tezi, 2007], Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler Ens.; Mahmut Ay, *Gāyetü'l-Emânî'nin Fâtihâ ve Bakara Sûrelerinin 1-103 Âyetlerinin Edisyon Kritiği*, [yüksek lisans, 2003], Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Ens.)

²³³ Yıldız, *Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 169.

²³⁴ Bkz. Yıldız Selim, *Molla Gürânî ve el-Kevserü'l-Câri adlı Buhârî Şerhi*, (yüksek lisans, 2009), Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Ens., s. 38.

²³⁵ M. Kamil Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", s. 250.

hatla yazılmıştır. İçeriğine gelince eser, İbnü'l-Cezerî'ye ait ismi verilmeyen manzum bir esere şerh olarak yazılmış ve ikinci Bayezid'e ithaf edilmiştir.²³⁶

3. Ahmet el-Mesyerî (ö. 1006/1598)

Ahmed el-Mesyerî, Mısır Kahire'ye bağlı Mesyer köyünde doğmuş ve yetişkinliği burada geçmiştir. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlim et-Tablâvî'den kıraat ilmini tahsil etmesinin ardından et-Tablâvî tarafından kendisine kıraat eğitimi izni verilmiştir. Kanûnî zamanında Sokullu Mehmed Paşa'nın davetiyle İstanbul'a gelen el-Mesyerî, burada birçok yerde şeyhülkurrâlık ve vefat edene dek Eyüp Sultan Camii imamlığı vazifelerinde bulunmuş, bu esnada asrının önde gelen birçok âlimi kendisinden kıraat dersleri almıştır. Süleymaniye Camii imamı Muhammed el-Bebâî,²³⁷ Ayasofya Hatibi İbrahim Efendi, Ali el-'Arec,²³⁸ Şeyh Mansur,²³⁹ Evliyâ Muhammed Efendi (ö. 1045/1636),²⁴⁰ Dersiâm Muhammed Efendi (ö. 1054/1644),²⁴¹ Muhammed b. Ahmed el-Avfî (ö. 1052/1642)²⁴² talebelerinden bazılarıdır.²⁴³ Daha önceleri Teysir tariki diye bilinen kıraat eğitim metodu Ahmed el-Mesyerî'nin Eyüp Sokollu

²³⁶ Sakıp Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 116.

²³⁷ Ahmed el-mesyerî'nin talebelerinden Muhammed el-Bebâî, Şaban Efendi ile Ömer b. Mustafa'nın kıraat ilmindeki hocasıdır. [Bkz. Mustafa b. Hasen İslambulî, *Mürşidü't-talebe ilâ m'arifeti turuki't-Tayyibe*, Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Blm., nr. 29, vr. 66b, 69b; Ömer b. Mustafa, *Risâle fi'l-kırâa*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Blm., nr. 229, vr. 1b-2a.

²³⁸ Ahmed el-Mesyerî'nin talebelerinden 'Arec, Evliyâ Muhammed Efendi ile Süleymaniye imamı Hüseyin Efendi'nin de hocasıdır. (Bkz. Şeyhî, *Vekâyî*, I, s. 60; İsmail Hakkı b. İbrahim, *İcâzetrâme*, Balıkesir İl Halk Ktp., Balıkesir Blm., nr. 489, vr. 3a.)

²³⁹ Bkz. Muhammed b. Ahmed el-Avfî, *Cevâhiru'l-mükellele limen râme't-turuki'l-mükellele*, Süleymaniye Ktp., Dâru'l-Mesnevî Blm., nr. 12, vr. 128a.

²⁴⁰ Evliyâ Muhammed Efendi, Ahmed el-Mesyerî'nin talebelerindedir. (Bkz. Mustafa b. Hasen İslambulî, *Mürşidü't-talebe ilâ m'arifeti turuki't-Tayyibe*, Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Blm., nr. 29, vr. 68b.) Kendisinden Hüseyin b. Ali el-Amasî Hüseyinî, Şaban Efendi gibi devrinin önde gelen kıraat âlimleri ders almıştır. İmâm-ı Sultânî görevinde bulunmuştur. Hicrî 1045 senesinde vefat etmiştir. (Bkz. Hüseyin b. Ali el-Amasî, *Dürr-i Mekkûn*, Süleymaniye Ktp., Ragıp Paşa Blm., nr. 241, vr. 41b-42a, İslambulî, *Mürşidü't-talebe*, vr. 65b.)

²⁴¹ Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî ve Ahmed el-Mesyerî'den kıraat dersleri almıştır. Ali el-Herevî'den Hac yolculuğuna çıktığında eş-Şâtibiyye tariki üzere Ahmed el-Mesyerî'den de Teysir tariki üzere okumuştur. (Bkz. Mustafa b. Hasen el-İslambulî, *Mürşidü't-talebe ilâ m'arifet-i turuki't-Tayyibe*, Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Blm., nr. 29, vr. 66a-67b.)

²⁴² (Muhammed b. Ahmed el-Avfî, *et-Teshîl ve şifâü'l-'alil*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Blm., nr. 3220, vr. 5a.) Avfî'nin yüz yirmiden fazla eserinin olduğundan bahsedilir. (Mustafa İstanbulî, *Mürşidü't-talebe*, vr. 69b.) Usûl ve ferş konuları, tekbir vecihleri, şâz kıraatler, İdğâm-ı kebir gibi kıraat ilminin birçok yönüyle ilgili eserleri vardır. Avfî'nin kıraatle ilgili eserlerinin içerik tanıtları için bkz. Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, (yüksek lisans, 2015), İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Ens., s. 61-65.

²⁴³ Mustafa İstanbulî, *Mürşidü't-talebe*, vr. 69b.

Dârülkurrâsı'nda vermiş olduğu kıraat eğitimiyle zaman içerisinde Osmanlı kıraat ilmi camiasında İstanbul tariki şeklinde anılır olmuştur.²⁴⁴ Mütevâzi, tecvid ve kıraat ilminde mahir vasıflarıyla bilinden el-Mesyerî 1006/1598 senesinde vefat etmiş, cenazesi Mehmed Paşa Türbesi haziresine defnedilmiştir.²⁴⁵

Ali b. Süleyman el-Mansûrî öncesi Osmanlı'da Kur'ân ve kıraat eğitimi verilen kurumlara gelince bunlar dârülkurrâlar ve sıbyan mektepleridir. Bu müesseselerden dârülkurrâlar, Kur'ân-ı Kerîm'in öğretildiği, bir bölümünün veya tamamının ezberletildiği, bununla birlikte kıraat eğitiminin verildiği yerlerdir.²⁴⁶ Buralarda Kur'ân'ın içeriğinden daha ziyade farklı kıraatleriyle birlikte daha güzel okunması ve hıfzına yönelik tedrisatta bulunulmuştur.²⁴⁷

Osmanlı'daki ilk dârülkurrâ Yıldırım Bayezid zamanında İbnü'l-Cezerî için Bursa Ulu Camii'nin müştemilatında, camiye bitişik yapılan dârülkurrâ'dır.²⁴⁸ Dârülkurrâlar Ulucamii örneğindeki gibi büyük camilerin müştemilatında²⁴⁹ olmakla beraber müstakil binalardan da oluşabilmişlerdir. Müstakil dârülkurrâlar, cami veya mescidlerin yanı başlarında kurulmuş olup kuruluşu, işleyişi, finansman durumları itibariyle bağımsız bir kuruluş izlenimi vermektedir.²⁵⁰

Osmanlı'da dârülkurrâlar bir ihtisas kurumu olmaktan daha ziyade din hizmetinde bulunan kimselerin doğrudan yetiştirilmesine yönelik eğitim veren müessese izlenimi vermektedir. Bu kurumlarda sıbyan kursundaki tedrisi sonrasında talebeye eğitim verilir. Şöyle ki çocuklar sıbyan mektebini bitirince alt seviye dârülkurrâlara

²⁴⁴ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, s. 115.

²⁴⁵ Mustafa İstanbulî, *Mürşidü't-talebe*, vr. 69a-b.

²⁴⁶ Nebi Bozkurt, "Dârülkurrâ", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, s. 543.

²⁴⁷ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2004, s. 57-59.

²⁴⁸ M. Baha Tanman, "Dârülkurrâ (Mimârî)", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, s. 545.

²⁴⁹ Camilerin müştemilatında veya yakınlarında tesis edilen ve din hizmetlerine nitelikli eleman yetiştiren dârülkurrâlar için camiler bir nevi tatbikat yeridir. Camiler bu müesseselerde yetişen talebeler için staj mekânıdır. (Bkz. Cahit Baltacı, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İrfan Matbaası, 1976, s. 22-24.)

²⁵⁰ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *İA*, MEB, İstanbul, 1986, VIII, s. 153-172.

giderek buralarda hıfzını tamamlamış; sonrasında daha üst seviye dârülkurrâlara gidip bu kurumlarda kıraat ilmi tedrisinde bulunmuşlardır.²⁵¹

Osmanlı fethettiği yerlerde halkın özellikle dini ihtiyaçları için başta padişahlar ve devletin ileri gelenleri olmak üzere toplumun önde gelen hayırseverleri tarafından cami, mektep, medrese inşası gibi eğitim-öğretim kurumları inşa edilmiştir.²⁵² Daha önceleri küttâb ismini taşıyan; Karahanlı, Selçuklu, Osmanlı devletlerinde ise sıbyan mektebi adıyla anılan²⁵³ eğitim kurumları bunlardan biridir. Bu kurumlar genelde cami ve mescidlerin yanında hayırseverler tarafından inşa edilmiş,²⁵⁴ inşa sonrası harcamalar ise vakıf gelirleri ile çocuklardan alınan haftalıklardan yapılmıştır.²⁵⁵

Adı geçen mektepleri tesis edenler çocuklara Kur'ân eğitiminin verilmesini, nasıl namaz kılınacağına öğretmesini, namazda okunacak sûre ve duâların ezberletilmesini ve yazının belletilmesini amaçlamışlardır.²⁵⁶ Sıbyan mekteplerinin kuruluş amaçlarıyla ilgili olarak gözden kaçırılmaması gereken bir diğer husus ise çocukların insanlarla iletişimi ve toplumsal düzeni belirleyen dînî öğretileri öğrenmesi, bunun yanında büyüklere saygı, küçüklere sevgi anlayışı çerçevesinde yetiştirilmesidir.²⁵⁷ Sıbyan mekteplerinin programlarındaki Kur'ân eğitimi ve temel dînî bilgilerin öğretimi işine Tanzimat dönemi başına kadar ciddi bir değişim ihtiyacı

²⁵¹ Bu kurumlar Tevhid-i Tedrisat Kanunu sonrası Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlanarak varlıklarını Kur'ân Kursları olarak devam ettirmiştir. (Bkz. Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, s. 130-134.)

²⁵² Ünal Taşkın, "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, I (2008): s. 343.

²⁵³ (Cahit Baltacı, "Mektep [Osmanlılar'da Mektep] ", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, s. 6-7.) Program, ders içerikleri, buralarda kullanılan araç-gereçler, öğretim elemanları, talebe profili ve bu kurumlardaki fiziksel mekân anlayışı açısından Osmanlı'daki Sıbyan Mektepleri, büyük ölçüde İslâm'ın ilk yıllarından itibaren bu amaçla kurulmuş kurumlardan etkilenmiştir. (Bkz. Ahmet Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, İstanbul: 3F Yayınları, 2007, s. 32.)

²⁵⁴ Halil İnalçık İstanbul'da bu şekilde yanında sıbyan mektebi yapılmış olan 219 camiden bahseder. (Bkz. Halil İnalçık, "İstanbul-Türk Devri", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, s. 227.) Evliya Çelebi de sadece İstanbul'da 1993 tane sıbyan mektebinin olduğunu söyler. (Bkz. Çelebi, *Seyahatname*, I, s. 252.)

²⁵⁵ Vedat Günyol, "Mektep", *İA*, İstanbul 1972, VII, s. 656-657.

²⁵⁶ (Yücel Gelişli, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri/Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü", *Türkler*, [ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca], Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, XV, s. 38.) Her ne kadar mekteplerin kuruluş amacı olarak böyle denilse de esas amaç II. Bayezid'in kendi adını taşıyan vakfiyesinde belirttiği gibi Kur'ân'ın öğretilmesi ve tâlimidir. (Bkz. Günyol, "Mektep", s. 656.)

²⁵⁷ Gelişli, "Sıbyan Mektepleri", s. 35.

hissedilmeksizin ilmiye zümresinin gözetiminde geleneksel usûllerle devam edilmiştir.²⁵⁸

Bu kurumlar tarihin akışı ve şartları çerçevesinde her ne kadar isim değişikliğine uğrayıp²⁵⁹ farklı görünümlere bürünmüşlerse de bugüne dek varlıklarını devam ettiren eğitim kurumlarından olmuşlardır.²⁶⁰

²⁵⁸ Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, s. 32.

²⁵⁹ Kur'ân'ın okunmasının öğretildiği, ezberletildiği veya kıraat vecihlerinin okutulduğu Kur'ân okulları Eyyûbiler'de 'dârülkur'ân', Selçuklular'da 'dârülhuffâz', Osmanlılar'da 'dârülkurrâ' ismiyle bilinmekteydi. (Bkz. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 14, 22-23.)

²⁶⁰ İçinde buldukları zaman diliminde ilk-orta-yüksek seviyede Kur'ân eğitimi verilen Dârü'lkurrâlar, aynı isim adı altında olmasa bile, hem ülkemizde hem dünyada varlığını sürdürmektedir. (Alemdar, *Osmanlı'da Dârülkurrâ Müessesesi*, s. 58.)

İKİNCİ BÖLÜM
ALİ B. SÜLEYMAN EL-MANSÛRÎ

Ali b. Süleyman el-Mansûrî yetiştirmiş olduğu talebeleri ve yazmış olduğu eserlerle ilim tarihinde önemli bir yere sahiptir. Kendisinin sahip olduğu birikimde yaşadığı dönemdeki ilmi ortamın ve hocalarından almış olduğu eğitimin büyük bir katkısı bulunmaktadır. Ayrıca bu birikimin sonraki nesillere aktarılmasında el-Mansûrî'nin talebeleri ve eserleri büyük rol oynamıştır.

A. HAYATI

Ali b. Süleyman el-Mansûrî, XVII. yüzyılın başlarında Mansûra²⁶¹ şehrinde doğmuştur. On yaşında hâfızlık eğitimini tamamlayan²⁶² el-Mansûrî, sonrasında Ezher'de eğitimine devam etmiştir.²⁶³ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, icâzetnamesinde Ezher'de bir müddet bulunup burada bir kısım ilimleri tahsil ettiğini bildirir. Tahsil ettiği ilim dallarından biri de kıraat ilmidir. Kendisinin bildirdiğine göre kârî ve müderrislik sıfatlarını haiz Sultan el-Mezzâhî'den (ö. 1075/1664) tüm rivayet ve tarikleriyle beraber on kıraati tahsil eden el-Mansûrî, yine aynı hocadan *eş-Şâtıbiyye, er-Râiyye veet-Tayyibe* kitaplarını okumuştur. Ayrıca Sultan el-Mezzâhî'den on kıraatin haricinde şâz kıraatler olarak bilinen dört kıraati de tahsil etmiştir. Sultan el-Mezzâhî ise âmâ Şeyh Seyfeddîn'den (ö. ?) *eş-Şâtıbiyye*'yi, Ahmed b. Abdülhak es-Sinbâtî'den (ö. 966/1582) ise *ed-Dürre, Tayyibe* ve on dört kıraati okumuştur. Her iki hocanın kıraat senedi de Zekerıyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) ve akabinde İbnü'l-Cezerî'ye dayanmaktadır.²⁶⁴ Dolayısıyla bu durum Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin kıraat senedinin İbnü'l-Cezerî'ye vardığını gösterir.

Ali b. Süleyman, Sultan el-Mezzâhî'nin yanı sıra devrinin önde gelen kıraat âlimlerinden Bakarî'nin (ö. 1111/1699) öğrencisi olup kendi deyimiyle Bakarî'den tüm

²⁶¹ Mısır Dekahliye merkezi Mansûre, Nil deltasının kuzeydoğusunda bulunup Akdeniz sahiline 60 km., Kahire'ye ise 120 km. uzaklıktadır. Ticaret ve ulaşım açısından elverişli bir konumdadır. 616/1219 senesinde haçlılara mukavemet için askeri karargâh olarak kurulmuş, sonrasında şehir açılan sokaklar inşa edilen camiler, hamamlar, evler vs. yapılarla kalıcı bir yerleşim yeri haline gelmiştir. Şehre Mansûre denmesi haçlılara karşı burada kazanılan zafer sebebiyledir. Zira Haçlılar'ın 618/1221 tarihli seferindeki ilerleyişleri Mansûre'de durdurulmuştur. Memlûkler zamanında Dekahliye idaresine bağlı bir mıntıka olan Mansûre, Osmanlılar zamanında Hadım Süleyman Paşa tarafından ulaşımına elverişli olması hasebiyle Dekahliye'nin merkezi haline getirilmiştir. (Bkz. Hilal Görgün, "Mansûre", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, s. 16.)

²⁶² el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Blm., nr. 24, vr. 97b.

²⁶³ el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, Muhammed b. Suûd Üniv. Ktp., nr. y., vr. 3b; Mehmed Efendi Şeyhî, *Vekâiyü'l-Fuzalâ*, (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, III, s. 677; Zirikî, *el-A'lâm*, IV, 292.

²⁶⁴ el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, Muhammed b. Suûd Üniv. Ktp., nr. y., vr. 5a.

kıraat kitaplarını okumuştur. Mansûrî'nin kıraat bilim dalında bir diğer hocası devrinin önde gelen hadis ve kıraat âlimlerinden eş-Şebrâmellisî'dir (ö. 1087/1676). Mansûrî, icâzetnamesinde el-Bakarî ve eş-Şebrâmellisî'den eş-Şatıbiyye, ed-Dürre ve Tayyibe kitaplarını okumasından özellikle bahseder. Her iki kıraat âliminin kıraat senedi de Sultan el-Mezzâhî de olduğu gibi Zekerıyyâ el-Ensârî kanalıyla İbnü'l-Cezerî'ye ulaşır. Kıraat alanında ders aldığı hocalardan diğer ikisi ise Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin hocası Sultan el-Mezzâhî'nin talebelerinden Muhammedeyn diye bilinen Mağribli büyük ve küçük Muhammed'dir.²⁶⁵

Yetişkinlik dönemi Mısır'da geçen Ali b. Süleyman el-Mansûrî, daha sonra Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın (ö. 1102/1691) davetiyle önce Belgrad'a sonrasında İstanbul'a gelmiştir.²⁶⁶ el-Mansûrî, İstanbul'a geldikten sonra 1090/1679 senesinde Belgrad Köprülü Ahmed Paşa Dârülkurrâsı, 1101/1689 yılında Köprülü Mehmed Paşa Türbesi, 1102/1690'da Sultan Süleyman Han'ın validesi merhume Sâlihâ Sultân Türbesi ile 1128/1716 tarihinde Sultan Ahmed Dârülkurra'sında görev yapmıştır.²⁶⁷ Bu kurumlarda yapmış olduğu görevler şeyhülkurrâlık, ders-i âmmlık, hâfız-ı kütüblük ve muhaddisliktir.²⁶⁸ Ayrıca 1100/1688 yılında sadrazam imamlığı da yapmıştır. Bunun yanında Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Bölümü'ndeki 3351 nolu eserin baş kısmında Ali b. Süleyman'la ilgili birtakım vasıflardan bahsedilir. Bu vasıflardan biri de reîsülkurrâlıktır.²⁶⁹ el-Mansûrî'nin görev yaptığı kurumlarda talebelerine ders verdiği ilim dalları ise sarf, nahiv, aruz, tefsir, hadis ve kıraattir. Mansûrî talebelerine verdiği derslerin isimlerini icâzetnâmelerde dile getirirken okuttuğu kitapların isimlerinden sadece bir kısmını zikretmiştir. Bu kitaplar, 'Akîle fi'r-resm,²⁷⁰ eş-Şifa,²⁷¹ eş-Şatıbiyye, ed-Dürre ve Tayyibe'dir.²⁷²

²⁶⁵ el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, Muhammed b. Suûd Üniv. Ktp., nr. y., vr. 6b.

²⁶⁶ Şeyhî, *Vekâyi*, III, s. 677-678.

²⁶⁷ Kadir Ayaz, "Zâhid el-Kevserî'nin İcâzetnâmesinde Yer Alan İsnadların Osmanlı Anadolu'sundaki Tarihçesi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XL (2015): s. 91.

²⁶⁸ Şeyhî, *Vekâyi*, III, s. 677-678.

²⁶⁹ Bkz. Süleymaniye Ktp., Laleli Blm., nr. 3351, vr. 1a.

²⁷⁰ el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Blm., nr. 24, vr. 97a.

²⁷¹ el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Blm., nr. 24, vr. 97a.

²⁷² el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, Muhammed b. Suûd Üniv. Ktp., nr. y., vr. 6b; *İcâzetnâme*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Blm., nr. 24, vr. 97a.

B. YAŞADIĞI DÖNEM

İçinde bulunduğu zaman ve mekânın insanlar üzerindeki etkisi büyük olduğundan tarihi bir şahsiyet hakkında araştırma yapılırken o zatın yetiştiği coğrafya, toplumsal yapı ile ilmî ve kültürel ortamın araştırılması gerekmektedir. Dolayısıyla elde edilecek veriler, araştırılan şahsın ilmî durumu ve zihinsel altyapısının çözümlenmesi açısından oldukça önemlidir. Bu düşünceyle yaşadığı dönem başlığı altında el-Mansûrî'nin içinde bulunduğu dönemdeki Osmanlı Mısır eyaleti ile Osmanlı Devleti'nin genel sosyo-kültürel, eğitim ve siyasi durumları incelemeye tabi tutulacaktır.

1. Mısır Dönemi

Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin yaşadığı dönemde Mısır eyaletinin de bağlı bulunduğu Osmanlı Devleti'nde payitahtta bulunan Osmanlı padişahları sırasıyla IV. Mehmed (1648-1687), II. Süleyman (1687-1691), II. Ahmed (1691-1695), II. Mustafa (1695-1703) ve III. Ahmed'dir (1703-1730).

Yavuz Selim zamanında (1512-1520) Mısır, Osmanlı Devleti bünyesine dahil edilip²⁷³ Osmanlı eyaleti haline dönüştürülmüştür. İdari, adli, mali ve askerî konularla ilgili hizmetler Mısır divanında beylerbeyinin gözetiminde yürütülmüş olup her bir vazife, ilgili divan azaları tarafından yerine getirilmiştir. Beylerbeyi aynı zamanda yabancılarla münasebetleri de devletin genel siyasetine münasip bir şekilde yürütmekle görevlidir. Eyaletteki vazifelerin işleyişi hususunda herhangi bir memnuniyetsizlik veya şikâyet söz konusu olduğunda Osmanlı Devleti tarafından teftiş için görevliler tayin edilmiştir.²⁷⁴

²⁷³ Mısır fetihten sonra Osmanlı eyaletine dönüştürülüp merkezi de Kahire olmuştur. Eyaletler arası protokol sıralamasındaki yerinin İstanbul'dan hemen sonra belirlenmesinden, Mısır'ın Osmanlı nezdindeki değeri anlaşılabilir. Mısır'ın protokoldeki bu yeri 1914'de Mısır'ın Osmanlı idaresinden ayrılmasına kadar devam etmiştir. (Bkz. Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar Tarihi*, Ankara: y.y., 1994, II, s. 1091.) Mısır eyaletine atanan Mısır Beylerbeyi, Mısır eyaletiyle ilgili bütün meselelerde ve Ortadoğu'nun merkezle ilişkilerinde padişahın vekili olup kendisine yetki ve sorumluluklarına dair ünvanlar verilmiştir. Hizmetinin önemsenmesi ve kendisine tevdi edilen vazifelerin çokluğu sebebiyle Mısır beylerbeyi Osmanlı'nın yapmış olduğu savaşlara katılma işinden muaf tutulmuştur. (Bkz. Nurettin Ceviz, *Osmanlılar Döneminde Mısır'da Arap Edebiyatı* (1517-1798), [doktora, 2002], Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Ens., s. 28-30.)

²⁷⁴ (Ceviz, *Mısır'da Arap Edebiyatı* (1517-1798), s. 30; Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar Tarihi*, s. 1154.) Her ne kadar Yavuz Sultan Selim döneminde Mısır, Osmanlı Devleti topraklarına dâhil edilmişse de

Osmanlı padişahları ve önde gelen devlet adamları her daim ilim ve sanat erbabının başkentlerine davet edilmesi ve getirilmesini önemsemişlerdir. Buradaki amaç farklı dinler, kimlikler ve dilleri ile beraber değişik kültürel öğeleri Osmanlı bünyesinde barındırmak ve bu vesile ile ilmi gelişimi sağlamak ve sürdürmektir. Yavuz Sultan Selim de aynı siyaseti takip etmiştir. Mısır'ın Yavuz Selim tarafından fethi, Osmanlı Devleti açısından önemli bir siyasi başarı olmasının yanı sıra, kendisinin İstanbul'a dönerken beraberinde çok sayıda âlim ve sanatkârı da getirmesinde görüleceği üzere; aynı zamanda ilmî, kültürel ve sanatsal açıdan da önemli birer kazanımdır. Mısır'ın Osmanlı'ya katılmasıyla beraber Anadolu ile Mısır arasındaki ilmî etkileşim daha da hızlanmış,²⁷⁵ özellikle Anadolu hadisçiliğinin daha da gelişmesinde Mısır'ın ilmi birikiminin rolü büyük olmuştur.²⁷⁶ Bu husus kıraat ilmi için de geçerlidir. Osmanlı'da kıraat ilminin tesis edilip geliştirilmesinde Mısır'dan gelen kıraat âlimlerinin büyük rolü vardır. Mesela Osmanlı'nın kuruluş döneminde Bursa'ya gelen İbnü'l-Cezerî'nin, kıraat ilminin İstanbul'daki gelişiminde büyük etkisi olan Molla Gürânî'nin ilmî hayatında Mısır'ın yeri büyüktür. Kıraat ilminde iki ana tarik olan İstanbul ve Mısır tariki'nin kurucuları olan Ahmet el-Mesyerî ile Ali b. Süleyman el-Mansûrî de Mısır'dan davet ile İstanbul'a gelmişlerdir.²⁷⁷

Ali b. Süleyman el-Mansûrî döneminde eğitim ve öğretim hususunda Mısır'da değinilmesi gereken en önemli kurum Ezher'dir.²⁷⁸ Bu kurum Memlûkler döneminde

Memlûkler'in Mısır'daki otoriteleri devam etmiştir. Bu tarihten sonra Osmanlı valileri, Mısır'ın daha önceki yöneticileri Memlûklerin arasındaki bölünmüşlükten istifade edebildikleri ölçüde Mısır'da etkin olabilmıştır. Başlangıçta İstanbul'dan gönderilen memurlar aracılığıyla Mısır bürokrasisi tanzim edilmişse de zamanla Memlûkler Mısır eyaleti idaresinde önemli mevkilere sızmışlardır. İmparatorluğun gücünün zayıfladığı XVII. yüzyıl sonlarında Memlûkler ordu, vergi gelirleri vs. Mısır idaresinde yeniden söz sahibi olup denetimi ele geçirmişlerdir. Mısır'daki Memlûklerin yönetimdeki ağırlığına Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın 1811 tarihli kitlesel kıyımıyla son verilmiştir. (Bkz. Ceviz, *Mısır'da Arap Edebiyatı (1517-1798)*, s. 25.)

²⁷⁵ Zamanla Anadolu ve İstanbul ile Mısır arasındaki ilişkiler daha da gelişmiş, birçok Osmanlı aydını idârî, dînî, siyasi ve sosyal sebeplerle Mısır'a gitmiştir. Bazı aydınlar Mısır'da kalmayı tercih edip oraya yerleşmiş ve Mısır'da dînî-edebî muhit oluşturmuştur. Bu bağlamda Gülşenî ve Mevlevî tekkelerinin rolü büyük olmuştur. (Bkz. Mustafa Erdoğan, "Bazı Osmanlı Şâirlerinin Mısır İzlenimleri", *Turkish Studies*, IV/2 (2009): s. 472.)

²⁷⁶ Mehmet Emin Özafşar, "Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatında Hadis", *Türkler*, XI (2002): s. 358.

²⁷⁷ Şeyhî, *Vekâyi*, III, s. 679-680.

²⁷⁸ Osmanlı döneminde Mısır'daki düşünce ve kültür hayatı Memlûk devrinin devamı niteliğindedir. Diğer beldelerde olduğu gibi Mısır'da da halkın kültür ve yaşam tarzı geliştirilip korunmuştur. Eğitim ve öğretim daha öncesinde olduğu gibi mektep ve medreselerde devam ettirilmekle birlikte, tekke ve zâviyelerde de dînî eğitimin verildiği olmuştur. (Bkz. Hilal Görgün, "Mısır (Kültür ve Medeniyet / Osmanlı Dönemi)", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, s. 577.) Ancak Memlûklerin son dönemindeki ve Osmanlı

olduğu gibi Osmanlı döneminde de saygındır.²⁷⁹ Osmanlı Padişahları, Mısır halkı nezdindeki konumu sebebiyle, Ezher âlimlerine sevgi ve saygı gösterme hususuna dikkat etmişlerdir. Yavuz Selim'in İstanbul'a götürdüğü âlimlerin bir kısmının Mısır'a geri dönmesi ile Ezher ilmî açıdan öncülüğünü devam ettirip bu durumunu Osmanlı hâkimiyeti boyunca korumuştur.²⁸⁰

Ezher için şeyhü'l-Ezherlik makamı Osmanlı zamanında tesis edilmiş olup şeyhin seçimi ise Ezher'deki ulemaya gösterilen saygı gereği, buradaki âlimlere bırakılmıştır.²⁸¹ Osmanlı Devleti'nin Ezher için yapmış olduğu en önemli katkılardan biri revak sistemi'ni geliştirmesidir. Bu sistem Osmanlı zamanında her yönüyle işler hale gelmiş ve belli esaslara bağlanarak kurumsallaşmıştır. Ezher, bu sistem sayesinde bütün İslâm coğrafyasına hitap eden bir kurum haline gelmiştir.²⁸²

2. Osmanlı Dönemi

a. Sosyal Hayat

Osmanlı toplumu, hanedan ve saray halkı dışında, asker ve reâyâ olmak üzere iki unsurdan oluşur. Bu unsurlar vergiden muaf olan askerî sınıf, 'kalemiye' adı verilen bürokrasi, 'seyfiye' denilen asker takımı ve 'ilmiye' ismiyle bilinen, eğitim ve hukukla ilgilenen kesimlerden müteşekkildir. Vergi vermekle yükümlü olan reâyâ da çiftçiler, konar-göçerler, zanaat erbabı, tüccar ve hizmet sektöründeki kişilerden ibarettir.

idaresindeki medreselerin ilmî gelişmelere ayak uyduramaması sebebiyle Ezher, Mısır ilmî ve fikrî camiasının merkezi haline gelmiştir. (Bkz. C. H. Becker, "Mısır", *İA*, İstanbul 1960, VIII, s. 229.)

²⁷⁹ Osmanlı zamanında Ezher'in sahip olduğu ilmî role müdahale edilmeyip mali kaynaklarına da dokunulmamıştır. Yani Ezher'e, bir nevi özerk statü verilmiştir. Osmanlı'da Ezher'in durumu ve konumuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Saîd Abdülfettâh Âşûr, "Ezher (Eğitim-Öğretim ve Sosyal Hayat)", *DİA*, İstanbul 1995, XII, s. 59-63.

²⁸⁰ Mesela Yavuz Selim savaş sonrası Mısır'da kaldığı zaman zarfında Câmîu'l-Ezher'e gidip Cuma namazlarını orada kılmaya özen göstermiş, Ezher'in çevresinde oturan insanlara hayır hasenâta bulunmuştur. (Bkz. Muhammed Tayyib en-Neccâr, [çev. Ali Arslan Aydın], "On Asır Boyunca el-Ezher Üniversitesi", *Diyanet Dergisi*, XIX/2 (1983): s. 22.)

²⁸¹ Şeyhü'l-Ezher, dini ve ilmî işlerle meşgul olup aynı zamanda mâlî işlerden sorumludur. İlk Ezher şeyhi ise Muhammed b. Adullah el-Haraşî'dir. (Bkz. Cengiz Kallek, "Haraşî, Muhammed b. Abdullah el-Haraşî", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, s. 110.)

²⁸² Revak aynı yöreden gelen talebeler için hazırlanmış, güncel tabirle, yurt binasıdır. Mısır dışından gelenlerin barındığı revakların en meşhurları Afrikalılar'a, Şamlılar'a, Türkler'e, Habeşliler'e, Hicazlılar'a ve Yemenliler'e ait olan revaklardır. Revaklarda barınan kimselerin temsil ettiği beldelerin farklılığı Ezher'in o dönemdeki şöhretinin alametlerindendir. (Bkz. Ceviz, *Mısır'da Arap Edebiyatı (1517-1798)*, s. 66-67.)

Toplumun önde gelenleri ise askerî ve adli görevliler, din görevlileri ile eğitim kurumları mensuplarından oluşur.²⁸³

Çok kültürlü bir yapıya sahip Osmanlı toplumunda farklı etnik ve dinî topluluklar farklı semt ve mahallelerde ikamet etme eğiliminde olurken, bu şekilde oluşturulan semt ve mahalleler farklı din mensuplarına tamamen kapalı tutulmamıştır.²⁸⁴ Osmanlı mahallelerinde mektep ve medreseler, cami ve mescidler, tekke ve zaviyeler, kilise ve sinagoglar, pazar ve çarşılar gibi mekânların gündelik hayatla bağı kuvvetlidir. İnsanlar bu mekânlarda toplanıp sorunlarını ele alabilmiştir.²⁸⁵

Osmanlı'da vakıfların sosyal hayatta önemli bir yeri olmuştur. Eğitimle ilgili tasarruflar da daha ziyade vakıflar aracılığıyla yürütülmektedir. el-Mansûrî'nin de görev yaptığı Belgrad, Köprülü ve Sultan Ahmed dârülkurrâları vakıfların bünyesinde hizmet veren eğitim kurumlarından bazılarıdır.²⁸⁶ Eğitimin dışında vakıf gelirlerinin bir kısmı köprü tamiri, yetim ve fakir çocuklara elbise yardımı, imaret, misafirhane, han, su işleri, güvenlik hizmetleri gibi sosyal hizmetlere ayrılmıştır.²⁸⁷ Yapmış oldukları bu hizmetlerin yanında, vakıfların bir diğer faydası da önceki devirlerde inşa edilen hayratın bakım ve onarımlarını sağlamak, tesis edilen mabet ve sosyal hizmetlerin yanı başlarında yeni mahalleler kurmak gibi imarla ilgili ve kültürel faaliyetlerdeki rolleriyle Osmanlı şehirlerinin inkişafı hususunda katkıda bulunmalarıdır.²⁸⁸ Vakıfların topluma ticari yönden katkısı ise daha ziyade yardım sandığı şeklinde ortaya çıkmıştır.²⁸⁹

Halkın din anlayışının oluşmasında toplumun geneline hitap eden, *Muhammediye*, *Envârü'l-âşıkîn*, *Müzekki'n-nüfûs*, *Mızraklı İlmihal*, *Birgivî*'nin *Vasiyetnâme*'si gibi mev'iza ve ilmihal türündeki teliflerin önemli rolü vardır. Aynı

²⁸³ Mehmet Öz, "Osmanlılar (Medeniyet Tarihi/Sosyal hayat/Osmanlı Toplumunu)", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, s. 532.

²⁸⁴ Öz, "Osmanlılar", s. 534.

²⁸⁵ Öz, "Osmanlılar", s. 536.

²⁸⁶ Şeyhî, *Vekâyi*, III, s. 679-680.

²⁸⁷ Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma*, (doktora, 1990), Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Ens., s. 243-245.

²⁸⁸ Vakıfların Osmanlı şehirlerinde oluşturduğu inkişafı ilgili olarak bkz. Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul: İstanbul Üniv. Hukuk Fak. İktisadi ve İctimaiyat Ens. Neşriyatı, 1936, s. 5- 46.

²⁸⁹ Yüksel, *Osmanlı'da Vakıfların Rolü*, s. 297.

şekilde toplumda dinî kültürün şekillenmesinde şifahi kültür ve sohbetlerin de önemi büyük olmuştur. Özellikle uzun kış gecelerinde ve Ramazan'da teravih sonrasında yapılan sohbetlerde *Sahîh-i Buhârî*, Mesnevî şerhleri, menâkıb tarzı eserler yanında mev'iza ve ilmihale dair eserler okunmuştur. Osmanlı'da halkı irşad için okutulan eserlerden biri de *eş-Şifâ*'dır. Ali b. Süleyman el-Mansûrî talebelerine vermiş olduğu icâzetnâmede bu eseri okuttuğunu dile getirir. Şunu belirtmekte fayda vardır ki el-Mansûrî aynı zamanda halkı irşad görevi için tahsis edilen dersiâmlık vazifesinde de bulunmuştur.²⁹⁰

b. Eğitim

Tarih boyunca devletlerin yönetim tarzı ve milletlerin kültürel yapısının toplumların eğitim şekline etkisi olduğu gibi XVII. yüzyıl Osmanlı eğitiminde de devletin yönetim politikası ve toplumun kültürel yapısının rolü büyük olmuştur.²⁹¹

Defterdar Sarı Mehmet Paşa (ö. 1129/1717), 1671 tarihinde Osmanlı'nın gücünün reâyânın üreticiliğine dayandığını söyler. Ona göre reâyânın üretimi için güvenlik ve adaletin sağlanması gerekir. Bunun gerçekleşmesi de güvenlik ve adalet kurumlarının en iyi şekilde icrasına bağlıdır. Defterdar Mehmet Paşa'ya göre, Osmanlı Devleti, bu iki kuruma bu kurumların işlevçileri olan asker ve ulemâ sınıfları ile bu sınıfların eğitime gerekli ehemmiyeti vermiş; bunun sonucunda eğitim sisteminde üst düzey kumandanlar, devlet adamları yetiştiren Enderûn okulu ile ulemânın yetiştiği medreseleri öncelemiştir.²⁹²

Enderûn eğitimi yalnızca sarayda verilirken, medreseler ise halka açık olup reâyâdan herhangi biri medrese eğitimine dâhil olmak sûretiyle mezuniyet sonrası ulemâ sıfatına haiz olabilmıştır. Medreseden mezun olanlar ya eğitim-öğretim kadrosuna katılmışlar ya da bir kadının yanında staj gördükten sonra kadılık mesleği

²⁹⁰ M. Yaşar Kandemir, "eş-Şifâ", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, s. 135; el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, Muhammed b. Suûd Üniv. Ktp., nr. y., vr. 6b; *İcâzetnâme*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Blm., nr. 24, vr. 97a; Şeyhî, *Vekâyi*, III, s. 677-678.

²⁹¹ Gülgün Üçel Aybet, "16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Kültürel Hayata Şekil Veren Bazı Etkenler", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim- Milletlerarası Kongresi Tebliğleri 1999*, (der. Hidayet Yavuz Nuhoğlu), İstanbul: IRCICA, 2001, s. 653.

²⁹² Üçel Aybet, "16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Kültürel Hayat", s. 654.

mensubu olmuşlardır.²⁹³ Medreselerden ve Enderûn'dan mezun olduktan sonra yüksek mevkilere atanan kimselerin ilmî istidatları ve güzel ahlakları ile temayüz etmiş kişiler oldukları ifade edilmiştir.²⁹⁴

Mesleki eğitim, ahî birlikleri tarafından verilmiştir. Ahî birliklerinin temel iki işlevi çırak yetiştirilmesi ile üretilen malların kalite standartlarına uygunluğunun denetlenmesidir.²⁹⁵ Osmanlı'da yaygın eğitim²⁹⁶ ise camiler,²⁹⁷ tekke ve zaviyeler²⁹⁸ ile kütüphanelerde²⁹⁹ yapılmış; mezkur yerler halk için önemli birer eğitim ve kültür merkezi olmuşlardır.³⁰⁰ Bu kurumların yanı sıra sahaflar, kıraathaneler, saraylar (huzur dersleri) vb. ortamlar da Osmanlı'da yaygın eğitime katkı sağlamışlardır.³⁰¹

Tüm bu sayılan eğitim ve öğretim faaliyetleri için Osmanlı Devleti doğrudan bütçe ayırmamış olup bu faaliyetlerin giderleri daha ziyade bağımsız idari kurumlar

²⁹³ Üçel Aybet, “16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Kültürel Hayat”, s. 654.

²⁹⁴ Ahmet Refik Altınay, *Osmanlı Devrinde Hoca Nüfuzu*, (nşr. İbrâhim Hilmi), İstanbul: Hilmi Kitabhânesi, 1933, s. 5-6.

²⁹⁵ Bu birliklere dâhil olanlar ahî denilen şeyhin etrafında toplanıp meşgul oldukları zanaat ve ticaretle meşgul olmuşlar, bir yandan bağlı olduğu birliğin müridi olurken diğer yandan belli bir meslek grubunda da sırasıyla çırak-kalfa ve ustalık vasıflarını kazanmışlardır. Ancak kendilerine ait işyeri açabilme yetkisine ustalık ünvanını elde ettikten sonra sahip olabilmişlerdir. (Bkz. Mehmet Emin Yoluk, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri*, [yüksek lisans, 2010], Selçuk Üniv. Eğitim Bilimleri Ens., s. 23.)

²⁹⁶ Osmanlı'da yaygın eğitim denince akla medrese ve mektepler dışındaki kurumlarda, her yaş ve bilgi düzeyindeki kişilere verilen eğitim akla gelir. (Bkz. Mehmet Bulut, “Osmanlı Devletinde Dini Teşkilatlanma ve Yaygın Din Eğitimi”, *Diyanet İlmî Dergi*, XXXV/2 (1999): s. 106.)

²⁹⁷ Cami dersleri, camide verilen vaaz ve hutbeler haricinde, Ramazan dışında, yetkili ve ehil kimselerce verilen ve genellikle tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf ile ilgili konuların ele alınıp belli bir kitap takip edilerek yapıldığı derslerdir. (Bkz. Recep Akakuş, “Sorular ve Cevaplar”, *Diyanet Gazetesi*, (1986): s. 7.)

²⁹⁸ Tekke ve zaviyelerin, ibadethane, misafirhane ve terbiye mekânları olmalarıyla beraber güzel sanatların gelişmesinde de büyük katkıları olmuştur. Büyük şiir ustaları ile musiki dâhilerinin büyük kısmının tasavvuf erbabı olmaları bu durumun göstergelerindedir. (Bkz. İskender Pala, “Osmanlı Edebiyatı”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, IV, s. 241-245; Mustafa Kara, “Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul: İz, 1996, I, s. 235.)

²⁹⁹ Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin yaşadığı dönem olan XVII. yüzyılda Osmanlı'da medreselerin yaygınlaşmasına paralel olarak kütüphane ve bunların bünyelerindeki koleksiyon sayıları artış göstermiştir. Bu dönemde imkânı olanlar yeni kütüphane açmaktan ziyade kütüphanelerdeki koleksiyonları zenginleştirme yoluna gitmiştir. Kütüphaneler talebe, ulema ve halka açık yapıda olup buralarda yoksul ilim erbabına ödünç kitap verilmesi sağlanmıştır. Kütüphaneler kısmen eğitim kurumu olarak çalışıp aynı zamanda bu mekânların ibadet mahalli olarak kullanıldığı da olmuştur. (Bkz. Ekrem Saltık, *Osmanlı Sosyal Hayatında Kitap*, [yüksek lisans, 2007], Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler Ens., s. 48-49.)

³⁰⁰ Yoluk, *Eğitim ve Öğretim*, s. 23-24.

³⁰¹ Bulut, “Dini Teşkilatlanma ve Yaygın Din Eğitimi”, s. 112.

şeklinde teşkilatlanmış vakıflar tarafından karşılanmıştır.³⁰² Medreseler açısından mali özerklik anlamına gelen bu durum sonucunda, ilim ehli yalnızca ilimle meşgul olmuş, üst düzey idarecilerin baskısı olmaksızın ve onların etkisinde kalmaksızın kendi programlarını kendileri hazırlayabilmiş, ders kitaplarını da seçebilmiştir. Bu sayede zengin fakir ayrımı yapılmadan eğitimde fırsat eşitliği sağlanmıştır.³⁰³

Bu dönemde Osmanlı ilim dünyasında bilim adamları ve edebiyatçıların ilmî faaliyetleri ile bu faaliyetlere dair yazma eserlerin sayılarında artış sözkonusudur. Bedestende satılan eserler haricinde, medrese kütüphaneleri ve özel kütüphanelerde de çok önemli eserler vardır. Özel kütüphanelerin bir kısmı günümüze kadar varlığını korumuştur. Ayrıca Osmanlı Türkçe-Arapça-Farsça eserlerle birlikte Hıristiyan ve Musevilere ait yazma eserlerin de korunmasına özen gösterilmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan bir diğer kütüphane çeşidi Ali b. Süleyman'ın da hâfız-ı kütüb olarak görev yaptığı Köprülü Kütüphanesi örneğinde olduğu gibi herhangi bir külliyyeye bağlı olmaksızın kurulan kütüphanelerdir.³⁰⁴

Kara Halil (ö. 1123/1711),³⁰⁵ Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Süleyman Fâzıl Efendi'nin (ö. 1134/1722) Mısır, Şam ve Hicaz'dan İstanbul'a getirmiş oldukları isnadlar vesilesiyle XVIII. yüzyıl Osmanlı'da hadis sahasında hızlı gelişmeler olduğu bir dönemdir.³⁰⁶ Bahsi geçen gelişmeler XVII. Yüzyılda başlamış olup XVIII. yüzyılda da devam etmiştir. XVIII. yüzyılda bahsi geçen ilim merkezlerinden İstanbul'a gelmeye devam eden âlimler geldikleri bölgelerdeki birikimleri İstanbul'a taşımak suretiyle, Osmanlı ilim dünyasına rivayet birikimi açısından büyük katkıda bulunmuşlardır.³⁰⁷ Bunlardan bir kısmı İstanbul'da bir müddet kalıp geri dönerken Ali b. Süleyman gibi

³⁰² Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1994, s. 183.

³⁰³ Mehmet Dağ-Hıfızrahman Raşit Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, Ankara: Milli Eğitim Yayınları, 1977, s. 224-226; krş., Veli Sırım, "Selçuklular ve Osmanlılar Döneminde Medreselerin Mali Kaynakları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Derneği*, VII/3 (2014): s. 399.

³⁰⁴ Üçel Aybet, "16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Kültürel Hayat", s. 658; Ayaz, "Kevserî'nin İcâzetnâmesi", s. 91; Şeyhî, *Vekâyi*, III, s. 677-678.

³⁰⁵ Osmanlı'da müderrislik, kadılık ve kazaskerlik gibi değişik görevlerde bulunan Kara Halil Efendi, Medine'deki ilmî camianın önde gelenlerinden İbrâhim el-Gürânî'den almış olduğu rivayet ilmine dair birikimi İstanbul'a getiren önemli bir zattır. (Bkz. Yûsufefendizâde, *Risâle fi ecvibeti'l-mesâil*, Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 68, vr. 39b.)

³⁰⁶ Ayaz, "Kevserî'nin İcâzetnâmesi", s. 82.

³⁰⁷ Ayaz, "Kevserî'nin İcâzetnâmesi", s. 83.

bazı âlimler ömürlerinin sonlarına kadar İstanbul'da kalmaya devam etmişlerdir. el-Mansûrî'nin eğitimle ilgili faaliyetlerine İstanbul'da devam etmesinde, âlimlere ve ilmî faaliyetlere destek olmasıyla bilinen ve önemli ilim adamlarını İstanbul'a davet etmek suretiyle İstanbul'daki ilmî faaliyetlerin gelişmesinde önemli katkılara sahip Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın etkisi büyük olmuştur. Nitekim Ali b. Süleyman el-Mansûrî, icâzetnâmesinde bu hususla ilgili şöyle der: "Ezher'deki ilmî birikimim sonrasında Rum diyarına göçtüm. Herkes Rum diyarına gitmeyi nasıl arzu ediyorsa doğal olarak oralara gitmeyi ben de arzu ettim. Burada birçok ulemaya arkadaşlık ettim. Bu zatlardan biri de Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'dır. Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa ile tefsir hadis, fıkha dair çok müzakerelerde bulundum. Aynı zamanda Mustafa Paşa'nın çocuklarının hocası idim."³⁰⁸

Ali b. Süleyman el-Mansûrî kıraat ilmine ehemmiyet verildiği ve bu ilme katkıda bulunan önemli âlimlerin bulunduğu bir dönemde yaşamıştır. Nitekim dönemin önemli şahsiyetlerinden Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın, genelde nahiv, hadis, siyer gibi İslâmî ilimlerin her alanında özellikle de kıraat ilim dalındaki bilgisi ve öğretmenlik becerisi gibi vasıfları sebebiyle, Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin Mısır'dan önce Belgrad'a sonrasında İstanbul'a gelmesine vesile olup burada aklî ve naklî ilimlere bilhassa kıraat ilmine dair dersler vermesi için kendisine imkân ve gerekli ilmi ortamı sağlaması,³⁰⁹ İslâmî ilimlere özellikle de kıraat ilmine verilen değer açısından önemlidir. Çorlulu Ali Paşa'nın (ö. 1123/1711) kethüdalarından³¹⁰ olan İbrâhim Paşa'nın (ö. 1138/1725-26) Kaptân-ı deryalığı öncesinde ve sonrasında vakfiyeler düzenletip vakfiyelerde de Kur'ân ve kıraat eğitimi için şeyhülkurrâya, hâfızlara ve sıbyan mektebine tahsisat ayırması kıraat ilmine verilen önemin göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir.³¹¹

³⁰⁸ el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, Muhammed b. Suûd Üniv. Ktp., nr. y., vr. 3a.

³⁰⁹ Şeyhî, *Vekâyi*, III, s. 677-678.

³¹⁰ Osmanlı'da kethüda sözcüğü, en üst düzey olan sadrazamlık makamından en alt düzeydeki mülki ve askerî makamlara kadar bürokratların yardımcılarını konumunda bulunan kişiler için kullanılmıştır. (Bkz. Mehmet Canatar, "Kethüda", *DİA*, İstanbul 2002, IIV, s. 332; Semavi Eyice, "İbrâhim Paşa Külliyesi", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, s. 343.)

³¹¹ Semavi Eyice, "İbrâhim Paşa Külliyesi", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, s. 343.

Ayrıca sadrazamlığı Ali b. Süleyman'ın son zamanlarına denk gelen Damat İbrâhim Paşa'nın (ö. 1143/1730), Muşkura'da³¹² ve Haremeyn'de tesis ettiği kurumların vakfiyesinde, şeyhülkurrâ ve halifesine yer vermesi, bunun yanında Mülk sûresi gibi belli sûreler ile her gün Kur'ân'dan belli bir cüz okuyanları zikretmesi; Eyüp'te Hacı Hüsrev mahallesinde yeni inşa edilen mektebin muallimi ve halifesi için belli bir ödenek tahsis etmesi³¹³ o dönemde, başbakanlıkla eş değer konumda olan sadrazamlık kurumunun, Kur'ân ve kıraat eğitimine verdiği değeri gösterir.

XVII. yüzyılda sadece Konya'da Kur'ân eğitimi için tesis edilmiş on altı adet dârülhuffâzın bulunması, bu kurumlar için mütevelliler oluşturulup gayrimenkuller tahsis edilmesi;³¹⁴ geçmişten tevârüs yoluyla elde ettiği bu kurumları koruyup varlıklarının devamı için zengin vakıflar tahsis ettirmesi, Osmanlı'nın Kur'ân eğitimine dair hassasiyetini Ali b. Süleyman el-Mansûrî döneminde de koruduğunun belirtilerindedir.

el-Mansûrî'den kısa bir zaman sonra *Tertîbü'l-'ulûm* isimli eserini telif eden Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın (ö. 1194/1780), eserinde kişinin tam manasıyla âlim olabilmesi için zikrettiği on bir ilim dalından biri olarak Kur'ân ilimleri ile Kur'ân'ın yazımıyla ilgili hat sanatını ve bu ilimlerle ilgili bazı eserleri zikretmesi de³¹⁵ o dönemde Kur'ân ilimlerinin öğrenilmesine verilen ehemmiyeti göstermesi açısından önemlidir.

c. Siyasi Durum

Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin Mısır'da yaşadığı dönem 1676 yılı öncesidir. İlk olarak Belgrad sonra da İstanbul'da kaldığı dönem ise IV. Mehmed, II. Süleyman, II.

³¹² Muşkura, Nevşehir'in eski ismi olup daha önceleri Ürgüp'e bağlı bir köydür. Sadrazam Damad İbrâhim Paşa bu köye birçok eser inşa ettirip köyü genişletmiş adeta yeniden kurmuş ve daha sonraları köyün adı Yenişehir anlamına gelen Nevşehir olmuştur. (Bkz. Mustafa Fırat Gül, "Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'nın İskân Faaliyetleri: Lâle Devri'nin Şanslı Şehri Nevşehir", *Tarihin Peşinde*, X (2013): s. 238.)

³¹³ Münir Aktepe, "Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'ya Âid İki Vakfiye", *Tarih Dergisi*, XV (1960): s. 153-154, 157-159.

³¹⁴ Konya dârülhuffâzları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Emin Kılınç, *Klasik Osmanlı Eğitim Kurumlarından Konya Dârü'l-Huffâzları (XVII. Yüzyıl)*, (yüksek lisans, 2007), Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Ens., s. 22-42.

³¹⁵ Çetin Tan-Burhan Akpınar-Yusuf Gezer, "İbrâhim Hakkı'nın Ta'lim, Terbiye ve İrşâda Yönelik Görüşlerinin Eğitim Bilim Perspektifinden Değerlendirilmesi", *Bayburt Üniv. Eğitim Fak. Dergisi*, IX/2 (2014): s. 201; Şükran Fazlıoğlu, "Ta'lim ve İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı", *Dîvân İlmî Araştırmalar*, XVIII/1 (2005): s. 130, 132.

Ahmed, II. Mustafa ve III. Ahmed dönemlerini kapsayan 1676-1721 tarihleri arasındır. Yaşadığı dönemde Osmanlı Devleti'nde birtakım sıkıntılar baş göstermiştir. Şöyleki XVII. yüzyılın sonlarına doğru, Viyana bozgunuyla, Osmanlı Devleti'nde büyük ve derin zaaf lar belirmiştir. Bir sonraki asır olan XVIII. yüzyılda ise Avrupa'nın Osmanlı'ya üstünlüğü bariz bir şekilde kendini göstermiştir.³¹⁶ Ancak idarî, malî, askerî manada gerilemeye rağmen kültür, sanat ve edebiyat sahalarındaki yükselme devam etmiştir. Sultanahmet Camii, Yeni Camii, Revan Köşkü ve Bağdat Köşkü gibi mimari şaheserler bu dönemde yapılmış; Hâfız Post, İtrî gibi musikişinaslar, Hâfız Osman gibi hattatlar, Naima, Koçi Bey, Peçevî gibi tarihçiler, Nefî ve Nâbî gibi divan şairleri, Kâtip Çelebi gibi bilim adamları, Evliyâ Çelebî gibi seyyahlar ve daha nice Osmanlı ilim adamları, sanatkârlar ve edipler bu çağda yaşamışlardır.³¹⁷

el-Mansûrî'nin Belgrad ve İstanbul'da yaşadığı zamana denk gelen Osmanlı padişahları ve dönemlerine gelince bu padişahlardan ilki IV. Mehmed'dir (ö. 1648/1687). IV. Mehmed zamanı Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin İstanbul'a davet edildiği XVII. yüzyılın ikinci yarısına denk gelen, 'Köprülüler Devri' diye bilinen ve bazı tarihçilerce şan ve şevkette Kânûnî Devri ile mukayese edilmeye layık görülen döneme denk gelir.³¹⁸ Köprülü Mehmed Paşa (ö. 1072/1661)döneminde devlet içeride ve dışarıda tekrar eski gücüne kavuşma yoluna girmiştir. Kendi tavsiyesiyle yerine geçen oğlu dönemi ise Osmanlı'nın yükseliş dönemindeki gibi başarıların olduğu bir zaman dilimidir. Fâzıl Ahmet Paşa'nın (ö. 1087/1676) ölümü üzerine aynı mektepte yetişen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı (ö. 1095/1683) sadarete geçirilmiştir.³¹⁹

Mustafa Paşa'nın başarısız Viyana kuşatması, başta Macaristan olmak üzere birçok yerin elden çıkmasına ve kendisinin de idamına sebep olmuştur. Viyana savaşı sonrası dönem, IV. Mehmed'in en karanlık dönemi olmuştur. Devletin kuzeyde ve güneyde birçok yeri kaybetmesine rağmen, IV. Mehmed'in av tutkusu sebebiyle, devlet

³¹⁶ Bkz. Yılmaz Öztuna, *Kısa Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Derin Tarih Kültür Yayınları, 2015, s. 45.

³¹⁷ Bkz. Refik Özdek, *Türklerin Altın Kitabı*, İstanbul: Tercüman Tesisleri, 1990, IV, s. 683.

³¹⁸ Öztuna, *Kısa Osmanlı Tarihi*, 2015, s. 40.

³¹⁹ Abdülkâdir Özcan, "Mehmed IV", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, s. 414-415.

işlerine ilgisiz tavrı³²⁰ halkın tepkisine yol açmış; bunun üzerine ordu, ulema ve devlet adamlarının isteğiyle tahta II. Süleyman'ın çıkarılmasına karar verilmiştir.³²¹

Tahta çıkışından itibaren yaklaşık dört ay İstanbul'daki iç karışıklıklarla uğraşmak durumunda kalan³²² II. Süleyman'ın tahtta bulunduğu 1689-1691 yılları, Viyana bozgunu sonrasına denk gelen sıkıntılı dönemin bir kısmını oluşturur.³²³ Bu dönem yaşanan bozgunu duraksatmak ve sıkıntılı zamanı aşmak için mali ve askerî hususlarda tedbirler alınıp çeşitli düzenlemelerin yapıldığı dönemdir.³²⁴

Kardeşi II. Süleyman'ın yerine 1691'de, Osmanlı-Avusturya savaşları devam ettiği sırada, padişah II. Ahmed (1691-1695) Edirne'de tahta çıkmıştır. Avusturya-Macaristan kuvvetlerine karşı çarpışan birliklere yardım için Girit haricindeki bazı adalardan muhâfiz kuvvetlerini çekmesi üzerine Malta ve Papalık gemileri Sakız adasına çıkararak adayı işgal etmişlerdir. II. Ahmed adanın kurtarılması için hazırlık yapılmasını emrederken bir süre sonra Edirne'de vefat etmiştir. Padişahlığı döneminde birtakım idari düzenlemeler gerçekleştiren II. Ahmed, Divan-ı Hümâyûn'un işlerinin çoğalmasından dolayı divan toplantılarını iki günden dört güne çıkarmıştır.³²⁵

1695 yılında II. Ahmed'den sonra tahta çıkan padişah IV. Mehmed'in oğlu II. Mustafa'dır (1695-1703). Orduyla birlikte üç defa sefere katılan II. Mustafa, 1698'de büyük bir hazırlık yapmak sûretiyle sefere çıkıp Macaristan'ı almak istemiş; ancak

³²⁰ Bu tavrın sebepleri olarak küçük yaşta tahta çıkması, çevresindeki cahil saray ağalarının onu sarayın dar çevresinin dışına çıkmasını engellemesi ve saltanatı boyunca yapması gereken işlerin birçoğunun başkalarının üstlenilmesi gösterilir. (Bkz. Özcan, "Mehmed IV", s. 416-417.)

³²¹ Özcan, "Mehmed IV", s. 416-417.

³²² Abdülkâdir Özcan, "II. Süleyman", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, s. 76.

³²³ II. Süleyman'ın hükümdar olduğu yılların da içinde bulunduğu 1683-1699 yıllarına "Felaket Seneleri" denir. Bu tarihlerde Osmanlı tek başına Almanya ve Rusya İmparatorluğu, Polonya Krallığı, Venedik Cumhuriyeti ile devamlı harb halinde olduğu İspanya Krallığı ve irili ufaklı birçok devletçikle çok sayıda cephede savaşmıştır. (Bkz. Öztuna, *Kısa Osmanlı Tarihi*, s. 43.) II. Viyana kuşatması sonrasında ordunun bozgunu, şehirlerdeki görevli garnizonlardaki gücün tükenmesi, iktisadî çöküntü, yol güvenliğinin tehlikeye girmesi ve uzun yıllar süren savaşlar eyaletlerde merkezî idarenin kontrolünü ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla eyaletlerde yaşayan insanlar kendi güvenliklerini kendileri sağlamaya çalışmışlardır. Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. İlber Ortaylı, "İkinci Viyana Kuşatmasının İktisadî Sonuçları Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, II (1981): s. 195-202; Mehmet Karagöz, "17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkiyalık Hareketleri (1680-1700)", *Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, XVI/2 (2006): s. 373-402.

³²⁴ Mehmet Kabacık, "I Numaralı Evâmîr-i Sultaniye Defterine Göre (1689-1691) II. Süleyman Döneminde Halep", *The Journal of Academic Social Science Studies*, V/8 (2012): s. 780.

³²⁵ İlgürel, "Ahmed II", s. 34.

herkesin seferden bıkmış barış isteğindeki ısrarı sebebiyle sulh istemek zorunda kalmış, bunun sonucunda Karlofça Barış Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma Osmanlı'nın toprak verdiği ilk anlaşmadır. Böylece on altı yıl süren ve 'felaket seneleri' diye anılan büyük savaş sona ermiş,³²⁶ fakat artık Osmanlı için duraklama devri başlamıştır.³²⁷

Karlofça sonrası savaşlardaki başarısızlık ve bunun sonucunda kaybedilen topraklar sebebiyle genel bir hoşnutsuzluk hâkim olup Edirne Vak'ası denilen olaylar patlak vermiştir. II. Mustafa olaylar sonucunda tahtı kendi rızasıyla kardeşi III. Ahmed'e bırakıp Edirne'ye çekilmiştir.

III. Ahmed döneminde iktisadî-ictimâî meselelere ve yenilik içeren uygulamalara önem verilmiş, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin (ö. 1144/1731) Paris sefreti sonrası saraya sunduğu raporla batılılaşma fiilen başlamıştır.³²⁸ İlk defa Türkçe kitapları basan matbaanın III. Ahmed döneminde tesis edilmiş olup, ayrıca III. Ahmed'in padişahlığı zamanında ilim, fikir ve edebiyat dünyasından bir araya gelenlerden oluşmuş heyetçe Doğu ve Batı dünyasından tercüme yapılmıştır.³²⁹

C. HOCALARI

Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin kıraat ilmine dair hocaları Sultan el-Mezzâhî, Ahmed el-Bakarî, Nureddîn Ali eş-Şebrâmellisî ile Muhammedeyn diye de bilinen Mağribli büyük ve küçük Muhammed'dir. Diğer ilim dallarına ait hocaları ise Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Alâaddîn el-Bâbilî (ö. 1077/1666), Ebû Muhammed (Ebû'l-Ferec) Abdüsselâm b. İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî (ö. 1078/1668), Ahmed b. Ahmed el-Acemî el-Vefâî el-Mısrî (ö. 1086/1675), Mansûr et-Tûhî (ö. 1090/1679),

³²⁶ Öztuna, *Kısa Osmanlı Tarihi*, s. 44.

³²⁷ Özdek, *Türklerin Altın Kitabı*, IV, s. 681.

³²⁸ Osmanlı'da batıya açılmanın başlangıcı olarak genelde III. Ahmed dönemi gösterilir. Askerî, idari, mali ve sosyal alanlarda yapılan ıslahatlardaki amaç Osmanlı'nın eski gücüne kavuşmasıdır. Bu dönemde yapılan ıslahatlarda, odak noktası askerî alandaki düzenlemelerdir. Diğer alanlardaki ıslahatlar ise askerî alanda yapılmış ıslahatları takviye içindir. Bu dönemde yapılan ıslahatlarla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Karagöz, "Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)", *Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi*, VI (1995): s. 173, 177. Ancak bu ıslahatları yapma isteği tabanı oluşturan halk tarafından olumlu karşılanmadığından ıslahatların hamileri genelde padişahlar ve onların güdümündeki sadrazamlar olmuştur. (Bkz. Enver Ziya Karal, *Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988, s. 10, 55; <http://www.nkfu.com/18-yuzyil-osmanli-islahatlari/> 23. 09. 2016.)

³²⁹ Bu dönemde yapılan ilmî çalışmalarla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Sâlim Ayduz, "Lâle Devri'nde Yapılan İlmî Faaliyetler", *Dîvân İlmî Araştırmalar*, III (1997/1): s. 143-170.

Ahmed b. Şemsüddîn ‘ale’l-Mısırî el-Beşbîşî eş-Şâfî (ö. 1096/1685), Yahyâ eş-Şâvî (ö. 1096/1685) ve İbrâhim b. Muhammed b. Ahmed el-Birmâvî’dir (ö. 1106/1694).³³⁰ Bu başlıkta Ali b. Süleyman el-Mansûrî’nin kıraat ilmi ile diğer ilimlere dair ders aldığı hocaları ve varsa bu âlimlerin kıraate dair yazdığı eserlerine değinilecektir.

1. Sultan el-Mezzâhî (ö. 1075/1664)

Şeyh Sultan b. Ahmed Selâme b. İsmâil Ebü’l-‘Azâim el-Mezzâhî el-Mısırî, 985/1577 yılında Mısır’da doğmuştur. Fıkıh ve kıraat sahalarında zamanının önde gelen âlimlerindendir. Eğitimine Hâfızlık yapmak suretiyle başlangıç yapan el-Mezzâhî, daha sonra eş-Şâtibiyye, ed-Dürre ve Tayyibe tarikleri doğrultusunda kıraat-ı aşere ilmi ile eğitimine devam etmiştir. Dinî ve aklî ilimlerle iştigal eden el-Mezzâhî’nin hocalarının sayısının sadece aklî ilimlerde otuzu bulunduğu söylenir. 1008/1600 yılında fetva ve Ezher’de ders vermesi için kendisine izin verilen el-Mezzâhî, öğleden önceki kısmını fıkıh eğitimi için ayırıp günün kalan kısmını ve tüm gayretini kıraat ilmine hasretmiştir. Her sene dersler esnasında farklı ilimlere dair ona yakın kitap okuttuğu belirtilmiştir.³³¹

Evi ders mekânı olan Ezher’e uzak olmasına rağmen kaynaklarda el-Mezzâhî’nin her gece gecenin son üçte birlik kısmında Ezher’de olduğu, bu esnada sabah namazına kadar namaz ve ibadetle meşgul olup sabah namazı sonrasında fecrin doğuşuna kadar talebelerine eş-Şâtibiyye, ed-Dürre ve Tayyibe okuttuğu sonrasında yine bir müddet ibadetle meşgul olduğu ve bu halini ilerlemiş yaşlarda da devam ettirdiği zikredilir.³³² el-Mezzâhî 1075/1664 yılında vefat etmiş, cenaze namazını eş-Şems el-Bâbilî (ö. 1077/1666) kıldırmıştır.³³³

Kendisinin eğitiminde etkili olmuş hocalarından bazıları şunlardır: ‘eş-Şeyh, el-İmam, el-Mukrî’ vasıflarıyla bilinen ve kendisinden talim ve tüm rivayetleriyle birlikte kırâât-i ‘aşere-i suğrâ ve kübrâ eğitimi aldığı Seyfüddîn b. Atâullâh el-Fezâlî, en-Nûr

³³⁰ el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, Muhammed b. Suûd Üniv. Ktp., nr. y., vr. 1a-6b. (Bu icâzet, el-Mansûrî’nin Hüseyin b. Murad Erzurumî’ye verdiği icâzettir.); *İcâzetnâme*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Blm., nr. 24, vr. 96b-97a. (Bu icâzet el-Mansûrî’nin Hasan b. Ahmed’e verdiği icâzettir.)

³³¹ el-Birmâvî, *el-İmtâ’*, II, s. 135.

³³² el-Birmâvî, *el-İmtâ’*, II, s. 136.

³³³ el-Birmâvî, *el-İmtâ’*, II, s. 138.

ez-Ziyâdî, Sâlim eş-Şibşîrî, Ahmed Halil es-Sübkî, Vâiz Hicâzî, Muhammed el-Kasrî'dir.³³⁴

Yaşadığı zaman ve mekândaki Şâfiî fıkhiyla ilgilenen talebelerin hepsinin kendisinden ders aldığı ve kendisinden ders alan talebelerinin sayısının çok fazla sayıda olduğu belirtilmekle beraber; bilinen talebeleri Nûreddîn eş-Şebrâmellisî (ö. 1087/1676), Abdülkâdir es-Safûrî ed-Dimeşkî (ö. ?), Muhammed el-Bednînî ed-Dimeşkî (ö. ?), Mansûr et-Tûhî (ö. 1090/1679), Muhammed el-Bakarî (ö. 1111/1699), Ahmed ed-Dimyâtî el-Bennâ (ö. 1117/1705), Muhammed b. Abdiresûl el-Berzencî (ö. 1103/1691),³³⁵ İbrahim el-Birmâvî (ö. 1106/1694),³³⁶ Ebü'l-Felâh Abdülhay İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679)³³⁷ Muhammed b. Hasen eş-Şübrî, Ahmed el-Hamevî (ö. 1098/1687),³³⁸ İbrâhim el-Merhûmî, Şahin el-Ermenâvî (ö. 1100/1689), Abdülbâki ez-Zürkânî (ö. 1099/1688),³³⁹ Ahmed el-Beşîşî'dir.³⁴⁰

Kıraat ilmiyle alakalı eserleri *Kitâb fil-kırâ'âtil erbe'i'z-zâide 'ale'l-'aşr-i min tarîki'l-Kabâkîbî, el-Cevheru'l-mesûn, Mesâil ve ecvibetühâ, Ecvibe an es'ile fi'l-kırâât, Risâle fi ecvibeti mesâili'l-'işrine* adlı eserlerdir. Ayrıca el-Mezzâhî'nin Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 2093,³⁴¹ İbrahim Efendi Blm.,nr. 28³⁴² ve Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 2123'de³⁴³ kıraat ilmine dair risâleleri mevcuttur.

³³⁴ el-Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 136-137.

³³⁵ Şâfiî âlimidir. Hocalarından eş-Şebrâmellisî ve el-Mezzâhî aynı zamanda Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin de hocalarıdır. Berzencî ile ilgili bkz. Murâdî, *Silkü'd-dürer*, IV, s. 65; Cengiz Kallek, "Berzencî", *DİA*, İstanbul 1992, V, s. 525-526.

³³⁶ el-Birmâvî, Şâfiî fakihî ve Ezher şeyhi olup Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin hocaları el-Babilî, el-Mezzâhî ve eş-Şebrâmellisî'nin talebelerindendir. (Bkz. Rahmi Yaran, "Birmâvî, İbrahim b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 1992, VI, s. 203.)

³³⁷ Ulema ve devlet adamlarının biyografilerini ve 1000/1592 yılına kadar meydana gelen olayları içeren *Şezeretü'z-Zeheb* adlı eserin sahibi İbnü'l-İmâd, Şam'dan Mısır'a geçip orada Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin hocalarından el-Bâbilî, el-Mezzâhî ve eş-Şebrâmellisî'nin derslerine katılmıştır. (Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, III, s. 290; Cengiz Tomar, "İbnü'l-İmâd", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, s. 95.)

³³⁸ Hamalı olduğundan Hamevî diye anılmıştır. Hanefî fakihidir. Bkz. Mustafa Sinanoğlu, "Hamevî, Ahme b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 1997, XV, s. 456.

³³⁹ ez-Zürkânî, Mâlikî fakihidir. Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin hocaları eş-Şebrâmellisî, el-Bâbilî ve el-Mezzâhî gibi hocalardan ders almıştır. Kendisiyle ilgili bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, III, s. 72; Tuncay Başoğlu, "Zürkânî, Abdülbâki b. Yûsuf", *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, s. 578-579.

³⁴⁰ el-Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 137-138.

³⁴¹ Risâle Tevbe sûresi başındaki gibi besmelenin mevcudiyeti meselesiyle ilgilidir. Ayrıca Dûrî ve Sûsî'nin idğamları, med miktarlarında olduğu gibi eser değişik konuları da içerir. Bkz. Sultan el-Mezzâhî, *Risâle*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 2093, vr. 1-28.

2. Muhammed b. Alâuddîn el-Bâbilî (ö. 1077/1666)

Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Alâuddîn el-Bâbilî, Mısır Babil’de doğup orada yetişmiş ve Kahire’de vefat etmiştir. Şâfiî fakihlerindendir. el-Bâbilî, öğrenci yetiştirme işini daha ziyade önemseyip kitap telifine çok fazla eğilememiştir. Zira kendisi sadece birtakım sebeplerle kitap telifinde bulunmayı faydalı görür.³⁴²

Hocası Seyfüddîn el-Fezâlî’dir (ö. 1020/1611).³⁴⁵ Talebeleri ise İsa b. Muhammed el-Mağribî (ö. 1077/1666),³⁴⁶ Abdülbâki b. Yusuf ez-Zürkânî (ö. 1099/1688),³⁴⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâki b. Yusuf ez-Zürkânî (ö. 1122/1710),³⁴⁸ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâtî, İbnü’l-‘Îmâd Ebü’l-Felâh Abdülhayy b. Ahmed es-Sâlih (ö. 1089/1679),³⁴⁹ Üstüvânî Mehmed Efendi

³⁴² Risâlede Duhâ sûresinden itibaren söz konusu olan tekbirlerin ele alınmıştır. Bkz. Sultan el-Mezzâhî, *Risâle fi evcûhi’t-tekbir*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, Blm., nr. 28, vr. 171-182.

³⁴³ Risâle Verş rivâyetine göre bazı kelimelerdeki vecihlere dairdir. Bkz. Sultan el-Mezzâhî, *Risâle fi evcûh-i Verş*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 2123, vr. 157-158.

³⁴⁴ el-Bâbilî’ye göre kitap telifi işi sadece şu sebeplerden yapılmalıdır: Daha önce hiçbir müellif tarafından seçilmemiş bir konuyla ilgili olmak, ya eksik bırakılmış bir konuyu tamamlama niyetiyle yazmak veya manaca kapalı kalmış bir konuyu açıklığa kavuşturmak veyahut hacimce fazla olan bir eseri çok fazla anlam kaybına uğratmadan ve değerinden çok fazla bir şey kaybettirmeden muhtasarını yapmak, konu dizimi açısından düzenli yazılmamış bir metni düzene sokmak, müellifi tarafından yanlış yazılmış bir konuda düzeltmelerde bulunmak, birbiriyle alakalı fakat ayrı şekillerde yazılmış metinleri bir araya toplamak gibi bir amaçla kitap telif etmeyi faydalı görür. Kitap yazma sebepleriyle ilgili olarak el-Bâbilî ile aynı zamanda yaşamış Kâtip Çelebi’nin de *Keşfü’z-zünûn* adlı eserinde aynı yönde görüş beyânı vardır. Kâtip Çelebi de kitap yazma sebeplerini yedi başlık altında toplayıp bu başlıklar el-Bâbilî’nin dile getirdiği başlıklarla ziyâdesiyle benzerlik gösterir. Konuyla ilgili bkz. Ziriklî, *el-A’lâm*, VI, s. 270; krş. Halife Muhammed b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zünûn an esâmi’l-kütûbi ve’l-fünûn*, Bağdat: Dâr-u Kütûbi’l-İlmiyye, 1941, I, s. 38.

³⁴⁵ Seyfüddîn Ebü’l-Fütûh b. Atâullah el-Fezâlî, zamanının Mısır şeyhü’lkurrâsı ve Şâfiî fakihlerindendir. Şehazetü’l-Yemenî ve Ahmed b. Abdülhak es-Sinbâdî’den aşere-i suğrâ ve kübrâ ilmini okumuştur. Sultan el-Mezzâhî ve el-Bâbilî gibi devrinin önde gelen âlimlerinin hocasıdır. Cezerî’nin Mukaddimesi üzerine şerhi, *Ecrûmiyye*’nin üzerine hâşiyesi ve kıraatla ilgili birçok Risâlesi vardır. 1020/1611 yılında Mısır’da vefat etmiştir. (Bkz. Birmâvî, *el-İmtâ’*, II, s. 141-142.)

³⁴⁶ Ziriklî, *el-A’lâm*, VI, s. 270.

³⁴⁷ Mâlikî fakihidir. el-Bâbilî’nin yanısıra el-Üchûrî, Sultan b. Ahmed el-Mezzâhî, İbrâhim el-Lekânî gibi âlimlerin tedrisinde bulunmuştur. Fıkıhda yetkinliği, ilmiyle amel etmesi ve güzel hitabetiyle bilinen ez-Zürkânî, Ezher’de dersler vermiştir. (Bkz. Ziriklî, *el-A’lâm*, III, s. 72; Tuncay Başoğlu, “Zürkânî, Abdülbâki b. Yusuf”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, s. 578.)

³⁴⁸ Devrin önde gelen hocalarından el-Üchûrî, el-Bâbilî, Nüreddin eş-Şebrâmellisî, Muhammed el-Haraşî gibi âlimlerin derslerinde bulunan ez-Zürkânî, Mâlikî fakihî ve muhaddisidir. (Bkz. Bağdâdî, *Hediyyetü’l-ârifîn*, II, s. 311; Tuncay Başoğlu, “Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâki”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, s. 580.)

³⁴⁹ el-Bâbilî, Sultan b. Ahmed el-Mezzâhî, Nüreddin Ali eş-Şebrâmellisî gibi ilmi otoritelere talebelik yapmış İbnü’l-‘Îmâd tarih, fıkıh, nahiv ve edebiyat sahalarında söz sahibi olup aynı zamanda iyi bir

(ö. 1072/1661),³⁵⁰ Şâhin el-Ermenâvî (ö. 1100/1689),³⁵¹ Muhammed el-Kâmilî (ö. 1131/1719),³⁵² Muhammed b. Abdiresûl el-Berzencî eş-Şehrezûrî (ö. 1103/1691),³⁵³ Halil b. İbrâhim b. Ali el-Lekânî (ö. 1104/1693),³⁵⁴ Ahmed eş-Şerâbâtî el-Halebî (ö. 1136/1724)³⁵⁵ ve İbrâhim b. Hasen el-Kûrânî eş-Şehrezûrî (ö. 1101/1690)³⁵⁶ gibi zamanın önde gelen ilim adamlarıdır.

3. Abdüsselâm el-Lekânî (ö. 1078/1668)

Zamanının Mısır Mâlikî fakihî,³⁵⁷ mütekellim ve mutasavvîf olan³⁵⁸ Ebû Muhammed (Ebû'l-Ferec) Abdüsselâm b. İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî Kahire doğumlu olup babasının doğduğu yerleşim yerine nisbetle “el-Lekânî” nisbesiyle anılmıştır. Babası İbrâhim el-Lekânî'nin tedrisinde yetişen el-Lekânî, babasının vefatı üzerine Ezher müderrisliğine tayin edilmiştir. Kendisi 1078/1668 yılında Mısır'da vefat etmiştir.

hattattır. Daha geniş bilgi için bkz. Zirikî, *el-A'lâm*, III, s. 290; Cengiz Tomar, “İbnü'l-‘Îmâd”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, s. 95.

³⁵⁰ Osmanlı âlimi ve vaizi olan Üstüvânî Mehmed Efendi aynı zamanda Kadızâdeliler hareketinin önde gelenlerindedir. Taraftarları arasında lakabı “Sultânü'l-Vâizîn”dir. İlk eğitimini Şam'da aldıktan sonra Kahire'ye gidip burada el-Bâbilî, Nûreddin el-Halebî, el-Lekânî gibi devrin meşhur âlimlerinden ders almıştır. (Bkz. Muammer Göçmen, “Üstüvânî Mehmed Efendi”, *DİA*, İstanbul 2012, XLII, s. 396-397.)

³⁵¹ Birmâvî, *el-İmtâ* ' , II, s. 143-144.

³⁵² Muhammed el-Kâmilî Şam fakihlerindedir. eş-Şebrâmellisî, el-Bâbilî, Sultan el-Mezzâhî, Abdülbâki ez-Zürkânî gibi devrin önde gelen âlimlerinden mükatebe yoluyla icâzet almıştır. (Bkz. Murâdî, *Silkü'd-dürer*, IV, s. 67.)

³⁵³ Şâfiî âlimidir. Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin hocaları el-Mezzâhî ve eş-Şebrâmellisî'nin talebelerindedir. Tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf ve Arap diliyle alakalı doksana yakın kitap ve risâlesi vardır. (Bkz. Zirikî, *el-A'lâm*, VI, s. 203; Cengiz Kallek, “Berzencî”, *DİA*, İstanbul 1992, V, s. 525-526.)

³⁵⁴ İbrâhim el-Lekânî, Mâlikî fakihlerindedir. Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin hocaları eş-Şebrâmellisî, el-Mezzâhî, el-Bâbilî, Abdüsselâm el-Lekânî gibi devrinin önde gelen hocalarının tedrisinde bulunmuştur. (Bkz. Murâdî, *Silkü'd-dürer*, II, s. 81-82.)

³⁵⁵ Muhaddis ve fakihdir. Haleb'de doğup orada yetişen eş-Şerâbâtî, daha sonra ilim tahsili için Mısır'a gidip orada eş-Şebrâmellisî, el-Mezzâhî, el-Bâbilî gibi hocaların ders halkalarına dâhil olmuştur. (Bkz. Murâdî, *Silkü'd-dürer*, I, s. 170-171.)

³⁵⁶ Şâfiî fakihî ve muhaddis olan el-Kûrânî'nin tasavvufla da ilgisi vardır. İlim tahsili için İran, Anadolu, Bağdat, Şam, Medine gibi önemli, ilim merkezlerini gezen el-Kûrânî, Kahire'de devrin önde gelen âlimlerinden ve aynı zamanda Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin hocaları olan eş-Şebrâmellisî, el-Mezzâhî ve el-Bâbilî gibi zatlardan ders almıştır. (Bkz. Murâdî, *Silkü'd-dürer*, I, s. 5-6; Recep Cici, “Kûrânî”, *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, s. 426.)

³⁵⁷ Zirikî, *el-A'lâm*, III, s. 355.

³⁵⁸ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, V, s. 222; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, s. 571.

Babasının haricinde ders aldığı hocaları Necmeddin Muhammed el-Ğaytî (ö. ?),³⁵⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Sinne (ö. ?) ve Ebû Abdullah Abdülkâdir el-Fâsî (ö. ?)³⁶⁰ ve Abdurrahman b. Şehhâze el-Yemenî'dir (ö. 1050/1640).³⁶¹ el-Lekânî talebeleri ise Ebû'l-Esrar Hasan b. Ali b. Muhammed el-Acîmî, Şahin b. Mansûr el-Ermenâvî el-Hanefî (ö. 1100/1689)³⁶² Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed en-Nûrî b. Selim es-Sefâkûsî³⁶³ ile Ebû Sâlim el-Ayyâşî'dir (ö. 1090/1679).³⁶⁴

4. Ahmed el-Acemî (ö. 1086/1675)

Ahmed b. Ahmed el-Acemî el-Vefâî el-Mısırî, Şâfiî fakihi ve muhaddisdir.³⁶⁵ İlim ve ibadet haricinde hiçbir şeyle meşgul olmadığı, ilmi meseleler haricinde pek konuşmadığı ve görüşlerinin önemsendiği söylenir.³⁶⁶

Ders aldığı hocalar arasında Ebû'l-İrşâd Nûruddîn el-Üchûrî el-Mısırî (ö. 1066/1656),³⁶⁷ Mansûr et-Tablâvî (ö. 1014/1606),³⁶⁸ Ebû'l-İhlâs eş-Şürûnbülâlî (ö.

³⁵⁹ el-Gaytî, Şâfiî ve muhaddis olmasıyla bilinir. Zamanının Mısır'ında önde gelen şahıslar arasındadır. Ebû'l-Abbas Şihabüddin er-Remlî'nin talebelerindendir. (Bkz. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VIII, s. 293; Ahmet Özel, "Remlî, Şehabeddin", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, s. 565.)

³⁶⁰ Metin Yurdağür, "Lekânî, Abdüsselâm b. İbrâhim", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, s. 130.

³⁶¹ Bkz. Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 172.

³⁶² Bkz. Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 143.

³⁶³ Bkz. Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 241.

³⁶⁴ Ebû Sâlim Abdullah el-Ayyâşî, Fas doğumlu olup muhaddis, mutasavvıf ve fakihdir. el-Üchûrî, el-Hafâcî, Abdülkâdir el-Mahallî gibi devrinin önde gelen âlimlerden ders almıştır. (Bkz. Hasan Kamil Yılmaz, "Ayyâşî", *DİA*, İstanbul IV, s. 297.)

³⁶⁵ Ziriklî, *el-A'lâm*, I, s. 91.

³⁶⁶ Muhammed Emin b. Fazlullâh el-Hamevî, *Hulâsâtü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî aşere*, Beyrut : Dâr-u Sadr, t.y., I, s. 173.

³⁶⁷ Ebû'l-İrşâd Nûruddîn Ali b. Muhammed b. Abdurrahman el-Üchûrî el-Mısırî, Mâlikî fakihlerindendir. Döneminin Mâlikî şeyhi (fetva reisi) olarak bilinen el-Üchûrî, aynı zamanda devrinin önde gelen muhaddis ve mutasavvıflarındandır. Haraşî, Abdülbâki ez-Zürkânî, eş-Şebrâmellisî, Ahmed el-Acemî, Ahmed el-Bennâ, Rûdânî meşhur öğrencilerindendir. (Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, V, s. 13; Ali Hakan Çavuşoğlu, "el-Üchûrî", *DİA*, İstanbul 2012, XLII, s. 274-276.)

³⁶⁸ Tefsir, hadis, fıkıh, sarf, nahiv, belâgat, mantık gibi İslâmî ilimlerin değişik alanlarında yirmiye yakın eseri bulunan Mansûr et-Tablâvî, aynı zamanda kiraat ilmiyle de ilgilenip farklı kiraatlara göre hafızlık yapıp kurrâlığı elde etmiştir. Kiraatteki ilk ustası ise dedesi reîstülkurrâ Muhammed b. Sâlim et-Tablâvî'dir. Mansûr et-Tablâvî'nin hayatı ile ilgili bkz. Ali Bulut, "Mansûr et-Tablâvî, Hayatı, Eserleri ve "Nazmü'l-İstiâre" Adlı Manzûmesi", *İstanbul Üniv. Şarkiyat Mecmuası*, XXIII/2 (2013): s. 23-36. Kiraate dair eserinin ismi ise *eş-Şâmetü'l-mûziyye bi neşri kırâ'âti's-seb'ati'l-merziyye*'dir. Bu eser Abdurrahman İbrâhim Bedir tarafından tahkik edilmiştir. Eserle ilgili bkz. Mansûr et-Tablâvî, *eş-Şâmetü'l-mûziyye bi neşri kırâ'âti's-seb'ati'l-merziyye*, (thk. Ahmed İbrâhim Bedir), Tanta, Dâr-u-Sahâbe li't-Türâs, 2006.

1069/1659),³⁶⁹ Sâlim eş-Şibşîrî (ö. ?), Nûreddîn Ali el-Halebî (ö. 1044/1635)³⁷⁰ ve Burhânüddîn el-Lekânî (ö. 1041/1632)³⁷¹ gibi zatlar vardır.

Ahmed el-Bennâ, Mansûr et-Tûhî, Ahmed el-Beşbîşî (ö. 1086/1675), Kadı İbrâhim b. Muhammed b. Ebî Bekir es-Sâlihî (ö. ?),³⁷² İbrâhim b. Süleyman el-Cînînî (ö. 1108/1697),³⁷³ Muhammed el-Berzencî (ö. 1103/1692)³⁷⁴ ile Ebü'l-Hasen Ali en-Nûrî es-Sefâkusî (ö. 1053/1643) talebeleri arasındadır.

5. Nûreddîn Ali eş-Şebrâmellisî (ö. 1087/ 1676)

998/1590 yılında Mısır Ğarb vilâyetinde Şebrâmellis'te (Şubrâmillis) doğan Ebü'z-Ziyâ Nûreddîn Alî b. Alî eş-Şebrâmellisî el-Kâhirî, küçük yaşta Kur'ân'ı ezberleyip Şeyhülkurrâ Abdurrahman b. Şehâze el-Yemenî'den (ö. 1050/1640)³⁷⁵ Şâtıbiyye tarikiyle kırâat-i seb'a, akabinde kırâat-i aşere eğitimi almıştır. Şebremâllisî,

³⁶⁹ Hanefî fakihî Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Ali eş-Şürünbülâlî el-Vefâî el-Mısrî, Muhammed el-Hamevî, Abdullah en-Nahrîrî, Muhammed el-Muhibbî, Ahmed eş-Şelebî, Nûreddin İbn Ğânim el-Makdisî gibi zatlardan ders almış, tahsili sonrasında Ezher'e müderris olmuştur. Talebeleri arasında Ahmed el-Acemî, Hasan eş-Şürünbülâlî, Ahmed el-Hamevî, Abdülganî en-Nablûsî, Şahin b. Mansûr el-Ermenâvî, Hasan el-Cebertî, Ali b. Ali es-Sivâsî ed-Darîr gibi zatlar bulunmaktadır. (Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, II, s. 208; Şevket Topal, "Şürünbülâlî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, s. 274-276.)

³⁷⁰ Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Ali b. Burhânüddîn b. İbrâhim b. Ahmed el-Halebî, Şâfiî fakihî olup es-Sîretü'l-Halebîyye eseriyle bilinir. er-Remlî, Nûreddin ez-Zeyyâdî, Şehabeddin Ahmed el-Abbâdî'den dersler alan el-Halebî'den Ahmed el-Acemî, eş-Şebrâmellisî gibi âlimler hadis rivayetinde bulunmuşlardır. Çoğu şerh, hâşiye olan kırktan fazla eser telif etmiştir. (Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, s. 251; Cevat İzgi, "Halebî, Nûreddin", *DİA*, İstanbul 1997, XV, s. 232-233.)

³⁷¹ Burhânüddîn İbrâhim b. Hasen el-Lekânî, Mâlikî fakihî olup Cevheretü't-Tevhid isimli akâide dair manzum eseriyle bilinir. er-Remlî, el-Karâfî, es-Senhûrî gibi âlimlerden ders alan Lekânî, Ahmed el-Acemî, Abdüsselâm el-Lekânî, Haraşî, Şebrâmellisî gibi devrinin önde gelen âlimlerini yetiştirmiştir. (Bkz. el-Hamevî, *Hulâsâ*, I, s. 173; Metin Yurdagür, "Lekânî, İbrâhim b. İbrâhim", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, s. 130-131.)

³⁷² Ğazzâl diye de bilinir. Şairdir. Ahmed el-Acemî'den hadis dersleri almıştır. (Bkz. el-Hamevî, *Hulâsâ*, I, s. 46.)

³⁷³ Hanefî fakihidir. Tarih ve edebiyatla da ilgilenmiştir. Ahmed el-Acemî, el-Berzencî, en-Nablûsî, Hüseyin el-Hamevî gibi devrinin önde gelen âlimlerinden dersler almıştır. (Bkz. Murâdî, *Silkü'd-dürer*, I, s. 6-7.)

³⁷⁴ Şehrezûr şehrinde doğan el-Berzencî, ilim tahsili için Bağdat, Şam, İstanbul gibi devrin önde gelen merkezlerini dolaşmış el-Kûrânî, Sultan el-Mezzâhî, eş-Şebrâmellisî, Ahmed el-Acemî gibi âlimlerden ders almıştır. (Bkz. Murâdî, *Silkü'd-dürer*, IV, s. 65.)

³⁷⁵ Daha ziyade Şehazetü'l-Yemenî diye bilinen Abdurrahman el-Yemenî, şeyhülkurrâ ve zamanının fakihî diye meşhur olmuştur. Eğitimine Kur'an'ı okumak ve onu ezberlemekle başlayan el-Yemenî, daha sonra kırâatlerle ilgilenmiş ve sahasında otorite olmuştur. Kaynaklarda eş-Şebrâmellisî'nin derslerine sıkı bir şekilde takip ettiği ve Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin diğer hocası Muhammed el-Bakarî'nin de kendisinin talebelerinden olduğu; kırâat talebelerinin daha ziyade Hicaz, Şam ve Mısır diyarlarından gelip kendisinden çokça istifade ettiği, el-Yemenî'nin talebelerinden durumu iyi olmayanlara ziyadesiyle yardımcı olduğu belirtilir. (Bkz. Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 172-73.)

Muhammed el-Münâvî (ö. 1031/1622),³⁷⁶ Nureddîn ez-Zeyyâdi,³⁷⁷ Sâlim eş-Şebşirî (ö. 1019/1610),³⁷⁸ Nûreddin el-Halebî (ö. 1044/1635),³⁷⁹ Fahreddin eş-Şenevânî,³⁸⁰ Süleyman el-Bâbilî,³⁸¹ Şehâbeddin el-Ğanîmî,³⁸² Ali el-Üchurî (ö. 1066/1656),³⁸³ Şehabeddin es-Subkî³⁸⁴ ve İbrâhim el-Lekânî (ö. 1078-1688)³⁸⁵ gibi âlimlerden değişik alanlarda dersler alıp Şâfiî fikhî, usûl-i fikhî, tarih ve kıraat sahalarında otoritelerden biri olmuştur.

Öğrenim gördüğü Ezher’de dersler veren Şebremâllisi’nin talebeleri arasında Zeynelâbidîn el-Ensârî,³⁸⁶ Muhammed el-Berzencî eş-Şehrezûrî (ö. 1103-1691),³⁸⁷ Muhammed el-Buhûtî (ö. 1088/1677),³⁸⁸ Abdurrahman el-Mahallî (ö. 1098/1687),³⁸⁹ Ebü’l-Abbas ed-Deyrebî (ö. 1151/1738),³⁹⁰ Ebü’l-Ferec el-Halebî (ö. 1044/1635),³⁹¹ Ebü’l-Abbas el-Hamevî (ö. 1098/1687),³⁹² Şemseddin er-Remlî (ö.

³⁷⁶ el-Münâvî için bkz. Birmâvî, *el-İmtâ’*, II, s. 232; M. Yaşar Kandemir, “Münâvî, Muhammed Abdür-raûf”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, s. 572-575.

³⁷⁷ Bkz. Birmâvî, *el-İmtâ’*, II, s. 232.

³⁷⁸ Ali b. Süleyman el-Mansûrî’nin hocalarından eş-Şebrâmellisî ve el-Mezzâhî’nin hocalarındandır. (Bkz. Birmâvî, *el-İmtâ’*, II, s. 136, 232; Bağdâdî, *Hediyyetü’l-ârifîn*, I, s. 381.)

³⁷⁹ Şâfiî fakihî olup es-Sîretü’l-Halebîyye adlı eseriyle bilinir. Eş-Şebrâmellisî kendisinden rivayette bulunmuştur. Daha geniş bilgi için bkz. Birmâvî, *el-İmtâ’*, II, s. 232; Cevat İzgi, “Halebî, Nûreddin”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, s. 232-233.

³⁸⁰ Bkz. Abdullah Karaman, “eş-Şebrâmellisî”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, s. 395.

³⁸¹ Bkz. Birmâvî, *el-İmtâ’*, II, s. 232.

³⁸² Bkz. Birmâvî, *el-İmtâ’*, II, s. 233.

³⁸³ Mâlikî fakihî, muhaddis ve mutasavvıf olan Üchûrî ile ilgili bkz. Ali Hakan Çavuşoğlu, “Üchûrî”, *DİA*, İstanbul 2012, XLII, s. 276.

³⁸⁴ Bkz. Birmâvî, *el-İmtâ’*, II, s. 232.

³⁸⁵ Ebu Muhammed (Ebü’l-Ferec) İbrâhim el-Lekânî, Mâlikî âlimidir. eş-Şebrâmellisî kendisinden daha ziyade hadis, kelam, Arap diline yönelik dersler alıp kendisinden *Sâhihu’l-Buhârî*, *Akâ’idü’n-Nesefî*, *Muğni’l-lebîb*, *Cem’ul-cevâmî* isimli eserleri okumuştur. (Bkz. Birmâvî, *el-İmtâ’*, II, s. 233; Metin Yurdagür, “Lekânî, İbrâhim b. İbrâhim”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, s. 130-131.)

³⁸⁶ Birmâvî, *el-İmtâ’*, II, s. 233.

³⁸⁷ Ali b. Süleyman el-Mansûrî’nin hocalarından eş-Şebrâmellisî ve el-Mezzâhî’den ders almış el-Berzencî’nin tecvid ilmiyle ilgili *el-Cevheru’n-nezîd fî kavâidi’t-tecvîd* adlı eseri vardır. (Bkz. Ömer b. Rîdâ Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, Beyrut, Dâru İhyai’t-Türâs, t.y., XII, s. 41.)

³⁸⁸ Ali b. Süleyman el-Mansûrî’nin hocalarından eş-Şebrâmellisî ve el-Mezzâhî’nin talebelerinden Buhûtî için bkz. Bağdâdî, *Hediyyetü’l-ârifîn*, II, s. 296; Birmâvî, *el-İmtâ’*, II, s. 135, 233.

³⁸⁹ Bkz. Birmâvî, *el-İmtâ’*, II, s. 234; Bağdâdî, *Hediyyetü’l-ârifîn*, I, s. 550.

³⁹⁰ Bkz. Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, II, s. 30.

³⁹¹ Ebü’l-Ferec el-Halebî ile ilgili bkz. Cevat İzgi, “Nûreddin Halebî”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, s. 233.

1004/1596),³⁹³ Süleyman Fâzıl Efendi (ö. 1134/1722), Mehmed Ayıntâbî (ö. 1111/1699), Ebü'l-Bekâ el-Uceymî (ö. 1113/1702),³⁹⁴ Ebü'l-İrşâd el-Üchûrî (ö. 1066/1656),³⁹⁵ Ebü'l-Hasen es-Sefâkusî (ö. 1117/1705), Abdülkâdir el-Bağdâdî (ö. 1093/1682),³⁹⁶ Kûrânî (ö. 1101/1690),³⁹⁷ İbnü'l-‘Îmâd (ö. 1089/1679),³⁹⁸ İbrâhim el-Birmâvî (ö. 1106/1694), Ahmed el-Bennâ ed-Dimyâtî (ö. 1117/1705), Ebû Sâlim el-Ayyâşî (ö. 1090/1679),³⁹⁹ Ahmed el-Hamevî (ö. 1098/1687),⁴⁰⁰ Abdülğanî en-Nablûsî (ö. 1143/1731),⁴⁰¹ Abdülbâki ez-Zürkânî (ö. 1099/1688)⁴⁰² gibi önemli zatlar vardır.

-
- ³⁹² Hamevî ile ilgili bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, I, s. 239; Mustafa Sinanoğlu, “Hamevî, Ahmed b. Muhammed”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, s. 456.
- ³⁹³ Ebû Abdillah er-Remlî, Şâfiî fakihî olup *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc* adlı kitabına eş-Şebrâmellisî'nin hâşiyesi vardır. (Bkz. Ahmet Özel, “Şemseddin Remlî”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, s. 566; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, s. 261.)
- ³⁹⁴ Muhammed b. Ali el-Buhârî el-Mekki'den kıraat dersleri alan el-Uceymî, daha ziyade hadis, fıkıh, tasavvufve tarih alanlarında söz sahibidir. Daha geniş bilgi için bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, II, s. 205; Casim Avcı, “Uceymî”, *DİA*, İstanbul 2012, XLII, s. 37-38.
- ³⁹⁵ Üchûrî için bkz. İsmail b. Muhammed Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, t.y., I, s. 58.
- ³⁹⁶ Abdülkâdir Bağdâdî, Arap edebiyatı tarihçisi ve dil bilginidir. Bin kadar Arap şairinin de divanlarının içinde bulunduğu şahsi kütüphanesi, zamanının en zengin kütüphanelerindedir. Edirne'de sadrazam Fadıl Ahmed Paşa ile tanışan Bağdâdî, padişah IV. Mehmed'in takdirini kazanmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Nazif Hoca, “Abdülkâdir el-Bağdâdî”, *DİA*, İstanbul 1988, I, s. 230-231.
- ³⁹⁷ Şâfiî fakihî, muhaddis ve mutasavvıf Ebü'l-İrfân Burhanüddîn el-Kûrânî, Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin hocaları el-Mezzâhî ve eş-Şebrâmellisî'nin talebelerindedir. (Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, I, s. 36.)
- ³⁹⁸ *Şezerâtü'z-zeheb* isimli eseriyle meşhur tarihçi, fakih ve edip İbnü'l-‘Îmâd Ebü'l-Felâh Abdülhayy, Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin hocaları el-Mezzâhî ve eş-Şebrâmellisî'nin talebelerindedir. (Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, III, s. 290; Tomar, “İbnü'l-‘Îmâd”, s. 95.)
- ³⁹⁹ Bkz. Karaman, “Şebrâmellisî”, s. 395.
- ⁴⁰⁰ Hanefî fakihî olup Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin hocalarından el-Mezzâhî ve eş-Şebrâmellisî'den ders almıştır. (Bkz. Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 137, 234; Mustafa Sinanoğlu, “Hamevî, Ahmed b. Muhammed”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, s. 456.)
- ⁴⁰¹ Sufî, fakih, edip ve şair olan Abdülğanî b. İsmail en-Nablûsî, Emeviyye Camiinde dersler verdikten sonra bir müddet uzlete çekilir. Bu zaman zarfında Kur'ân üzerinde derinleşen en-Nablûsî diğer yandan hüsnî hat ve tasavvufu ilgilendir. Daha geniş bilgi için bkz. Ziriklî Hayruddîn b. Muhammed, *el-A'lâm*, b.y.y: Dârü'l-İlim li'l-Melâyîn, 2002, IV, s. 32; Ahmed Özel, “Nablûsî, Abdülğanî b. İsmail”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, s. 268-270.
- ⁴⁰² Mâlikî fakihidir. Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin hocalarından eş-Şebrâmellisî ve el-Mezzâhî'nin talebelerindedir. (Bkz. Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 138, 234; Başoğlu, “Zürkânî, Abdülbâki b. Yûsuf”, s. 578.)

eş-Şebrâmellisî'nin İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime* adlı eseri için Zekeriya el-Ensârî'nin kaleme aldığı *ed-Dekâ'iku'l-muhkeme* isimli şerhi için yazmış olduğu eser üzerine *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*'si vardır.⁴⁰³

6. Mansûr et-Tûhî (ö. 1090/1679)

Mansûr b. Abdürrezzâk b. Sâlih et-Tûhî, Şâfiî fakihidir. Mısırlı olup Ezher'de eğitim görmüş âlimlerdendir. Ezher Camii imamlığı vazifesinde de bulunan et-Tûhî hayatı boyunca tedrisattan geri durmamıştır.⁴⁰⁴

Sultan b. Ahmed el-Mezzâhî,⁴⁰⁵ Nûreddin eş-Şebrâmellisî,⁴⁰⁶ Ahmed el-Kalyûbî, Muhammed eş-Şübrî,⁴⁰⁷ et-Tûhî'nin hocalarındandır. Talebeleri ise Ahmed b. Muhammed el-Hamevî el-Mısrî (ö. 1098/1687),⁴⁰⁸ Ahmed b. Ömer ed-Deyrebî el-Mısrî (ö. 1151/1738),⁴⁰⁹ Abdullâh b. Sâlim el-Basrî ile Ahmed b. Muhammed en-Nahlî'dir (ö. 1130/1717).⁴¹⁰

7. Yahyâ eş-Şâvî (ö. 1096/1685)

Yahyâ b. Muhammed b. Abdullah b. İsa b. Şebl b. Ebi'l-Berekât el-Cezâirî eş-Şâvî el-Mâlikî, 1030/1621 senesinde doğmuş, 1096/1685 yılında hac yolculuğunda vefat etmiştir.⁴¹¹ Cezayir'de doğup orada yetişmiştir. Müfessir, mütekellim, şair ve Mâlikî fakihidir. Bir müddet Mısır'da da bulunan eş-Şâvî, 1074/1664 yılı hac

⁴⁰³ Eserle ilgili bilgi için bkz. Karaman, "Şebrâmellisî", s. 395-396.

⁴⁰⁴ Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 300.

⁴⁰⁵ Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 137.

⁴⁰⁶ Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 234.

⁴⁰⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres*, (thk. Yûsuf Abdurrahmân), Beyrut: Dâru'l-Mârife, 1994, III, s. 384.

⁴⁰⁸ el-Hamevî, Hanefî fakihidir. Aslen Hama'lı olduğundan Hamevî, yetişme çağında Mısır'da bulunduğu için de Mısrî ninesiyle anılmıştır. el-Üchûrî, eş-Şebrâmellisî, İbrâhim el-Lekânî gibi devrin önde gelen âlimlerinden ders almıştır. İbnü's-Semân, Muhammed el-Hafid gibi âlimlerin de hocalarındandır. (Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, I, s. 239; Mustafa Sinanoğlu, "Hamevî, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 1997, XV, s. 456-457.)

⁴⁰⁹ ed-Deyrebî, öğrenimini Ezher'de görmüştür. eş-Şebrâmellisî, Burhâneddîn el-Lekânî, el-Kalyûbî gibi önemli zatlara talebelikte bulunmuştur. Hastalıkların tedavisi için birtakım bitkileri ve ilaç tavsiyeleri ile duaları ve tılsımları ele aldığı *Kitâbü'l-Mücerrebât* ismiyle de bilinen *Fethu'l-meliki'l-mecîd* eseri meşhurdur. (Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, I, s. 188; Mustafa Baktır, "Deyrebî", *DİA*, İstanbul 1994, IX, s. 268.)

⁴¹⁰ Mekke'de doğup orada vefat etmiştir. Muhaddis ve mutasavvıftır. *Buğyetü't-tâlibîn li beyâni'l eşyâhi'l-muhakkikîn* isimli eseri vardır. (Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, I, s. 242; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, s. 73; el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müesses*, III, s. 384.)

⁴¹¹ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, s. 533; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, XIII, s. 227.

dönüşünde Ezher’de ders vermiştir. eş-Şâvî, Suriye ve Türkiye’de de bir müddet bulunmuştur.⁴¹²

Hayruddîn b. Ahmed b. Ali el-Eyyûbî el-Uleymî el-Fârukî er-Remlî (ö. 1081/1671)⁴¹³ hocalarındandır. Talebeleri ise Muhammed el-Kefîrî (ö. 1130/1718),⁴¹⁴ Muhammed Emin el-Muhîbbî (ö. 1111/1699),⁴¹⁵ Ebü’l-Abbâs Ali b. Muhammed en-Nûrî b. Selim es-Sefâkusî (ö. 1117/1705), İbrâhim b. Hamza (ö. 1119/1707),⁴¹⁶ Ebü’l-İs‘âd b. Eyyûb,⁴¹⁷ Ahmed en-Nahlî (ö. 1130/1718),⁴¹⁸ Zeynüddîn el-Basrâvî (ö. 1102/1691),⁴¹⁹ Osman b. Mahmud el-Kattân (ö. 1115/1703)⁴²⁰ ile Burhânüddin İbn Hamza’dır (ö. 1120/1708).⁴²¹

8. Ahmed el-Beşbîşî (ö. 1096/1685)

Ahmed b. Şemsüddîn ‘ale’l-Mısırî el-Beşbîşî eş-Şâfîî, 1041/1632 yılında Beşbiş’te doğmuştur. “İmam” ve nakli ilimlerde “hüccet” olarak bilinir. Eğitimine

⁴¹² Ziriklî, *el-A‘lâm*, VIII, s. 168-169.

⁴¹³ Hanefî fakihidir. Kıraat ilmiyle de ilgilenmiştir. Geniş bilgi için bkz. Bağdâdî, *Hediyetü’l-ârifîn*, I, s. 358; Ali Pekcan, “Remlî, Hayruddîn b. Ahmed”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, s. 563.

⁴¹⁴ Sekiz yaşında hafız olan el-Kefîrî, sonrasında tecvid ilmiyle de ilgilenmiştir. Şam’da doğup yine orda yetişmiştir. İlk eğitimini babasından ve dedesinden almıştır. Abdülganî en-Nablusî, Ahmed en-Nahlî, Hasen eş-Şürûnbulâlî gibi devrinin önde gelen âlimlerinden ders almıştır. (Bkz. Murâdî, *Silkü’l-dürer*, IV, s. 41-42.)

⁴¹⁵ Şam âlimlerindendir. Güzel yazısı, tasavvufî yönü ve şairliğiyle bilinir. Abdülganî en-Nablusî, Abdülhayy el-‘Askerî, Alâüddîn el-Haskefî gibi âlimlerin tedrisinde bulunmuştur. (Bkz. Murâdî, *Silkü’l-dürer*, IV, s. 86-91.)

⁴¹⁶ İbrâhim b. Hamza, nahiv âlimi ve muhaddistir. Ali b. Süleyman el-Mansûrî’nin hocalarından el-Bakarî ve talebelerinden Abdullah b. Sâlim el-Basrî’den dersler almıştır. Birara Anadolu’ya da gelen İbrâhim b. Hamza burada Sultan ikinci Süleyman, Kadı Musa el-Kastamonî, Üsküdar Camii Hatibi Abdülkâdir el-Makdisî, Abdullah Hicâzî el-Halebî gibi zatlara ders vermiştir. İbrâhim b. Hamza Mısır’a gittiğinde ise burada ‘Nakîbüleşraf’lık görevini üstlenmiştir. (Bkz. Murâdî, *Silkü’l-dürer*, I, s. 22-24.)

⁴¹⁷ 1053 yılında Şam’da doğan Ebü’l-İs‘âd, İbrâhim el-Fettâl ile Yahyâ eş-Şâvî’nin talebelerindendir. eş-Şâvî, değişik ilim dallarıyla meşgul olmuş İstanbul’a geldikten sonra kırklı ve ellili medreselerde dersler vermiştir. Ayrıca Fatih Sultan Mehmet Bîmâristânı’nda baştabiplik görevinde bulunmuştur. (Bkz. Murâdî, *Silkü’l-dürer*, I, s. 51.)

⁴¹⁸ Ahmed en-Nahlî, mutasavvıf, muhaddis ve Şâfîî fakihidir. Ali b. Süleyman el-Mansûrî’nin hocalarından Yahyâ eş-Şâvî ile Ahmed el-Beşbîşî’den dersler almıştır. (Bkz. Murâdî, *Silkü’l-dürer*, I, s. 171-172.)

⁴¹⁹ Şâfîî fakihî olup edebiyatla da ilgilenmiştir. (Bkz. Murâdî, *Silkü’l-dürer*, I, s. 5171-172.)

⁴²⁰ Osman el-Kattân Şam ulemasındandır. Akli ve nakli ilimlerde zamanının önde gelenlerindendir. (Bkz. Murâdî, *Silkü’l-dürer*, I, s. 167-170.)

⁴²¹ Arap dili, hadis ve fıkıh ilmine dair çok sayıda hocadan dersler alan İbn Hamza’nın hocaları arasında Ali b. Süleyman el-Mansûrî’nin hocası eş-Şâvî ile talebesi İbn Sâlim el-Basrî de vardır. İbn Hamza, İstanbul’da Üsküdar Camii imamı AbdülkâdirMakdisî, İkinci Süleyman’ın hocası Abdülvehhâb Molla ve Medine Kadısı Musa Kastamonî’nin derslerinde de bulunmuştur. (Bkz. Ali Akyüz, “İbn Hamza”, *DİA*, İstanbul 1999, XX, s. 27.)

Kur'ân hıfzıyla başlayan el-Beşbîşî'nin, değişik ilimlerle ilgili birçok hocayla birlikteliği olmuştur. Daha sonra Mısır'a giden el-Beşbîşî, burada rivayet ilimleri, kıraat, fıkıh, hadis, feraiz, Arap dili, akâid ve usüle dair dersler almıştır.

el-Beşbîşî, Camiu'l-Ezher'de kıraat dersleri vermiş, kısa zamanda birçok önde gelen âlimi etrafında toplanmış, sonrasında ise hocası el-Mezzâhî'nin yerine geçerek burada dinî ilimler ile aklî ilimlere dair dersler vermiştir. 1092/1681 yılında hacca giden el-Beşbîşî bir müddet Mekke'de ikamet edip burada dersler vermiş, bu esnada civardakilerin övgüsüne mazhar olmuştur. Daha sonra Mısır'a yönelen el-Beşbîşî, bir müddet sonra sıla-i rahim için memleketi Beşbiş'e doğru yolculukta bulunmuştur. Ahmed el-Beşbîşî 1096/1685 yılında vefat etmiştir.⁴²²

Hocaları eş-Şeyh el-Mahallî, Hasan el-Bedrî, Sultan el-Mezzâhî,⁴²³ Ali eş-Şebrâmellisî, eş-Şems eş-Şübrî (ö. 1066/1656), Seriyüddîn Muhammed ed-Dûrî el-Hanefî⁴²⁴ ve Muhammed b. Alâuddîn el-Bâbilî'dir.⁴²⁵ Talebeleri ise Ahmed en-Nahlî (ö. 1130/1718)⁴²⁶ ile Ahmed ed-Demenhûrî'dir.⁴²⁷

9. Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa (ö. 1102/1691)

Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu Fâzıl Mustafa Paşa, Amasya'nın Köprü (Vezirköprü) kazasında doğmuştur. Dört yaşında iken babasıyla İstanbul'a giden Fâzıl Mustafa Paşa, burada medrese eğitimi ile beraber özel hocalardan ders almıştır. 1070/1660'da dergâh-ı âlî müteferrikalığı⁴²⁸ göreviyle saray hizmetinde bulunan Fâzıl Mustafa Paşa, değişik zaman ve mekânlarda seferlere iştiraki sonrasında Kubbealtı vezirliği görevinde bulunmuştur. Devlet bünyesinde muhtelif vazifelerle görevlendirilen

⁴²² el-Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 34.

⁴²³ el-Beşbîşî, Sultan el-Mezzâhî'den on beş sene boyunca daha ziyade rivayetleri ile birlikte kıraat ilmi, bunun yanında fıkıh ve hadis dersleri almıştır. (Bkz. el-Hamevî, *Hulâsâ*, I, s. 238.)

⁴²⁴ el-Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 35.

⁴²⁵ el-Hamevî, *Hulâsâ*, IV, s. 41.

⁴²⁶ Hadis ve cebirde üstadddır. Şâfîî fakihidir. Yahya eş-Şâvî, Ahmed el-Beşbîşî, Mansur et-Tûhî, Hasen el-Kûrânî ve Ahmed el-Kûrânî gibi devrinin önde gelen âlimlerinden dersler alan Ahmed en-Nahlî, daha sonra Mescid-i Haram'da dersler vermiştir. en-Nahlî aynı zamanda Nakşî tarikatına mensuptur. (Bkz. Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, I, s. 172.)

⁴²⁷ Bkz. Muradi, *Silkü'd-Dürer*, I, s. 117.

⁴²⁸ Soy ve mevki bakımından seçkin insanlardan oluşturulmuş, Osmanlı sarayında padişah ve sadrazamla birlikte olup değişik görevlerde vazifelendirilmek üzere ihdâs edilmiş kurumdur. (Bkz. Erhan Afyoncu, "Müteferrika", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, s. 183.)

Fâzıl Mustafa Paşa 1100/1689'da Şeyhülislâm Debbağzâde Mehmed Efendi'nin tavsiyesiyle sadrazamlığa getirilmiştir. Fâzıl Mustafa Paşa 1102/1691'de vefat etmiştir.⁴²⁹

Devlet adamlığı vasfı yanında Fâzıl Mustafa Paşa'nın ilmi yönü de önemlidir. Fâzıl Mustafa Paşa'nın çocukluğu ve gençliğine dair çok fazla bir bilgi bulunmamakla beraber yaklaşık yirmi yıllık bir medrese eğitimi aldığı söylenir.⁴³⁰ Ancak hangi hocalardan ders aldığıyla ilgili kaynaklarda çok fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda kendisinden iki yaş büyük olan Fâzıl Ahmed Paşa'nın hocaları arasında Osman Efendi (ö. ?) ve Kara-Çelebizâde Abdülaziz Efendi'nin (ö. 1068/1658) isimleri geçmektedir. Bahsi geçen kaynaklarda abisi Fâzıl Ahmed Paşa ile arasında sadece iki yaş olmasının ve medrese eğitimine abisiyle birlikte başlamalarının zikredilmesi ismi geçen bu iki kişinin aynı zamanda Fâzıl Mustafa Paşa'nın da hocaları olduğuna dair bir izlenim uyandırmaktadır.⁴³¹

Kendisi devrinin önde gelen âlimlerine Vefa'daki kütüphanesinde ders verecek kadar ilmi yönden donanımlı biridir. Sultan el-Mezzâhî, eş-Şebrâmellisî, el-Bâbilî gibi âlimlerden ders alıp Ezher'de kendini yetiştiren ve daha sonra Fâzıl Mustafa Paşa'nın daveti sonrasında Osmanlı'ya gelip de⁴³² Osmanlı'da kıraat ilminde Mısır tariki isimli ekolü oluşturan ve bunun yanında diğer ilim dallarında da Yûsufefendizâde gibi birçok âlimin yetişmesine vesile olan aynı zamanda değişik alanlarda birçok eseri bulunan Ali b. Süleyman el-Mansûrî⁴³³ gibi bir âlimin kendisinden ders alması bu durumun göstergelerindedir.⁴³⁴

⁴²⁹ Abdülkâdir Özcan, "Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa", *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, s. 263-264.

⁴³⁰ Sultan Murat Topçu, *XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Etkin Bir Bâni Ailesi: Köprülüler*, (doktora, 2010), Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Ens., s. 35.

⁴³¹ Zeynep Aycibin, *XVII. Yüzyıl Sadrazamlarından Köprülüzade Mustafa Paşa Döneminde Osmanlı Devletinin Siyasi ve Sosyal Durumu*, (yüksek lisans, 2001), Mimar Sinan Üniv. Sosyal Bilimler Ens., s. 11.

⁴³² Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa, Mısır'da vali iken tanıdığı Ali b. Süleyman el-Mansûrî'yi sadrazam olduğunda İstanbul'a davet etmiş, Ali b. Süleyman el-Mansûrî kendisiyle beraber önce Belgrad'a geçmiş sonra da İstanbul'a gelmiştir. (Bkz. Şeyhî, *Vekâyi*, III, s. 679-680.)

⁴³³ el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, Muhammed b. Suûd Üniv. Ktp., nr. y., vr. 3a.

⁴³⁴ Aycibin, *Köprülüzade Mustafa Paşa*, s. 11-12. Fehmi Yılmaz ise aksine Fâzıl Mustafa Paşa'nın Ali b. Süleyman'dan ders aldığı söyler. (Bkz. Fehmi Yılmaz, *The Life of Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa and his Grand Vizierate/Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Vezirliği*, (yüksek lisans, 1996), İhsan Doğramacı Bilkent Üniv. Sosyal Bilimler Ens., s. 3.)

10. Şemseddîn Ebü'l-İkrâm el-Bakarî (ö. 1111/1699)

Şemseddîn Ebü'l-İkrâm Muhammed b. Kâsım b. İsmâil el-Bakarî, Mısır'ın Dârülbakar köyünde doğmuştur. Doğduğu yere nispetle kendisine el-Bakarî denilmiştir. İhtisası Kur'ân ilimleri ve kıraat ilmi üzerinedir. Âlimlerin hayatlarının incelendiği tabakât kitaplarında el-Bakarî'den 'mukrî' şeklinde bahsedilmesi kendisinin kıraat ilmindeki konumu sebebiyledir. el-Bakarî'nin eserlerinin hepsi kıraat ilmi sahasıyla ilgili olup kendisi bu alanda birçok eser vermiş ve pek çok talebe yetiştirmiştir. Bununla beraber Şâfiî fihhına da derin nüfûzu ile bilinir. Bu sebepten olsa gerek eş-Şâfiî şeklinde anıldığı da olmuştur. Şemsüddîn el-Bakarî, 1111/1699 senesinde vefat etmiştir.⁴³⁵

Kahire'de eğitim görmüş, eğitimi boyunca hadis alanında Bâbilî (ö. 1077/1666),⁴³⁶ Nûreddin el-Halebî (ö. 1044/1635)⁴³⁷ ve Burhânüddin el-Lekânî (ö. 1041/1631),⁴³⁸ kıraat ilminde Şehâzetü'l-Yemenî (ö. 1050/1640),⁴³⁹ fıkıh sahasında el-Mezzâhî (ö. 1075/1664), ez-Ziyâdî (ö. 1024/1610)⁴⁴⁰ ve eş-Şevberî (ö. 1099/1688)⁴⁴¹ gibi hocalardan ders almış; tasavvufî alanda amcası Mûsâ b. İsmâil el-Bakarî'den istifâde etmiştir. Ezher'de eğitim gören el-Bakarî vefat edene dek Ezher Camii şeyhülkurrâlığı yapmıştır.⁴⁴²

Kaynaklarda Mısır'da sayısız denecek kadar çok kimsenin kendisinden kıraat ahzettığı ve Mısır âlimlerinden birçoğunun ya kendisinin talebeleri ya da talebelerinin

⁴³⁵ Kemal Atik, "Bakarî", *DİA*, İstanbul 1991, IV, s. 529.

⁴³⁶ Ebü Abdillâh b. Celâleddîn el-Babilî, Ezher muhaddislerindendir. (Bkz. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IV, s. 84.)

⁴³⁷ Şâfiî fakihidir. *Sîretü'l-Halebiyye* diye de anılan *İnsânü'l-'uyûn* adlı eserin müellifidir. (Bkz. İzgi, "Halebî, Nûreddin", s. 232-233.)

⁴³⁸ İbrâhim b. İbrâhim b. Hasen b. Ali el-Lekânî, Mısır'da ders veren hadis âlimlerindendir. *Cevheretü't-tevhîd* isimli akâide dâir manzum eseriyle ve Mâlikî âlimi olmasıyla bilinir. (Bkz. Metin Yurdagür, "Lekânî", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, s. 130.)

⁴³⁹ Mersafî, Şehâzetü'l-Yemenî ve talebesi Bakarî için, "Tüm icâzetlerimizdeki isnâd ricallerimizdendir" der. (Bkz. Abdülfettâh b. es-Seyyid Acemî el-Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvidi kelâmi'l-bârî*, Medine: Dâru'l-Fecri'l-İslâmî, 2001, II, s. 718.)

⁴⁴⁰ Kaynaklarda Ali b. Yahyâ ez-Ziyâdî'nin, Mısır'daki Şâfiî fakihlerinden olduğu belirtilir. Şâfiî fakih Ebü'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed er-Remlî'nin talebesidir. (Bkz. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VII, s. 260.)

⁴⁴¹ Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şevberî, Ezher Şâfiî fakihlerinin önde gelenlerindendir. Hanefî fakihlerinden Ahmed b. Muhammed el-Hamevî'nin ve İsmâil b. Abdilganî en-Nablûsî'nin hocasıdır. (Bkz. Muhibbî, *Hulâsâ*, III, s. 385.)

⁴⁴² Murâdî, *Silkü'd-dürer*, IV, s. 122; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 229.

talebeleri olduğu söylenir. Kaynaklarda ismi açıkça zikredilen talebeleri ise Ali b. Süleyman el-Mansûrî ile Şeyhülislâm Ebü'l-Mevâhib ed-Dimeşkî'dir (ö.1126/1714).⁴⁴³

el-Bakarî'nineserlerinin tamamı kıraate dâirdir. Bunlar, *el-Kavâidü'l-mukarrere fi'l-fevâidi'l-muharrere*,⁴⁴⁴ *Ğunyetü't-tâlibîn ve münyetü'r-râğibîn*,⁴⁴⁵ *Hâşiye 'alâ risâle fi't-tecvîd ve'r-resm ve mehârici'l-hurûf*,⁴⁴⁶ *Risâle fi ahkâmi nûni's-sâkine*,⁴⁴⁷ *Fethu'l-kebîri'l-müte'âl*,⁴⁴⁸ *Fevâid fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, *Risâle fi tecvîdi'l-Kur'âni'l-Kerîm*,⁴⁴⁹ *Şerh-u Mukaddimeti'l-Ecrûmiyye*'dir.⁴⁵⁰

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere el-Mansûrî'nin hocalarından ismi geçen zatlar döneminin önde gelen âlimleridir. Bu kişiler sadece kıraat ilminde değil, aynı zamanda diğer ilimlerde de söz sahibi kimselerdir. Zira el-Mansûrî, Süleyman Fâzıl Efendi, es-Sefâkusî, Ahmed el-Bennâ gibi o dönemdeki birçok kıraat âliminin ve el-Berzencî, Abdülganî en-Nablûsî, Abdülbâki ez-Zürkânî, Ahmed el-Hamevî gibi diğer ilimlere dair otorite kişilerin bu zatların talebelerinden olmaları bu fikri destekleyen verilerdendir. Ayrıca el-Mansûrî'nin hocalarının diğer ilimlere dair kaleme aldıkları eserler de kendilerinin ilmî konularını göstermesi açısından önemlidir. Verilen bu bilgiler aynı zamanda o dönemin ilim anlayışı açısından kayda değerdir. Yukarıdaki

⁴⁴³ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, IV, s. 122.

⁴⁴⁴ İmamların kıraate dâir kaideleri ile ilgilidir. Muhammed b. İbrâhim el-Meşhedânî tarafından tahkîk edilmiştir. Diyarbakır il halk kütüphanesinde mevcuttur. Eser için bkz. el-Bakarî, *el-Kavâidü'l-mukarrere fi'l-fevâidi'l-muharrere*, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 21 Hk 790/2. Eserle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Ebü'l-İkrâm Şemsüddîn İsmail el-Bakarî, *el-Kavâidü'l-mukarrere ve'l-fevâidü'l-muharrere*, (thk. Muhammed b. İbrâhim b. Fâzıl el-Meşhedânî), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005.

⁴⁴⁵ Müellif, kardeşlerim şeklinde nitelediği, birtakım insanların muhtasar bir tecvid kitabı yazmasını istediklerini ve eserini bu isteğe cevap olarak yazdığını söyler. Eser hemen hemen tüm tecvid konularını muhtasar bir halde ele alır. Eserin bâb başlıkları ve içerikleri itibarıyla anlaşılır bir dili vardır. Eserde tecvid ile ilgili konuların yanı sıra Kur'an'ın cem'i ve resm-i mesâhif'e dâir bilgiler de vardır. Eserle ilgili Halil İbrâhim Kaçar ve Muhammed Muaz b. Mustafa Han'ın tahkikleri vardır. Esere dair daha geniş bilgi için bkz. Muhammed b. Kâsım el-Bakarî, *Ğunyetü't-tâlibîn ve münyetü'r-râğibîn*, (thk. Muhammed Muaz b. Mustafa Han), Amman: Dâru'l-A'lâm, 2002; Halil İbrâhim Kaçar, *Ebü'l-İkrâm Muhammed b. İsmâil el-Bakarî'nin Hayatı ve Ğunyetü't-Tâlibîn ve Münyetü'r-Râğibin Adlı eserinin Tahkiki*, (yüksek lisans, 1992), Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Ens., s. 22-33.

⁴⁴⁶ Müellifin tecvide ilgili eseri üzerine hâşiyesidir. (Bkz. Atik, "Bakarî", s. 529.)

⁴⁴⁷ Tecvide dâirdir. Sâkin nûn, tenvin, med, kasr gibi konuları içerir. Eserin yazma nüshası için bkz. el-Bakarî, *Risâle fi ahkâmi nuni's-sâkine*, Süleymaniye Ktp., Lâleli Blm., nr. 38/2, vr. 39-45.

⁴⁴⁸ Ayetlerdeki bazı müşkilleri vuzûha kavuşturur. Eserin yazma nüshası için bkz. el-Bakarî, *Fethu'l-kebîri'l-müte'âl*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 2224/2.

⁴⁴⁹ Bkz. Atik, "Bakarî", s. 529.

⁴⁵⁰ Eserin ismi el-Bağdâdî'nin Hediye adlı eserinde geçmektedir. Bkz. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin*, II, s. 307.

bilgiler bahsedilen tarihlerde yaşayan âlimlerin bir alanda ön planda olmakla beraber diğer ilimlerde de ders verip eser telif edecek kadar birikime sahip olduklarını gösterir.

D. TALEBELERİ

el-Mansûrî'nin ders verdiği öğrencileri Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa (ö. 1087/1676), Köprülü Nûman Paşa (ö. 1131/1719),⁴⁵¹ Abdullah b. Muhammed b. Sâlim el-Basrî (ö. 1134/1722), Hoca Paşa İmamı Hasan Efendi (ö. 1136/1723-24),⁴⁵² Mustafa b. Abdurrahman b. Muhammed el-İzmîrî (ö. 1154/1741),⁴⁵³ Hüseyin b. Hüseyin Murâd el-Erzurûmî (ö. 1163/1750),⁴⁵⁴ Abdullah Hilmî Yûsufefendizâde (ö. 1167/1754), Köprülü Abdullah Paşa'dır (ö. 1171/1758). Bu başlıkta Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin kıraat ilmi ve diğer ilimlerdeki talebeleri ile kıraate dair eserlerinden bahsedilecektir. Ancak talebelerinden Yûsufefendizâde aynı zamanda İstanbul tariki İtilâf mesleği kurucusu olduğundan kendisine dair bilgi tezin III. bölümünün meslekler başlığı altında verilecektir.

1. Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa (ö. 1087/1676)

Köprülüzâde Mehmed Paşa'nın (ö. 1072/1661) oğlu Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa, Osmanlı sadrazamlarındandır. Yedi yaşında babasıyla İstanbul'a giden Fâzıl Ahmed Paşa, burada eğitim görmüştür. Eğitimi esnasında Osman Efendi, Karaçelebizâde Müftü Aziz Efendi⁴⁵⁵ gibi döneminin meşhur simalarından dersler alan Fâzıl Ahmed Paşa daha sonra "paşazâde" lakabıyla, Ahmed Paşa, Kâsım Paşa, Sahn-ı Semân ve Sultan Selim medreselerinde müderrislik yapmıştır. Ancak bir müddet sonra medreselerdeki hocalar arası çekişmeler sebebiyle müderrislik vazifesini bırakıp mülkiyeye geçmiştir.⁴⁵⁶ Fâzıl

⁴⁵¹ el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, Muhammed b. Suûd Üniv. Ktp., nr. y., vr. 3a.

⁴⁵² el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Blm., nr. 24, vr. 97a.

⁴⁵³ Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, (yüksek lisans, 2016), İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Ens., s. 81.

⁴⁵⁴ el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, Muhammed b. Suûd Üniv. Ktp., nr. y., vr. 6b.

⁴⁵⁵ Kara Çelebizâde Müftü Abdülazîz Efendi, devrinin önemli fıkıh âlimlerindedir. IV. Mehmed zamanında meşihatlık makamına getirilmiştir. Aynı zamanda şair, edip ve tarihçi olan Kara Çelebizâde Hayreddîn Paşa, Pîrî Paşa, Kalenderhâne, Sahn-ı Semân Medreseleri'nde müderrislik görevinde bulunmuştur. Daha geniş bilgi için bkz. Nermin Yıldırım, *Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi'nin Zafernâme Adlı Eseri*, (yüksek lisans, 2005), Mimar Sinan Üniv. Sosyal Bilimler Ens., s. IX-XIX.

⁴⁵⁶ Abdülkâdir Özcan, "Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, s. 260.

Ahmed Paşa, 1087/1676 yılında mülkiyedeki görevi esnasında İstanbul'dan Edirne'ye giderken Çorlu'da vefat etmiş, naaşı Çemberlitaş'taki türbesine defnedilmiştir.⁴⁵⁷

Fâzıl Ahmed Paşa'nın vefatından sonra Köprülü Kütüphanesi'ne bağışlanacak olan kitap koleksiyonu oldukça zengindir. Bu koleksiyonun içerdiği kitaplar genellikle eğitiminde istifade ettiği ve medrese hocalığı esnasında yararlandığı eserlerdir.⁴⁵⁸ Kütüphanede kıraat ilimleriyle ilgili eserler içerisinde yedi, on ve on dört kıraat, vakf ve ibtida, Hamza ve Hişâm'ın hemzeyle ilgili görüşleri, *Tayyibe* şerhi gibi kıraat ilminin değişik yönlerine dair eserler vardır. Bu husus Fâzıl Ahmed Paşa'nın kıraat ilmine olan ilgisinin göstergelerindedir.⁴⁵⁹

Fâzıl Ahmed Paşa, Kur'ân kıraati eğitimi merkezi denilebilecek dârülkurrâ inşa ettirmiştir.⁴⁶⁰ Ancak bu dârülkurrâ günümüze ulaşamamıştır.⁴⁶¹ Belgrat'taki dârülkurrânın vakıf görevlileri ile ilgili maaş tablosuna bakıldığında⁴⁶² en fazla ücret alan imamın ücreti 3 esedi kuruş iken kıraat ilmi tedrisi için istihdam edilen şeyhülkurrâya 16 esedi kuruş 2 sülüs ücret tahsis edilmesi Fâzıl Ahmed Paşa'nın bu ilme verdiği değeri gösterir. Ayrıca şeyhülkurrâya yardımcı olmaları açısından baş halife, ikinci ve üçüncü halifelerin istihdam edilmeleri de bu ilme verilen önemi göstermesi açısından dikkate değerdir. Belgrat'taki Dârülkurrâsı'nın önemli bir yönü tezin ana konusunu oluşturan Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin bu dârülkurrâda görev yapmış olmasıdır.⁴⁶³

Fâzıl Ahmed Paşa, İstanbul'daki vakıfları içinde yer alan medrese ve dârülkurrâda eğitim gören talebeler için yıllık beş yüz altın tahsisini vakfiyede şart

⁴⁵⁷ Özcan, "Fâzıl Ahmed Paşa", s. 262.

⁴⁵⁸ Bkz. Sayın, *Fâzıl Ahmed Paşa*, s. 40.

⁴⁵⁹ Bkz. Murat Sayın, *Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Vakıfları*, (yüksek lisans, 2011), Gaziantep Üniv. Sosyal Bilimler Ens., s. 97.

⁴⁶⁰ Sayın, *Fâzıl Ahmed Paşa*, s. 43.

⁴⁶¹ Sayın, *Fâzıl Ahmed Paşa*, s. 51.

⁴⁶² Sultan Murat Topçu, *XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Etkin Bir Bâni Ailesi: Köprülülere*, (doktora, 2010), Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Ens., s. 232; Sayın, *Fâzıl Ahmed Paşa*, s. 52.

⁴⁶³ Bkz. Şeyhî, *Vekâyi*, III, s. 679-680.

koşmuştur.⁴⁶⁴ Bu durum Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'nın kıraat ilmine verdiği değer için bir diğer göstergesi kabul edilebilir.

2. Köprülüzâde Nûman Paşa (ö. 1131/1719)

Fâzıl Mustafa Paşa'nın oğlu Köprülüzâde Nûman Paşa İstanbul'da doğmuş ve burada medrese eğitimi almıştır. Süleyman Fâzıl Efendi ve Kayserili Hâfız Seyyid Ahmed Efendi, eğitimi esnasında ders aldığı hocalardandır.⁴⁶⁵ Nûman Paşa aynı zamanda icâzetinde belirtildiği üzere Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin de talebelerindedir.⁴⁶⁶ Birçok vakfın bânîsi babasının⁴⁶⁷ vefatı sonrasında Köprülü vakıflarının mütevelliliği görevini üstlenmiştir. 1700 yılında Amcazâde Hüseyin Paşa'nın sadâreti esnasında kubbe vezirliğine dâhil olan Nûman Paşa, sonrasında sırasıyla Erzurum valiliği ve Kütahya valiliği görevlerine tayin edilmiş, akabinde Çorlulu Ali Paşa'nın yerine sadrazamlık makamına getirilmiştir.⁴⁶⁸

Köprülüzâde Nûman Paşa'nın eser telifinde bulunduğu alanlardan biri de kıraat ilmidir. Belirtildiği üzere Nûman Paşa, Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin talebelerindedir. Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin kıraatta okuttuğu tariklerden biri de Osmanlı ilim dünyasında sonradan Mısır tariki diye adlandırılacak olan Şâtıbiyye tarikidir. Nûman Paşa, Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin Köprülüzâde Nûman Paşa üzerindeki etkisinden olsa gerek Şâtıbiyye tariki üzere bazı ayetlerin vücûhâtlarına dair risâle yazmış olup bu risâle Süleymâniye Kütüphanesi'nde mevcuttur.⁴⁶⁹

⁴⁶⁴ Bkz. Topçu, *Bir Bâni Ailesi: Köprülülüler*, s. 244; Sayın, *Fâzıl Ahmed Paşa*, s. 64.

⁴⁶⁵ Abdülkadir Özcan, "Köprülüzâde Nûman Paşa", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, s. 265.

⁴⁶⁶ el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, Muhammed b. Suûd Üniv. Ktp., nr. y., vr. 3a.

⁴⁶⁷ Köprülüzâde Nûman Paşa'nın babası ve Köprülü ailesinin vakıfları için bkz. *Sultan Murat Topçu, XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Etkin Bir Bâni Ailesi*, (doktora, 2010), Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enst.

⁴⁶⁸ İdaredeki adaletiyle bilinen Nûman Paşa sadrazamlığa getirildiğinde, Anadolu ve Rumeli'de halkta büyük bir heyecan oluşmuş, birçok insan "İlmiyle âmil, kâmil, adaletli, reâyâperver Köprülü evlâdından Nûman Paşa vezîriâzam olmuş, hakkı icrâ edermiş" diyerek İstanbul'a gelmiştir. (Bkz. Özcan, "Nûman Paşa", s. 266.)

⁴⁶⁹ Risâlesine Şâtıbiyye tarikinde kıraatları okumada cem' usûlüne dair bilgiler vermekle başlayan Nûman Paşa, bu bölümde cem usûlünün uygulama yöntemini açıklar ve Bakara sûresi altıncı ayetteki ferş denilen vücûhâtların uygulamaya dökülmesi ile ilgili bilgileri ele almak sûretiyle cem' metodunun uygulanışını örneklendirerek zikretmiştir. Nûman Paşa risâlesinin son kısmında ise Duhâ sûresinden başlayarak sûre sonlarında getirilen tekbirleri dile getirmiştir. (Bkz. Köprülüzâde Nûman Paşa, *Risâle fi'l-kırâ'a*, Süleymaniye Ktp., Erzincan Blm., nr. 8, vr. 96a-105b.)

Risâlenin ferağ kaydından sonra, kısaca bir şekilde içinde bulunulan zamanda da uygulanan tekbirlerle hatim edip Fâtihâ'yı ve Bakara sûresinin ilk beş âyetini okumanın ve sonrasında hatim duası yapmanın Resûlullah'tan gelme bir sünnet olduğu ve kendilerinin de hocalarından böyle gördüklerine dair bilgiler mevcuttur.⁴⁷⁰ Bu türden uygulamaların yüzyıllar önce Nûman Paşa'nın risâlesinin yazıldığı zamanlarda mevcut olması ve bu uygulamaların hocalarından öyle görüldüğü hususuna vurgu yapılması; bunun yanında yukarıda zikredilen Kur'ân kıraatine dair uygulamaların, içinde bulunulan zamanda da sürdürülmesi ve kıraat eğitiminde özellikle hocalardan görülme şekline vurgu yapılması, kıraat eğitiminin yüzyıllar boyunca uygulamalı olarak sürdürüldüğünün ve sonraki nesle aktarıldığının delillerindedir.

3. Abdullah b. Sâlim el-Basrî (ö. 1134/1722)

Abdullah b. Muhammed b. Sâlim el-Basrî, Mekke doğumlu olup yine Mekke'de vefat etmiştir. Ancak eğitimini Basra'da almıştır. Şâfiî fakihidir.⁴⁷¹

Ahmed b. Muhammed b. Sâlim en-Nahlî (ö. 1130/1717) ve Ebü'l-Bekâ Hasen b. Ali b. Yahyâ el-Uceymî (ö. 1113/1702) ile birlikte döneminin Yemen, Hicaz, Suriye ve Mısır'ında kendilerinden hadis rivayet edilen üç kişisinden biri olarak bilinmektedir.⁴⁷² Osmanlı hadis âlimlerinden Süleyman Fâzıl,⁴⁷³ Mısır Müftüsü Bedrüddîn Hasan b. İbrâhim ez-Zeylâî' el-Cebertî (ö. 1188/1774),⁴⁷⁴ Ebü'l-Mekârîm Muhammed b. Ahmed el-Hifnî (ö. 1181/1767)⁴⁷⁵ ve Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1138/1726)⁴⁷⁶ icâzet verdiği talebeleri arasındadır.

⁴⁷⁰ Nûman Paşa, *Risâle fi'l-kırâ'a*, vr. 105b.

⁴⁷¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, s. 88-89; Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, s. 382.

⁴⁷² Bkz. Avcı, "Uceymî", s. 37.

⁴⁷³ Bkz. Ayaz, "Kevserî'nin İcâzetnâmesi", s. 92.

⁴⁷⁴ Mısır müftüsü el-Cebertî, devrinin önde gelen âlimlerinden dersler ve icâzet aldıktan sonra yaklaşık yarım yüzyıl boyunca Ezher'de ders vermiş, ömrünün sonlarına doğru derslerine evinde devam etmiştir. İyi derecede Türkçe ve Farsça bilen el-Cebertî, Abdullah b. Sâlim el-Basrî'den icâzeti Hicaz'a gittiğinde almıştır. (Bkz. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, II, s. 178; Kâsım Kırbıyık, "Cebertî, Hasan b. İbrâhim", *DİA*, İstanbul 1993, VII, s. 191.)

⁴⁷⁵ Şâfiî âlimi olan Hifnî, tefsir, hadis, mantık, kelam, Arap dili sahalarında geniş birikime sahip olup Ezher'de dersler vermiştir. Şeyh Ahmed eş-Şâzelî'ye yakınlık duyan Hifnî kendisine intisâb etmiş ve Halvetiye-Şabâniyye tarikatının Hifniye kolunun kurucusu olmuştur. (Bkz. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IX, s. 265; Cengiz Kallek, "Hifnî", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, s. 478.)

⁴⁷⁶ Hindistanlı muhaddis es-Sindî, el-Kûrânî, el-Berzencî gibi devrin önde gelen âlimlerinden istifade edip yine döneminin hadis otoritelerinden Abdullah b. Sâlim el-Basrî, el-Uceymî gibi âlimlerden de icâzet

Ebu Abdillah Ahmed b. Saîd (ö. 1150/1737),⁴⁷⁷ Mustafa eş-Şirvânî (ö. 1164/1751),⁴⁷⁸ Muhammed eş-Şirvânî (ö. 1179/1766),⁴⁷⁹ İbn Abdillâh el-Mağribî (ö. 1141/1729),⁴⁸⁰ İbn Hasen Muhammed Himmetzâde (ö. 1175/1762),⁴⁸¹ Muhammed Akîle (ö. 1150/1737),⁴⁸² Abdullah b. Hilmi Yûsufefendizâde (ö. 1167/1754), Abdullah b. Hüseyin es-Süveydî (ö. 1174/1761),⁴⁸³ Abdullah b.İbrâhim el-Berrî de (ö. 1175/1762)⁴⁸⁴ kendisinden ders alan talebelerinden bazılarıdır.

4. Hasan b. Ahmed (ö. 1136/1723-24)

Hasan b. Ahmed, Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin yanında uzun bir müddet bulunmuş kendisinden sarf, nahiv, aruz ilmine dair dersler almıştır.⁴⁸⁵ *Akîle fi'r-resm* ve Kâdı İyad'ın *eş-Şifâ*'sı⁴⁸⁶ Hasan Efendi'nin el-Mansûrî'den okuduğu kitaplar arasındadır. Hasan Efendi'nin Ali el-Mansûrî'den kıraat ilmine dair okuduğu tarikler ise

almış, bunun yanında kendisi de *Keşfü'l-hafâ* adlı eserin müellifi İsmail b. Muhammed el-Aclûnî'ye icâzet vermiştir. (Bkz. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, s. 253; Mehmet Özşenel, "Sindî, Muhammed b. Abdülhadî", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, s. 245.)

⁴⁷⁷ Tefsir, hadis, kelam, tasavvuf ilminde mahir olan İbn Akîle, aynı zamanda tarihçi ve Kâdirî şeyhidir. (Bkz. Abdülhamit Birişik, "İbn Akîle", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, s. 304.) Daha ziyade hadisçiliği ile bilinir. Hadis ilminde otorite olmasında döneminin rivayet denilince akla gelen ilk üç isim olan Sâlim el-Basrî, Ahmed en-Nahlî, el-Uceymî gibi âlimlere talebelik yapması ve hadis ilminin kaynağı olan Hicaz bölgesinde yaşamasının etkisi büyüktür. (Bkz. Ömer Özgül, *İbn Akîle'nin 'İkdu'l-Cevâhir fi Selâsili'l-Ekâbir Adlı Eseri ve [Edisyon-Kritik-Tahlil]*, [yüksek lisans, 2005], Dokuz Eylül Üniv. Sosyal Bilimler Ens., s. 22.)

⁴⁷⁸ Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, IV, s. 219.

⁴⁷⁹ İbn Ali b. İbrahi Muhammed eş-Şirvânî, Hanefî fakihidir. Geniş bilgi için bkz. Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, IV, s. 66-67.

⁴⁸⁰ Mâlikî fakihidir. Fas'lıdır. Abdullah b. Sâlim el-Basrî'den Medine'de iken ders almıştır. (Bkz. Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, IV, s. 60.)

⁴⁸¹ Hanefî fakihî Himmetzâde Türkmen asıllıdır. Bir müddet Mekke'de ikamet eden Himmetzâde, burada Abdullah b. Sâlim el-Basrî gibi zatlardan dersler aldıktan sonra İstanbul'a dönüp sarayda padişah çocuklarına hocalık yapmıştır. (Bkz. Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, IV, s. 37-38.)

⁴⁸² Hanefî fakihidir. Mekke'de doğup yetişmiş, Abdullah b. Sâlim el-Basrî, Ahmed el-Bennâ ed-Dimyâtî, el-Kûrânî gibi âlimlerden dersler almıştır. Daha sonra Şam, Irak, Rum beldelerine seyahatlerde bulunmuş, seyahatleri esnasında birçok âlim kendisinden istifade etmiştir. (Bkz. Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, IV, s. 30-31.)

⁴⁸³ Abdullah es-Süveydî aynı zamanda Ali b. Süleyman el-Mansûrî ile el-Mansûrî'nin hocası el-Bakarî'nin de talebesidir. (Bkz. Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, IV, s. 37-38.)

⁴⁸⁴ Hanefî fakihidir. Medine'de doğup yetişmiştir. Sâlim el-Basrî, el-Kûrânî, es-Sindî gibi âlimlerin ders halkalarında bulunmuştur. (Bkz. Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, IV, s. 82.)

⁴⁸⁵ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Blm., nr. 24, vr. 97b.

⁴⁸⁶ Kadı İyad'ın *Şifâ*'sını sonuna kadar bitirmemiştir. *İcâzetnâme*de, "Sonuna yakın kısmına kadar okuttum" ifadesi geçer. (Bkz. el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, vr. 97a.)

öncelikle Kur'ân'ın başından sonuna kadar⁴⁸⁷ Şâtıbiyye ve Dürre tarikleri, sonrasında Tayyibe tarikidir.

Hasan Efendi, el-Mansûrî'den almış olduğu eğitim üzerine kendisinden icâzet talebinde bulunur. Bunun üzerine Ali el-Mansûrî verdiği icâzette istihare yaptığını ve istihare sonucunda Hasan Efendi'ye icâzetname vermeyi düşündüğünü dile getirir. el-Mansûrî, talebesi Hasan Efendi'ye icâzeti verirken yazmış olduğu icâzetnamede bir takım hususlara dikkat çeker. Bunlar nefesine tabi olmamak ile Rabbânî tecelliler geldiğinde duada kendisini unutmamaktır. Anlaşılabilirdiği kadarıyla icâzet, yanında okuduğu kadarıyla olan ilimler vekitaplar ile bunların dışındaki birtakım ilimleri içeren bir geçerliliğe sahiptir.⁴⁸⁸

İsmail b. Mustafa Galatavî'nin (ö. 1172/1758) *Risâle fî mes'ele-i âl'âne* adlı risâlesinde Hasan Efendi'nin ismi Hasan b. Muhammed olarak geçmektedir.⁴⁸⁹ Abdullah Akyüz'ün de belirttiği üzere Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin icâzetname verdiği Hasan b. Ahmed ya farklı bir kişidir ya da icâzetname nüshasının istinsahında hata yapılmıştır.⁴⁹⁰

Abdullah Akyüz'ün *Osmanlı Kıraat Âlimleri* isimli tezinde geçen Hasan b. Muhammed, Hoca Paşa İmamı ve Valide Sultan Camii Hatibi'dir. İbn Kesîr kıraati ve Âsım'ın Hafs rivayetini Şaban Efendi'den (ö. 1097/1686) okuyan Hasan Efendi, kırâât-i seb'a ve kırâât-i aşereyi Şeker Mehmed Efendi'den (ö. 1099/1688), *Tayyibe*'yi ise Ali b. Süleyman el-Mansûrî'den tahsil etmiştir. Trabzonlu Hasan Efendi, Şeyh İsmail Efendi ve Dülgerzâde İmamı Hacı Mahmud Efendi (ö. 1166/1753) talebeleri arasındadır. *Karabaş Tecvidi* üzerine bir şerhi olan Hasan Efendi 1136/1723-24 yılında vefat etmiştir.⁴⁹¹

⁴⁸⁷ İcâzetnâmede başından sonuna kadar ifadesine vurgu yapılır. (Bkz. el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, vr. 97a.)

⁴⁸⁸ (Bkz. el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, vr. 97a.) Ayrıca İcâzetnâmenin son kısmında 1133/1721 yılının Recep ayı başlarında kaleme alındığı Mustafa b. Hasen b. Yakub tarafından 1141/1729 yılında bizzat Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin imzalı icâzetnamesinden istinsah edildiği beyan edilmektedir. (Bkz. el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, vr. 97a.)

⁴⁸⁹ İsmail b. Mustafa Galatavî, *Risâle fî mes'ele-i âl'âne*, Süleymaniye Ktp., Laleli Blm., nr. 22, vr. 99b.

⁴⁹⁰ Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, s. 76.

⁴⁹¹ Sürûrî, *İcâzet*, vr. 6a-b; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, s. 76.

Hasan Efendi *Karabaş Tecvidi*'ne dair yazdığı şerhin girişinde, eserini *Karabaş Tecvidi*'nde kısa olarak zikredilen ve bu yüzden çokça kişilerin anlayamadığı bazı ifadelerin daha net bir şekilde anlaşılabilmesi için yazdığını ifade eder.⁴⁹²

5. Mustafa el-İzmîrî (ö. 1154/1741)

Mustafa b. Abdurrahman b. Muhammed el-İzmîrî, er-Rumi ve Canbaş Dede lakablarıyla da bilinir.⁴⁹³ İzmir Menemen'de doğduğu söylenir.⁴⁹⁴ Sonraları İstanbul'a giden Mustafa el-İzmîrî, burada Yûsufefendizâde diye bilinen Abdullah Hilmi (ö. 1167/1754) ve Köprülüzâde Abdullah Paşa'dan kıraate dair dersler almış, 1741 yılında hac ziyareti dönüşünde Mısır'da vefat etmiştir.⁴⁹⁵

Hocaları yukarıda geçtiği üzere Yûsufefendizâde, Köprülüzâde Abdullah Paşa (ö. 1148/1735-36), Şeyh Muhammed el-'Aşrî el-Mukrî, Şeyh Hicâzî olup talebeleri ise kıraatla ilgili *Hısnü'l-kârî* adlı eseriyle bilinen Haşim b. Muhammed el-Mağribî (ö. 1179/1765) ile Şeyh Ahmed er-Reşîdî'dir (ö. ?).⁴⁹⁶

Mustafa el-İzmîrî'nin eserleri kıraate dairdir. Bunlar Muhammed b. Câbir ile Abdülazîz ez-Zeyyât tarafından neşredilmiş *Umdetü'l-'irfân fî tâhrîri evcûhi'l-Kur'ân* ve bu eserin şerhi olan *Bedâiu'l-burhân 'alâ 'Umdeti'l-'irfân*,⁴⁹⁷ ile İbnü'l-Cezeri'nin *en-Neşr* için yazmış olduğu *Muhtasaru'n-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr*⁴⁹⁸ adlı eserlerdir.

İzmîrî'nin en önemli eseri ise İbnü'l-Cezeri'nin kaynaklarının tesbit edilmeye çalışıldığı *Tahrîru'n-Neşr min tarîki'l-'aşr* adlı eseridir. İzmîrî, bu eseriyle, İbnü'l-

⁴⁹² Eser kıraatin rükünleri, kıraat ve tecvidin hükümleri, kavram olarak eda, tilâvet ve kıraat sözcükleri, harflerin mahreçleri ve sıfatlarından bahseder. Hasan b. Ahmed Hocapaşa İmamı, *Şerhi Cedîd-i Karabaş*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Blm., nr. 11, vr. 1b-78a.

⁴⁹³ Tayyar Altıkulaç, "İzmîrî, Mustafa", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, s. 530.

⁴⁹⁴ Talebesi Hâşim b. Muhammed el-Mağribî, kendisini Hısnü'l-kârî adlı eserinde "Menemenî" nisbesiyle zikreder. (Bkz. Hâşim b. Muhammed el-Mağribî, *Hısnü'l-kârî fî ihtilâfi'l-mekâri*, Süleymaniye Ktp. Fatih Blm., nr. 68/12, vr. 62.)

⁴⁹⁵ Altıkulaç, "İzmîrî", s. 530.

⁴⁹⁶ Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 390-391.

⁴⁹⁷ Müellif bu eseri, Yûsufefendizâde ile Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin Tayyibe tarikiyle alakalı ele aldıkları eserlerin eksik ve kapalı kalan yönlerine işaret etmek ve bu konuyla ilgili ihtiyaca cevap vermek için yazmıştır. Konuyla ilgili bkz. Mustafa Atilla Akdemir, *Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî Hayatı, İlmi Şahsiyeti, Eserleri ve Zübdetü'l-İrfân Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkîki*, (doktora, 1999), Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Ens., s. 30.

⁴⁹⁸ Bazı kaynaklarda *Takrîbü husûli'l-makâsîd fî tahrîci mâ fi'n-Neşr-i mine'l-fevâid* adlı ayrı bir eserinden bahsedilse de eser *Muhtasaru'n-Neşr* isimli eserin ta kendisidir. (Bkz. Altıkulaç, "İzmîrî", s. 530.)

Cezeri sonrası Osmanlı'da kıraat ilmi sahasında önde gelenlerden biri olarak addedilmiştir. Öyle ki adı geçen bu eserle tüm tarikleriyle beraber kıraat vecihlerinin incelenmesi anlamında tahrîr edebiyatının gelişmesine vesile olmuştur. Daha sonra kendisi tahrîrât çalışmalarıyla meşhur olup bu çalışmaları kaynak olarak görülmüştür.⁴⁹⁹

6. Hacı Hüseyin Erzurûmî (ö. 1163/1750)

Erzurumlu Hüseyin b. Murâd, Ali b.Süleyman el-Mansûrî'nin talebelerindendir. Hüseyin b. Murâd şeyhülkurrâ ve Laleli Camii hatîbidir. Mısır tariki Mutkin mesleği kurucusu Muhammed Naîmî (ö. 1172/1758) talebelerindendir.⁵⁰⁰ 1750 tarihinde vefat eden⁵⁰¹ Hüseyin b. Murâd el-Erzurûmî, Eyüp Tokmakçı Mezarlığı'nda medfundur.⁵⁰²

Ali b. Süleyman el-Mansûrî, Hüseyin b. Murâd'a verdiği icâzetnamede, kendisinin uzun bir zaman yanında bulunup talebelik yaptığını dile getirir. Hüseyin b. Murâd el-Erzurûmî, el-Mansûrî'den, tefsir, hadis ve diğer ilimleri okumuş, kıraat ilminde ise İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibe* adlı eserini tahsil etmiştir. el-Mansûrî, Hüseyin el-Erzurûmî'ye eğitimi sonrasında takdim ettiği icâzetnamede kendisinden okuduğu ve işittiği ilimler ile bunun dışında verebileceği dersler ve ilimler için icâzet verdiğini söyler ve icâzetnamede talebesinden kendisini unutmamasını Hak'tan tecelliler geldiğinde kendisini de dualarında anmasını ister. Hüseyin b. Murâd'a icâzetin verildiği tarih ise 1129/1717 yılı Ramazan ayıdır.⁵⁰³ Hüseyin el-Erzurûmî'nin kıraate dair eseri bulunmamaktadır.

7. Abdullah Nâilî Paşa (ö. 1171/1758)

Osmanlı'da çeşitli görevlerde bulunan Abdullah Nâilî bir dönem sadrazamlık görevinde de bulunmuştur. Hac yolculuğu esnasında vefat etmiştir.

⁴⁹⁹ Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 390.

⁵⁰⁰ Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-erîb fi idâhi'l-cem'i bi't-takrîb*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi Blm., nr. 11, vr. 215a; Hasan Fehmi Üsküdârî, *İcâzet*, MÜİF Ktp., Üsküdarlı Blm., nr. 53, vr. 7b-8a.

⁵⁰¹ Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmânî*, İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, III, s. 704.

⁵⁰² Cemaleddin Server Revnakoğlu, *İlm-i Kıraat Mensupları*, Süleymaniye Ktp., Revnakoğlu Blm., nr. 81, vr. 71; Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, s. 213.

⁵⁰³ Bkz. Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, Muhammed b. Suûd Üniv. Ktp., nr. y., vr. 6b.

Yûsufefendizâde'den icâzet alan Abdullah Nâilî Paşa⁵⁰⁴ aynı zamanda Mustafa el-İzmîrî'nin hocalarındandır.⁵⁰⁵

el-İfâdetü'l-mukni'a adlı eserini bizzat yazmak sûretiyle kıraat ilmine kazandıran Abdullah Nâilî, aynı zamanda âlimlerin kıraatla ilgili eser yazmasına da vesile olmuştur. Nitekim Yûsufefendizâde'nin örnekler vermek sûretiyle ibdâl, sıla, nakil, sekt vs. kıraatin usulüne dair bazı hususları anlattığı *Risâle fî ecvibeti'l-mesâil* adlı risâlesi, Abdullah Paşa'nın Yûsufefendizâde'ye sormuş olduğu bazı sualler sebebiyle yazılmıştır.⁵⁰⁶

Kur'ân eğitimi konusunda hassas olan ve kıraat ilmi açısından önemli bir eser kaleme alan Abdullah Paşa'nın kıraat ilmine hizmeti sadece bununla sınırlı değildir. Abdullah Paşa Diyarbakır valiliği görevi esnasında şehirde türbe inşa ettirmiş, ayrıcatürbenin yakınında dârülkurrâ ile mektep de yaptırmıştır.⁵⁰⁷

el-Mansûrî'nin talebelerinden Hasan b. Ahmed ile Hacı Hüseyin Erzurûmî Osmanlı'da kıraat ilmi açısından önemli kişilerdir. Zira Mısır tariki azimet ve ruhsat mesleklerinin icâzetleri Hasan b. Ahmed ile Hacı Hüseyin Erzurûmî vasıtasıyla el-Mansûrî'ye ulaşmaktadır. Ayrıca el-Mansûrî'nin, talebelerine kıraat ilmiyle birlikte diğer ilimlere dair de dersler vermesi ve nitekim vermiş olduğu dersler ile okuttuğu kitaplardan bir kısmını talebelerine vermiş olduğu icazetlerde dile getirmesi kendisinin çok yönlü bir âlim olduğunun göstergelerindedir.

E. ÇAĞDAŞLARI

Bu başlıkta Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin yaşadığı tarihlerde hayatta olup da gerek kıraat ilmine dair eser telifi gerekse de talebe yetiştirmek sûretiyle bu ilme katkıda

⁵⁰⁴ Yüksek, *Kıraat Yazmaları*, s. 115

⁵⁰⁵ Bkz. Sadıkov, "*Hısnu'l-kâri fî ihtilâfi'l-mekâri*", s. 15.

⁵⁰⁶ Eserle ilgili bkz. Yûsufefendizâde, *Risâle fî ecvibeti'l-mesâil mimma yetealleku bi vücûhi'l-Kur'ân*, Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 68/4, vr. 29b.

⁵⁰⁷ Abdullah Paşa, dârülkurrâda hâfızlık, Kur'ân tâlimi ve tecvidi dersleri verilmesini ve bu dersleri verecek bir de şeyhülkurrâ tayin edilmesini; eşinin ruhunun şad olması için yaptırmış olduğu türbe ve dârülkurrâda eşi için şeyhülkurrâ ve talebelerinin Kur'ân okuyup dua etmesini ve şeyhülkurrâ ile talebelerine günlük belli bir miktar yevmiye verilmesini istemiş, ayrıca dârülkurrâda okunması gereken birtakım cüz ve kitaplar vakfettiştir. (Bkz. Sultan Murat Topçu, "Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın 15 Cemâziyelevvel 1133-M. 14 Mart 1721 Tarihli Vakfiyesine Göre İmar Faaliyetleri ve Bâni Kişiliği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/17 (2011): s. 408-410.)

bulunan zamanının önde gelen âlimlerinden bahsedilecektir. Bu dönemde kıraat ilmine katkıda bulunan önemli isimler Şahin b. Mansûr b. Âmir el-Ermenâvî (ö. 1100/1689), Birmâvî İbrâhim b. Muhammed (ö. 1106/1194), Ahmed b. Muhammed el-Bennâ (ö. 1117/1705), Hasen Ali b. Muhammed en-Nûrî b. Selim es-Sefâkusî (ö. 1117/1705), Süleyman Fâzıl Efendi (ö. 1134/1722), Saçaklızâde Mehmed Efendi (ö. 1145/1732), Veliyyüddîn Cârullâh (ö. 1151/1738), Ahmed b. Ömer el-Eskâtî (ö. 1159/ 1746), Hâşim b. Muhammed el-Mağribî (ö. 1179/1765), Ahmed b. Ömer b. Eyyûb el-İzmîrî (ö.1180/1766) ile Yusuf b. Sıyâm ed-Demenhûrî'dir (ö. 1192/ 1778).

1. Şahin el-Ermenâvî (ö. 1100/1689)

Şâhin b. Mansûr b. Âmir el-Ermenâvî, döneminin Kahire'sinde fakihliği ve fetvalarıyla meşhurdur. *el-Kenz*,⁵⁰⁸ *Elfiyye*,⁵⁰⁹ *eş-Şâtibiyye*,⁵¹⁰ ve daha birçok kitabı ezberlemiştir. On kıraati ve rivayetlerini okumuştur. Kıraat ilmi yanında diğer ilimlerde de mesafe kateden Şahin el-Ermenâvî, Ezher'de fıkıh, feraiz, hesap ilmi gibi birçok ilim dalında dersler vermiştir. el-Ermenâvî 1100/1689 yılında Mısır'da vefat etmiştir.⁵¹¹

Hocaları kendisinden kıraat ahzettiği Abdurrahman el-Yemenî, eş-Şihab eş-Şübrî, Ahmed el-Minşâvî, Ahmed er-Rifâî, Hasen eş-Şürünbülâlî (ö. 1069/1659), Muhammed el-Ahmedi, İbrâhim el-Me'mudi, el-Kalyûbî (ö. 1069/1659), eş-Şebrâmellisî (ö. 1087/1676), Sultan el-Mezzâhî (ö. 1075/1664), el-Bâbilî (ö. 1077/1666), Abdüsselâm el-Lekânî'dir (ö. 1078/1668).⁵¹²

2. İbrâhim b. Muhammed el-Birmâvî (ö. 1106/1694)

İbrâhim b. Muhammed b. Ahmed el-Birmâvî, Mısır'ın Ğarbiye vilayetine bağlı Birmâ'da doğmuştur. Kendisi Mısır Şâfiî fakihlerindedir ve Ezher şeyhliği görevi

⁵⁰⁸ On kıraate dairdir. Eserle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Ebû Muhammed Abdullah b. Abdülmü'min el-Vâsitî, *el-Kenz fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, (thk. Hâlid el-Meşhedânî), Kahire: Mektebetüs Segâfeti'd-Dîniyye, 2004.

⁵⁰⁹ İbn Malik et-Tai'nin nahivle ilgili Elfiyye'si, Zeynüddîn el- 'Irâkî'nin hadis usulüne dair *el-Elfiyye*'sinde olduğu gibi İslâmî ilimler geleneğinde birçok ilimle alakalı elfiyeler yazılmıştır. Burada zikredilen Elfiyye'den kasıt, İbnü'l-Cezerî'nin bin küsur beyitlik *Tayyibetü'n-Neşr*'i olabilir. Elfiyyelerle ilgili bkz. Abdülbâki Turan, "el-Elfiyye", *DİA*, İstanbul 1995, XI, s. 27-28.

⁵¹⁰ Ebü'l-Kâsım b. Firruh eş-Şâtibî'nin yedi kıraatle ilgili manzum seridir. Eserle ilgili bkz. Fatih Çollak, "eş-Şâtibiyye", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, s. 377-379.

⁵¹¹ İlyas b. Ahmed Hüseyin el-Birmâvî, *İmtâ'u'l-fuzalâ bi terâcimi'l-kurrâ*, (tkd. Muhammed Temim), b.y.y: Daru'n-Nedve el-Âlemiyye, 2000, II, s. 143.

⁵¹² Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 143.

resmiyet kazanmasından sonra bu göreve Muhammed el-Haraşî'den (ö. 1101/1690) sonra getirilen ikinci kişidir.⁵¹³

Zamanının önde gelen âlimlerinden Sultan b. Ahmed el-Mezzâhî, Ali eş-Şebrâmellisî, el-Bâbilî ve Şehabeddin el-Kalyûbî'den (ö. 1069-1659)⁵¹⁴ dersler alan el-Birmâvî, hocası el-Kalyûbî'nin vefatından sonra onun kürsüsünde dersler vermiş ve devrinin saygın âlimlerinden addedilmiştir. İbrâhim el-Feyyûmî (ö. 1137/1725),⁵¹⁵ Muhammed b. Halil el-Aclûnî (ö. 1193/1779),⁵¹⁶ Ali b. Ali el-Merhûmî (ö. 1140/1728)⁵¹⁷ gibi zatlar, yetiştirdiği talebeleri arasındadır.⁵¹⁸

3. Ahmed b. Muhammed el-Bennâ (ö. 1117/1705)

Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî el-Bennâ, kıraat ve hadis ilminde önemli bir yere sahip olup aynı zamanda Nakşibendî şeyhidir. Mısır'ın Dimyat şehrinde doğduğu ve yetiştiği için Dimyâtî nisbesiyle bilinir. el-Bennâ lakabıyla meşhurdur.⁵¹⁹ el-Bennâ, üçüncü defa hacca gidişinde hastalık sonrası Medine'de vefat etmiş, naaşı Cennetü'l-Bakî mezarlığına defnedilmiştir.⁵²⁰

Eğitimine Kur'ân'ı ezberleyerek başlayan el-Bennâ, eş-Şebrâmellisî ve el-Mezzâhî'den de kıraat dersleri almıştır. Kıraatteki icâzeti hocalarından eş-Şebrâmellisî vasıtasıyla İbnü'l-Cezeri'ye ulaşır. el-Bennâ kendisinden *et-Tayyibetü'n-Neşr*'i okumuştur.⁵²¹ Dünyanın değişik bölgelerinden, başta kıraat ilmi olmak üzere değişik

⁵¹³ Rahmi Yaran, "Birmâvî, İbrâhim b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 1992, VI, s. 203.

⁵¹⁴ el-Birmâvî'nin hocasıdır. Zamanının meşhur Şâfiî fikhî âlimlerinden olup er-Remlî, Nûreddin el-Halebî gibi zamanının önde gelen âlimlerinden ders alıp Ahmed b. Muhammed el-Bennâ gibi meşhur âlimleri yetiştirmiştir. el-Kalyûbî ile ilgili bkz. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, I, s. 148; Cengiz Kallek, "Kalyûbî", *DİA*, Ankara 2001, XXIV, s. 270.

⁵¹⁵ Mâlikî fakihî olup aynı zamanda Ezher şeyhlerindedir. (Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, I, s. 76.)

⁵¹⁶ el-Aclûnî, Şam asıllıdır. İlk eğitimini babası İsmail el-Aclûnî, Muhammed el-Bukâî gibi âlimlerden almış, daha sonra ilim tahsili için Mısır'a gidip burada el-Üchûrî, Süleyman ez-Zeyyât, Ahmed ed-Demenhûrî, el-Bennâ gibi zamanının önde gelen âlimlerine talebelikte bulunmuştur. (Bkz. Murâdî, *Silkü'd-dürer*, I, s. 66.)

⁵¹⁷ Ali b. Ali Ebû Muhammed Nûreddin el-Merhûmî, Şâfiî âlimlerindedir. Mısır'dan Yemen'e geçip bir müddet orada bulunmuştur. (Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, s. 314.)

⁵¹⁸ Yaran, "Birmâvî", s. 203.

⁵¹⁹ Ziriklî, *el-A'lâm*, II, s. 240.

⁵²⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, I, s. 240.

⁵²¹ eş-Şebrâmellisî aynı zamanda Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin de hocalarındandır. eş-Şebrâmellisî'nin vefatında onu gasletme işini el-Bennâ üstlenmiştir. (Bkz. Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 235.)

ilim dallarında, pekçok kişi kendisinden istifade etmiştir. Kıraat alanında kendisinden icâzet alanlar arasında Ahmed el-Eskâtî ile Ebû'n-Nûr ed-Dimyâtî'nin ismi geçer.⁵²²

1672'deki hac seyahati dönüşü sonrasında İzzetülbürç'da, Nakşî şeyhi olarak irşâd vazifesi görürken diğer yandan hadis ve kıraat alanında talebe yetiştirmeye devam etmiş; bu arada *İthâf* adlı eserini de yazmıştır. *İthâf* adlı telifini yazma sebebi ise söz konusu eserin mukaddimesinde belirttiği üzere, Medine'de bulunduğu esnada kıraatla ilgilenen bazı dostlarının teşvikidir.⁵²³

4. Ebü'l-Hasen es-Sefâkusî (ö. 1117/1705)

Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed en-Nuri b. Selim es-Sefâkusî 1053/1643 yılında Sefâkus şehrinde doğmuştur. es-Sefâkusî eğitim çağına geldiğinde ilim talebi için Tunus'a gitmiş, bu esnada ilim yolunda çok meşakkatler çekmiştir. Eğitim için uzun yıllar Tunus'ta kalan es-Sefâkusî, daha sonra Mısır'a geçerek burada birçok âlimden, değişik ilimlere dair dersler almış; aynı zamanda dönemin kıraat otoritelerinden kıraat ilmi tahsilinde bulunup onların gözetiminde kıraatleri ezberlemiştir. es-Sefâkusî 1117/1705 yılında Fas'ta vefat etmiştir.⁵²⁴

Hocaları, Mâlikî ulemasından ve zamanının Ezher şeyhi olan Muhammed b. Abdullah el-Haraşî (ö. 1101/1690),⁵²⁵ Ali eş-Şebrâmellisî (ö. 1087/1676), Yahyâ eş-

⁵²² Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 46.

⁵²³ (el-Bennâ, *İthâfû'l-fuzalâ*, I, s. 5-6.) el-Bennâ'nın, *İthâfû'l-fuzalâ* isimli telifi kıraat sahasındaki vukûfiyetinin göstergelerindedir. el-Bennâ bu eserinde on kıraat imamına İbn-i Muhaysın, Yezîdî, Hasan-ı Basrî ve A'meş'i de dahil etmiş, on dört imam, râvileri ve tarikleri hakkında bilgi vermiştir. el-Bennâ'nın imamlarla ilgili verdiği bir diğer önemli bilgi, yedi imamla birlikte Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefû'l-Âşir'in kıraatlerinin de sahih, hatta mütevâtir olduğu bilgisidir. el-Bennâ'ya göre kıraat rivayetlerinin senedlerinin âhâd olması, bu rivayetlerin başkaları tarafından da okunmadığı ve nakledilmediği anlamına gelmemelidir. Çünkü her bir tabakada pek çok kişi bu kıraatleri rivayette bulunmuştur. (el-Bennâ, *İthâfû'l-fuzalâ*, I, s. 8, 10-14.) Her ne kadar bu dört imamın kıraatleri, sahih kıraatlerin şartlarını ihtiva eden okuyuşları içerse de bu okuyuşlar şâz kıraatler olarak nitelendirilir. (Bkz. Abdulhamit Birışık, "Kıraat", *DİA*, İstanbul 2002, XXV, s. 428.) el-Bennâ'nın kendisi de bu türden okumaları Kur'an'dan addetmeyip bunları okumanın caiz olmadığını, fakihlerin ve usulcülerin de aynı görüşü taşıdığını söylemiştir. (el-Bennâ, *İthâfû'l-fuzalâ*, I, s. 7-9, 14.) *İthâf*'ta ele alınan diğer konular kıraatin manası, konusu, gayesi ile mukrî ve kârî terimleridir. Eserde Kur'an ve kıraat lafızları karşılaştırılmalı bir şekilde ele alınmış, daha sonra ferş bölümünde sûreler ayrı ayrı ele alınıp, yeri geldiğinde kıraat farklılıklarının yol açtığı mana değişiklikleri ve fikhi meselelere değinilmiştir. (Bkz. el-Bennâ, *İthâfû'l-fuzalâ*, I, s. 15-620)

⁵²⁴ Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 241.

⁵²⁵ (Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 241.) Mâlikî fikhi otoritelerindedir. İlk Ezher şeyhidir. İslâmî ilimlerin değişik dallarında eserleri vardır. Haraşî için bkz. Cengiz Kallek, "Haraşî, Muhammed b. Abdullah", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, s. 110.

Şâvî (ö. 1096/1685), Ahmed el-Acemî el-Mısırî (ö. 1086/1675), Abdüsselâm b. İbrâhim el-Lekânî (ö. 1078/1668), Zeynelâbidîn el-Ensârî, Muhammed el-Efrânî el-Ğarbî, Celaleddin es-Sâdikî, Ahmed el-Beşbîşî (ö. 1096/1685), Ahmed el-‘An‘anî el-Kinânî, Ebû Bekir eş-Şinvânî (ö. 1019/1611)’dir.⁵²⁶ Kendisinden Ahmed b. Ali b. Muhammed en-Nûrî es-Sefâkusî, Ali b. Halife (ö. 1131/1719), Ebû Abdillah Muhammed b. Hüseyin es-Sûsî, Muhammed el-Harakânî gibi zatlar ders almıştır.⁵²⁷

es-Sefâkusî’nin kıraate dair eserleri *Risâle fî reddi alâ men yegûlü bi cevâzi ibdâli hemzet-i hâ, Tenbîhü’l-ğâfilîn ve irşâdü’l-câhilîn ammâ yegâu lehüm mine’l-hatai hâle tilâvetihim li Kitâbillâhi’l-Mübîn’dir. Ğaysü’n-nef’ fi’l-kirâ’âti’s-seb’* isimli eseri ise es-Sefâkusî’nin kıraatle ilgili eserlerinden en önemlisidir.⁵²⁸

5. Süleyman Fâzıl Efendi (ö. 1134/1722)

İstanbul’da dünyaya gelen Süleyman Fâzıl, Şeyh-i Ayasofya, Fâzıl er-Rûmî, Fâzıl Süleyman olarak da bilinir. Fıkıh, hadis, tefsir ve kıraat alanında ihtisas sahibidir.⁵²⁹ 1722 yılında Ayasofya vaizi ve dersiâmı iken vefat eden Süleyman Fâzıl Efendi Okmeydanı İnciler Tekkesi yakınlarında medfundur.⁵³⁰

Nişancı Mehmed Camii imamı şeyhülkurrâ Mehmed Efendi’den (ö. ?) kırâât-i seb‘a ve aşere, Gürcüzâde Mustafa (ö. ?) ve Arabzâde Abdülvehhâb’dan (ö. 1103/1691) Arap dili ve edebiyatına dâir dersler almıştır.⁵³¹ Köprülü Fâzıl Mustafa Paşave Amcazâde Hüseyin Paşa’nın (ö. 1114/1702) maiyyetinde çıkmış olduğu hac yolculuğu esnasında birçok belde Nüreddin eş-Şebremâllisi (ö. 1087/1676), İbrâhim el-Kürdî (ö.

⁵²⁶ Birmâvî, *el-İmtâ’*, II, s. 242-243.

⁵²⁷ Birmâvî, *el-İmtâ’*, II, s. 243.

⁵²⁸ (Birmâvî, *el-İmtâ’*, II, s. 243-244.) es-Sefâkusî, *Ğaysü’n-nef’* adlı eserinin mukaddimesinde besmele ve hamdele faslından sonra Kur’ân’ın okunmasının öğrenilmesi ve öğretilmesi işinde emeği olan insanların fazileti ve önemini, Kur’ân kıraatinin en fâziletli ibadet olduğunu, Kur’ân hamillerinin nutken, ilmen ve amelen ibadet etmiş sayılacağını hadisi şeriflerden yola çıkarak anlatmış; kârielerin birçoğunun sahîhini sakîminden, mütevatirini şazından ayırt etmeden ayrıca bu ilmin dirayet ve rivayetine dair yönlerini bilmeden kıraat ettiklerini, bunun ise helal olmadığını; buna karşın bu işe vakıf olan âlimlerin ayetlerde de geçtiği üzere bu ilmi, sakınmayıp bu ilimle ilgili eserler telif ettiklerini; kendisinin de buna binaen bu eserini yazdığını ve bu işte *eş-Şâtibiyye*’nin yolunu izlediğini dile getirmiştir. Eserle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Ali b. Muhammed b. Sâlim Ebû’l-Hasen en-Nûrî Sefâkusî, *Ğaysü’n-nef’ fi’l-kirâ’âti’s-seb’*, (thk. Ahmed Mahmud Abdüssemî‘ eş-Şâfi‘ el-Hafyân), Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2004.

⁵²⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 434.

⁵³⁰ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 434.

⁵³¹ İbrâhim Hatiboğlu, “Süleyman Fâzıl Efendi”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, s. 86.

1101/1690), Abdülkâdir es-Safûrî (ö. 1081/1670), Abdullah b. Sâlim el-Basrî (ö. 1134/1722), Hayreddin er-Remlî (ö. 1081/1671), Hasan el-Acîmî (ö. 1133/1702), Muhammed ed-Dımaşkî (ö. 1083/1672), Muhammed er-Rûdânî (ö. 1094/1683) gibi âlimlerden ders alan Fâzıl Efendi, eğitimini bu hocalardan almış olduğu icâzetlerle taçlandırmıştır.⁵³²

Zamanının önde gelen âlimlerinden olan Süleyman Fâzıl Efendi'nin talebeleri arasında oğlu Yahyâ Sıddîk, Mehmed Nazmi Efendi, Emrullah b. Nâsuh Efendi, Tefsîrîzâde mahlasıyla bilinen şair ve hattat Tefsîrîzâde Mehmet Atâullah (ö. 1129/1717), Yûsufefendîzâde Abdullah Hilmî Efendi (ö. 1167/1754), Şeyhülislâm Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi (ö. 1162/1749) gibi zatlar vardır.⁵³³

6. Saçaklızâde Mehmed Efendi (ö. 1145/1732)

Ailesine nisbetle Saçaklızâde, doğum yerine nisbetle de Mar'aşî olarak bilinen Saçaklızâde ilk eğitimini memleketinde almıştır. Şam'da Abdulganî en-Nablûsî'den (ö. 1143/1731) tefsir, hadis ve tasavvuf tahsilinde bulunan Saçaklızâde aynı zamanda Kadîrî ve Nakşî halifelğine de layık görülmüştür. Saçaklızâde memleketine döndükten sonra bir yandan tedris ve telif işiyle meşgul olup diğer yandan Maraş ve çevresinde irşâd faaliyetlerinde bulunmuştur. 1145/1732'de vefat eden Saçaklızâde'nin kabri Şeyh Âdil Mezarlığı'ndadır.⁵³⁴

Hasan Mar'aşî (ö. ?), Dârendeli Hamza Efendi (ö. ?), Tibyân Tefsiri mütercimi Ayıntâbî Mehmed Efendi (ö. 1111/1699) hocaları arasındadır. Saçaklızâde'nin talebeleri ise *Takrîru'l-kavânîn* adlı eserinin şarihi Hüseyin b. Haydar Bertezî Mar'aşî (ö. ?), Abdurrahmân b. Ali Ayıntâbî (ö. ?) ile Mehmed b. Ömer Daredevî'dir (ö. ?).⁵³⁵

Saçaklızâde *Tertîbü'l-'ulûm* adlı eserinde ilimleri, yararlı-zararlı-yararı ve zararı olmayan ilimler olmak üzere üçe ayırıp; Kur'ân ve sünnete dâir ilimler ile Kur'ân okunması ve yazımıyla ilgili ilimleri yararlı ilimler kategorisine dâhil etmiştir.⁵³⁶

⁵³² Şeyhî, *Vekâyi*, III, s. 677-678.

⁵³³ Hatiboğlu, "Süleyman Fâzıl Efendi", s. 86.

⁵³⁴ Tahsin Özcan, "Saçaklızâde Mehmed Efendi", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, s. 368.

⁵³⁵ Özcan, "Saçaklızâde", s. 368.

⁵³⁶ Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar'aşî, *Tertîbü'l-'ulûm*, (thk. Muhammed b. İsmail), Beyrut: Dâr'ul-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988, s.79-83.

Kur'ân-ı Kerîm ile ilgili ilâhî ilimler ise Kur'ân'ın nazmı, okunması, vakf ve ibtidâ denilen durulması ve başlanması gereken yerleri, yazılması ve açıklanması ile ilgilidir.⁵³⁷

Saçaklızâde'nin kıraat ve tecvid ile ilgili teliflerine gelince; bunlar *Cühdü'l-mukıl*,⁵³⁸ *Beyânü Cühdü'l-mukıl*,⁵³⁹ *Tehzîbü'l-kırâât*,⁵⁴⁰ *Risâle fî mehâric-i hurûf*,⁵⁴¹ *Risâletü't-tecvid*,⁵⁴² *Risâle fî keyfiyyeti edâi'd-dâd*⁵⁴³ adlı eserlerdir.

Kur'ân'ın okunması hususunda harflerin sıfatları ve mahreçleri konusu çok önemlidir. Harfler mevzûunda en çok dikkat edilmesi gereken harf ise dâd (ض) harfidir. Dâd harfi Türk hâfizları ve Arap okuyucuları arasında, ses yönünden farklılık arz eder. Bu harfin nasıl okunacağına dair Saçaklızâde'nin, *Keyfiyyetü edâi'd-dâd* isimli risâlesi olup kendisi bu risâlesinde dâd harfinin nasıl doğru okunulacağını açıklamış, buna dair deliller ortaya koymuştur.⁵⁴⁴ Risâlesinin önsözünde en çok araştırma yapılan iki harfin

⁵³⁷ el-Mar'âşî, *Tertîbü'l-'ulûm*, s. 84-85.

⁵³⁸ Tecvid ilmine dairdir.. Saçaklızâde, tecvidin ilk zamanlarda önemsenip kendisini elde eden için şeref vesilesi olduğunu, kendi zamanında ise tecvidin okutulması ve müzakeresinden vazgeçildiğini veyahut tecvid tedrisatının zorlaştığını; bu sebeple ibareleri açık ve meseleleri de genel hatlarıyla ele alacak şekilde tecvidle ilgili *Cühdü'l-mukıl* adlı eserini yazdığını ve eser vesilesiyle tecvid ilmini elde etmek isteyenlerin bu hususta rahat olmasını umduğunu dile getirir.⁵³⁸ (el-Mar'âşî, *Cühdü'l-mukıl*, s. 105-108.) Eserle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Saçaklızâde Mehmed Efendi, *Cühdü'l-mukıl*, [thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamd], Amman: Dâr-u Ammâr, 2001. Ayrıca bkz. Süleymaniye Ktp., Hacı Ahmed Paşa Blm., nr. 4/1, vr. 1-69; Ali Emîri-Arabî Blm., nr. 48, 49.

⁵³⁹ Müellif, telif için, *Cühdü'l-mukıl* adlı eserinin şerhi olarak kaleme alıp ismini de “*el-Beyân*” koyduğunu *Tertîbü'l-'ulûm*'unda dile getirir. (Bkz. el-Mar'âşî, *Tertîbü'l-'ulûm*, s.130. Eser için bkz. el-Mar'âşî, *Beyân-u Cühdü'l-mukıl*, Süleymaniye Ktp., Hacı Ahmed Paşa Blm., nr. 4/2, vr. 71-131; Reşid Efendi Blm., nr. 57/2, vr. 36-82.)

⁵⁴⁰ Kıraat ilmine dâir bu eser Hâlid Abdüsselâm Berekât tarafından tahkîk edilmiştir. (Bkz. Saçaklızâde Muhammed b. Ebû Bekir, *Tehzîbü'l-kırâât*, [thk. Hâlid b. Abdüsselâm Berekât], Şam: Dâru'l-Gavsâniyye li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2012; Ayrıca bkz. Süleymaniye Ktp., Laleli Blm., nr. 25; Âtuf Efendi Blm., nr. 16.)

⁵⁴¹ Harflerin mahreciyle ilgili bir risâledir. Risâle için bkz. Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıl*, s. 32-33. Risâlenin yazma bir nüshası Amasya Bayezid İl Halk Kütüphanesi'nde 1207 numarada 81b-83b şeklinde kayıtlıdır.

⁵⁴² İsminden de anlaşılacağı üzere tecvid ilmine dairdir. Risâlenin yazma bir nüshası Amasya Bayezid İl Halk Kütüphanesi'nde 1138 numarada 167b-168b şeklinde kayıtlıdır.

⁵⁴³ Müellifin, harflerin mahreciyle ilgili üzerinde en çok durulan harflerden biri olan dâd harfinin keyfiyetine dair ele aldığı risâlesidir. İzmir'in bu risâleye reddiyesi vardır. Risâle Hatim Salih ed-Dâmin tarafından tahkîk edilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Saçaklızâde Mehmed Efendi, *Risâle fî keyfiyyeti edâi'd-dâd*, (thk. Hatim Salih ed-Dâmin), Dîmaşk: Dâru'l-Beşâir, 2003. Ayrıca Bkz. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Blm., nr. 6174/5, vr. 38-39.

⁵⁴⁴ Remzi Ateşyürek, “Dâd Harfinin Okunuş Özelliği/ Muhammed Mar'âşî (Saçaklızâde)'nin Hayatı ve Eserleri”, *Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, XX-XXI (2005): s. 236.

dâd ve zâ (ظ) harfleri olduğunu söyleyen müellif, daha ziyade dâd harfi üzerinde yoğunlaşmış dâd harfiyle karışması muhtemel sâd (ص), tâ (ط), zâ (ظ) harflerinin özelliklerini belirttikten sonra zikri geçen harflerin karşılaştırmasını yapmıştır.⁵⁴⁵ Müellif eserini yazarken Mekki'nin *er-Ri'âye*'si,⁵⁴⁶ İbnü'l-Cezerî'nin *et-Temhîd*'i⁵⁴⁷ ve Aliyyü'l-Kârî'nin *el-Minehü'l-fikriyye*⁵⁴⁸ adlı eserinden istifade etmiştir.

7. Veliyyüddîn Cârullâh (ö. 1151/1738)

1090/1679'da⁵⁴⁹ Rumeli'nin Yenişehir kazasına bağlı bir köyde doğan Veliyyüddîn, yedi yıl Mekke'de kaldığı için "Cârullâh" lakabıyla anılmıştır.⁵⁵⁰ Mekke'de kaldığı zaman zarfında Kudüs, Şam, Halep, Hama, Nablus ve Bağdat'a da seyahatlerde bulunan Cârullâh, bu beldelerde bazı âlimlerin derslerine iştirak etmiş,⁵⁵¹ sonrasında Konya, Gümölcine ve Edirne'de bulunmuştur.⁵⁵²

1718'de İstanbul'a gelen Cârullâh burada müderrisliğe başlayıp bir zaman sonra Galata ve Edirne'de kadılık görevlerinde bulunmuş ve Edirne kadılığı zamanında Fatih Camii avlusunda bir kütüphane inşa ettirmiştir.⁵⁵³ 1150/1738'de vefat eden Veliyyüddîn Cârullâh, yaptırmış olduğu medresenin haziresine defnedilmiştir.⁵⁵⁴

⁵⁴⁵ Risâleyle ilgili geniş bilgi için bkz. Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar'âşî el-Hanefî Saçaklızade, *Risâletü'd-dâd*, Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Ktp., nr. 32/3, vr. 69-71; nr. 32/5 vr. 85-87; nr. 32/6, vr. 88-93.

⁵⁴⁶ *er-Ri'âye*'nin, tecvid ilmiyle ilgili günümüze ulaşan ilk eser, olduğu belirtilir. Daha geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "Mekki b. Ebu Talib", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, s. 576.

⁵⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, bu eserinde kısa bir mukaddimeden sonra tecvid konularını bölümler halinde ele almıştır. Eserin ayrıntılı tahlili için bkz. İbnü'l-Cezerî Şemsüddîn Ebü'l-Hayr, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*, (thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb), Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1985.

⁵⁴⁸ İbnü'l-Cezerî'nin el-Mukaddimetü'l-Cezerî'sinin şerhidir. Eser için bkz. Ebü'l-Hasen Nüreddin b. Ali b. Sultan Muhammed (Aliyyü'l-Kârî), *el-Minehü'l-fikriyye 'ala metni'l-Cezerîyye*, Kahire: y.y., 1308.

⁵⁴⁹ Bazı kaynaklarda doğum tarihi 1070/1659 olarak geçer. Bilgi için bkz. Tahsin Özcan, "Veliyyüddin Cârullâh", *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, s. 38.

⁵⁵⁰ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 292.

⁵⁵¹ Özcan, "Cârullâh", s. 38.

⁵⁵² Cârullâh Efendi, seyahatlerinin çoğunu ilmî saiklerle yapmıştır. Bursa'da Molla Gürânî'ye talebelik yapması, Edirne'de Fahreddin Acemî'ye müdîr olması bu durumun göstergelerindedir. İlmî seyahatleriyle ilgili birçok bilgiyi bizzat kütüphanesindeki eserlerin sayfa kenarlarına "derkenar" şeklinde kendisi kaydetmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Sami Arslan, "Eserden Müessire Seyr-u Sefer: Cârullâh Efendi'nin Derkenar Notlarının Biyografisine Katkıları", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, V (2015): s. 74-79.

⁵⁵³ Kütüphanenin oluşumu 1721-22 senelerinde Fatih Camii civarında yaptırmış olduğu medrese ve kütüphaneye vakfettiği sekiz yüz kitapla başlar. Kütüphanedeki eserlerin çoğu aklî ve tabiî ilimlerle alakalı olup diğerleri ise naklî ilimlere dâirdir. (Bkz. Berat Akçıl, "Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullâh

Veliyyüddîn Cârullah'ın kıraat ilmiyle ilgili telif ettiği eserinin adı ise *Kitâbü'l-Furkân fî kırâ'âti'l-Kur'ân*'dır. Birçok esere şerh ve hâşiye yazan müellif bunlara bir yenisini daha eklemek ve kıraat ilmiyle ilgili bir eser kaleme almak istemiş ve bu isteği doğrultusunda eserini yazmıştır.⁵⁵⁵

8. Ahmet el-Eskâtî (ö. 1159/1746)

Ahmed b. Ömer el-Eskâtî, Kahireli Hanefî fakihlerindendir. Künyesi Ebû's-Suûd'dur. Arap dili ve belâgatına dair dersler almış, kıraat, nahiv ve fıkıh sahalarında otorite âlimlerden olmuştur. Telifleri, vermiş olduğu dersler ile fetvalarından insanlar istifade etmişlerdir. el-Eskâtî 1159/1746 senesinde vefat etmiştir.⁵⁵⁶

el-Eskâtî'nin hocalarış-Şenâvî, Ahmed b. Abdürrezzâk er-Ravhî, el-Bennâ diye bilinen Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Dimyâtî (ö. 1117/1705) ile Muhammed Ebû's-Suûd b. Ebi'n-Nûr ed-Dimyâtî'dir. Kendisinin talebeleri arasında Abdurrahman Hasen el-Üchûrî (ö. 1066/1656), Ali el-Bedrî, Muhammed Ahmed b. Ömer el-Eskâtî gibi isimler vardır.⁵⁵⁷

Kıraate dair eserleri *Ecvibetü'l-mesâil* isimli eseriyle Şeyhülislâm Zekeriyâ el-Ensârî'nin (ö. 926/1520) İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'si üzerine yazmış olduğu

Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, XXXIV (2015): s. 177.) Kütüphanenin daha ziyade Fatih medreselerindeki talebelerin istifadesi için tesis edildiği düşünülmektedir. Cârullâh'ın kendi eserleriyle birlikte topladığı, tamamına yakını yazma olan kitapların sayısı 2200 olup; bu kitaplar yukarıda adı geçen kütüphanede muhafaza edilmiş daha sonraları önce Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne sonrasında Millet Kütüphanesi'ne, 1963'te ise Süleymaniye Kütüphanesi'ne ismiyle müsemma Cârullâh Efendi Bölümü'ne nakledilmiştir. (Bkz. Özcan, “Cârullâh”, s. 38.) Cârullâh Efendi'nin kütüphanesindeki kitaplar ve bu kitapların içeriğiyle ilgili ilave bilgilerle Cârullâh Efendi'nin kendisine dair bilgiler, komisyon tarafından makaleler şeklinde ele alınıp daha sonra bu makaleler bir araya getirilmek sûretiyle kitaplaştırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullâh Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*, (ed. Barış Akçıl), Ankara: Nobel, 2015.

⁵⁵⁴ (Özcan, “Cârullâh”, s. 38.) Ancak kabrinin yıkılıp yola dahil edilmesi nedeniyle naaşı yaptırmış olduğu külliyyeden alınıp Fatih Müftülüğü arkasında bulunan Sâdi Çelebi Dârülkurrâsı'nın bahçesine nakledilmiştir. (İlhan Apak, “Cârullâh Veliyyüddîn Efendi”, *Evlîyalar Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Gazetesi, 1992, IV, s. 205.)

⁵⁵⁵ (Bkz. Muhammed İsa Yüksek, *İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Arapça ve Osmanlıca Kıraat Yazmaları*, [yüksek lisans, 2009], İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Ens., s. 28, 31.) Müellif, bu eserini iki isteğini de dikkate alarak ve Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzil ve esrâru't-tevil*'ini gözetmek sûretiyle meydana getirmiştir. Kendisine tevdi edilen kadılık görevi sebebiyle müellif eserini yarıda bırakmak durumunda kalmıştır. Eserle ilgili bkz. Veliyyüddîn b. Mustafa Cârullâh, *el-Furkân fî kırâ'âti'l-Kur'ân*, Süleymaniye Ktp., Cârullâh Blm., nr. 16, 17.

⁵⁵⁶ Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 40.

⁵⁵⁷ Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 39.

şerhine hâşiyesidir.⁵⁵⁸ el-Eskâtî'nin *Ecvibe* adlı eseri kıraat ilminin önemi, Mustafa b. Vezir Muhammed Ebû Nâil el-Mukrî'nin (ö. ?) *Ecvibe* isimli eserini yazmasını kendisinden rica etmesi ile Vezir'in ricası doğrultusunda Kur'ân ayetlerinden bir kısmını açıklayan bir eser kaleme alması gibi hususları içerir.⁵⁵⁹

9. Hâşim b. Muhammed el-Mağribî (ö. 1179/1765)

Haşim el-Mağribî, Mağrib'de doğmuş olmasına nisbetle el-Mağribî, İzmir'de talebelik ve hocalık vasfıyla bir müddet bulunmuş olması hasebiyle el-İzmîrî, Şam'da ikametini nedeniyle de eş-Şâmî nisbesiyle anılmıştır.⁵⁶⁰ Küçük yaşta Hâfiz olan el-Mağribî, kıraat ilmi ve Mâlikî mezhebine dair eğitimiyle tahsil hayatına devam etmiştir. Eğitim için 1144/1732 yılında Şam, 1147/1735 senesinde de İstanbul'da bulunmuştur.⁵⁶¹

Hocaları Şam'da kıraat ve hadis dersleriyle bilinen ve kendisinden icâzet aldığı Mustafa b. Ahmed el-Halîcî (ö. ?)⁵⁶² ile Mustafa el-İzmîrî'dir.⁵⁶³ Talebeleri ise Seyyid Ahmed Yemişçizâde diye de bilinen Ahmed b. Ömer b. Eyyüb el-İzmîrî (ö. 1180/1766) ile Mustafa Hasan b. Kerim'dir (ö. ?).⁵⁶⁴

⁵⁵⁸ Eserin ismi, *ed-Dekâ'iku'l-muhkeme fi şerhi'l-Mukaddime*'dir. İbnü'l-Cezerî'nin meşhur mukaddimesine şerhtir. Ali el-Kârî'nin *el-Minehu'l-fikriyye* adlı eserinin kenarında basılmıştır. Bilgi için bkz. Ahmet Özel-Cengiz Kallek, "Zekerıyyâ el-Ensârî", *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, s. 214. Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin hocası eş-Şebrâmellisî'nin bu eser üzerine *Hâşıye 'alâ şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezerıyye* isimli hâşiyesi vardır. Eserle ilgili bkz. Abdullah Karaman, "Şebrâmellisî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, s. 395.

⁵⁵⁹ Risâle soru-cevap şeklinde hazırlanmış olup kırk iki soru ve bu sorulara verilen cevaplardan müteşekkildir. Her bir soru öncesinde konunun önemine dikkat çekmek için olsa gerek "mesele" adı altında başlıklar konulmuş, eserde eş-Şâtıbiyye'nin içeriğinden nelerin okunup nelerin okunmayacağı anlatılmıştır. Eserle ilgili geniş bilgi için bkz. Ahmed b. Ömer el-Eskâtî, *Ecvibetü'l-mesâili'l-müşkilât fi 'ilmi'l-kirâ'ât*, (thk. Emin Muhammed Ahmed eş-Şinkiti), Riyad: Dâr-u Kunûz-ü İşbiliyâ, 2008.

⁵⁶⁰ Birmâvî, *el-İmtâ'*, IV, s. 675.

⁵⁶¹ İbrâhim b. Said b. Hamed Devserî, *el-İmâm ve'l-Mütevelli ve cühûdühü fi 'ilmi'l-kirâa*, Riyad: Mektebü'r-Rüşd, 1999, s. 145.

⁵⁶² Hâşim b. Muhammed el-Mağribî, *Temrînü't-talebeti'l-berarati'l hayriyyeti fi vücûhi kirâati'l-eimmeti'l-aşere*, Süleymaniye Ktp., Erzincan Blm., nr. 72, vr. 46a.

⁵⁶³ el-İzmîrî'ye dair bilgi daha önce verilmiştir.

⁵⁶⁴ Murad Sadıkov, *Hâşim b. Muhammed el-Mağribî'nin, "Hısnü'l-kârî fi ihtilâfi'l-mekârî" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, (yüksek lisans, 2012), Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Ens.,s. 17.

el-Mağribî'nin eserleri kıraat ilmiyle alakalı olup bu eserler *Tahrîu't Tayyibeti'n-Neşrfi'l-kırââti'l-'aşere*,⁵⁶⁵ *Temrînü't-talebeti'l-bererati'l-hiyera fî vücûhi'l-kırâ'âti'l-eimmeti'l-'aşere*,⁵⁶⁶ *Kitâb fî resmi hattı'l-Mushafı'l-Osmânî*,⁵⁶⁷ *Kitâb fî vücûhi'l-kırââti'l-'aşere*,⁵⁶⁸ *Senâhü't-tâlib li eşrafi'l-metâlib*,⁵⁶⁹ *Kitâbü'ş-şevâz*⁵⁷⁰ ve *Hısnü'l-kârî'dir*.⁵⁷¹

10. Ahmed b. Ömer b. Eyyûb el-İzmîrî (ö. 1180/1766)

Ahmed b. Ömer b. Eyyûb el-İzmîrî er-Rûmî'nin hayatına dair çok fazla malumat olmamakla beraber kaynaklarda Tekelioğlu Ömer Efendi'nin oğlu olup babasıyla birlikte İzmir'e yerleşmesi,⁵⁷² Hanefî mezhebine mensup oluşu ve vaizliğine dair bilgiler vardır.⁵⁷³ el-İzmîrî 1180/1766 yılında vefat etmiştir.

Ahmed el-İzmîrî eserlerinde, sarf, nahiv, belâgat gibi Arap dili edebiyatıyla ilgili bilgilerin yanı sıra fıkıh, kelam, tefsir vs. İslâmî ilimlere yer vererek çok yönlü bir âlim

⁵⁶⁵ İbnü'l-Cezeri'nin *Tayyibetü'n-Neşr* adlı manzum eserine hâşiyedir.

⁵⁶⁶ Eserde müellifin ders ve icâzet aldığı hocaları, bunların eserleri, mütevâtir ve meşhur kıraat imamları ile isnadlarından bahsedilir. Eserle ilgili bkz. Hâşim b. Muhammed el-Mağribî, *Temrînü't-talebeti'l-bererati hayriyyeti fî vücûhi kırâ'âti'l-eimmeti'l-'aşere*, Manisa İ. H. Ktp., nr. 45 Hk 7696; Eser Süleymaniye Ktp. Erzincan Blm., nr. 72/2, vr. 46-126'da ise *el-Beraratü'l-hayriyye fî vücûhi kırâ'âti'l-eimmeti'l-'aşere* şeklinde kayıtlıdır.

⁵⁶⁷ Eserde Hz. Osman mushafı ve Kur'ân diye yazılan kitapların Kur'ân olarak addedilmesi için gerekli şartlar, bazı kelimelerin yazılma halleri ile ilgili hususların anlatılır. Zikri geçen konularla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Hâşim b. Muhammed el-Mağribî, *Kitâb fî resmi hattı'l-Osmânî*, Süleymaniye Ktp., Reşit Efendi Blm., nr. 10, vr. 173-225.

⁵⁶⁸ Eserde istiâze-besmele ve sûrelerdeki bazı ayetlerin imamlara göre vücûhâtı ele alınmıştır. Eserle ilgili bkz. Hâşim b. Muhammed el-Mağribî, *Kitâb fî vücûhi'l-kırâ'âti'l-'aşere*, Süleymaniye Ktp., Reşit Efendi Blm., nr. 10, vr. 87-160a.

⁵⁶⁹ Kur'ân ilimlerinin diğer ilimlerden üstün oluşunun hadisler ve rivayetler yoluyla anlatımının ve Kur'ân öğrenmek isteyen kimselerin dikkat etmesi gereken hususlar eserin içeriğini oluşturmuştur. Eserle ilgili bkz. Hâşim b. Muhammed el-Mağribî, *Senâhü't-tâlib li eşrafi'l-metâlib*, Kayseri Ktp., Reşit Efendi Blm., nr. 026189.

⁵⁷⁰ Eser Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın şaz kıraatlarla ilgili *İfâdetü'l-Mukni'a* adlı eseri üzerine şerhtir. Eserde şâz kıraat (dört kıraat) imamları, râvileri ve bazı kelimelerdeki farklılıklar anlatılmıştır. Eserle ilgili bilgi için bkz. Hâşim b. Muhammed el-Mağribî, *Kitâbü'ş-şevâz*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Ktp., Üsküdarlı Blm., nr. 34, vr. 219b-250b.

⁵⁷¹ Eserle ilgili bilgi için bkz. Hâşim b. Muhammed el-Mağribî, *Hısnü'l-kârî fî ihtilâfi'l-mekâri*, Süleymaniye Ktp., Erzincan Blm., nr. 8/8, vr. 105-123; Reşid Efendi Blm., nr. 10/02, vr. 73-86. Mustafa el-İzmîrî, Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Ahmed el-Halîcî gibi kıraatla ilgilenen âlimlerden iktibaslarla bulunup onları kaynak olarak göstermesi, o dönemin konuyu ele alış şeklinin anlaşılmasına vesile olması açısından önemlidir. (Sadıkov, "*Hısnü'l-kârî fî ihtilâfi'l-mekâri*", s. 23.)

⁵⁷² Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 248.

⁵⁷³ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, s. 177.

olduğunu göstermiştir.⁵⁷⁴ el-İzmîrî'nin kıraatla ilgili eserinin adı ise *Hidayetü'l-kurrâ*'dır. Süleymaniye Kütüphanesi İbrâhim Efendi bölümünde yirmi sekiz numarada bulunan eser manzum şekilde yazılmış olup her bir sayfası yirmi üç satır halindedir.⁵⁷⁵

11. Yusuf b. Sıyâm ed-Demenhûrî (ö. 1192/ 1778)

Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdülmün'im b. Yusuf b. Sıyam ed-Demenhûrî el-Mezâhibî, Mısır'ın Demenhûr şehrinde doğmuş, küçük yaşta ebeveynini kaybetmesi sonrasında Kahire'ye gidip Ezher'in eğitimine dâhil olmuştur. Dört mezhebin âlimlerinden dersler alan ed-Demenhûrî, dört mezhepte fetva verebilecek düzeye erişmiştir. Yukarıda geçtiği üzere el-Mezâhibî şeklinde anılması bu sebeptendir. ed-Demnhûrî 1192/ 1778 yılında vefat etmiştir.⁵⁷⁶

Hocaları arasında el-Üchûrî, eş-Şinvânî (ö. 1019/1611), Abdülcevâd el-Meydânî, Abdülazîz el-Hanefî, el-Beşîşî (ö. 1096/1685), Ahmed el-Makdisî gibi zatlar vardır.⁵⁷⁷

Birçok ilim dalıyla meşgul olan,⁵⁷⁸ aklî ve naklî ilimlere dair eserlere sahip⁵⁷⁹ Yusuf b. Sıyam'ın kıraate dair eserinin ismi ise *Hulâsâtü'l-keâm 'alâ vakf-i Hamza ve Hişâm*'dır.⁵⁸⁰

el-Mansûrî'nin çağdaşlarından burada zikredilenler yazdıkları eserler ve yetiştirdikleri talebeler açısından kıraat ilmi açısından çağdaşlarının en önemlileridir. Bunların içinde Osmanlı kıraat sahasında en çok üzerinde durulması gereken kişiler ise *İthâf* isimli eseriyle Ahmed el-Bennâ, dad harfî hsusunda başlatmış olduğu tartışmalarla

⁵⁷⁴ Ahmet Özberk, *Ömer el-İzmîrî ve Câmîu'l-Kifâye ve Zâhiru's-Şifâye Adlı Eserinin Tahkîki*, (yüksek lisans, 2012), Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Ens., s. 32.

⁵⁷⁵ Eserde Kur'an'ın ve Kur'an'la işgal edenlerin değerini ve Kur'an ilimlerinin diğerlerinden kıymetçe üstünlüğünü hadislerle açıklamak sûretiyle anlatan el-İzmîrî, vücuh ilminin önemine de değinmiştir. Ahmed el-İzmîrî'nin eseri yazma sebebi ise eş-Şâtibiyye tariki üzere Ezrak'ın (ö. 240/854) vecihlerinden bir kısmını göstermektir. Müellif vecihleri gösterirken Fatıha sûresinden başlamış sırasıyla sûrelerden bir kısım ayet örnekleriyle risâlesine devam etmiştir. Eserle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Ahmed b. Ömer b. Eyyûb el-İzmîrî, *Hidayetü'l-kurrâ*, Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 28/10, vr. 57b-65a.

⁵⁷⁶ Ziriklî, *el-A'lâm*, I, s. 164.

⁵⁷⁷ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, I, s. 117.

⁵⁷⁸ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, s. 303.

⁵⁷⁹ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, I, s. 117; Ârif Aytekin, "Demenhûrî", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 149-150.

⁵⁸⁰ ed-Demenhûrî, eserinin başında, besmele ve hamdele sonrasında, kıraatla ilgilenen bir kesimin, Tayyibe tarikiyle Hamza ve Hişâm'ın vakıfları ile ilgili telifte bulunması için kendisinden istekte bulunduğunu ve bu istek üzerine eseri kaleme aldığını söyler. Eserle ilgili geniş bilgi için bkz. Yusuf b. Sıyâm ed-Demenhûrî, *Hulâsâtü'l-keâm 'alâ vakf-i Hamza ve Hişâm*, Nuruosmaniye, nr. 64/1, vr. 1-19.

Saçaklızâde, tahrîrâta yönelik eserleriyle Hâşim el-Mağribî'dir. Ayrıca bir kısım Mısır tarihi kurrâlarının icâzet silsilesinde el-Mansûrî'nin yerine ismi geçen el-Eskâtî'dir.

F. VAZİFELERİ ve GÖREV YAPTIĞI EĞİTİM KURUMLARI

1.Yapmış Olduğu Vazifeler

Ali b. Süleyman el-Mansûrî, 1677 tarihinde İstanbul'a gelmiş ve Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın maiyetinde bulunmuştur. 1679-80 yıllarında Fâzıl Ahmed Paşa tarafından Belgrad'da yaptırılmış Belgrad Medresesi'nde şeyhülkurrâ olarak görevde bulunan Ali b. Süleyman, 1686-87 senelerinde İstanbul'a dönmüş; 1688'de ise Köprülü Mustafa Paşa'nın sadrazamlığa atanmasıyla sadrazam imamı⁵⁸¹ olarak görev yapmıştır. 1689 yılında ise Köprülü Mehmed Paşa Kütüphanesi'ne hâfız-ı kütüb,⁵⁸² dersiâm⁵⁸³ ve muhaddis⁵⁸⁴ olarak vazifelendirilmiştir. Daha sonra II. Süleyman'ın annesi Saliha

⁵⁸¹ Osmanlı Devleti'nin sultan, sadrazam, şeyhülislâm ve dârü's-saâde ağası gibi üst düzey devlet adamlarının vakit namazlarında kendilerine tabi olmak için istihdam ettikleri imamlardır. Mevkice en üstte olanları sultan imamlarıdır. Bu göreve tayin edileceklerin Kur'ân-ı güzel okuma ile kitap yazacak derecede kıraat ve müzik alanlarına hakim olma vasıflarına sahip olmaları gerekir. Geni bilgi için bkz. Murat Akgündüz, "Osmanlı Padişahları Özel İmamları: İmâm-ı Sultâniler", *İstem*, VII (2006): s. 65.

⁵⁸² Kütüphane vakfiyelerinde "emîn-i kütüb, hâzin, hâzin-i kütüb" şeklinde isimlendirildiği de olmuştur. Sahip olmaları gereken vasıflar, vazifeleri, görevlendirilme ve görevden alınma şekilleri vakfiyelerce bizzat belirlenmiştir. el-Mansûrî'nin yaşadığı dönemde tesis edilen Çorlulu Ali Paşa Medresesi'nin vakfiyesinde (1120/1708) hâfız-ı kütüb için basiret ehli olması, her türlü ilme dair eserlere vakıf olması ve kitap isimleriyle ilgili literatür bilgisine sahip olması vasıfları aranmıştır. Hâfız-ı kütübün görevi ise kitapların korunmasını sağlamak, bakımıyla ve ödünç verilmesi işiyle ilgilenmektir. Ayrıca bu kimselerden kütüphaneleri vaktinde açıp kapamaları ile okuyucuya güler yüzle hizmet etmeleri beklenmiştir. (Bkz. İsmail Erünsal, "Hâfız-ı Kütüb", *DİA*, İstanbul 1997, XV, s. 94; Mine Bilgili, *Osmanlı Hâfız-ı Kütüpleri*, [yüksek lisans, 2016], İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Ens., s. 23-32; Tüba Çavdar, "Vakıf Kütüphaneleri", *Vakıflar Dergisi Özel Sayısı*, 2006, s. 55.)

⁵⁸³ Medreselerde öğrenciler camilerde ise halk için ders verme salahiyetine sahip insanlar için kullanılan bu terim el-Mansûrî'nin döneminde sıkça ve müderrisler için kullanılmıştır. Camilerde verilen "dersiye" hizmeti dersiâmlarca yürütülürken; vakıf kütüphanelerinde de şeyhülkurrâ, meşk hocası, ders halifeleri vazifelerinde görevli kimselerin içinde de dersiâmlara rastlanılmıştır. Dersiâmlık için medrese icazeti sonrasında sınava girmek gerekmektedir. Bu sınavdan başarılı olup da dersiâmlık vasfına sahip olan âlimlerin halk nezdindeki yeri büyük olmuştur. Dersiâmın görevleri ise talebeye ders vermek, halkı bilinçlendirmek için onlara vaaz ve tavsiyelerde bulunmak, iyilikleri emredip kötülüklerden sakındırmak, bunun yanında vâkıfa, sultana ve diğer devlet erkânına dua etmektir. (Bkz. Mehmet İpşirli, "Dersiâm", *DİA*, İstanbul 1994, IX, s. 185; İrfan Başkurt, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Kürsü Şeyhliği", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, XXVII (2012): s. 123.)

⁵⁸⁴ Muhaddis terimi rivayet ettiği hadislerin senedleriyle nakline muvaffak olabilen, bu hadislerin metinlerini de ezber nakledebilen ve isnad zincirinde geçen kimselerin güvenilirliği hususunda bilgi sahibi olan kimseler için kullanılır. Ayrıca muhaddis olacak kimselerde bu işi Allah rızası için yapması, hadis âlimlerinin güzel ahlakıyla ahlaklanması, hocasını dikkatle dinlemesi ve onun hoşnutluğunu gözetmesi, kendine yakışır şekilde mütevazı bir elbise giyinmesi, hadislerin zayıf ve sahih olanlarını öğrenmek için çaba göstermesi ve bunun için müzakereleri ihmal etmemesi ve hadislerin yaygınlaşması için gayret etmesi gibi birtakım şartlar aranır. Bu vasıflara sahip muhaddisler gittikleri bölgelerde itibar görmüşler ve

Sultan'ın ruhu için Sultan Süleyman Türbesi'nde açtığı dârülkurrâda şeyhülkurrâlık⁵⁸⁵ görevini üstlenen el-Mansûrî, 1715-16 senelerinde Sultan Ahmed Dârülkurrâsı'nda şeyhülkurrâ olarak vazife almıştır.⁵⁸⁶ Ayrıca el-Mansûrî'nin *Şerh-u Ferâidü'l-vefiyye* adlı eserinin baş kısmında reîsülkurrâlık⁵⁸⁷ vasfına haiz olduğu da belirtilir.⁵⁸⁸

Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin yapmış olduğu vazifeler ve bu vazifelerin görev tanımları ile adı geçen vazifelerdeki görevlilerin sahip olması gereken vasıflardan yola çıkarak el-Mansûrî'nin bulunduğu yerde kıraat ilmi taliminde ön planda olması ve otorite kabul edilmesi, kırâ'ât-i aşereye vakıf olup kırâ'ât-i seb'ayı okutabilmesi, mehâric-i hurûf ve tecvid ilminde mahir olması, tarikler ve râviler ile kıraat ilmi teorisine hakimiyeti, kıraate dair ilmi çalışmaları terketmemesi, reîsülkurrâ kabul edilmesi hasebiyle karilerin kıraat ilminde müracaat kaynağı ve denetleme mekânizmasının en yetkili kişisi kabul edilmesi gibi vasıflara sahip olduğu düşünülebilir. Bununla beraber camilerde halka yönelik ders verme salahiyetine sahip

halkın teveccühüne mazhar olmuşlardır. (Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Muhaddis", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, s. 392-394.)

⁵⁸⁵ Şeyhülkurrâlık terimi kıraat ilmindeki ihtisası ve bu ilme hizmetiyle bulunduğu yörelerde ön plana çıkmış kimseler için kullanılır. Bir şehirde birden fazla kimse için bu terim kullanılabilir. Şeyhülkurrâlık yerel bir makamdır. Dolayısıyla sorumluluk alanı da kısıtlıdır. Yani sorumluluk alanı yer yer medrese, dârülkurrâ gibi mekândan ibaret iken bazen de bir belde veya şehirden ibarettir. Şeyhülkurrâların atamalarında ise liyakat, ehliyet ve kıdem durumları göz önünde bulundurulmuştur. Şeyhülkurrâların sahip olmaları gereken vasıflar ise Ku'rân'ı güzel okuyabilme, kırâ'ât-i seb'ayı okutabilme, mehâric-i hurûfta uzman ve tecvid ilminde otorite olma vasıfları ile tarikler ve râviler ile kıraat ilmi teorisine vakıf olabilme vasıflarıdır. Ayrıca şeyhülkurrânın kıraat ilmi çalışmalarını devam ettirmesi ve güvenilir kıraat kitaplarını okutması ile on imamın kıraatine vâkıf olması kendisinden istenen diğer vasıflardandır. Geniş bilgi için bkz. Recep Akakuş, "Reîsülkurrâ", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, s. 545; Alemdar, *Osmanlı'da Dârü'lkurrâ Müessesesi*, s. 140; Mustafa Özel, "Molla Sa'di Çelebi Dârülkurrâsı Vakfiyesi", *İstem*, XIII (2009): s. 153.

⁵⁸⁶ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Tertîbü'l-kırâ'ât*, Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 36, vr. 1b; Şeyhî, *Vekâyi*, III, s. 677-78; Mehmet Süreyya, *Sicilli Osmânî*, I, s. 268; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, s. 73.

⁵⁸⁷ Bu tabir kıraat ilmi sahasında icazet sahibi kimselerin reisi anlamına gelir. Şeyhülkurrâlık vasfına haiz olanlardan en kıdemlileri için bu terim kullanılmıştır. Reîsülkurrâ tabirini ilk olarak Molla Mehmed Emin Efendi'nin babası Abdullah Eyyûbî için kullandığı iddia edilse de Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Bölümü'ndeki 3351 nolu eserde bu terimin daha önceleri Ali b. Süleyman el-Mansûrî için de kullanıldığı gözlemlenmektedir. Reîsülkurrânın şeyhülkurrâdan farkı devletin başkentinde ikamet ediyor olması, ülkedeki tüm kurrâların en kıdemlisi ve reisi olması yönüyle tek olmasıdır. Bunun yanında reîsülkurrâ kıraat ilmindeki birikimi ve otoritesiyle bu ilimdeki denetleme mekânizmasının en yetkili kişisi ve kâriflerin kıraat alanında müracaat edeceği en önemli kaynaktır. Geniş bilgi için bkz. Alemdar, *Osmanlı'da Dârülkurrâ Müessesesi*, s. 140; Fatih Çollak, "Reîsülkurrâ Müessesesi ve Esâmî-i Kurrâ Defteri", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları IV*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002, s. 217.

⁵⁸⁸ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Şerh-u Ferâidü'l-vefiyye bi zikri mâ lem tahvihi'l-Elfiyye*, Süleymaniye Ktp., Laleli Blm., nr. 3351, vr. 1a.

olması, halka ders verip onları irşad görevinde bulunması; isnad zinciriyle birlikte ileri derecede hadis bilgisine hakim olması, yaptığı işleri Allah için yapması ve hadis âlimlerinin sahip olmaları gereken ahlaki hasletleri taşıması, hadislerin daha iyi bir şekilde öğrenilmesi için müzakereleri ihmal etmemesi, hadislerin yaygınlaşması için gayret göstermesi ve bu nedenle gittiği yerlerde halkın teveccühüne mazhar olması vs. vasıflar da dersiâmlık ve muhaddislik görevleri taliplilerinden atanmaları için istenilen vasıflar olup dolayısıyla el-Mansûrî'nin de bu vasıflara sahip olduğu için zikri geçen vazifelere tayin edildiği söylenebilir. Ayrıca el-Mansûrî, hâfız-ı kütüblük görevinde de bulunmuştur. Güvenilir ve basiretli olma ile kitap isimleriyle ilgili literatür bilgisine vukûfiyet gibi nitelikler bu görev için aranan vasıflardandır. Dolayısıyla el-Mansûrî'nin de bahsedilen ilmi ve ahlaki vasıflara haiz olduğu söylenilebilir.

2. Görev Yaptığı Eğitim Kurumları

el-Mansûrî, burada Belgrad Köprülü Ahmed Paşa Dârülkurrâsı,⁵⁸⁹ Köprülü Mehmed Paşa Türbesi,⁵⁹⁰ Sultan Ahmed Dârülkurrâsı⁵⁹¹ ile Sultan Süleyman Han'ın validesi merhume Sâlihâ Sultân Türbesi Dârülkurra'sında⁵⁹² görev yapmıştır.⁵⁹³

⁵⁸⁹ Dârülkurrânın vakfiyesinde şeyhülkurrâ tayin edilecek kimseler için kıraat ilmine vakıf, kıraat icâzetine sahip, talim-tecvid ve kıraat dersleri verebilecek şekilde aranan nitelikler aynı zamanda Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin haiz olduğu vasıflardır. Zira el-Mansûrî, Belgrad Dârülkurrâsı'nda vazife alan şeyhülkurrâlardır. Dârülkurrânın vakfiyesinde dârülkurrânın on dört hücrenin her birinde bir talebenin kalması ve bu talebelere ücret tahsisi dikkat çeken bir diğer husustur. Bunun yanında dârülkurrânın her türlü hizmetinin sağlanması için ferrâş, mûkîd-i kandil gibi görevlilerin tayin edilip ücretlerinin de vakfiyede kayıt altına alınması; el-Mansûrî'nin de görev yaptığı Kur'ân ve kıraat eğitimi verilen dârülkurrâ eğitim kurumunun o zamanki yöneticiler nezdindeki yerini gösterir. (Bkz. Murat Sayın, *Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Vakıfları*, (yüksek lisans, 2011), Gaziantep Üniv. Sosyal Bilimler Ens., s. 148-149.)

⁵⁹⁰ Köprülü Kütüphanesi Vakfiyesi'nde kütüphanede görev yapacak üç hâfız-ı kütüb tayin edildiği bildirilmektedir. Vakfiyede tayin edilen hâfız-ı kütüblerden haftada üç gün güneşin doğuşundan batımına kadar kütüphaneyi açıp görev yerinde bulunmaları, kütüphane dışına kitap vermemeleri ancak zaruri hallerde kitap verilecek olursa kitap verme işinin rehin veya kefil karşılığında üç ay veya altı ay için vermesi ve verilen kitapların geri alınması sonrasında yerine koyması istenmektedir. Kütüphanede hâfız-ı kütüblük haricindeki diğer istihdam alanları kapıcı ve hizmetli konumundaki bevâblık ve kitapların ciltleriyle ilgilenen mücellitliklerdir. Kütüphanede istihdam edilen bu kimseler için devrin piyasa durumuna göre oldukça tatmin edici ücret tahakkuk ettirilmiştir. Kütüphanede kıraat ilmine dair eserler de mevcuttur. Kıraat ilimleriyle ilgili kitapların içerisinde yedi, on ve on dört kıraat, vakf ve ibtida, Hamza ve Hişâm'ın hemzeyle ilgili görüşleri, *Tayyibe* şerhi gibi kıraat ilminin değişik yönlerine dair eserler vardır. Bu husus Fâzıl Ahmed Paşa'nın ve Köprülü Ailesi'nin kıraat ilmine olan ilgisini gösterir. Bilgi için bkz. İsmail E. Erünsal, "Köprülü Kütüphanesi", *DİA*, Ankara 2002, s. 258; Sayın, *Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Vakıfları*, s. 63, 97.

⁵⁹¹ İstanbul'da XVII. yüzyıl başlarında inşa edilen külliyeinin müştamilâtındandır. Sultan Ahmed Camii Külliyesi bünyesinde dârülkurrâ mevcut olmasına rağmen ayrıca camii içinde de şeyhülkurrâ görevlendirilmesi o devirde kıraat ilmi, hocaları ve yaptıkları işe verilen ehemmiyet hakkında önemli bir

Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin görev yaptığı kütüphane ve dârülkurrâlar gibi kurumların padişahlar veya sadrazamlar tarafından yaptırılıp yine onlar tarafından vakfiyeler hazırlanması suretiyle bu yapılarda eğitimde sürekliliğinin sağlanmaya çalışılması yani bu kurumlara padişahlar ve sadrazamlar tarafından hamiliğe devam edilmesi el-Mansûrî'nin ve burada görev yapanların ilmî konumu için önemli bir belirtidir. Zira bir eğitim kurumu tesis edip himayede bulunan herkes gibi padişahlar ve sadrazamlarda kurumlarında alanında en iyi kimseleri himaye etmek istemiştir.

G. ESERLERİ

el-Mansûrî'nin kıraat ilmiyle ilgili eserleri şunlardır: *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tarîki Tayyibeti'n-Neşr*,⁵⁹⁴ *Hallü mücmeli't-tayyibât*,⁵⁹⁵ *Reddü'l-ilhâd fi'n-nutki bi'd-dâd*,⁵⁹⁶ *Risâletü'r-reddiyye fi Risâlei İbn Ğanem*,⁵⁹⁷ *Risâle fi mes'eleli âlâne*,⁵⁹⁸ *Risâle fi beyâni evcûhi't-tekbîr fi'l-hatm*,⁵⁹⁹ *Risâle fi's-suâl ve'l-ecvibe*.⁶⁰⁰ el-Mansûrî,

göstergedir. Şaban Efendi, Yûsufefendizâde Abdullah Hilmî, Bahşîzâde Abdülkadir Efendi, Yusuf b. Abdurrahman da Ali b. Süleyman el-Mansûrî haricinde Sultan Ahmed Dârülkurrâsı'nda şeyhülkurrâlık vasfıyla görev yapan kıraat âlimlerindedir. Bilgi için bkz. Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi", *DİA*, İstanbul 2009, s. 501; Zerrin Köşklü, "Vakfiyelere Göre 17. ve 18. Yüzyıllarda Bir Eğitim Kurumu Olarak Osmanlı Dârülkurrâları", *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Ens. Dergisi*, XIV (2000): s. 273; Mustafa b. Hasen, *Mürşidü't-talebe*, Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Blm., nr. 29, vr. 66a-b; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi v. dğr., *Hadîkatü'l-Cevâmî*, İstanbul: İşaret Yay., 2001, s. 352; Fındıklılı, İsmet Efendi, *Tekmile*, s. 251-252; Yûsufefendizâde, *Ecvibe*, vr. 38b.

- ⁵⁹² Dârülkurrâ bir kısım araştırmacılar tarafından hatalı bir şekilde dârülhadis veya türbedar odası olarak tanıtılmıştır. Mimar Sinan'ın dârülkurrâları arasında önemli bir konumu vardır. Hâfız Mahmûd Efendi, el-Mansûrî haricinde Süleymaniye Dârülkurrâsı'nda görev yapan şeyhülkurrâlardandır. Bilgi için bkz. M. Baha Tanman, "Dârülkurrâ", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, s. 547. Serpil Çelik, *Mevcut Belgeler Işığında Süleymaniye Külliyesinin Yapım Süreci*, (doktora, 2001), İstanbul Teknik Üniv. Fen Bilimleri Ens., s. 28; Atâî, *Hadâiku'l-hakâik*, II, s. 460-61; Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmânî*, III, s. 912.
- ⁵⁹³ Ayaz, "Kevserî'nin İcâzetnâmesi", s. 91.
- ⁵⁹⁴ Ali b. Süleyman el Mansûrî, *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tarîki Tayyibeti'n-Neşr*, Süleymâniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 43, vr. 1b-109a.
- ⁵⁹⁵ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, Süleymâniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 53, vr. 5a-111b.
- ⁵⁹⁶ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Reddü'l-ilhâd fi'n-nutki bi'd-dâd*, Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Blm., nr. 626, vr. 1b-9a.
- ⁵⁹⁷ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Risâletü'r-reddiyye fi Risâlet-i İbn Ğanem*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbî Blm., nr. 24, vr. 9a-13b.
- ⁵⁹⁸ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Risâle fi mes'eleli âl'âne*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbî Blm., nr. 2093, vr. 103a-112a.
- ⁵⁹⁹ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Risâle fi beyâni evcûhi't-tekbîr fi'l-hatm*, Süleymâniye Ktp., Fatih Blm., nr. 68, vr. 1b-9b.
- ⁶⁰⁰ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Risâle fi's-suâl ve'l-ecvibe*, Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 28, vr. 1b-4a.

kıraat ilmi haricinde ise Arap diline dair *Ferâidü'l-vefiyye bi-zikri mâ lem tahvihi'l-Elfiyye*,⁶⁰¹ *Şerhu Ferâidü'l-vefiyye bi-zikri mâ lem tahvihi'l-Elfiyye*,⁶⁰² *Urcûzetü'n-nasriyye*⁶⁰³ ile siyerle ilgili *Risâle fî ahvâli'n-Nebî ve'l-'aşereti'l-mübeşşere* adlı eserleri kaleme almıştır.⁶⁰⁴ Bu başlıkta el-Mansûrî'nin eserleri ile varsa Osmanlı ilim dünyasındaki etkileri ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır:

1. Kıraat İlmine Dair Eserleri

a. Tahrîrâta Dair Eserleri

Tahrîr, düzene koyma, değerlendirme, inceleme ve sağlamlaştırma anlamlarına gelir.⁶⁰⁵ İstılahta ise, imamların râvilerinden sonra gelen ve kıraat terminolojisinde “tarik” diye isimlendirilen isnad halkalarının, kıraat ilminin temel kaynaklarına gitmek sûretiyle, sıhhat ve tevsîkinin incelenmesi,⁶⁰⁶ kıraatlerin bozukluk, birleştirme ve telfik gibi herhangi bir hatadan korunması ile caiz ve memnû‘ kıraatlerin beyan edilmesidir.⁶⁰⁷ Tahrîrâta dair incelemeler neticesinde *en-Neşr* ve *et-Tayyibe*'deki kıraat vecihleri ve bu vecihler üzerine bina edilen kıraatlarla ilgili hükümler incelemeye tabi tutulmak sûretiyle belli vecihler devre dışı bırakılır, mutlak ifadelerle zikri geçen bazı vecihlerde ise takyide gidilir.⁶⁰⁸

Kıraat açısından İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinin kendisinden sonraki dönemde iki önemli işlevi olmuştur. Bunlardan birincisi, kıraatlerin kendisiyle ilgili konuları ele alan *en-Neşr*, *Tayyibetü'n-Neşr*, *Tahbîru't-Teysîr*, *ed-Dürre* kıraatlerin tarihi süreci ve tevâtürü meselelerini ihtivâ eden *Müncidü'l-mukriîn* ve kıraat âlimlerinin biyografilerini

⁶⁰¹ Ali b. Süleyman el-Mansûri, *Ferâidü'l-vefiyye bi zikri mâ lem tahvihi'l-Elfiyye*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Blm., nr. 2335, vr. 1-133.

⁶⁰² Ali b. Süleyman el-Mansûri, *Şerh-u Ferâidi'l-vefiyye bi zikri mâ lem tahvihi'l-Elfiyye*, Süleymaniye Ktp., Laleli Blm., nr. 3351, vr. 1-273.

⁶⁰³ Ali b. Süleyman el-Mansûri, *Urcûzetü'n-Nasriyye*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Ağa Blm., nr. 329, vr. 15b-28b.

⁶⁰⁴ Bağdathî, *Hediyetü'l-ârifin*, I, s. 765; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, s. 292; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, s. 448. Bu eserin herhangi bir kütüphanedeki nüshasına veya basımına dair bilgiye ulaşılammıştır.

⁶⁰⁵ Ebû Tâhir Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîd*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005, I, s. 375.

⁶⁰⁶ Mustafa Atilla Akdemir, “Harput Ulemasından Hamid b. Abdülfettâh el-Pâluvî ve Zübdetü'l-İrfân Adlı Eseri”, *Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, 2015, I, s. 438.

⁶⁰⁷ Emin Şinkîti, *Ecvibetü'l-mesâili'l-müşkilât fi 'ilmi'l-kirâ'ât*, Medine: y.y., t.y., s. 14

⁶⁰⁸ Maşalî, *Meseleleriyle Kıraat İlmi*, s. 92.

içeren *Ğāyetü'n-nihāye* eserlerinde olduğu gibi teliflerinin kıraat ilmi açısından önemli bir yerinin olmasıdır. İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinin ikinci önemli işlevi ise İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinin incelemelerinden oluşan tahrîrât edebiyatıdır. İbnü'l-Cezerî sonrasında eserlerinin incelenmesinden oluşan tahrîrâta dair çok sayıda eser yazılmış, bu çerçevede değişik ekoller vücuda gelmiştir.⁶⁰⁹

Tahrîrâtla ilgili eserlerin yazılmasının en önemli sebeplerinden biri tahrîrâtın kıraat ilmine dair çalışma alanlarının en zorlarından biri olması ve kıraatla ilgilenen kimselerin kıraatin tahrîrâta yönelik bazı meselelerinde zihinlerini uzun bir süre meşgul edip bu meşgale sonrasında çaresiz kalmalarıdır. Bir diğer sebep de *eş-Şatıbiyye*, *ed-Dürre ve et-Tayyibe*'de bulunan tariklerin, tahrîrât ilmi sayesinde incelenbilmesidir.⁶¹⁰

Kıraat âlimlerini tahrîrâtla ilgilenmeye sevk eden ana düşünce İbnü'l-Cezerî'nin yaklaşık bin tane kaynaktan yola çıkarak yazmış olduğu *Tayyibe* isimli eserinin tahrîrât adlı işleme tabi tutulmadan okunmasının kıraat ilminde telif ve terkip denilen problemlere yol açacağı endişesidir.⁶¹¹ Bu manada tahrîrâtla ilgili yapılan çalışmalar, kıraat tariklerini kaynağına yani sahibine dayandırmak sûretiyle kıraat vecihleriyle ilgili ihtilafların birbirlerine karışmasını önlemek içindir. Tahrîrâta dair incelemeler sayesinde kıraat vecihlerinin kendisinden rivayet edilen şahısdan (tarikten) başkasına nisbet edilmesinin önüne geçilmiş olur.⁶¹²

Tahrîrâta dair araştırma ve incelemeler büyük önem arzeder. Zira tahrîrât sayesinde Kur'ân'ın korunmasına vesile olunur. Kur'ân'ın okunuş vecihlerinin sahih olanları bu incelemeler sonucunda ortaya konulup sakîminden ayırt edilir. Dolayısıyla kıraat-i aşere okuyan kimseler bu ilme ihtiyaç duyar. Şu halde kurrâ, telif ve terkibe düşmemek için bu kitapları inceleyip ona göre mesleğini icra etmelidir. Tahrîrât çalışmalarının bir başka önemli yönü tahrîrâtın, *eş-Şatıbiyye*, *ed-Dürre ve et-Tayyibe*

⁶⁰⁹ Maşalı, *Meseleleriyle Kıraat İlmi*, s. 91-92.

⁶¹⁰ Şınkîî, *Ecvibetü'l-mesâil*, s. 14.

⁶¹¹ Akdemir, "el-Palûvî ve Zübdetü'l-İrfân", s. 439.

⁶¹² Maşalı, *Meseleleriyle Kıraat İlmi*, s. 92.

adlı eserlerdeki mücmel metinlerin açıklanmasına yardımcı olmasıdır. Bu yönüyle tahrîrât, “mustalahü’l-hadîs” ilmi mesabesindedir.⁶¹³

Bu ilmi en fazla önemseyen ve başlatan İbnü’l-Cezerî’dir. İbnü’l-Cezerî, kendisine ulaşan vecihleri direkt olarak almayı da bu vecihleri ve kaynaklarını incelemeye tabi tutmak sûretiyle kitaplarına almış, *Neşr* adlı eserinde bu işin ehemmiyetini ve bu manadaki çalışmalarının faydasını, tariklerin birbirine karışmasını önlemek şeklinde açıklamıştır. Bu ilim kendisinden sonra da kıraat âlimlerinin çalışmalarından nasibini almıştır. Bu ilme dair büyük bir külliyyat oluşmuş, Muhammed el-Mütevellî (ö. 1313/1895) ve birçok âlim tahrîrâtın gerekliliğine hükmetmiş, bu zaman zarfında bu ilme karşı çıkan olmamıştır.⁶¹⁴

İbnü’l-Cezerî sonrasında tahrîrât ilminde ekolleşmeler vücuda gelmiştir. Bunlardan birincisi Köprülüzâde Fâzıl Mustafâ Paşa’nın daveti üzerine Mısır’dan önce Belgrad’a sonrasında İstanbul’a gelen ve Mısır tariki’nin Osmanlı’da yerleşmesi ve kökleşmesini sağlayan Ali b. Süleyman el-Mansûrî’ye nisbet edilen ve Medresetü’l-Mansûrî olarak bilinen ekoldür. Tahrîrâtla ilgili bu ekolün en belirgin özelliği bu ilimde İbnü’l-Cezerî’nin bahsettiği tarikler, vecihler ve onun kaynaklarıyla yetinilmesidir. Bu nedenle tahrîrât bağlamında ruhsat ehli olarak görülmüşlerdir.⁶¹⁵ Ali b. Süleyman el-Mansûrî’nin birazdan tanıtılacak olan *Tahrîru’t-turuk ve’r-rivâyât fi’l-kırâ’ât ve Hallü mücmelâti’t-Tayyibe* adlı eserleri bu ekolde yapılmış tahrîrât örneklerindedir.

Tahrîrâtla ilgili ikinci ekol ise en önemli temsilcisinin Mustafa el-İzmîrî’nin olduğu ve azîmet ehli diye bilinen ekoldür. Bu ekolde telif edilmiş önemli iki eser Mustafa el-İzmîrî’nin *Umdetü’l-irfân* ve *İthâfü’l-berera bimâ sekete anhü Neşr’ul-aşera*’sıdır. İzmîrî’nin eserlerinin önemi, eserlerin telifinde sadece İbnü’l-Cezerî’nin *Neşr*’de bahsettiği kaynaklara gidilmekle yetinilmeyip aynı zamanda bu eserlerin haricinde ulaşılabildiği kadarıyla diğer kaynaklardan da istifade edilmek sûretiyle tariklerin tahrîrinin yapılmasından ileri gelmektedir. Kıraat âlimlerinden Mısırlı Muhammed el-Mütevellî, İzmîrî’nin tahrîrâtla ilgili çalışmalarına verdiği önem

⁶¹³ Şınkîfî, *Ecvibetü’l-mesâil*, s. 14.

⁶¹⁴ Şınkîfî, *Ecvibetü’l-mesâil*, s. 17.

⁶¹⁵ Muhammed b. ‘Abdurrahmân el-Halîcî, *Şerhu mukarribi’t-tahrîr li’n-Neşr ve’t-Tahbîr*, (nşr. İhâb Fikrî-Hâlid Ebu’l-Cûd), Kahire: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1430/2009, s. 54; krş. Maşalı, *Meseleleriyle Kıraat İlmi*, s. 93.

sebebiyle kendisini “Nahnü İzmîriyyûn” şeklinde nitelemiştir.⁶¹⁶ İstanbul tarikiki İtilâf mesleği kurucusu Yûsufefendizâde'nin *el-İtilâf fî vüçûhi'l-ihtilâf*ı da bu ekolde yazılmış önemli bir eserdir.

Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin tahrîrâtla ilgili eserlerinin ilki *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât* adlı eserdir.⁶¹⁷ Eserin isminin kütüphanelerde *Risâle fîmâ yetealleku bi ba'zî'l-âyât min tarîki Tayyibeti'n-Neşr*,⁶¹⁸ *Tertîbü'l-kırâ'ât*,⁶¹⁹ *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât fîmâ teyessera mine'l-âyât fî vüçûhi'l-kırâ'ât*⁶²⁰ şeklinde kaydedildiği de olmuştur.

(1) *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât*

الحمد لله رب العالمين وصلى الله وسلم على سيدنا محمد وعلى اله و صحبه اجمعين و بعد فيقول العبد الفقير الى الله تعالى علي المنصوري غفرالله تعالى له ولوالديه وجميع المسلمين هذاماتيسرجمعه في بعض الايات من تحرير الطرق والروايات من طريق طيبة النشر في القرات العشر والله الموفق للصواب واليه المرجع والماب اذا ابتدئ بالاستعاذة و البسملة مع التكبير ودونه في اول كل سورة لكل القراء ففي كل عser yukarıda belirtildiği üzere Tayyibe tarikine göre ele alınmış olup eserde sûrelerdeki vecihler ve bu vecihlerin geçtiği kaynaklar incelenmektedir. Bu yönüyle daha önce geçtiği üzere tahrîrâta yönelik bir çalışmadır. Sûre başlarındaki istiâze ve besmele vecihleriyle telifine giriş yapan el-Mansûrî, Fâtihâ sûresinin başında, her kurrâ için tekbirle beraber veya tekbirsiz haliyle istiâze ve besmelenin on iki vechinin mevcudiyetini ve bu on iki vechin her kurrâ için söz konusu olduğunu söyledikten sonra bu vecihleri tek tek dile getirmiştir.⁶²¹ Sonrasında Fâtihâ sûresinden

⁶¹⁶ Akdemir, “el-Paluvî ve Zübdetü'l-İrfân”, s. 439.

⁶¹⁷ Eser için bkz. Ali b. Süleyman el Mansûrî, *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tarîki Tayyibeti'n-Neşr*, Süleymâniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 43. Eser aynı isimle İbrahim Efendi nr. 53'de de mevcuttur. Bahsi geçen nüsha Muhammed b. Mustafa Duhânîzâde tarafından istinsah edilmiş olup istinsâh tarihi belli değildir. Eser kendisinin vasiyeti üzerine 1296/1879 tarihinde eserin dışarı çıkarılmaması kaydıyla Fatih Kütüphanesi'ne vakfedilmiştir. Eser için bkz. Ali b. Süleyman el Mansûrî, *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tarîki Tayyibeti'n-Neşr*, Süleymâniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 53.

⁶¹⁸ Eserin başında veya sonunda müstensihî ve istinsah tarihine dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Eserin ismi kütüphane kayıtlarında *Risâle fîmâ yetealleku bi ba'zî'l-âyât min tarîki Tayyibeti'n-Neşr* adıyla kaydedilmiştir. (Bkz. Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbî Blm., nr. 2093; Hacı Selim Ağa Blm., nr. 5.)

⁶¹⁹ Eser kütüphanede *Tertîbü'l-kırâ'ât* adı altında kaydedilmiştir. Eserin ferağ kaydından anlaşıldığına göre Hâfiz Halil Efendi'nin müsadesiyle talebelerinden Hâfiz Ahmed tarafından 1182/1768 yılında istinsah edilmiştir. Bkz. Ali b. Süleyman el Mansûrî, *Tertîbü'l-kırâ'ât*, Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 36.

⁶²⁰ Bkz. Bağdatlı, *Hediyye*, I, s.765; *Kehhâle*, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VII, s. 104; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, s. 294

⁶²¹ Ali b. Süleyman el Mansûrî, *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tarîki Tayyibeti'n-Neşr*, Süleymâniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 43, vr. 2a-2b.

Bakara sûresine geçişteki vecihlere değinen el-Mansûrî, iki sûre arasında ise sekiz vecih olduğunu belirtir ve bu vecihleri sıralar.⁶²²

Bu vecihleri açıklarken de tahrîrâtın doğası gereği bu vecihleri okuyan tariklere ve bu tariklerin okuduğu vecihlerin geçtiği kıraat kitaplarına atıfta bulunur. Mesela İbn Mihrân, Hibetullâh ve İbn Miksem'den (ö. 354/965) nakletti ونقله ابن مهران عن هبت الل وابن من الهداية وتلخيص ابن بليمة وتبصرتملكي *Hidâye*'de, İbn-i Belîme'nin *Telhîs*'ı ve Mekkî'nin *Tebşıra* adlı eserlerinde geçmektedir. şeklindeki ifadelerle bu vecihlerin ait olduğu tarikleri ve geçtiği kaynakları zikreder.⁶²⁴

Daha sonra sûrelerdeki kelimelerin vücûhatlarına değinen el-Mansûrî'nin bu eseri ilk bakışta ferşü'l-hurûf'a dair sıradan bir kıraat eseri gibi görülebilir. Ancak gerçekte böyle değildir. Mansûrî'nin bu eseri yazma sebebi sûrelerdeki ferşü'l-hurûf'a dair farklılıkları ortaya koymak değil; bilakis sûrelerdeki ferşü'l-hurûf'a dair değişikliklerin kökenlerine inmek sûretiyle bu farklılıkların hangi tarike ait olduğunu ve hangi kaynaktan geçtiğini belirlemektir.

Mansûrî, sûrelerdeki kelimelerle ilgili ferşe dair değişiklikleri belirteceği⁶²⁵ zaman kelimelerin başında قوله تعالى ifadesini zikretmiştir. Örneğin والذين يؤمنون kelimeleriyle başlayan Bakara sûresi dördüncü ayetteki vecihlere geçmeden evvel قوله تعالى ifadesini kullanmıştır. Eğer bir kelimedede tariklere veya râvilere ait çok sayıda vecih söz konusu ise bu durumda ... لقالون اربعة اوجه الاول... şeklinde belirtip bu vecihleri tek tek sıralamış,⁶²⁶ yeri geldiğinde tariklerin isimleri ile beraber beldelerdeki kurrâların genel görüşlerinin de hangi yönde olduğunu وهو مذهب العراقيين والمصريين والشاميين والمغاربة şeklinde ifade etmiş,⁶²⁷ bazı yerlerde tarik yerine مذهب ابن مقسم şeklinde mezhep ifadesini kullandığı da olmuştur.⁶²⁸

⁶²² el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 2b.

⁶²³ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 3a.

⁶²⁴ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 3b.

⁶²⁵ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 3a.

⁶²⁶ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 3a.

⁶²⁷ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 5a.

⁶²⁸ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 6a.

el-Mansûrî'nin ifadelerinin dikkat çeken bir başka yönü bazen vücûhatları aktardıktan sonra انتهى⁶²⁹ ve والله اعلم⁶³⁰ ifadelerini kullanmasıdır. Metinde olması gereken ancak herhangi bir sebepten ötürü metne alınamayan ifadeler metnin kenarına dercedilmiş,⁶³¹ bazen de vecihlerle ilgili görüşler serdedildikten sonra -المختار له- والمختار لهما - واختيار şeklindeki ifadelerle tarik sahibi veya eser sahibi kimselerin tercih ettiği vecihleri özellikle beyan etme ihtiyacı duyulmuştur.⁶³² el-Mansûrî, birden çok vücûhâtın bir arada olduğu durumda bazı yerlerde vücûhâtları sıralanması esnasında مع-مع ifadesini sık kullanırken; bazı yerlerde de metin kenarında vücûhâtların pratikteki uygulanış tarzlarını bizzat göstermiş,⁶³³ bazen vücûhât gösteriminin tam bir sayfayı kapladığı da olmuştur.⁶³⁴ Önemli görülen yerlerde تنبيه -فائدة مهمة- مهمة şeklindeki ifadelerle dikkat çekilirken,⁶³⁵ açıklanması gereken bir durum varsa açıklama metnin kenarındaki ta'likât denilen boşluklardayapılmıştır.⁶³⁶

el-Mansûrî'nin tahrîrâtında istifade ettiği kaynaklar ise Ebû Alî Hasen b. İbrâhîm el-Ehvâzî'nin (ö. 446/1054) *Kitâbü'l-Vecîz*'i,⁶³⁷ Ebü'l-Kasım Firruh b. Halef eş-Şâtîbî'nin *eş-Şâtibiyye*'si,⁶³⁸ Ebû Abdillâh b. Şüreyh'in *Kitâbü'l-Kâfi*'si,⁶³⁹ Ebû Alî el-Hasen b. Abdullâh el-Belîme'nin *Kitâbü Telhîsi'l- 'ibâra*'sı,⁶⁴⁰ İbnü'l-Fehhâme Ebû Bekir b. Abdirrahmân'ın *Kitâbü't-Tecrîd*'i,⁶⁴¹ Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'i,⁶⁴² Ebü'l-Abbâs Ahmed el-Mehdevî'nin *Kitâbü'l-Hidâye*'si,⁶⁴³ Ebû Tâlib el-Mekkî'nin

⁶²⁹ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 5b.

⁶³⁰ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 6a.

⁶³¹ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 15a-15b.

⁶³² el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 22a, 24b, 25a.

⁶³³ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 27b, 28, 29.

⁶³⁴ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 35b-36a.

⁶³⁵ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 56a, 69a, 79a, 97b.

⁶³⁶ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 68a.

⁶³⁷ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 3a.

⁶³⁸ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 3a.

⁶³⁹ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 3a.

⁶⁴⁰ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 3a.

⁶⁴¹ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 3a.

⁶⁴² el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 3b.

⁶⁴³ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 3b.

Kitâbü't-Tebşira'sı,⁶⁴⁴ Abdü'l-Mün'im b. Abdillâh b. Ğalbûn'un (ö. 399/1008) *Kitâbü't-Tezkira'sı* ve *Kitâbü'l-İrşâd'ı*,⁶⁴⁵ Ali el-Hüzelî'nin (ö. 465/1072) *Kitâbü'l-Kâmil'i*,⁶⁴⁶ Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Mihrân'ın (ö. 381/992) *Kitâbü'l-Ĝāye'si*,⁶⁴⁷ Ebü'l-'Alâ el-Hasen b. Ahmed İbnü'l-'Attâr el-Hemedânî'nin (ö. 569/1173) *Kitâbü Ğāyetü'l-İhtisâr'ı*,⁶⁴⁸ Ebû Tâhir İsmâîl b. Halef el-Ensârî el-Endelûsî'nin (ö. 455/1063) *Kitâbü'l-'Unvân'ı*,⁶⁴⁹ Ebü'l-Kâsım Abdirrahmân b. İsmâîl es-Safrâvânî el-Endelûsî'nin *Kitâbü'l-'Îlân'ı*,⁶⁵⁰ Sibtü'l-Hayyât Ebû Muhammed Abdillâh b. Alî'nin (ö. 541/1146) *Kitâbü'l-Mebhec'i*,⁶⁵¹ Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî'nin *Kitâbu Câmiu'l- beyân'ı*,⁶⁵² İbn Sivâr Ebû Tâhir Ahmed b. Ali el-Bağdâdî'nin (ö. 499/1105) *Kitâbü'l-Müstenîr'i*,⁶⁵³ Ebû Alî el-Hasen b. İbrâhîm el-Ehvâzî'nin (ö. 446/1054) *Kitâbü'l-Vecîz'i*,⁶⁵⁴ Ebü'l-Kâsım b. Hıyâr b. Ahmed b. Amr et-Tarsûsî'nin *Kitâbü'l-Müctebâ'sı*,⁶⁵⁵ Muhammed b. Ali b. Muhammed et-Taberî'nin *Kitâbü'l-Telhîs'ı*,⁶⁵⁶ Ebü'l-Kerem el-Mübârek b. el-Hasen eş-Şehrezûrî'nin (ö. 550/1156) *Kitâbü'l-Misbâh'ı*,⁶⁵⁷ İbnü'l-Hüseyin b. İsmâîl b. Mûsâ'nın *Kitâbü'r-Ravdâ'sı*,⁶⁵⁸ Ebü'l-Kâsım b. Ahmed b. Amr et-Taberî'nin *Kitâbü'l-Kifâye'si*,⁶⁵⁹ Ebü'l-Fadl Muhammed b. Ca'fer el-Huzâî'nin (ö. 408/1017) *Kitâbü'l-Müntehâ'sı*,⁶⁶⁰ Ebü'l-'İzz el-Kalânîsî'nin (ö. 521/1127) *Kitâbü'l Kifâyeti'l-Kübrâ'sı*,⁶⁶¹

-
- ⁶⁴⁴ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 3b.
⁶⁴⁵ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 3b.
⁶⁴⁶ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 3b.
⁶⁴⁷ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 3b.
⁶⁴⁸ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 3b.
⁶⁴⁹ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 4a.
⁶⁵⁰ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 4a.
⁶⁵¹ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 4a.
⁶⁵² el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 4a.
⁶⁵³ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 4a.
⁶⁵⁴ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 5b.
⁶⁵⁵ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 5b.
⁶⁵⁶ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 6a.
⁶⁵⁷ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 6a.
⁶⁵⁸ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 6b.
⁶⁵⁹ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 6b.
⁶⁶⁰ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 7a.
⁶⁶¹ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 19b-20a.

Ebû Abdillâh Muhammed b. Süfyân el-Mâlikî'nin *Kitâbü'l-Hâdî*'sidir.⁶⁶² Bu eserler aynı zamanda İbnü'l-Cezerî'nin de kaynaklarıdır.

Her ne kadar Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin tahrîrâtla ilgili eserlerinde İbnü'l-Cezerî'nin kaynaklarıyla yetinmiştir şeklinde görüş belirtilse de⁶⁶³ bu görüş tartışılmalıdır. Zira el-Mansûrî'nin tahrîrâtla ilgili *Tahrîru't-turuk* adlı eserinde *Letâifü'l-işârât*'tan bahsedilir.⁶⁶⁴ Halbuki *Letâif* adlı eserin sahibi Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî'dir (ö. 923/1517). el-Kastallânî ise İbnü'l-Cezerî'den sonra doğup kendisinden yaklaşık bir asır sonrasında vefât etmiştir. Dolayısıyla İbnü'l-Cezerî'nin *Letâif* adlı eserden istifâde etmesi mümkün değildir. Bu demektir ki Ali b. Süleyman el-Mansûrî, İbnü'l-Cezerî'nin kaynakları dışındaki eserlerden de yer yer istifâde etmiştir.

Eser *وندعوا ونرفع ايدينا الى السماء والحمد لله رب العالمين* ifadeleriyle sona ermektedir. Eserin başındaki ifadelerden⁶⁶⁵ Mustafa b. Muhammed Duhânizâde tarafından sonundaki ifadelerden ise⁶⁶⁶ 1185/1771 yılında istinsâh edildiği anlaşılmaktadır.

Eserdeki Konu Başlıkları ve Varak Numaraları

Besmele, hamdele, salvele, istiâze ve besmele vecihleri vr. 2a.	Fatihâ sûresinden Bakara sûresine geçişteki besmele vecihleri vr. 2b.	Âl-i'İmrân sûresi vecihleri vr. 37b.	Nisâ sûresi vecihleri vr. 47b.
Mâide sûresi vecihleri vr. 52a.	En'âm sûresi vecihleri vr. 55b.	A'râf sûresi vecihleri vr. 63a.	Enfâl sûresi vecihleri vr. 66b.
Tevbe sûresi	Hûd sûresi	Yûsuf sûresi	R'ad sûresi

⁶⁶² el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 61b.

⁶⁶³ el-Halîcî, *Şerhu mukarribi't-tahrîr*, s. 54; krş., Maşalı, *Meseleleriyle Kıraat İlmi*, s. 93.

⁶⁶⁴ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 16.

⁶⁶⁵ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 1b.

⁶⁶⁶ el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, vr. 109b.

vecihleri vr. 67a.	vecihleri vr. 70b.	vecihleri vr. 72b.	vecihleri vr. 73a.
İbrâhîm sûresi vecihleri vr. 73b.	Hicr sûresi vecihleri vr. 74b.	Nahl sûresi vecihleri vr. 75a.	İsrâ sûresi vecihleri vr. 75a.
Kehf sûresi vecihleri vr. 77a.	Meryem sûresi vecihleri vr. 78b.	Tâhâ sûresi vecihleri vr. 80b.	Enbiyâ sûresi vecihleri vr. 81b.
Mü'minûn sûresi vecihleri vr. 83a.	Nûr sûresi vecihleri vr. 83a.	Nûr sûresi vecihleri vr. 83b.	Furkân ve Şuarâ sûreleri vecihleri vr.83a.
Neml sûresi vecihleri vr. 85a.	Ankebût sûresi vecihleri vr. 87b.	Ahzâb sûresi vecihleri vr. 88a.	Sebe, Yâsîn sûresi vecihleri vr. 89a.
Saffât sûresi vecihleri vr. 90a.	Zümer, Mü'min sûresi vecihleri vr.92b.	Fussilet sûresi vecihleri vr. 93b.	Nûn sûresi vecihleri vr. 94b.
Hucurât, Zâriyât sûresi vecihleri vr. 96b.	Necm sûresi vecihleri vr. 97a.	Vâkıa' sûresi vecihleri vr. 98b.	Leyl sûresi sonrası vecihler, tekbir vecihleri vr. 104a.

(2) *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*⁶⁶⁷

قال ابو علي وهو المنصوري الحمد للمهمين الغفوري

وافضل الصلاة والتسليم على النبي الرؤف الرحي

⁶⁶⁷ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, Süleymâniye Ktp., İbrâhîm Efendi Blm., nr. 53, vr. 113a-156a (Eserin ferağ kaydında 1207 tarihinde istinsah edildiği ve 1098 beyitten müteşekkil olduğuna dair bilgi vardır. Ancak eserin müstensihisiyle ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir.); nr. 66, vr. 2a-26b (Bu nüshanın ferağ kaydında 1207/1793'te istinsah edildiğine dair bilgi olup müstensihisiyle ilgili malumat mevcud değildir.); Hacı Selim Ağa Blm., nr. 5, vr. 256b-278b; Laleli Blm., nr. 38, vr. 4a-39a (Nüshanın son varağında eserin 1103 beyitten oluştuğuna dair bilgi olup müstensihisi ve istinsah tarihiyle ilgili malumat mevcud değildir.)

واله وصحبه وتابعي وقارئ مجود وسا معي
وبعد ان هذه منظومه فيما يرى قارئنا لزومه
من طرق جملة في طيبه ملحقة قواعدا مهذبه
والله ارجوا النفع لي والقاري وطالب لم يك بالمهاري

في السبعة الاحرف عنهم الخلاف خمس لغات جمعت باكتاف

هوازن سعد ثقيف وكنا نة تميم وقريش الفطنا

Ali b. Süleyman el-Mansûrî manzumeserini Kur'ân-ı Kerîm'i tecvidli bir şekilde dinleyen, okuyan (kârî) için lazım olan ve İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-Neşr*'inde mücmel olarak zikredilen bazı hususlar hakkında yazdığını belirtir. Daha sonra yedi harfle ilgili bilgi veren el-Mansûrî, öncelikle bu hususta tartışmalar olduğunu dile getirip sonrasında bu yedi harfe dair tartışmaları beş lügat etrafında değerlendirmeye tabi tutar. Bu beş lügati sırasıyla Hevâzin, Sa'd, Sakîf, Kinâne ve Temîm lügatleri olarak sıralayan el-Mansûrî⁶⁶⁸ ayrıca Arap kabilelerinin nisbet edildiği lehçelere de değinir.⁶⁶⁹

Metinde yedi harfin lügat çerçevesinde açıklanmasından sonra yedi harfle ilgili bir diğer açıklamaya değinen el-Mansûrî, bazı âlimlerin yedi harfi muhkem, müteşâbih, nâsih, mensûh, haram, helal, haber, emsâl olarak; bazı âlimlerin ise mübeyyen, müfesser, âmm, has, emr, nehiy haber şeklinde açıkladığını dile getirdikten sonra; kıraattaki asıl ihtilafların müfred, tesniye, cemi ve müzekker-müenneslik durumları, fiillerin tasrîfi, i'râbla ilgili vecihler, ziyade ve noksanlar, te'hîr ve takdîmler, kelime ve harflerdeki kalb hususu, lügatlerdeki izhâr, teshîl, ravm, terkîk, tefhîm gibi özelliklerden kaynaklandığını dile getirir.⁶⁷⁰

⁶⁶⁸ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, Süleymâniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 53, vr. 112a.

⁶⁶⁹ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 112b.

⁶⁷⁰ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 112b.

Yedi harf sonrasında eserde ele alınan bir diğer konu râviler ile tariklerin isimleridir. el-Mansûrî, bu konuyla ilgili olarak Verş için Ezrak-İsbehânî, Bezzî için Ebû Rebîa-İbnü'l-Habbâb, Hişam için Hulvânî-Dâcûnî şeklinde râvi ve tarik isimlerini zikreder.⁶⁷¹ Râvî ve tarik isimlerinin zikrinden sonra kıraat usûlüne dair konuları ele alan el-Mansûrî, ilk olarak bismelenin vasıl halinde, sekt ile beraber, sûreteyn beynindeki gibi değişik okunuş vecihlerinden, bu vecihlerin sahiplerinden ve hangi kaynaklarda geçtiğinden bahseder.⁶⁷²

Besmeleden sonra Fâtiyhâ sûresi ele alınır. Fâtiyhâ sûresinde ise özellikle Hallâd'ın işmâmını ve işmâmın geçtiği kaynakları zikrederek konuya giriş yapan⁶⁷³ el-Mansûrî, Fâtiyhâ sûresindeki diğer bazı vecihleri, bu vecihleri uygulayan kârîleri ve bu kârîlerin vecihlerinin zikredildiği eserleri belirtir.⁶⁷⁴ Fâtiyhâ sûresi'nden sonra idğâm-ı kebîr konusu, bu konunun bazı zevât tarafından nedense kitaplarda ele alınmayışı⁶⁷⁵ ve isimlerle kaynaklar bazında idğâm-ı kebîrin nerelerde yapıldığı dile getirilir.⁶⁷⁶

Hâ-i kinâye ile ilgili bahisde Hâ-i kinâye'nin sekt, iskân, kasr, ihtilâs, işba'lı halleri, bu vecihleri tatbik edenler ve bunların isimlerinin geçtiği kaynakları⁶⁷⁷ ele alan el-Mansûrî, bu bahis sonrasında kıraatın önemli konularından med ve kasra giriş yapar. Med ve kasr konusunda ise medd-i muttasıl ve medd-i munfasıldaki kasr-tevessût ve tûl vechini yapanlar ve bu vecihlerin zikredildiği kaynaklardan bahsedilir, yer yer teshil, ibdâl ve meddi bedelle ilgili bazı bilgiler verilir.⁶⁷⁸

Med ve kasır konusu sonrasında ele alınan konu bir kelimedeki iki hemze konusudur. Bu babda *ءانتهم* gibi bir kelimedeki bulunan iki hemzenin bulunması durumunda teshil, ibdâl ve tahkîk vecihlerini tatbik edenlerin isimleri ve bu vecihler ile isimlerin

⁶⁷¹ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti 't-Tayyibe*, vr. 113, 114, 115, 116a.

⁶⁷² el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti 't-Tayyibe*, vr. 116- 117a.

⁶⁷³ e-Mansûrî, *Hallü mücmelâti 't-Tayyibe*, vr. 117a.

⁶⁷⁴ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti 't-Tayyibe*, vr. 117b-118a.

⁶⁷⁵ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti 't-Tayyibe*, vr. 118a.

⁶⁷⁶ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti 't-Tayyibe*, vr. 118b-119a.

⁶⁷⁷ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti 't-Tayyibe*, vr. 119a-120a.

⁶⁷⁸ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti 't-Tayyibe*, vr. 120a-126a.

zikredildiği kaynaklardan bahseden ⁶⁷⁹ el-Mansûrî, sonrasında iki kelimedeki iki hemzenin bulunmasını zikrettiği bâba yer verir. Bu bâbda da daha öncekilerde olduğu gibi farklı vecihler, bu vecihleri zikredenler ve vecihlerin zikredildiği kaynaklar dile getirilir. ⁶⁸⁰

Müfred kelimelerdeki hemzeler bâbında teshîl, tahkîk ve ibdâl yapanlar, bu vecihler ve vecihlerin sahiplerinin zikredildiği kaynaklardan bahsedilmesi sonrasında, ⁶⁸¹ hemzenin öncesinde sekt yapanlar ve yaptıkları bu vecihlerin ele alındığı kaynaklar dile getirilir. ⁶⁸² Hemzelerden sonra ise idğâm-ı sağîr konusuna geçilir. Bu bâbda (ﺀ)in (ﺀ)a, (ﺕ)in (ﺕ)ye idğâmında olduğu gibi idğâm-ı sağîr konusu ele alınırken izhar ve idğâm yapanlar ile yaptıkları vecihler ve bunların geçtiği kaynaklardan bahsedilir ⁶⁸³ ve sonrasında feth-imâle konusu işlenir. Bu babda ise bazı kelimelerdeki feth-imâle ve taklîle dair vecihler, bu vecihleri okuyanlar ile bu okuyuş şekillerinin zikredildiği kaynaklardan söz edilir. ⁶⁸⁴

Daha sonra sırasıyla ﺀ harfinin halleri ⁶⁸⁵ ile ﺀ harfiyle ilgili kıraate dair bazı meseleleri irdeleyen ⁶⁸⁶ el-Mansûrî, eserin sonuna doğru Bakara sûresi, ⁶⁸⁷ Kur'ân'ın Âl-i İmrân sûresinden Enbiyâ sûresine kadar olan kısmı, ⁶⁸⁸ ve Enbiyâ sûresinden sonuna kadar olan bölümüne kadarki sûrelerde bulunan ferşü'l-hurûfla ilgili bazı kelimelerin vecihlerini aktarması sonrasında ⁶⁸⁹ son olarak hatim sonu tekbîr sûretlerinden bahsederek eserini tamamlar. ⁶⁹⁰

⁶⁷⁹ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti 't-Tayyibe*, vr. 126b-129b.

⁶⁸⁰ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti 't-Tayyibe*, vr. 129b-130b.

⁶⁸¹ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti 't-Tayyibe*, vr. 130b-131b.

⁶⁸² el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti 't-Tayyibe*, vr. 131b-134b.

⁶⁸³ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti 't-Tayyibe*, vr. 134b-138a.

⁶⁸⁴ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti 't-Tayyibe*, vr. 138a-145a.

⁶⁸⁵ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti 't-Tayyibe*, vr. 145a-146b.

⁶⁸⁶ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti 't-Tayyibe*, vr. 147.

⁶⁸⁷ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti 't-Tayyibe*, vr. 150a-152a.

⁶⁸⁸ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti 't-Tayyibe*, vr. 152a-153b.

⁶⁸⁹ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti 't-Tayyibe*, vr. 153b-154b.

⁶⁹⁰ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti 't-Tayyibe*, vr. 154b-156a.

Ali b. Süleyman'ın tahrîrâta dair *Hallü mücmelâti't-tayyibât* adlı eserini yazma esnasında Ebû Abdillâh b. Şüreyh'in *Kitâbü'l-Kâfi*'si,⁶⁹¹ Ebû Tâhir İsmâîl b. Halef el-Ensârî el-Endelûsî'nin *Kitâbü'l-'Unvân*'ı,⁶⁹² Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kitâbü't-Tebîrâ*'sı,⁶⁹³ Ebü'l-Kâsım Firruh b. Halef eş-Şâtîbî'nin *eş-Şâtibiyye*'si,⁶⁹⁴ Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî'nin *Kitâb-u Câmiu'l- Beyân*'ı,⁶⁹⁵ İbn Sivâr Ebû Tâhir Ahmed b. Ali el-Bağdâdî'nin *Kitâbü'l-Müstenîr*'i,⁶⁹⁶ İbnü'l-Fehhâme Ebû Bekir b. Abdirrahmân'ın *Kitâbü't-Tecrîd*'i,⁶⁹⁷ Ebü'l-Abbâs Ahmed el-Mehdevî'nin *Kitâbü'l-Hidâye*'si,⁶⁹⁸ Abdü'l-Mün'im b. Abdillâh b. Ğalbûn'un *Kitâbü't-Tezkira*'sı ve *Kitâbü'l-İrşâd*'ı,⁶⁹⁹ Muhammed b. Ali b. Muhammed et-Taberî'nin *Kitâbü'l-Telhîs*'i,⁷⁰⁰ İbnü'l-Hüseyn b. İsmâîl b. Mûsâ'nın *Kitâbü'r-Ravdâ*'sı,⁷⁰¹ Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Mihrân'ın *Kitâbü'l-Ĝâye*'si,⁷⁰² Ebû Abdillâh Muhammed b. Süfyân el-Mâlikî'nin *Kitâbü'l-Hâdî*'si,⁷⁰³ Ebü'l-'Alâ el-Hasen b. Ahmed İbnü'l-'Attâr el-Hemedânî'nin *Kitâbü Ğâyetü'l-İhtisâr*'ı,⁷⁰⁴ Ebû Alî el-Hasen b. İbrâhîm el-Ehvâzî'nin *Kitâbü'l-Vecîz*'i,⁷⁰⁵ Ali el-Hüzelî'nin *Kitâbü'l-Kâmil*'i,⁷⁰⁶ Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'i,⁷⁰⁷ Ahmed b. Osmân b. Ebi'n-Neşîd el-Bağdâdî'nin *Kitâbü't-Tizkâr*'ı,⁷⁰⁸ Ebû Amr Osman

⁶⁹¹ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 116a.

⁶⁹² el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 116a.

⁶⁹³ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 116a.

⁶⁹⁴ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 116b.

⁶⁹⁵ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 116b.

⁶⁹⁶ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 116b.

⁶⁹⁷ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 116b.

⁶⁹⁸ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 116b.

⁶⁹⁹ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 116b.

⁷⁰⁰ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 116b.

⁷⁰¹ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 116b.

⁷⁰² el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 116b.

⁷⁰³ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 116b.

⁷⁰⁴ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 117a.

⁷⁰⁵ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 117a.

⁷⁰⁶ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 117a.

⁷⁰⁷ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 117a.

⁷⁰⁸ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 118b.

b. Sa'îd ed-Dânî'nin *Kitâbü'l Müfredâtî's-seb*'i,⁷⁰⁹ Ebü'l-Kerem el-Mübârek b. el-Hasen eş-Şehrezûrî'nin (ö. 550/1156) *Kitâbü'l-Misbâh*'ı,⁷¹⁰ Sibtü'l-Hayyât Ebû Muhammed Abdillâh b. Alî'nin *Kitâbü'l-Mebhec*'i,⁷¹¹ Ebü'l-Kâsım b. Hıyâr b. Ahmed b. Amr et-Tarsûsî'nin *Kitâbü'l-Müctebâ'sı*,⁷¹² Ebü'l-'İzz el-Kalânîsî'nin *Kitâbü'l Kifâyeti'l-Kübrâ'sı*,⁷¹³ Ebü'l-Kâsım Abdirrahmân el-Hüseyn b. Sa'îd el-Hazrecî el-Kurtubî'nin *Kitâbü'l-Kâsıd*'ı,⁷¹⁴ İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-Neşr*'i⁷¹⁵ ile Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhîm el-Husarî'nin *Kitâbü'l-Müfid*'idir.⁷¹⁶

فهاكها قصيدة مهذبه
تدعى بجل مجملات الطيبه
بيوم النحر ختم سنة
سبع والى قد خلت وماته
الحمد والصلوة والسلام
على محمد لها ختام

ifadeleriyle biten eserin ferağ kaydında eserin İsmail b. Muhammed tarafından 1130/1718 senesinde gözden geçirildiği anlatılmaktadır.

Eserin Konu Başlıkları ve Varak Numaraları

Besmele-hamdele-salvele-Yedi Harf vr. 112a.	Râvîler-Tarikler vr. 113a.	Besmele ile ilgili vecihler vr. 116b.	Fâtihâ sûresi vecihleri vr. 117a.
İdgâm-ı kebîr bahsi vr. 118a.	Hâ-i Kinâye bahsi vr. 119a.	Med ve kasır bahsi vr. 120a.	Bir kelimedeki iki hemze bahsi vr. 126b.

⁷⁰⁹ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 118b.

⁷¹⁰ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 119a.

⁷¹¹ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 119a.

⁷¹² el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 120b.

⁷¹³ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 125b.

⁷¹⁴ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 127a.

⁷¹⁵ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 141a.

⁷¹⁶ el-Mansûrî, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, vr. 149a.

İkiyarı kelimedeki iki hemze bahsi vr. 129.	Müfred hemze bahsi vr. 130b.	Hemzeden önce sekt bahsi vr. 131b.	İdğâm-ı sağır bahsi vr. 134b.
Feth ve imâle bahsi vr. 138a.	Râ harfi ile ilgili bahis vr. 145a.	Lâm harfi ile ilgili bahis vr. 147a.	İzâfet Yâ'sı ile ilgili bahis vr. 148a.
Bakara sûresine dair ferş-i huruf vr. 150a.	Âl-i İmrân'dan Enbiyâ sûresine kadarki bölümde ferş-i hurûf vr. 152a.	Enbiyâ sûresinden Kur'ân'ın sonuna kadarki bölümde ferş-i hurûf vr. 153b.	Hatim sonundaki Tekbir vecihleri vr. 154b.

b. Dâd Harfine Dair Eserleri

Arap alfabesinde on beşinci sırada yer alan dâd harfi, “ed-dâdü'l-mu‘ceme” diye anılır. Arap alfabesi dışında diğer dillerde olmayan ve kıraat kaynaklarında istenildiği gibi telaffuzunda sıkıntı çekilen dâd harfi, hem Araplar hem de Arap olmayanlar arasında olması gerekenin dışında telaffuz edilegelmiştir. Itbâk, istitâle, rihvet, cebr ve isti'lâ sıfatlarına sahip dâd harfi çok kere zâ (ظ) harfi ile sıfatlarındaki benzerlik sebebiyle karıştırılır. İslâm'ın ilk yıllarından itibaren harflerin telaffuzunda bu türden karışıklıklara rastlanılmakla birlikte Türkler ve Farslılar'ın da Müslüman olmaları sonrasında bu problem giderek yaygınlaşmıştır. Bu problemin giderilmesi amacıyla ض ve ظ harfiyle başlayan kelimeleri ayırt etmek için sadece bu meseleyi ele alan müstakil kitaplar yazılmıştır.⁷¹⁷ Dâd harfiyle ilgili problemlerin bir başka yönü dâd harfinin seslendirilmesi meselesidir. Bu problemin dile getirilmesinde özellikle zayıf dâd olarak nitelendirilen dâd harfinin (ظ) şeklinde çıkarılmasının rolü büyüktür. Sibeveyh'e (ö.

⁷¹⁷ Ahmet Turan Arslan, “Dâd”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, s.396-397.

180/796) göre dâd harfinin zayıfça bir şekilde ط şeklinde seslendirilmesi Kur'ân tilâveti ve şiir açısından güzel görülmez.⁷¹⁸

Osmanlı öncesinde dâd harfinin değişik yönleriyle ilgili birçok eser yazılmıştır. Osmanlı'da da dâd harfine dair çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bunlar daha ziyade Nûreddîn Ali b. Muhammed İbn Ğānim el-Makdisî (ö. 1004/1596)⁷¹⁹ ile Saçaklızade'nin dâd harfiyle ilgili risâlelerindeki görüşleri savunma ya da bu görüşlere eleştiri mahiyetinde yazılmış reddiyelerdir. Mar'aşî, risâlesinde ص, ض, ط, ظ, harflerine ve bu harflerin özelliklerine değindikten sonra ض harfinin ط şeklinde telaffuzuna dair yapılan yanlışlara değinir. Mar'aşî, (ض)ın ط şeklindeki okumaları hatalı görür. Ancak ona göre bu şekilde okumalar diğerine göre daha ehvendir.⁷²⁰ Dâvûd-ı Karsî (ö. 1169/1756)⁷²¹ ile İsmail b. Muhammed Konevî (ö. 1195/1783),⁷²² Saçaklızâde ve Makdisî'ye cevap niteliğinde dâd risâlesi yazan âlimlerdendir. Bu zatların risâlelerinde dikkat çeken hususlardan biri kıraat ilminin hocalardan ahzının üzerinde özellikle durmalarıdır.

Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin talebelerinden Yûsufefendizâde, Mar'aşî'nin ض harfini (ظ)ya benzettiğini düşünerek Saçaklızâde'nin risâlesine reddiye mahiyetinde

⁷¹⁸ [Ebu Beşer Amr b. Osman Sibeveyh, *el-Kitâb*, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1988, IV, s. 432.] Ali b. Süleyman, *Reddü'l-ilhâd* adlı eserinde dâd harfinin zayıfça bir şekilde ط şeklinde çıkarılmasını uygun görmezken, Sibeveyh'in bu görüşünden istifade etmiştir. (Bkz. el-Mansûrî, *Reddü'l-ilhâd*, vr. 4a-5b.)

⁷¹⁹ Hazrecli sahâbî Sa'd b. Ubâde'nin soyundan geldiği için el-Hazrecî nisbesiyle de anılır. Hanefî fakihî olup döneminin Hanefî fikhî otoritelerinden kabul edilir. Şehâbeddîn Ahmed b. Ali el-Makdisî'nin yanında önce hafızlık yapıp sonrasında kırâ'ât-i seb'ayı okumuştur. İmamlık ve müderrislik görevlerinde bulunmuştur. İslâm dünyasının değişik yerlerinden talebeleri olan İbn Ğānem'in talebeleri arasında Şehâbeddîn el-Hafâcî, Şürûnbülâlî, Nûreddin el-Halebî gibi âlimler vardır. Tefsir, hadis, kelam Arap dili ve fikh gibi İslâmî ilimlerin birçok sahasında eseri olan İbn Ğānem, simya ilminde de mahirdir. Ömrünün sonlarına doğru Halvetiye tarikatına girmiştir. Dâd harfiyle ilgili tartışmalara konu olan eseri *Buğyetü'l-mürtâd fî (li) tashîhi'd-dâd*'dir. Eserin Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin *Mukâsebât*'ı ile beraber neşredildiği zikredilir. (Bkz. Cengiz Kallek, "İbn Ğānim, Nûreddîn Ali b. Muhammed b. Ali el-Hazrecî el-Makdisî", *DİA*, İstanbul 1994, XIX, s. 503-504.)

⁷²⁰ Mar'aşî ve dâd harfiyle ilgili risâlesi için bkz. Remzi Ateşyürek, "Dâd Harfinin okunurş Özelliği/Muhammed Mar'aşî'nin (Saçaklızâde) Hayatı ve Eserleri", *Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, XX-XXI (2005): s. 238-252.

⁷²¹ Dâvûd b. Muhammed Karsî, *er-Risâletü'l-fethiyye fî beyâni dâdi'l-kat'iyye*, Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 32, vr. 210b-213b.

⁷²² Bkz. İsmail b. Muhammed Konevî, *Risâle fî'd-dâdi's-sahiha*, Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 68/10, vr. 63-68.

Risâle fî harfi dâdi's-sahîha adlı risâlesini yazmıştır.⁷²³ Yine el-Mansûrî'nin talebelerinden Muhammed b. Mustafa el-İzmirî'nin Saçaklızâde'nin ض harfini (ظ)ya benzettiği düşüncesine reddiye mahiyetinde *Risâle fî'd-dâd* isimli eseri⁷²⁴ Saçaklızâde'nin dâd harfiyle ilgili düşünceleriyle Osmanlı'da kıraat ilminde bıraktığı izin belirtilerindedir.

el-Mansûrî'nin, Mar'âşî'nin ظ harfine dair düşüncelerine tepkisini ض harfiyle ilgili risâlesiyle gösteren bir diğer takipçisi Hâfız Mahmud Efendi'dir (ö. 1166/1753). Eser, “ ض harfini ظ harfine yakın bir telaffuzla söylenir” şeklindeki düşüncenin sahiplerine cevap niteliğinde yazılmıştır. Hâfız Mahmud Efendi risâlesinde dâd harfiyle ilgili olarak asıl olanın hocadan ahz etmek olduğuna özellikle dikkat çeker.⁷²⁵ Ayrıca el-Mansûrî'nin talebelerinden Hâfız Mahmud Efendi'nin talebelerinden Veliyyüddin b. Ali de (ö. ?) dâd harfinin doğru okunuşu hakkında *Risâle fî dâdi's-sahîha*'sını kaleme almıştır. Veliyyüddin b. Ali, hocası Hâfız Mahmud Efendi ve hocasının isnad zincirinde bulunan el-Mansûrî gibi harflerin telaffuzu konusunda kıraat ilminde hocadan bizzat ahzin önemi üzerinde durmuştur.⁷²⁶

Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin dâd harfiyle ilgili risâleleri *Reddû'l-ilhâd fî'n-nutki bi'd-dâd*⁷²⁷ ile *Risâletü'r-reddiyye fî risâlet-i İbn Ğanem*'dir.⁷²⁸ Aşağıda bu iki risâle tüm boyutlarıyla ele alınacaktır.

⁷²³ Yûsufendizâde Abdullah Hilmi, *Risâle fî harf-i dâdi's-sahîha*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye Blm., nr. 1261, vr. 71b-75b.

⁷²⁴ (Muhammed b. Mustafa el-İzmirî, *Risâle fî'd-dâd*, Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 32, vr. 141b-148b.) Abdullah Akyüz, Mustafa İzmirî'nin Saçaklızâde'ye reddiye şeklinde yazdığı bu risâlesine cevap olarak yazılmış ve müellifi belli olmayan *Haşiye 'alâ risâle fî keyfiyyeti edâi'd-dâd* isminde bir risâlenin varlığından bahseder. (Bkz. *Haşiye fî keyfiyyeti edâi'd-dâd*, Balıkesir İl Halk Ktp., Balıkesir Blm., nr. 369, vr. 87b-102b; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, s. 170.)

⁷²⁵ Bkz. Mahmud Efendi, *Hidayetü't-tullâb fî'n-nutki bi'd- dâd 'alâ sebîli's-savâb*, Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 32/13, vr. 160-173. (Bu risâlesi üzerine *Risâle fî îzâhi Hidâyeti't-tullâb* adlı şerh mahiyetinde risâlesi vardır. Bkz. Mahmûd Efendi, *Risâle fî îzâhi Hidâyeti't-tullâb*, Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 32/14, vr. 174-186)

⁷²⁶ Bkz. Veliyyüddin b. Ali, *Risâle fî dâdi's-sahîha*, Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 68, vr. 51-53.

⁷²⁷ Eser için bkz. Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Reddû'l-ilhâd fî'n-nutki bi'd-dâd*, Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Blm., nr. 626, vr. 2b-10a; Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 24, vr. 6a-9a.

⁷²⁸ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Risâletü'r-reddiyye fî risâlet-i İbn Ğanem*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbî Blm., nr. 24, vr. 9a-13b.

(1) *Reddü 'l-ilhâd fi 'n-nutki bi 'd-dâd*

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد سيد المرسلين وعلى اله وصحبه اما بعد فيقول العبد الفقير الي مولاه القدير علي المنصوري متوكلا على الله القوي المتين غفرالله له ولوالديه ولمشايخه والمسلمين قد سساني بعض الطالبين الراغبين ان اكتب رسالة في الرد على المبتدعين الذين ابتعوا العناد وينطقوا بالضاد بين الظاء في الصاد مخالفين في اهل الرشاد في جميع البلا فاجتبههم الى ذلك مستعينا بالملك الجواد ifadeleriyle risâleye giriş yapan Ali b. Süleyman el-Mansuri risâlesini yazma sebepleri arasında, talebelerinin bidatçilere reddiye istekleriyle ilgili taleplerini bunun yanı sıra bulunduğu zaman diliminde neredeyse tüm beldelerde ض harfinin yanlış bir şekilde söylenilmesini gösterir ve bu nedenle risâlesine *Reddü 'l-ilhâd fi 'n-nutki bi 'd-dâd* ismini verdiğini söyler.⁷²⁹

el-Mansûrî'nin beyanına göre ض harfinin doğru bir şekilde telaffuzu risâlesinde kendilerinden bahsettiği hocalarından müşâfehe yoluyla edindiği şekilde olur. Bahsettiği hocaları ise el-Mezzâhî, eş-Şebrâmellisî, el-Bakarî gibi çok yönlü bir âlim olup aynı zamanda içinde buldukları zamanın en önemli kurrâsı olan zatlardır. el-Mansûrî'ye göre bahsettiği hocaların ض harfini ifade biçimleri haricindeki ض harfine dair söylemler 'lahn' denilen hatalı okuyuşlardır.⁷³⁰

Risâlesinde ض harfinin çıkarılması hususunda müşâfeheyi önemseyen el-Mansûrî, müşâfehe konusunu isnad meselesiyle temellendirir ve bu konuda فاسئلو اهل الذكر hadisini⁷³³ كل بدعة ضلالة وكل ضلالة في النار⁷³² âyetleri ile انا نحن نزلنا الذكر وانا له لحافظون⁷³¹, ان كنتم لا تعلمون zikretmek sûretiyle müşâfehenin önemine değişik açılardan değinir.⁷³⁴ el-Mansûrî, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'inde de değindiği gibi, müşâfehenin üzerinde çok durmuştur. Zira ona göre Allah'ın isnad yoluyla bu dini sağlam kılması bu ümmetin diğer ümmetlere üstünlük sebebidir. Ümmet isnada ehemmiyet vermek sûretiyle diğer ümmetlerin yapmış olduğu hatalara düşmeyip kitaplarını, Kur'ân'ı tahrife yönelen kimselerden korumuş, medlerin miktarı ve harflerin sıfatları gibi konularda doğruyu

⁷²⁹ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Reddü 'l-ilhâd fi 'n-nutki bi 'd-dâd*, Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Blm., nr. 626, vr. 1b.

⁷³⁰ el-Mansûrî, *Reddü 'l-ilhâd*, vr. 2a-2b.

⁷³¹ Nahl 16/43.

⁷³² Hicr 15/9.

⁷³³ Nesâî, “İdeyn”, 19.

⁷³⁴ el-Mansûrî, *Reddü 'l-ilhâd*, vr. 2a.

yanlıştan ayırt etmiştir. Allah bu ümmeti her asırda harflerin hakkını veren vücûhâtları doğru okuyan, Kur’ân-ı mushaflarda ve sadırlarda muhafaza eden ve hüccet olarak nitelendirilebilecek âlimlerden hali bırakmamıştır.⁷³⁵

Müşâfeheye verdiği önemden olsa gerek Ali b. Süleyman el-Mansûrî, konuya müşâfehe ile devam etmiş kıraat gibi bazı ilimlerin sadece kitaplardan öğrenilemeyeceğini bilakis bu ilimlerin kitaplarla birlikte müşâfehe yoluyla bu işi eda eden âlimlerden alınacağını beyan ettikten sonra, Hz. Peygamber’in Kur’ân-ı öğretimindeki titizliğinden bahsetmek sûretiyle görüşünü teyit etme yoluna gitmiştir. el-Mansûrî’ye göre bir kimse kıraat kitaplarını ezberlese bile müşâfehe yoluyla ve muttasıl bir senedle kıraatları edinmediği sürece bu kimsenin kıraat okutması caiz değildir.⁷³⁶

el-Mansûrî’nin müşâfehe hususundaki ısrarının sebebi ⁷³⁷لا تختلفوا فان من كان قبلكم اختلفوا hadisinde de belirtildiği üzere önceki ümmetlerin kendilerine gönderilen kitaplarıyla ilgili düşmüş olduğu hatalardır. Bu hatalar kitapların muhafazası ve anlamıyla ilgilidir. Müşâfeheye dayalı kıraat ahzetme işi bu türden hatalara engeldir. Zira müşâfehe söz konusu olmadığında kişi bilmeden ve kolayca bu türden yanlışlara düşebilir. el-Mansûrî’ye göre Kur’ân’dan bilerek bir harfi eksilten veya Kur’ân’a bir harf ekleyen ya da harflerin yerlerini değiştiren ise âlimlerin icmâsı ile zaten küfre düşmüştür.⁷³⁸

el-Mansûrî, isnad ve müşâfeheyle ilgili bilgileri verdikten sonra ض harfinin mahiyetiyle ilgili bilgilere geçer ve ض harfini harf olarak önemsemeyip onu sıfattan ibaret görenleri eleştirir; sonrasında “ض harfi sadece sıfattan ibaret olup dilde yeri olmasaydı dilbilimciler neden (ض)ı müstakil bir harf olarak gösterir?” “İcmâ ile harflerin sayısı yirmi dokuz değil midir?” sorularını sorar.⁷³⁹

“ض harfi (د)ın tefhimli hâlidir” şeklindeki düşünce el-Mansûrî’ye göre ض harfiyle ilgili bir başka sorundur ve batıl bir davadır. Zira kıraat, sarf, nahiv ve dil ilimleriyle ilgilenen hiçbir âlimden böyle bir düşünce serdedilmemiştir. Hatta Acem lügatinde de

⁷³⁵ el-Mansûrî, *Reddü’l-ilhâd*, vr. 3b.

⁷³⁶ el-Mansûrî, *Reddü’l-ilhâd*, vr. 3b.

⁷³⁷ Buhârî, “Husûmât”, 1.

⁷³⁸ el-Mansûrî, *Reddü’l-ilhâd*, vr. 3a.

⁷³⁹ el-Mansûrî, *Reddü’l-ilhâd*, vr. 4b.

bu şekilde söylenen bir harfin olmadığı zikredilir. Dolayısıyla bu türden düşüncelerle ancak cahil çocuklar saptırılabilir.⁷⁴⁰

(ض)la alakalı bir başka mesele (ض)ın (ط)ya benzetilmesi meselesidir. el-Mansûrî'ye göre bu düşüncenin de kabul edilmesi mümkün değildir. Zira ض harfiyle (ط)ın mahrecleri farklıdır. ض harfinde rihvet sıfatı varken ط harfi tam aksine şiddet sıfatına haizdir. Yine ض harfinde istitâle sıfatı varken bu sıfat ط harfi için söz konusu değildir. Ayrıca ض harfinin kalkale sıfatı yokken ط harfinde kalkale sıfatı vardır. Dolayısıyla ض harfiyle ط harfinin aynı olduğunu düşünmek ve bunu dile getirmek yanlıştır.⁷⁴¹

Risâlede (ض)la ilgili ele alınan bir başka husus (ض)ın (ظ)ya benzetilmesi hususudur. Sibeveyh'e göre zayıf ظ olarak nitelendirilen (ض)ın ظ şeklinde çıkarılması Arapçası iyi olanlar nezdinde pek hoş görülmemiş, bunun yanında bu şekilde bir kullanım şiir ve kıraatta pek vaki olmamıştır. Ayrıca bu yanlışa düşmemek için izlenebilecek en sağlam yol, harfleri müşâfehe ile edinmektir.⁷⁴²

el-Mansûrî zikredilen bu türden görüşlerden sonra her ne kadar ض ile ظ harfleri sıfatlar açısından benzerlik gösterebilir de iki harf arasında birçok fark olduğunu dile getirir ve bu farkları sıralar. Mesela iki harfin mahrecinin farklılığı, ض harfinde istitâle sıfatının olup ظ harfinde olmaması, ض harfindeki cehr sıfatının ظ harfinden daha fazla olması gibi zikredilen farklılıklar bunlardan bazılarıdır.⁷⁴³

el-Mansûrî, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı eserinde dile getirdiği gibi insanların ض harfiyle ilgili olarak farklı şeyler söylediğini, bu konuda doğruya ulaşanların az olduğunu ve ض harfinin د, ذ, ط, ظ ve (ز)ye dönüştürüldüğünü zikreder.⁷⁴⁴ el-Mansûrî'ye göre zayıf (ظ)ın kullanımını daha ziyade lisanlarında ض harfinin olmadığı kimselerde görülür. Bu kimseler Arapça kelimeleri okurken çoğu zaman ض yerine ظ harfinin sesini veya ض harfi sesiyle ظ harfinin sesi arasında bir ses çıkarırlar.

⁷⁴⁰ el-Mansûrî, *Reddü'l-ilhâd*, vr. 4b.

⁷⁴¹ el-Mansûrî, *Reddü'l-ilhâd*, vr. 4a.

⁷⁴² el-Mansûrî, *Reddü'l-ilhâd*, vr. 4a-5b.

⁷⁴³ el-Mansûrî, *Reddü'l-ilhâd*, vr. 10a.

⁷⁴⁴ el-Mansûrî, *Reddü'l-ilhâd*, vr. 16a.

el-Mansûrî'nin risâlesinde ele aldığı bir başka konu ض harfinin namazda yanlış kullanımının namazın sıhhatine zarar verip vermeyeceği meselesidir. el-Mansûrî bu konuda değişik âlimler ve kitaplardan istifade yoluyla meseleyi izah yoluna gitmiştir. Ortaya konulan görüşlerden anlaşıldığı kadarıyla bu konuda söylenebilecek en doğru söz, Arap olmayan ve bu ilmin inceliklerini bilmeyen kimselerin harflerle ilgili ince nüanslar bilemeyeceğinden mazur görüleceği ancak öğrenme imkânı olan kimselerin mazur görülemeyeceğidir.⁷⁴⁵

Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin risâlesinde istifade ettiği kıraate dair eserlerden isimlerini açıkça zikrettiği kaynaklar Ebü'l-Kâsım Firrûh b. Halef eş-Şâtıbî'nin eş-Şâtıbiyye'si,⁷⁴⁶ İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*⁷⁴⁷ ve *et-Temhîd*'idir.⁷⁴⁸

وفي هذا كفاية لأصحاب الرواية والدراية والحمد لله رب العالمين حرر في شهر ربيع الأول سنة تسع وأربعين ومائة والف وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم... ifadeleriyle metin sona ererken ferağ kaydında nüshanın istinsâh tarihi olarak 1149/1736 senesinin Rebûlevvel ayı zikredilir. Eserin müstensihisi olarak ise Abdüllatîf el-Hanefî'nin ismi geçer.⁷⁴⁹

Risâledeki Konu Başlıkları ve Varaka Numaraları

Risâlenin ele alınma sebebi vr. 2b.
Kıraat ilminde müşâfehe ve isnâdın önemi vr. 2a.
Kur'ân'ın tahriften korunmuşluğu vr. 3b.
Kur'ân'ın sadece kitaplardan okunmak sûretiyle öğrenilemeyeceği vr. 3a.

⁷⁴⁵ Bu bilgiler, risâlenin diğer nüshasının sonlarında geçer. Adı geçen nüshanın ferağ kaydında, kıraat ilminde asıl olanın kıyas değil de bir üstadın alınması olduğuna dair bilgiler verildikten sonra risâleyi Muhammed Murâd'ın istinsah ettiği zikredilir. (Bkz. Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Reddü'l-ilhâd fi'n-nutki bi'd-dâd*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbî Blm., nr. 24, vr. 9a.)

⁷⁴⁶ el-Mansûrî, *Reddü'l-ilhâd*, vr. 5a.

⁷⁴⁷ el-Mansûrî, *Reddü'l-ilhâd*, vr. 3b.

⁷⁴⁸ el-Mansûrî, *Reddü'l-ilhâd*, vr. 9a.

⁷⁴⁹ el-Mansûrî, *Reddü'l-ilhâd*, vr. 10a.

ض harfini harf olarak değil de sıfat olarak görmenin yanlışlığı vr. 4b.
ض ve kendisiyle karıştırılan harflerin mahrecleri vr. 4b.
ض harfiyle د harfinin farkları vr. 4b.
ض harfiyle ط harfinin farkları vr. 4a.
ض harfinin ظ şeklinde çıkarılması vr. 5b.
ض harfiyle ظ harfinin farkları vr. 10b.

(2) *er-Risâletü'r-reddiyye fî Risâleti Ebî Ğanem*

الحمد لله صلى الله على نبيه ومصطفاه هـ واله وصحبه ومن ولاة اما بعد فاني لما اكملت هذه المقدمة واقمت الحجة على تواتر الضاد الصحيحة وابطال الضاد الضعيفة المعجمة اطلعت على رسالة الى منسوبة علي بن غانم المقدسي الحنفي سماها بغية المرتاد لتصحيح الضاد وهي احق بان تسمى بغية الفساد بالابتداع بالضاد وحرقيها بالنار اولى من ان يكون لها اعتبار واظن ان نسبتها الى علي المقدسي غير...ifadeleriyle risâleye başlangıç yapan el-Mansûrî, yukarıda geçtiği üzere ض harfinin tevâtüren kendisine sahih bir şekilde geldiği üzere ve aynı zamanda zayıf (ض)ın mahiyeti ve geçersizliğiyle ilgili risâlesini yazdıktan sonra Ali b. Ğanem el-Makdisî'ye nisbet edilen *Buğyetü'l-mürtâd li tashîhi'd-dâd* adlı esere rastlar. el-Mansûrî'ye göre risâlenin adı *Buğyetü'l-fesâd bi ibtidâi bi'd-dâd* olsa daha anlamlı olacaktır. Ali b. Süleyman el-Mansûrî risâlede geçtiği üzere bu risâlenin Ali el-Makdisî'ye ait olduğunda şüphe eder. Böyle bir risâlenin el-Makdisî'ye nisbetini doğru bulmaz. el-Mansûrî'ye göre bidatçılar görüşlerini insanlara benimsetebilmek için el-Makdisî'nin isminin arkasına sığınıp risâleyi ona nisbet etmişlerdir. el-Mansûrî, “Eğer bu risâlenin el-Makdisî'ye nisbeti doğru ise el-Makdisî bidatçının ta kendisidir. Her bidatçi de dalalettedir” der ve kendisi de dahil olmak üzere doğrusunu takip edenlerin risâlede geçen bilgileri dikkate alamayacaklarını deklare eder.⁷⁵⁰

⁷⁵⁰ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Risâletü'r-reddiyye fî risâlet-i İbn Ğanem*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbî Blm., nr. 24, vr. 9a.

el-Mansûrî, bazılarının ض harfini kalın د ve tâ-i mühmele ط ile karıştırdığını, harflerin mahrecini karıştırmanın وسواس الخناس olan şeytanların süslemesi olduğunu, ilim ehlinin د ve ط ile karıştırmadan okuduğunu, çünkü Arap lügatinde kalın د diye bir harfin olmadığını ve (د)ın kalın okunması halinde (هلال) i حلال gibi okumaya benzeyeceğini; bunun yanında (ض)ın ظ gibi okunmasının yeni bir harf icat etme anlamına geleceğini halbuki Arap dilinde harf sayısının yirmi dokuz olduğunu beyan ettikten sonra (ض)ın ظ gibi okunması halinde (ض)ın Acem dilindeki zayıf (ض) a dönüşeceğini, Acem dilinden Arap diline sonradan giren harflerle okumanın da Kur'ân'ın edasında kabih görülüp bu şekilde kıraat ve ikranın da caiz olmadığını dile getirir.

Şu halde bu konuda ölçü isnâddır. Bir diğeri de kıraat ilmini hocanın ağızından almaktır. Bu ilimde şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır. İmam Şâfi'nin “İlim, içinde قال, حدثانا ifadelerinin geçtiği şeydir, yani seneddır.” sözünden yola çıkıp bunun dışındakilerin ilim ifade etmeyip şeytanların vesvesesi olacağını dile getiren el-Mansûrî, kıraat ilminde asıl olanın hocadan bizzat ahzetmek olduğuna dikkat çeker.⁷⁵¹

el-Mansûrî'ye göre İbn Ğanem el-Makdisî'nin, ض harfine dair ileri sürdüğü deliller kendi kafasındaki (ض) a değil gerçek ض harfine delalet eder. Halbuki âlimler resim ve sıfatlarındaki benzerlikleri sebebiyle ض ve ظ harfiyle okunan kelimeleri tek tek açıklayan kitaplar yazmışlardır. Yine el-Makdisî'nin, “Sahih ض Acem lisanında yani Türkçe'de de vardır.” düşüncesinin yanlışlığına değinen el-Mansûrî'ye göre ض harfi Arapça'ya hastır ve Rum diyarındakiler bu harfi çıkarabilmek için çok fazla çaba gösterirler.⁷⁵²

el-Makdisî'nin Mısırlılar ض harfini, müfehham د ve mühmel ط gibi çıkarıyor düşüncesine de değinen el-Mansûrî, bazı cahillerin böyle çıkarmış olabileceğini, bu düşüncenin genelleştirilmesi durumunda bu konuda ض harfini doğru çıkararak ilim ehlinin çoğunluğuna iftira sayılacağını ayrıca fıkıh kitaplarında ض ve ظ gibi benzer okuyanlarla ilgili bâbların olmasının da (ض)ın en güzel şekilde okunmasına mani olmayacağını dile

⁷⁵¹ el-Mansûrî, *Risâletü'r-reddiyye*, vr. 9a.

⁷⁵² el-Mansûrî, *Risâletü'r-reddiyye*, vr. 11b.

getirir ve sonrasında en güzel okuma şeklinin kıraat âlimleri tarafından gerçekleştirileceğini beyan eder.⁷⁵³

Bazı âlimlerin (ض) a tefeşşî sıfatı verdiğini, halbuki ض harfinde tefeşşî sıfatının olmadığını; ayrıca bazılarının da ض harfinde nefih sıfatı olduğunu dile getirdiğini ancak ض harfinde vakıf halinde nefha benzer bir sesin çıktığını dile getiren el-Mansûrî, kendilerinin doğru olanı muttasıl senedle Resûlullah'tan aldığını bunun dışındaki rivayete uymayan dirayete itibarın olmayacağını, her hayrın selefte her şerrin de seleften uzak olan halefte olacağını dile getirir.⁷⁵⁴

Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin risâlesinin telifinde istifade ettiği kıraat ilmine dair kaynaklar Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kitâbü't-Tefsîr*'i,⁷⁵⁵ İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*,⁷⁵⁶ *et-Temhîd*,⁷⁵⁷ ile *Tayyibetü'n-Neşr*⁷⁵⁸ adlı eserleridir.

فكن على نهج سبيل السلف في مجمع عليه او مختلف وتابع الصالح ممن سلفا وجانب البدعة ممن خلفا فكل خير في التباع من سلف وكل شر في الابتداع من خلف وافضل الصلاة والتسليم على الى النبي الرؤف الرحيم واله وصحبه ومتبع هداهم وتابع لمن تبع biten metnin sonunda risâlenin Ali b. Süleyman el-Mansûrî tarafından tahrîr edildiği yazılmaktadır.

Yukarıda da geçtiği üzere Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Risâletü'r-reddiyye*'sini, İbn Gânim el-Makdisî'nin risâlesindeki düşüncelere reddiye mahiyetinde yazmıştır. Mustafa Hüseyinî Ermenekî'nin (ö. 1188/1774) *Mefâdü'l-feyyâz bi'r-riyâdât* isimli eserinde ض harfinin (ظ)ya benzediğini delillendirmeye çalışırken el-Makdisî'den nakiller yapması,⁷⁵⁹ el-Makdisî'nin Osmanlı kıraat âlimleri üzerine yaptığı etkinin delillerindedir. Buna reddiye mahiyetinde Muhammed b. Selim'in (ö. 1188/1774)

⁷⁵³ el-Mansûrî, *Risâletü'r-reddiyye*, vr. 10b.

⁷⁵⁴ el-Mansûrî, *Risâletü'r-reddiyye*, vr. 13b.

⁷⁵⁵ el-Mansûrî, *Risâletü'r-reddiyye*, vr. 9a.

⁷⁵⁶ el-Mansûrî, *Risâletü'r-reddiyye*, vr. 11b.

⁷⁵⁷ el-Mansûrî, *Risâletü'r-reddiyye*, vr. 11a.

⁷⁵⁸ el-Mansûrî, *Risâletü'r-reddiyye*, vr. 12b.

⁷⁵⁹ Mustafa Hüseyinî Ermenekî, *Mefâdü'l-feyyâz bi'r-riyâdât*, Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 32, vr. 1b-48.

Risâle fî dâdi's-sahiha'sını yazma ihtiyacı hissetmesi,⁷⁶⁰ el-Makdisî'nin risâlesinin Osmanlı kıraat yazımında bir başka etkisidir.

Burada el-Mansûrî'nin genelde kıraat ilmi özelde de dâd harfinin muhafazası hususundaki titizliğini dile getirmek gerekir. Zira kendisinin dâd harfinin söylenişinin sahilğini muhafazası için İbn Ğanem'e *Risâletü'r-reddiyye* isimli risâlesini yazması ve bu risâlede dâd harfinin sahil bir şekilde söylenişini bozmak isteyenlere sert tepki göstermesi bu durumun göstergelerindendir. el-Mansûrî'nin mezkur titizliği talebelerine de sirayet etmiştir. Talebelerinden Yûsufefendizâde, Mustafa İzmirî, Hacı Mahmud Efendi'nin genelde kıraat ilmi özelde de dâd harfine dair yazmış olduğu eserler bu düşünceinin belirtilerindendir.

Ali b. Süleyman el-Mansûrî dâd harfî ile ilgili risâlelerinde müşâfehe, isnad konusu üzerinde ısrarla durup sık sık kıraat ilminde hocadan ahzetmenin önemi üzerinde durur. Hacı Mahmud Efendi'nin *Hidâyetü't-tullâb*'ı ve Muhammed b. Mustafa el-İzmirî'nin *Risâle fî'd-dâd* isimli eserinde bu hususun üzerinde önemle durması Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin kendisi ve talebeleri vasıtasıyla Osmanlı'da kıraat ilmi üzerindeki tesirinin göstergelerindendir.

Risâledeki Konu Başlıkları ve Varaka Numaraları

Müellifin risâleyi yazma sebebi vr. 9a.
ض harfî ile (ظ)nın aynı harf olmadığı vr. 9a.
Harflerin çıkarılmasında asıl olanın sened ve hocadan bizzat ahzın olması vr. 9a.
Arap olmayanların ض harfinin çıkarılmasında karşılaştığı zorluklar vr. 10b.
ض ve ط, ظ, د, ذ, ز harflerinin sıfatları ve mahreclerinin farklılıkları vr. 10a.

⁷⁶⁰ Muhammed b. Selim, *Risâle fî dâdi's-sahiha*, Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 32, vr. 102b-104a.

c. Diğer Kıraat Eserleri

(1) *Risâle fî mes'eleti âl'âne*⁷⁶¹

الحمد لله الملك الكريم الوهاب وصلى الله على سيدنا محمد وال والاصحاب وبعد فهذه مقدمة لطيفة مشتملة على اجاث دقيقة شريفة تتعلق بمسئلة الان في علم وجوه طرق القران والمسؤل من الملك الجواد التوجه الى طرق الهدى والرشاد فنقول ...ifadeleriyle risâlesine başlayan Ali b. Süleyman el-Mansûrî, eserinde (الان) sözcüğüyle ilgili vücûhâtlardan bahseder; Kâlûn (ö. 220/835) rivâyeti, Verş'in İsbehânî (ö. 296/908) tariki ve Ebû Ca'fer kıraatinin İbn Verdân (ö. 160/776) rivâyetine göre hemze-i vaslın ibdâli ile hemzenin harekesinin (ج) harfinden sonra nakli meselesine değinir. Ayrıca bu durum sonucunda oluşacak hemzenin meddi ve kasrına dair hükümleri açıklar.⁷⁶² el-Mansûrî, bu kelimedede vakıf söz konusu olduğunda ise (ج)dan sonraki (ا)de med-tevessut ve kasrın caiz olduğunu buradaki med miktarının üç elif, tevessut miktarının iki ya da bir buçuk elif, kasr miktarının ise bir elif olduğunu beyan ettikten sonra bu durumda meddin tevessuta, tevessutun da kasra tercih edileceğini söyler buna sebep olarak da ârızî sükûnda meddin kasra öncelenmesini öne sürer.⁷⁶³

الان kelimesinde Hamza için söz konusu olan vecihler meselesine değinen el-Mansûrî, nakille vakıf durumunda altı vechin, sekitle vakıf durumunda ise üç vechin ilavesiyle dokuz vechin oluşacağını belirtir ve bu vecihleri ayrıntılı bir şekilde dile getirir.⁷⁶⁴ Sonrasında Yûnus sûresi elli birinci âyette *وان وقد كنتم به تستعجلون* ve doksan birinci âyetteki *وان وقد عصيت قبل وكنت من المفسدين* şeklinde geçen *الان* kelimelerindeki vücûhât durumlarını Verş rivâyetinin Ezrak (ö. 240/854) tarikine göre inceleyen el-Mansûrî, bu âyetlerde vakıf yapılırsa Ezrak için altı vechin, teshil yapıldığında ise üç vechin ilavesi ile dokuz vechin söz konusu olacağını dile getirdikten sonra bu vecihleri ve bunların uygulanması esnasındaki gidilebilecek yolları beyan eder.⁷⁶⁵

⁷⁶¹ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbî Blm., nr. 2093, vr. 103a-112a.

⁷⁶² el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 103a.

⁷⁶³ el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 103a.

⁷⁶⁴ el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 103b.

⁷⁶⁵ el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 104b.

Bu iki yol, kasr-tevessut-med şeklinde uygulanan terakkî ve med-tevessut-kasr şeklinde uygulanan tedellî yoludur. el-Mansûrî'ye göre terakkî yolunu seçmek daha evlâdır. Zira kârî okuyuşu esnasında kasrdan medde doğru med miktarını daha iyi artırabilir. Ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr* adlı kitabının bedel bahsinde de bu şekilde geçmesi el-Mansûrî için bir diğer tercih sebebidir.⁷⁶⁶ Her ne kadar risâle الان kelimesi hakkında yazılmış olsa da yeri geldiğinde konuyla alakası sebebiyle يستهزؤن,⁷⁶⁷ امتهم,⁷⁶⁸ ve اسرائيل⁷⁶⁹ gibi kelimelere de yapılarındaki medd-i bedel sebebiyle değinilmiştir.

Risâlede ele aldığı konuları dile getirirken وقد اشار الى ذلك ميمون الفارسي رحم الله تعالى gibi ifadelerle kıraat âlimlerinin önde gelenlerinin görüşlerinden de istifâde eden el-Mansûrî,⁷⁷⁰ bazı yerlerde فيها سبعة عشر وجها على ما قرأناه على مشايخنا kendisinden önceki birikimi aktardıktan sonra kendi görüşünü de وعندى المتجه منها اربعة عشر فقط vb. ifadelerle dile getirmiştir.⁷⁷¹ Kıraat ilmi rivayete dayandığından Ali b. Süleyman el-Mansûrî, kendisinden önceki birikimi ihmal etmeyip diğer eserlerinde olduğu gibi *Risâle fî mes'elet-i âl'âne* adlı eserinde de bu birikimden istifâde etmiştir. el-Mansûrî, bu risâlede istifâde ettiği kaynakları zikrederken bu durumu من الشاطبية⁷⁷² في النشر gibi ifâdelerle dile getirmiştir.

Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin *Risâle fî mes'elet-i âl'âne* adlı eserinde istifâde ettiği kıraat kitapları İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'i,⁷⁷⁴ Ebü'l-Kasım Ferrûh b. Halef eş-Şâtîbî'nin *eş-Şâtıbiyye*'si,⁷⁷⁵ Ebû Amr ed-Dânî'nin, *Câmi'u'l-beyân*'ı ve *el-Müfredât*'ı,⁷⁷⁶ 'İcâz'ı ve *et-Teysîr*'i,⁷⁷⁷ Ebû Abdillâh b. Şüreyh'in *Kitâbü'l-Kâfi*'si,⁷⁷⁸

⁷⁶⁶ el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 105a.

⁷⁶⁷ el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 107a.

⁷⁶⁸ el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 107b.

⁷⁶⁹ el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 107b.

⁷⁷⁰ el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 107a.

⁷⁷¹ el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 107b.

⁷⁷² el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 103a.

⁷⁷³ el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 105a.

⁷⁷⁴ el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 103b.

⁷⁷⁵ el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 105a.

⁷⁷⁶ el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 108b.

⁷⁷⁷ el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 109a.

Ebü'l-Abbâs Ahmed el-Mehdevî'nin *Kitâbü'l-Hidâye*'si,⁷⁷⁹ Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kitâbü't-Tebşıra*'sı,⁷⁸⁰ İbnü'l-Fehhâme Ebû Bekir b. Abdirrahmân'ın *Kitâbü't-Tecrîd*'i,⁷⁸¹ Ebû Alî el-Hasen b. Abdullah el-Belîme'nin *Kitâbü Telhîsi'l-'ibâra*'sı,⁷⁸² Abdülmün'im b. Abdullah b. Ğalbûn'un *Kitâbü't-Tezkira*'sı,⁷⁸³ Ebû Alî Hasen b. İbrâhîm el-Ehvâzî'nin *Kitâbü'l-Vecîz*'i,⁷⁸⁴ Ebû Tâhir İsmâîl b. Halef el-Ensârî el-Endülûsî'nin *Kitâbü'l-'Unvân*'ı,⁷⁸⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Süfyân el-Mâlikî'nin *Kitâbü'l-Hâdî*'si,⁷⁸⁶ ve Ebü'l-Kâsım b. Hıyâr b. Ahmed b. Amr et-Tarsûsî'nin *Kitâbü'l-Müctebâ*'sıdır.⁷⁸⁷

Ferağ kaydında müstensihe ve istinsah tarihine ait bilginin olmadığı eser,

وهذا اخر ما ذكرناه في هذا المبحث جعل الله خالصا لوجه الكريم وسببا للفوز بجنات النعيم وصلى الله وسلم على سيدنا محمد واله
فادeleriyle nihayete ermektedir.⁷⁸⁸

Eserdeki Konu Başlıkları ve Bulunduğu Varaka Numaraları

Kalun, İsbahânî ve İbn Verdân'ın الان kelimesindeki vecihleri vr. 103a.
Hamza'nın الان kelimesindeki vecihleri vr. 103b.
Ezrak'ın Yunus sûresi 51. ve 91. ayetlerdeki الان kelimesine dair vecihleri vr. 104b.
يستنهزون kelimesindeki meddi bedelle ilgili durumlar vr. 107a.

⁷⁷⁸ el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 106a.

⁷⁷⁹ el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 106a.

⁷⁸⁰ el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 106a.

⁷⁸¹ el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 106a.

⁷⁸² el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 108a.

⁷⁸³ el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 108a.

⁷⁸⁴ el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 108b.

⁷⁸⁵ el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 109b.

⁷⁸⁶ el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 109b.

⁷⁸⁷ el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 111b.

⁷⁸⁸ el-Mansûrî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, vr. 112a.

المتهم kelimesindeki meddi bedelle ilgili durumlar vr. 107b.

اسرائيل kelimesindeki meddi bedelle ilgili durumlar vr. 107b.

(2) *Tekbîr Risâlesi*⁷⁸⁹

الحمد لله الذي اخرجنا من العدم الى الوجود وارشدنا للحق بعد كل دين مردود وجعلنا من المتقين للكتابه الذي اورثه من اصطفاه من عباده واحبائه ووعد من جوده وعقل به جزيل الاحسان وجعللهوقاية لحفظته به العاملين من النيران احمده سبحانه و تعالى من اله انزل القران على عبده باكمل الاحوال وامره بالتكبير عند الختم فهو من افضل الاعمال فطوبى لمن يتلوا كتاب الله تعالى حق تلاوته ويواظب اثناء الليل واطراف النهار على دراسته وبعد فهذه نبذة يسيرة وفوائد عزيزة فتشمل على معرفته ما يتعلق بجمع اوجه التكبير للقراء السبعة من طريق الشاطبية... ifadeleriyle başlayan eser, müellifin deyimiyle, kıraat ilminde başlangıç seviyesinde olanların istifade edebileceği, ileriseviyede olanların ise bildikleri bazı meseleleri hatırlama hususunda yararlanabileceği tarzda ele alınmıştır. el-Mansûrî'ye göre risâle içerdiği konular itibariyle önemlidir. Zira Allah, Kur'ân'ı en mükemmel haliyle indirmiş ve hatim yapılacağı zaman Leyl sûresinden Bakara'nın başına kadar tekbirle okunmasını emretmiştir.⁷⁹⁰ Risâle Şâtıbiyye tarikinde yedi kıraatı ve Dürre tarikinde on kıraatı bilen kurrâ için Duhâ sûresinin başından Bakara 5. âyetteki (واولئك هم المفلحون)na kadarki olan kısmı içerir.⁷⁹¹

Hatim anındaki tekbirlerin kıraat ilminde Mekkî diye nitelendirilen Mekkeli kurrâların uygulaması olduğunu dile getiren el-Mansûrî, tekbir uygulamasının namaz içinde ve dışında geçerli, bu uygulamanın dayanağının ise *en-Neşr*'de kaynakları zikredilen⁷⁹² merfû ve mevkûf hadisler olduğunu,⁷⁹³ bu konuda Mekkî imam İbn Kesîr'in râvilerinden Bezzî'de ihtilafın söz konusu olmadığını, Kunbül'de ise ihtilafın olduğunu, cumhurun Kunbül'de *Teyisir* adlı eserde geçtiği gibi tekbir vecihlerini

⁷⁸⁹ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr fî 'l-hatm*, Süleymâniye Ktp., Fatih Blm., nr. 68, vr. 1b-9b.

⁷⁹⁰ Bakara 2/5.

⁷⁹¹ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 1b-9b.

⁷⁹² el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 1a.

⁷⁹³ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 1b.

zikretmediğini, Iraklı kıraat âlimlerinin ise *Câmi'* ve *Veciz'*de geçtiği üzere Kunbül için tekbiri zikrettiğini eş-Şâtıbî'nin ise bu konuda iki vecihe de işaret ettiğini dile getirir.⁷⁹⁴

Risâlede tekbir lafzının mahiyeti açıklanırken aynı şekilde değişik vecihler zikredildikten sonra eş-Şâtıbî'nin bu konudaki görüşü dile getirilir. Buna göre tekbir lafzının besmele öncesinde الله اكبر şeklinde olmasında ihtilaf yoktur. Ancak Iraklı kurrâ, Bezzî'nin (ö. 250/864) İbn Rebîa (ö. 294/906) tarikinde besmele öncesi tekbir lafzını zikretmemiştir. Ayrıca Mağripliler ve Basralılar, Kunbül'ün (ö. 291/903) tekbirden önce tehliil ifadesini ziyade ettiği görüşündedirler. Bu şekilde okuyan İbnü'l-Habbâb (ö. 301/913) ve diğerlerinin Bezzî'den rivayet ettikleri tarikdir. eş-Şâtıbî ise Mekkî ve diğerlerinin tekbir getirdiğini, bunun yanında Kunbül'ün hilâfını dile getirmiştir.⁷⁹⁵

Eserde ele alınan bir başka konu tekbirlerin hangi sûrede başlayıp hangi sûrede bittiği ve bunun yanında tekbirlerin sûrelerin başında mı ya da sonunda mı getirileceği meselesidir. el-Mansûrî, bu konuyu da ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Buna göre *et-Teyisîr'*de tekbirlerin başlangıcı Duhâ sûresinin başı olarak geçer. İbn-i Ğalbûn ve oğlu Ebü't-Tayyib de bu görüşü savunanlardandır. eş-Şâtıbî ile Bezzî de bu görüştedir. Şâtıbî'nin bu hususla ilgili "Leyl sûresinin sonundan başlar diyen çıkmamıştır." ifadesi bulunmaktadır.⁷⁹⁶

Sûrenin sonunda tekbir getirmek *et-Teyisîr'*in rivayetidir. Bununla birlikte racih olan görüş tekbirin vaslıdır. Ayrıca sûrenin sonunda tekbir getirenler her sûrenin sonunda getirirler. Bu durum Nâs sûresi için de geçerlidir. Dolayısıyla tekbiri sûre sonunda getirenler Fâtihâ sûresini de Nâs sûresinin hemen sonrasında Bakara sûresinin ilk beş ayetiyle birlikte okurlar. Sûrenin başında tekbir getirenler ise Nâs sûresinin de başında tekbir getirmiş olurlar ve tekbiri Fâtihâ sûresine vasletmezler.⁷⁹⁷

el-Mansûrî, sûre başında veya sonunda tekbir getirenler için sûrenin sûreye vaslında sekiz vechin terettüp edeceğini, bunlardan tekbiri besmeleye vasledip sonrasında kat' etmenin haricindeki diğer yedi vechin caiz olacağını belirttiikten sonra;

⁷⁹⁴ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 1

⁷⁹⁵ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 1a.

⁷⁹⁶ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 1a.

⁷⁹⁷ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 2b.

sûre başında takdir edilen iki vecih, sûre sonunda takdir edilen iki vecih ve sûre başı ile sûre sonuna muhtemil olan üç vecih şeklindeki vücûhatları tek tek açıklamış,⁷⁹⁸ bunun yanında İbnü'l-Cezerî'nin, "Bu yedi vechin hepsini okudum." ile eş-Şâtîbî'nin, "Yedi vecih de haktır ancak sekizincisi menedilmiştir." şeklindeki sözlerine de görüşlerini destekler mahiyette eserinde yer vermiştir.⁷⁹⁹

Pratikte caiz olan vecihlerin sıralanması sonrasında sûreleri tek tek ele alan el-Mansûrî, Duhâ sûresinden Nâs sûresine kadarki tekbir vecihlerini ortaya koyduktan sonra⁸⁰⁰ Nâs sûresinden Fâtihâ sûresine geçişteki tekbirlerin durumu konusuna değinir ve bu konuyla ilgili olarak Fâtihâ sûresi Kur'ân'ın başında olduğundan Nâs'tan Fâtihâ'ya geçişte sekt veya vaslın söz konusu olamayacağını zikreder.⁸⁰¹ el-Mansûrî, tekbirin Fatiha'ya vasledilmemesinin bir diğer sebebi olarak tekbirdiğer sûrelerde sûre başı veya sonunda okuyanlar için sûrenin bittiğinin göstergesi iken Fâtihâ sûresî için böyle bir şeyin söz konusu olamayacağı gösterilir. Çünkü Fâtihâ sûresi başlangıcında tekbir yoktur.⁸⁰²

el-Mansûrî risâlenin sonuna doğru İbn Kesîr, Bezzî ve Kâlûn'un Nâs sûresinden Fâtihâ sûresine Fâtihâ'dan da Bakara sûresine geçişte yaptığı vücûhatlardan bahseder. Ayrıca diğer sûrelerden farklı olarak Fâtihâ sûresindeki bir takım vücûhâtlara da değinir. Mesela Kâlûn ve Bezzî'nin عليهم kelimesindeki sılası, Ebû Ca'fer'in (ö. 130/747) Bakara sûresine geçiş esnasındaki sekitleri, Ruveys'in (ö. 238/852) صراط kelimesindeki ص harfini س ile okuması, Halef (ö. 229/843) ve Hallâd'ın (ö. 220/835) صراط kelimesindeki işmâmı bu vecihlerden bazılarıdır. Ancak burada şunu belirtmekte fayda var ki zikredilen ferşe dair bu vücûhâtlar da Fâtihâ sûresinden Bakara'ya geçişle yani sûreden sûreye geçişle ilgilidir.⁸⁰³ Risâle dua cümleleri ile nihâyete ermektedir.⁸⁰⁴

⁷⁹⁸ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 2b.

⁷⁹⁹ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 2a.

⁸⁰⁰ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 3a-9a.

⁸⁰¹ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 9a.

⁸⁰² el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 9b.

⁸⁰³ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 9b.

⁸⁰⁴ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 9b.

el-Mansûrî risâlesinde karşısındaki muhatabına bir şey anlatıyormuşçasına samimi bir ifade kullanmıştır. Şöylekirisâlede ⁸⁰⁵اعلم, ⁸⁰⁶ومعلوم, ⁸⁰⁷تاملت, ⁸⁰⁸واذا تاملت, ⁸⁰⁹فان المعلوم, ⁸¹⁰قلت şeklindeki sözcükler sıkça geçer. el-Mansûrî, vücûhâtı kârlere nisbetedeceği zaman genelde ⁸¹¹ثم تعطف, ⁸¹²وتعطف sözcüklerini tercih etmiştir. Bununla birlikte vecihler birkaç kârîye nisbetedileceği zaman yer yer ⁸¹³ويندرج مع, ⁸¹⁴واندرج مع ifadelerine de yer verir. el-Mansûrî, sûrelerdeki tekbir vücûhâtlarını incelerkensûreleri birkaç sûre bir arada zikrecek şekilde ele almıştır. Birkaç sûreyi beraber ele alacağı zaman ya da sûreden diğer sûreye geçiş yapılacağı zaman ise bu işi ⁸¹⁵ثم اذا جمعت ve ⁸¹⁶ثم تجمع ifadelerini kullanmak sûretiyle yapmıştır. Örneğin Kâfirûn sûresinden Nasr sûresine kadarki kısmı inceleyeceği zaman bu hususu ⁸¹⁷ثم تجمع من قوله تعالى لكم دينكم وليدين الى قوله تعالى واستغفره şeklinde ifade etmiştir.

Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin, risâlesini yazarken istifade ettiği eserler İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürre*,⁸¹⁸ *en-Neşr*⁸¹⁹ ve *Takrîbü'n-Neşr*'i,⁸²⁰ Ebü'l-Kasım Firrûh b. Halef

⁸⁰⁵ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 1b, 2a.

⁸⁰⁶ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 3b.

⁸⁰⁷ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 3a, 3b.

⁸⁰⁸ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 3a.

⁸⁰⁹ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 5b.

⁸¹⁰ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 5b.

⁸¹¹ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 3a, 3b.

⁸¹² el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 3a, 3b.

⁸¹³ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 4a.

⁸¹⁴ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 5b.

⁸¹⁵ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 3a.

⁸¹⁶ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 7b.

⁸¹⁷ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 7b.

⁸¹⁸ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 1b.

⁸¹⁹ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 1b.

⁸²⁰ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi 't-tekbîr*, vr. 1a.

eş-Şâtîbî'nin eş-Şâtîbiyye'si,⁸²¹ Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kitâbü't-Tebîra'sı*,⁸²² Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî'nin *Câmi'u'l-beyân*'idir.⁸²³

Eser اللهم اقم لنا خشيتك ما تحوك بيننا وبين معاصك ومن طاعتك ما تبلغنا به جنته ومن اليقين ما تحون به علينا مصائب الدنيا ومتعنا باسماعنا وابصارنا وقوتنا ابد ما احببتنا واجعله الورث منا وجعل ثارنا على من ظلمنا وانصرنا على من عادانا ولا تجعل مصيبتنا في ديننا ولا تجعل الدنيا اكبر همنا ولا مبلغ علمنا ولا تسلط علينا بذنوبنا من لا يرحمنا وتفتح الدعاء الحمد لله والصلوة والسلام على رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم وتتم بذلك يكون ارجى للقبول صلى الله تعالى على سيدنا محمد سيد المرسلين واله وصحبه اجمعين ولا حول ولا قوة الا بالله 1200 ifadeleriyle bitmektedir. Ferağ kaydından sonra kaydedilen 1200/1786 tarihi eserin istinsah edildiği tarihtir.

Risâledeki Konu Başlıkları ve Varak Numaraları

Risâlenin önemi ile Bezzî, Kunbül ve İbn Kesîr'in tekbire dair görüşleri vr. 1b.
Tekbirlerin başladığı sûre vr. 1a.
Sûre başı ve sonlarındaki tekbir vecihleri vr. 2b.
Duhâ sûresindeki tekbir vecihleri vr. 3a.
Duhâ, İnşirâh ve Tîn sûrelerindeki tekbir vecihleri vr. 3a, 3b, 4a.
Alak, Kadîr, Zilzâl, Âdiyât sûrelerindeki tekbir vecihleri vr. 4a, 4b.
Kâria sûresi ile Kureyş sûresi arasındaki tekbir vecihleri vr. 5a, 5b.
Kureyş sûresi ile Kâfirûn sûresi arasındaki tekbir vecihleri vr. 5b, 6a.
Kâfirûn sûresi ile Nâs sûresi arasındaki tekbir vecihleri vr. 7a, 8b.
Fâtihâ sûresi başındaki vecihler vr. 8a.

⁸²¹ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi't-tekbîr*, vr. 1b.

⁸²² el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi't-tekbîr*, vr. 2b.

⁸²³ el-Mansûrî, *Risâle fî beyâni evcûhi't-tekbîr*, vr. 6b.

(3) *Risâle fi's-suâl ve'l-ecvibe*⁸²⁴

الحمد لله ملهم الجواب موافقا الذي يؤخذ لقالون من طريق التيسير والشاطبية في نحو قوله تعالى يا ايها الناس اعبدوا ربكم الذي خلقكم والذين من قبلكم اربعة اوجه القصر مع الاسكان والصلة والمد مع الاسكان والصلة اما اخذها من الشاطبية فشاهده قوله وقالون بتخييره جلا وفي القصر قوله فان ينفصل فالقصر ...ifadeleriyle başlayan eser, kırata dair bazı meseleler ve bu meselelerin çözümünü ilgilidir. Bu meselelerden birincisi والذين من قبلكم والذي خلقكم والذين يا ايها الناس اعبدوا ربكم الذي خلقكم والذين من قبلكم لعلكم تتقون⁸²⁵ ayetindeki Kâlûn'a (ö. 220/835) ait kıraat vecihleridir. Anlatılmak istenen konu ise Bakara sûresi yirmi birinci ayetteki Kâlûn'la ilgili kasrın iskânla, sıla ve meddin iskân ve sıla ile vecihlerinin durumudur. Müellife göre bu durumda Kâlûn'a ait dört vecih vardır. Bu dört vecih ise Teysîr ve Şâtıbiyye tariklerine göre oluşmuştur. Müellif görüşlerini aktarırken İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibe*'si, Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teyisîr*'i ile Ebû'l-Kasım Firruh b. Halef eş-Şâtıbi'nin *eş-Şâtıbiyye*'sini görüşlerine dayanak olarak göstermiştir. Sonrasında da Ebû Amr ed-Dânî'nin bu konudaki vücûhâtı ve bu vecihleri kimden aldığına değinilmiştir. Bu meseleyle ilgili olarak cemi mimleri konusunda sıla ve iskân ile okuyanlara da değinen müellif, *et-Teyisîr* ve *Tahbîr* kitaplarından yola çıkıp bu konuda zikredilen sükûnla, kasr-sılayla, kasr-med ve iskân-med ve sıla şeklindeki dört vechi ve bu dört vechin uygulayıcıları ile geçtiği kaynakları zikretmiştir.⁸²⁶

Daha sonra med mertebeleri zikrine geçen müellif, mertebeteyn ve merâtibi erbaadan bahsettikten sonra Sehâvî'nin (ö. 643/1245) Verş ve Hamza'ya göre med mertebeleriyle ilgili görüşlerini belirtir, bunun yanında Sehâvî'nin *eş-Şâtıbiyye* ve *et-Teyisîr*'e dayanan görüşlerinin illetli olduğunu dile getirir.⁸²⁷

⁸²⁴ (Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Risâle fi's-suâl ve'l-ecvibe*, Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 28, vr. 1b-4a.) Risâlenin ismi kütüphane kayıtlarında *Risâle fi'l-es'ile ve'l-ecvibe mine'l-kırâ'a* olarak geçmektedir. Ancak risâlenin ismi mecmuanın vikâyesinde *Risâle fi's-suâl ve'l-ecvibe* şeklinde kaydedilmiştir.

⁸²⁵ Bakara 2/21.

⁸²⁶ el-Mansûrî, *Risâle fi's-suâl ve'l-ecvibe*, vr. 1b-2b.

⁸²⁷ el-Mansûrî, *Risâle fi's-suâl ve'l-ecvibe*, vr. 2a-2b.

Risâlede ele alınan bir diğer mesele Hamza, Kisâî, Ebû Bekir ve İbn Zekvân'ın راي كوكبا gibi sonu sâkin olup da kendisinden sonra munfasıl bir sâkin gelmediğinde ,ve (i) imâle ile okumaları, ancak Nakkâş'ın (ö. 351/962) Ahfeş'den (ö. 292/904) vechinde bu hususun söz konusu olmamasıdır. Daha sonra İbn Zekvân'ın (ö. 242/856) tariklerinden , ve (i) imâleyle okuyanlar ile feth okuyanlara dair bilgiler veren müellif bu konuda “Nakkâş feth ile Ehzüm ise imâle ile okumuş.” şeklinde açıklamalarda bulunmuş ve Ebü'l-Kasım Firrûh eş-Şâtîbî'nin bu hususta *et-Teysîr*'e tabi olduğunu *Tayyibe*'de ise bu vecihlerin değişiklik gösterdiğini dile getirmiştir.⁸²⁸

Müellif risâlenin sonunda kendi yanındaki İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr* nüshasına tam manasıyla güvenilemeyeceği, bu nüshanın ibaresinde birtakım düşüklüklerin söz konusu olduğu, nüshada *et-Teysîr* isimli eserin sahibi ed-Dânî'nin Nakkaş'a dair ibarelerinin doğru yansıtılmadığı, bu hususta sahih nüshalara müracaat edilmesi gerekliliğine değindikten sonra bu risâleyi niçin yazdığını dile getirir. el-Mansûrî, bu konuda birilerinin yanlışını bulmak için değil de ele alınması gereken bir meseleye değinmek için yazdım, anlamına gelen, “Kişiye izzet olarak kendi ayıplarını görmesi yeter.” sözüyle risâleyi bitirir.⁸²⁹

Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin risâleyi yazarken istifâde ettiği kıraat eserleri Ebü'l-Kasım Firruh b. Halef eş-Şâtîbî'nin *eş-Şâtîbiyye*'si,⁸³⁰ Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'i,⁸³¹ İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-Neşr* ve *Tahbîru't-Teysîr*'i,⁸³² Ebû Alî el-Hasen b. Abdullah el-Belîme'nin *Kitâbü Telhîsi'l-'ibâra*'sı,⁸³³ Ebü'l-Abbâs Ahmed el-Mehdevî'nin *Kitâbü'l-Hidâye*'si,⁸³⁴ Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kitâbü't-Tebsıra*'sı,⁸³⁵ Abdü'l-Mün'im b. Abdillâh b. Ğalbûn'un *Kitâbü't-Tezkira*'sı ve *Kitâbü'l-İrşâd*'i,⁸³⁶

⁸²⁸ el-Mansûrî, *Risâle fi's-suâl ve'l-ecvibe*, vr. 2a-3b.

⁸²⁹ el-Mansûrî, *Risâle fi's-suâl ve'l-ecvibe*, vr. 3a-3b.

⁸³⁰ el-Mansûrî, *Risâle fi's-suâl ve'l-ecvibe*, vr. 1b.

⁸³¹ el-Mansûrî, *Risâle fi's-suâl ve'l-ecvibe*, vr. 1b.

⁸³² el-Mansûrî, *Risâle fi's-suâl ve'l-ecvibe*, vr. 1b.

⁸³³ el-Mansûrî, *Risâle fi's-suâl ve'l-ecvibe*, vr. 1a.

⁸³⁴ el-Mansûrî, *Risâle fi's-suâl ve'l-ecvibe*, vr. 1a.

⁸³⁵ el-Mansûrî, *Risâle fi's-suâl ve'l-ecvibe*, vr. 1a.

⁸³⁶ el-Mansûrî, *Risâle fi's-suâl ve'l-ecvibe*, vr. 1a.

İbnü'l-Fehhâme Ebû Bekir b. Abdirrahmân'ın *Kitâbü't-Tecrîd*'i⁸³⁷ ile Ali el-Hüzeli'nin *Kitâbü'l-Kâmil*'idir.⁸³⁸

Eserin ferağ kaydında مؤلفه الشيخ علي المنصوري في قسطنطين رحم الله تعالى ولكاتبه ومالكهولمن قرا فيه امي كتب هذا في بلدة قسطنطين عمرهاالله تعالى واصلح اشفيائهم واختتم روحنا بالخير امين يا معين كتبه الفقير لحقير الى الطاف ربه القدير محمد بن مصطفى العريف بطبخانوي وطوخانيزاده ifadeleri bulunmaktadır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere risâle Ali b. Süleyman el-Mansûri'ye aittir ve risâleyi istinsâh eden ise Duhânîzâde Muhammed b. Mustafa'dır. Risâlenin ferağ kaydından da anlaşılacağı üzere risâleyi yazan, risâlenin sahibi ve okuyanları için dua ifadeleriyle risâleyi bitirirken, risâlenin İstanbul'da ele alındığı ifade edilir. Risâlenin ferağ kaydında eserin istinsâh edildiği tarihe dair ise herhangi bir bilgi mevcut değildir.⁸³⁹

Risâledeki Konu Başlıkları ve Varaka Numaraları

Besmele, hamdele ve salvele vr. 1b.
Kâlûn'un Bakara sûresi 21. âyetteki vecihleri vr. 1b.
Hamza ve Verş için merâtib ve mertebeteyn vr. 2b.
Hamza, Ebû Bekir, İbn Zekvân ve Kisâî'ye göre راه راي كوكبا ve راه راي كوكبا kelimelerindeki vecihler vr. 2a.
el-Mansûrî'nin elindeki Neşr nüshasının durumu vr. 3b.

⁸³⁷ el-Mansûrî, *Risâle fi's-suâl ve'l-ecvibe*, vr. 1a.

⁸³⁸ el-Mansûrî, *Risâle fi's-suâl ve'l-ecvibe*, vr. 1a.

⁸³⁹ el-Mansûrî, *Risâle fi's-suâl ve'l-ecvibe*, vr. 3a.

2. Arap Diline Dair Eserleri

a. Sarf ve Nahve Dair Eserleri

(1) *el-Ferâidü'l-vefiyye bi zikri mâ lem tahvihi'l-Elfiyye*⁸⁴⁰

قال علي وهو المنصوري الحمد للمهيمن المشكور

وأفضل الصلوة والتسليم على رسول الله ذي التكريم

واله وصحبه ومن نحا نحوهم الى هداهم جناحنا

وبعد ان هذه ارجوزه فرايد الدر بما مركزوزه

ضممتها مسائلًا قد زادت على الذي ذكر في الخلاصة

يصعب ضبطها بغير النظم حررتها قريبة للفهم

...ifadeleriyle başlayan metinde Ali b. Süleyman el-Mansûrî, eseri nahiv ve sarfa dâir bazı meselelerin akılda kalmasının zor olması sebebiyle diğer elfiyyeler⁸⁴¹ gibi manzum halde ve anlaşılmaya yakın bir şekilde yazdığını söyler. Müellif eserinde meseleleri açıklarken, bazen meseleyi açıklamak yerine örnekler vermek sûretiyle iktifâ ettiğini, bazen meseleyi anlatım hususunda sadece bir örnek vermekle yetindiğini; ancak alakalı yerlerde bazı meseleleri çokça kere tekrar ettiğini dile getirir ve esere, *Ferâidü'l-vefiyye bi zikri mâ lem tahvihi'l-Elfiyye*, ismini verdiğini belirtir.⁸⁴²

Daha sonra besmele lafzıyla ilgili bazı açıklamalar yapan müellif, besmele lafzındaki Rahmân sözcüğünün ilim ehli için alem ifade ettiği, Allah'tan bedel olarak kullanıldığı için irabının mecrur olduğu, Rahmân sözcüğünün başındaki (ال)ın sadece şiirde zaruret söz konusu olduğunda hazf edilebileceği şeklinde açıklamalarda bulunur.

⁸⁴⁰ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Ferâidü'l-vefiyye bi zikri mâ lem tahvihi'l-Elfiyye*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Blm., nr. 2335, vr. 1b-133a.

⁸⁴¹ Bazı ilimlerde öğrenilmesi gereken bilgilerin kolayca öğrenimi ve zihinde muhafazası için manzum olarak yazılan bin beyitlik eserlere “elfiyye” denir. Elfiyyelerin bin beyitten meydana gelmesi Arapların bin rakamma duyduğu ilgiyle açıklanmıştır. Ancak her ne kadar bu türden eserlere elfiyye dense de eserlerdeki dize sayısı bazen binden fazla bazen de az olmuştur. İslâm eğitim ve kültür tarihinde elfiyyelerin önemi büyüktür. Bunlardan en önemlisi de Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin, *Ferâidü'l-vefiyye bi zikri mâ lem tahvihi'l-Elfiyye* isimli eserine ilham kaynağı olan İbn Mâlik et-Tâî'nin Arap dili ve grameriyle ilgili ele almış olduğu *el-Elfiyye*'sidir. Elfiyye geleneğiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Abdülbaki Turan, “Elfiyye”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, s. 27-28.

⁸⁴² el-Mansûrî, *Ferâidü'l-vefiyye*, vr. 1b.

Eserde ele aldığı konulardanahve dair ekollerin ve nahiv ilminde önde gelen kişilerin görüşlerine değinen el-Mansûrî, nahiv ekollerinin görüşlerini beyan ederken مذهب لکوفة, بصريين nahivde otorite kişilerin görüşlerini açıklarken ise للکسائي الشكلinde görüşlerin hangi ekol veya kişilere ait olduğunu zikreder. Ayrıca yeri geldiğinde عند تميم ifadesinde görüldüğü üzere sözcüklerin hallerinin kabilelerin lehçelerindeki kullanımlarına da metinde yer verir, yer yer nahivdeki otorite kişiler ve bu ilimde sahip oldukları vasıflara da değinir.⁸⁴³

Eserde şekil açısından dikkat çeken hususlar metnin kenarındaki boşluk kısımlarda yer yer ta'likât kabilinden açıklamalara yer verilmesi,⁸⁴⁴ bazen de vr. 24b⁸⁴⁵ ve vr. 46b'de olduğu gibi metinde yazılması gerektiği halde normal seyrinde yazılmamış bir takım ifadelerin satırlar arasına dercetme şeklinde yazılmış olmasıdır.⁸⁴⁶

قد جاوزت ابياتها الالف اربعة متحفة تحافا
والحمد لله على دوام محاسن الايمان والاسلام
اسئله مغفرة والاجرا ونعمة الدنيا وفوز الاخرى
وافضل الصلوة والتسليم على النبي المصطفى الكريم
واله وصحبه ومن الى فضل سبيل هديهم قد وصلا

...ifadeleriyle sona eren eserin, metin kısmından önceki ilk varağında, eserin Şehid Ali Paşa Vakfı'na ait olması ve eserin kütüphane dışına çıkarılmamasına dair mühür içine yazılmış ifade vardır. Ferağ kaydında ise eserin 1126/1714 yılında İstanbul'da yazıldığı ve yazımının Recep ayının yirmi yedinci gecesi nihayete erdirildiği bildirilmektedir.

⁸⁴³ el-Mansûrî, *Ferâidü'l-vefiyye*, vr. 1a-1b.

⁸⁴⁴ el-Mansûrî, *Ferâidü'l-vefiyye*, vr. 20b.

⁸⁴⁵ el-Mansûrî, *Ferâidü'l-vefiyye*, vr. 24b.

⁸⁴⁶ el-Mansûrî, *Ferâidü'l-vefiyye*, vr. 46b.

Eserdeki Konu Başlıkları ve Varaka Numaraları

Besmele Mukaddime vr. 2b.	Kelâm vr. 2a.	Mu‘reb/ Mebnî vr. 5b.	Nekra/Ma‘ rife vr. 12a.	Alem vr. 16a.	İsm-i İşaret vr. 18b.	İ.Mevsûl vr. 19b.
بâbı vr. 22a.	İbtidâ vr. 23b.	كان ve Kardeşleri vr. 30a.	ما ve Kardeşleri vr. 33a.	Mukârebe fiilleri vr. 35a.	ان ve Kardeşleri vr. 36a.	بâbı vr. 39b.
Ef‘âl-ü Kulûb vr. 41b.	اری fiili vr. 43b.	Fâil vr. 43a.	Nâib-ü Fâil vr. 45a.	Âmîl vr. 47b.	Fiilin Ameli vr. 49a.	M.Mutlak vr.50a.
M.Leh vr. 51a	Zarf vr. 52b	M. Me‘ah vr. 52a	Müstesnâ vr. 53a	Hal vr. 56b	Temyîz vr. 59b	H.Cer vr. 59a
İzâfet vr. 61a	Mastar vr. 63b	İsm-i Fâ‘il vr. 66a	Masdar binâları vr. 67a	Sıfat-ı Müşebbehe vr. 70a	Taaccüb vr. 71b	نعم وئس vr. 73a
Tâbîler vr. 76b	Te‘kîd vr. 78b	Atf-ı Beyân vr. 79b	Bedel vr. 83b	Münâdâ vr. 83a	Terhîm vr. 85a	İhtisâs vr. 86a
İ.Fiiller vr. 87b.	Ğayr-i Munsarîf vr. 88b.	F.Muzârî vr. 91b.	Cezm Âmilleri vr. 93b.	كلما vr. 94b.	العدد vr. 96b.	Hazif vr. 97b.
Tesniye vr. 103b.	Cem‘i Teksîr vr. 103a.	İ.Tasğîr vr. 106a.	Mensûb vr. 109a.	Vakf vr. 110b.	İmâle vr. 111b.	Tasrîf vr. 112b.
Kalb	‘Îlâl	İdgâm	Hat			

Müellif, hamdin tâzim ifade edip nimet veya herhangi bir şey için olmadığını, şükürün ise nimete ta'lik olduğunu ve bunun kalp, dil ve davranışlarla gerçekleşeceğini; salâtın, rahmet-teslim ve tahiyyat manasına geldiğini; nahvin ise yol-cihet anlamlarını içerdiğini beyan etmesinde olduğu gibi dizelerdeki kelimelerin ne anlama geldiğini şerh kısmında açıklar. Eserde dizelerin başında ص harfi bulunurken şerh kısmının öncesinde ise ش harfi bulunur.⁸⁵⁰

Hamd, şükür, salât, nahiv sözcüklerinin şerhinden sonra eserin isminde geçen Ferâid ve Urcûze gibi kelimelerin ne anlama geldiğini açıklayıp sonrasında bismelenin beyanı bahsine geçen müellif, dizelerdeki ifadelerin açıklaması sadedinde nahivde otorite kişiler ve ekollerin görüşlerini zikreder. Mesela bismelenin şerhi esnasında Basralıların bismelenin başına بتدا Kûfelilerin ابدأ takdir ettiğini, Zemaşerîn'in ise Allah'ın isminin önüne hiçbir şey konulmayacağı düşüncesinden hareketle bismelenin sonuna ابدأ kelimesini takdir ettiğini belirtir.⁸⁵¹

Metnin sayfa kenarlarında o sayfada hangi konunun bulunduğuyla ilgili 852التنوين, المعرب والمبني, 853المعرفة, 854النكرة والمعرفه gibi kırmızı kalemle yazılmış ifadeler bulunur. Aslında bu ifadeler metnin içinde de vardır. Metnin kenarına tekrar yazılmasının nedeni konuların yazıldığı yerlerin bulunmasını kolaylaştırmaktır. Ayrıca konuların metinde bulunduğu yerlerin kolayca bulunması için metnin başında fihrist görevi gören bir tablo da hazırlanmıştır.

Metnin şekilsel özelliğiyle ilgili bir başka nokta eserin metin kısmının kenarında metinde geçen bazı kelimeler veya görüş sahiplerine dair ta'likât kabilinden açıklamaların yer almasıdır.⁸⁵⁵ Ta'likât kısmında önemli görülen yerlerde yapılan

⁸⁵⁰ el-Mansûri, *Şerhu Ferâidü'l-vefiyye*, vr. 1b

⁸⁵¹ el-Mansûri, *Şerhu Ferâidü'l-vefiyye*, vr. 1b

⁸⁵² el-Mansûri, *Şerhu Ferâidü'l-vefiyye*, vr. 5a

⁸⁵³ el-Mansûri, *Şerhu Ferâidü'l-vefiyye*, vr. 9b.

⁸⁵⁴ el-Mansûri, *Şerhu Ferâidü'l-vefiyye*, vr. 27b.

⁸⁵⁵ el-Mansûri, *Şerhu Ferâidü'l-vefiyye*, vr. 3b,4b.

açıklamalar, bazen اسباب الكسرة, اسباب الضمة, اسباب الفتحه örneğinde olduğu gibi dikkat çekmek için kırmızı kalemle yazılmıştır.⁸⁵⁶

والحمد لله على دوام محاسن الايمان والاسلام

استله مغفرة والاجرا ونعمة الدنيا وفوز الاخرى

وافضل الصلوة والتسليم على النبي المصطفى الكريم

واله وصحبه ومن الى فضل سبيل هديهم قد وصلا

dizeleri sonrasında müellif

âyetleri ile eserini sona erdirmektedir. Eserin baş tarafında Ali b. Süleyman el-Mansûrî ile ilgili bazı bilgiler verilir. Bu bilgiler, tefsircilerin övünç kaynağı, hâfız ve hadisçilerin direği, nahivcilerin önderi, fıkıh ve usûlcülerin rehberi sözlerinden anlaşıldığı üzere el-Mansûrî'nin çok yönlü bir âlim olmasıyla ilgilidir. Ayrıca bu kısımda, el-Mansûrî'nin İstanbul'un reîsülkurrâsı ve Şâfiî olduğu, doksanlı yaşlarda 1134/1722 yılında Muharrem ayının on üçüncü günü pazartesi saat altıda vefat ettiği ve Üsküdar'a garnizon yakınlarına defnedildiğine dair bilgiler vardır.⁸⁵⁷

Eserdeki Konu Başlıkları ve Varaka Numaraları

Besmele vr. 2a.	Mu'cem Harfler vr. 4a.	Tenvîn vr. 5a.	Mu'reb- Mebnî vr. 9b.	Esmâ-i Sitte vr. 14a.	Tesniye vr. 16b.	Cem-i Müz. Sâlim vr. 20b.
(كان)nin İsimleri vr. 26b.	Nekra- Mâ'rife vr. 27b.	İ.İşâret vr. 40a.	İ.Mevsûl vr. 42a.	Bâbı vr. 52.	İbtidâ vr. 54a.	كان ve Kardeşleri vr. 78a.
ما ve	ان ve	Ef'âl-i	ارى ve	Fâil	Nâib-u	İştigâl

⁸⁵⁶ el-Mansûrî, *Şerhu Ferâidü'l-vefiyye*, vr. 13a.

⁸⁵⁷ Bilgilerin yazarı belli olmayıp eserin müstensihi tarafından yazılmış olabilir.

Kardeşleri vr. 78a.	Kardeşle ri vr. 95b.	Kulûb vr. 108b.	علمBâbı vr. 116a.	vr. 117a.	Fâil vr. 121b.	vr. 123a.
M. Mutlak vr. 129a.	M.leh vr. 131b.	Zarf vr. 131a.	M.Meah vr. 133b.	Müstesnâ vr. 134b.	Hal vr. 137a.	Temyîz vr. 142b.
Harfi Cer vr. 143b.	İzâfet vr. 147b.	İ.Fâil vr. 156b.	Sıf. Müşebbeh vr. 162b.	Taaccüb vr. 165b.	بئس و نعم vr. 167b.	Tafdîl vr. 171b.
Tevâbi' vr. 172b.	Te'kîd vr. 174a.	Atf-1 Beyân vr. 176a.	Atf-1 Nesâk vr. 177a.	Atıf vr. 181b.	Bedel vr. 184b.	Münâdâ vr. 184a.
Terhîm vr.188b.	İhtisâs vr. 189a.	İsim Fiiller vr.190b.	Te'kîd Nûn-u vr.191b.	Ğayr-i Munsarîf vr.191a.	F.Muzârî vr.198a.	Cezm Âmilleri vr.200a.
Aded vr. 206b.	Hazîf vr. 207a.	Cevap Harfleri vr. 213b.	Te'nîs vr. 214a.	Cem'î Teksîr vr. 215a.	İ. Tasğîr vr. 220b.	Neseb vr. 223a.
Vakf vr. 225a.	İmâle vr. 227a.	Tasrîf vr. 229b.	Kalp Fiilleri vr. 244a.	Hemze-i Vasıl vr. 245b.	'Îlâller vr. 247b.	İdğâm vr. 255a.
İctimâ-i Sâkineyn vr. 259b.	Sülâsî- Rubâ'î Fiiller vr. 263a.	Hat vr. 266b.				

b. Kelime Bilgisine Dair Eseri

(1) *Urcûzetü'n-nasriyye*⁸⁵⁸

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله صلى الله على نبيه ومصطفاه
وافضل الصلاة و التسليم على رسول الله ذي التكريم
واله وصحبه الكرام ومن تلاهم من الانام
وبعد فالمؤنث السماعي ذو عسرة يحتاج للسمع
وان في مكمل المفصل بيانه سوى قليل مهمل

...ifadeleriyle başlayan eserin yazım sebebi müellifin deyimiyle bazı eserlerde semâî müenneslerin bir kısmının geçmemesidir. Zira müellife göre semâî müennesi ayırt etmek zordur. Çünkü semâî müennesleri bilme işi duyuma dayalıdır. Mükemmel ve tafsilatlı kitaplarda semâî müenneslerin sadece bir kısmı vardır ve bazı semâî müennesler bu kitaplarda bulunmamaktadır.

Müellifin kitabını yazma sebeplerinden bir diğeri de kendisinden semâî müenneslerin ezberde tutulmasının kolay olması için semâî müenneslerle ilgili manzum bir eser yazımına dair istekte bulunulması ve bu ilmin insafı, güzel ahlaklı taliplilerine faydalı olma hususunda müellifte bir isteğin oluşmasıdır. Bunun üzerine müellif, semâî müennesleri, isim ve sıfatlardan, bazılarını da lügat kitaplarından seçmek sûretiyle eserini oluşturmuştur. Eserinin ismini de *Urcûzetü'n-nasriyye* koymuştur.⁸⁵⁹

Eserin içeriğine gelince eserde harfinden başlanarak harf sırasına göre bazı semâî müennesler ele alınıp bunların kullanım biçimleri ve ifade ettiği anlamlara

⁸⁵⁸ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Urcûzetü'n-nasriyye*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Blm., nr. 329, vr. 15b-28b.

⁸⁵⁹ (el-Mansûrî, *Urcûzetü'n-nasriyye*, vr. 15b.) Recez, musiki ve nazımla ilgili olup Arapların “recez, remel, ve kasid” diye de söyledikleri ve belli konularda dile getirilen bir şiir türüdür. Recezler, VII. Yüzyıldan itibaren kaside de olduğu gibi belli bir plan doğrultusunda nazmedilmiştir ve urcûze ismiyle anılmıştır. Urcûzeler, Abbâsîler döneminden itibaren sarf-nahiv, belâgat, aruz, hikaye, fıkra, tarih, hadis terimleri gibi birçok alanda kullanılmıştır. (Bkz. Tefik Rüştü Topuzoğlu, “Recez”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, s. 509.) Başlangıçta şiir nevisi olarak pek fazla önemsenmeyen recez, sonraları öğretici mahiyeti sebebiyle çok fazla kullanılmıştır. Eğitimin kolaylaştırılması ve öğrenilen bilgilerin hafızada tutulması açısından recez türünde çok fazla eser yazılmıştır. İbn Mâlik et-Tâî'nin nahivle ilgili *el-Elfiyye*'si ile İbnü'l-Cezerî'nin tecvide dair *Mukaddime*'si bu şiir türünün önemli örneklerindedir. [Bkz. Faruk Çiftçi, “Urcûzeler ve İbn ‘Abdirrahîb’in Tarihi Urcûzesi: Bir İslâm Tarihi Yazım Türü Örneği”, *KSÜ İlahiyat Fak. Dergisi*, XVI (2010): s. 6-7.]

değinilmektedir. Örneğin ا harfiyle başlayan اذن, اصبع, ارض gibi kelimelerin müenneslik bildirdiği;⁸⁶⁰ başında ب harfi bulunan بغداد, بشر kelimelerinin⁸⁶¹ ve ت harfiyle başlayan تمر kelimesinin hem müzekker hem de müennes olarak kullanıldığı; ثدي kelimesinin hem müzekker hem müennes kullanımıyla birlikte hem has hem âmm manasında olduğu;⁸⁶² خمر kelimesinin yaklaşık beş yüz isminin olup tüm bu isimleri ve sıfatlarıyla kullanımlarının müenneslik ifade ettiği;⁸⁶³ ریح kelimesi ve ikinci rüzgarı الاعصار haricindeki tüm rüzgar isimlerinin müennesliği;⁸⁶⁴ قريش kelimesinin denizde yaşayan ve diğer hayvanlardan güçlü bir canlı olup Kureyş kabilesine bu isim verilmesinin de bu sebepten olmasıyla⁸⁶⁵ ilgili verdiği bilgiler eserde geçen önemli ve bir o kadar da ilginç bilgilerden bazılarıdır.

Eserde ele alınan bir diğer konu da ه harfinin kullanıldığı yerler ve ifade ettiği anlamlardır. Mesela ه harfinin müzekkerlik-müenneslik ayrımında kullanılması; الكوفية sözcüğündeki gibi cem'e delalet etmesi; زنادقة جمع زنديق kelimelerindeki gibi mahzûf (ي)den ıvaz kullanımı, ه harfinin kullanım yerleri ve ne şekilde olduğuna dair bilgilerden bazılarıdır.⁸⁶⁶

Eserin şekilsel özelliklerine gelince eser metin ve şerh bölümlerinden oluşmaktadır. Öncelikli olarak ص harfiyle gösterilen yerlerde metin bölümleri, sonrasında ش harfiyle belirtilen yerlerde de metinlerin şerhleri verilmiştir. Her bir harf için ayrı bir başlık açılmış, ه harfinin kullanımları için ise eserin en sonunda ayrı ve diğer harflerle ilgili bölümlere nazaran uzunca bir bölüm konulmuştur. Risâlenin bazı yerlerinde, sıvı dökülmesinden olsa gerek, okuma zorluğu oluşmaktadır.

بنعمة الايمان والسلام

والحمد لله على الانعام

على رسول الله ذي التكريم

وافضل الصلاة و التسليم

⁸⁶⁰ el-Mansûrî, *Urcûzetü 'n-nasriyye*, vr. 15b.

⁸⁶¹ el-Mansûrî, *Urcûzetü 'n-nasriyye*, vr. 15a.

⁸⁶² el-Mansûrî, *Urcûzetü 'n-nasriyye*, vr. 16b.

⁸⁶³ el-Mansûrî, *Urcûzetü 'n-nasriyye*, vr. 17a.

⁸⁶⁴ el-Mansûrî, *Urcûzetü 'n-nasriyye*, vr. 19b.

⁸⁶⁵ el-Mansûrî, *Urcûzetü 'n-nasriyye*, vr. 22a.

⁸⁶⁶ el-Mansûrî, *Urcûzetü 'n-nasriyye*, vr. 24b-28b.

ثم تحریر هذه الرسالة عن نسخة مؤلفه رحمة الله عليه رحمة واسعة ثم قبيل وضح مع نسخة مؤلفه لقدرة بتوفيق الله...ifadeleriyle biten metnin son kısmında müellif Kerîm olan Allah'tan ahirette bağışlanma ve ebedi cennet hayatı için hidayet talebinde bulunduktan sonra îmân ve İslâm nimeti için Allah'a hamd edip salât ve teslimiyetin Resûlullah, onun âli, ashâbı ve ona tâbi olanlar için olduğunu dile getirir. Ferağ kaydında ise risâlenin imkân dâhilinde müellifin nüshasından tahrîredildiğive sonrasında yazılan nüshanın aslıyla karşılaştırılıp tashih edilmesi sûretiyle yazıldığı beyan edilir.⁸⁶⁷

Eserdeki Konu Başlıkları ve Varak Numaraları

ا harfiyle başlayan semâî müennesler vr. 15b.	ب harfiyle başlayan semâî müennesler vr. 15a.
ج, ث ve ت harfiyle başlayan semâî müennesler vr. 16a-b.	ح harfiyle başlayan semâî müennesler vr. 16a-17b.
خ harfiyle başlayan semâî müennesler vr. 17a.	د harfiyle başlayan semâî müennesler vr. 18a-b.
ذ harfiyle başlayan semâî müennesler vr. 18a-19b.	ر harfiyle başlayan semâî müennesler vr. 19a-b.
ز harfiyle başlayan semâî müennesler vr. 19a.	س harfiyle başlayan semâî müennesler vr. 20a-b.
ض, ص ve ش harfiyle başlayan semâî müennesler vr. 20a-21b.	ظ ve ط harfiyle başlayan semâî müennesler vr. 21a-b.
ع harfiyle başlayan semâî müennesler vr. 21a-22b.	غ ve ف harfiyle başlayan semâî müennesler vr. 22a-b.

⁸⁶⁷ el-Mansûrî, *Urcûzetü'n-nasriyye*, vr. 28b.

ك ve ق harfiyle başlayan semâî müennesler vr. 22a-23b.	م ve ل harfiyle başlayan semâî müennesler vr. 23a-b.
ه, و ve ن harfleriyle başlayan semâî müennesler vr. 23a-24b.	ي harfiyle başlayan semâî müennesler vr. 24b.
ة harfinin içerdiği anlamlar vr. 24b-28b.	

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MEŞHUR MISIR TARİKİ KURRÂLARI

A.TARİKLER VE MESLEKLER HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Hız. Peygamber'den el-Mansûrî'ye kadarki dönemde kıraat eğitimi tarik adı altında değişik sınıflandırılmaya tabi tutulmuştur. Bu tasniflerden bir türün de bölgelere izafe edilerek oluşturulduğu görülmektedir. Mısır tariki de bu çeşit bir sınıflandırmanın mahsulüdür. Adı geçen tarik içerisinde de zaman içerisinde meslekler ortaya çıkmıştır. Ayrıca kıraat ilminde büyük hizmetleri olan bir kısım kurrâ ve ⁸⁶⁸ eserlerinin bu ekole aidiyeti bilinmektedir.

1. Tarikler

Gidilen yol, yöntem, usûl ve metod anlamlarına gelen tarik sözcüğü kıraat ilmi açısından Bezzî (ö. 250/864) rivâyetinin Ebû Rebîa (ö. 294/906) ve İbnü'l-Habbâb tarikleri ve yine Kunbül (ö. 291/903) rivâyetinin İbn Mücâhid ve İbn Şenebûzî (ö. 388/998) tariklerinde olduğu gibi ravilerden sonra gelen farklı okuyuşlardır ki bu farklılıklar rivâyetin sahibine izafe edilir.⁸⁶⁹ Tarik kelimesinin kıraat ilminde bir diğer anlamı ise kıraat âlimlerinin derslerde kendi istekleriyle ya da mecburi olarak işledikleri müfredat, okuttukları kıraat kitabı ya da metodudur.⁸⁷⁰ Ayrıca kıraat dersi veren hocalar ile talebelerinin sahip oldukları ilmî düzey ve sayılarına göre kıraat ilminde zaman zaman bu ilmin değişik yönlerini ele alan farklı usûl ve yöntemler uygulanmış ve bunların hepsine birden tarik denmiştir.⁸⁷¹

Tarikler değişik açılardan çeşitli tasniflere tabi tutulmuşlardır. Mesela tariklerden kıraatlerin tahsiline yönelik olanları semâ', arz ve edâ tarikleridir. Bunlardan semâ' tariki uygulamasında öğrenci dersini hocasından dinlemek sûretiyle alır. Bu tarik daha ziyade mütekaddimûnun kıraat eğitim metodudur.⁸⁷² Bu tarz eğitimde hocanın talebeleri için yapmış olduğu örnek okuyuşu esastır. Ancak bu durum zamanla azalıp yerini öğrencinin yanlışlarını tashihe bırakır. Kıraatleri tahsile yönelik izlenen yöntemlerden bir diğeri arz tarikidir. Bu tarikde öğrenci dersini hazırlayıp hocasına

⁸⁶⁸ Birışık, "Kıraat", s. 427.

⁸⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 54-55.

⁸⁷⁰ Ali Osman Yüksel, "İbnü'l-Cezerî'nin Tayyibetü'n-Neşr'i ve Özellikleri", *Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, VII-X (1989-1992): s. 286-287.

⁸⁷¹ Akdemir, *Kıraat İlmi*, s. 97.

⁸⁷² Sultan Muhammed Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehü'l-fikriyye bi şerhi Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Kahire: Matbaatü'l-Meymeniyeye, 1308, s. 18.

okur. İlk dönemlerden itibaren bu metodun icrasında talebeden dersini ezbere arz etmesi beklenir. Her ne kadar bugün de bu şekilde arz metodunun uygulanması hususunda taviz vermeyen hocalar bulunsa da dersini ezberden okumayıp mushaftan veya kürrâse⁸⁷³ denilen ders hazırlık notlarına bakarak talebenin arzına müsaade eden hocalar da mevcuttur. Zikri geçen tasnife ait edâ tariki ise semâ‘ ve arz tariklerinin birlikte uygulanması şeklinde icra edilir.⁸⁷⁴

Tariklerin bir diğer tasnif edilmiş hali kıraatlerin uygulamasına yöneliktir. Bu şekilde tasnife tabi tutulan tariklerin ilki infirâd tarikidir. Bu usûlde kıraatlerin her birinin imamları ve râvilerinin usûlleri ayrı ayrı öğretilmek ve okutulmak suretiyle hatim yapılır. Bu tarz eğitim çok uzun zaman alabilir. Şâtıbî'nin infirâd yöntemiyle, talebelerine önce her bir imamın tek tek râvilerini sonra da iki râvinin okumalarını bir araya getirerek imamların kıraatlerini okutma şeklinde yedi imam için yirmi bir hatim yaptırdığı kaynaklarda aktarılmaktadır.⁸⁷⁵ İbnü'l-Cezerî'ye göre bu tarz bir eğitim “cem‘u'l-cümû‘ ” tariki için gereklidir. Bahsi geçen tarik ise tüm kıraatler ve rivâyetlerinin infirâd tarikiyle okutulup sonrasında da hepsinin kıraatlerinin tek bir hatim içinde bir araya getirilmesi usûlüdür.⁸⁷⁶

Kıraatlerin tek tek veya bir arada okutulması ile ilgili bir diğer usûl de indirâc usûlüdür. İndirâc usûlünde ise kıraatler ve rivâyetleri bir arada yani bir hatimde okutulur. Bu şekildeki bir eğitimin cem‘ul-cümû‘tarikinden farkı indirâc usûlünün, eğitime başlamadan önce diğerindeki gibi imamlar ve râvilerinin tek tek ve uzunca bir zamanda okutulup birleştirilmesi değil de kısa bir mukaddime ve usûl bilgilerinden sonra doğrudan hatime başlanmasıdır. Hicrî V. asra kadar infirâd usûlüne göre eğitim verilirken, daha sonra kıraat sahasında az zamanda daha çok öğrenmek isteyenler indirâc tariki denilen usûle geçmişlerdir. Ancak bu usûlde rivâyetler ile tariklerin iyice

⁸⁷³ Kürrâseler hakkında geniş bilgi için bkz. Akdemir, *Kıraat İlmi*, s. 174.

⁸⁷⁴ Akdemir, *Kıraat İlmi*, s. 97-100.

⁸⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmye, t.y., II, s. 195-196.

⁸⁷⁶ Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*, Kahire: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 2005, s.198-199.

anlaşılmeden okumaya geçilmesine müsaade edilmemiştir. Bu tür bir eğitim, rivâyetler ve tarikleri karıştırmayacak istidada sahip olanlara verilmiştir.⁸⁷⁷

İndirâc tarikinde ‘aşere eğitimi verilirken bazı yöntem değişiklikleri söz konusu olmuştur. Önceleri seb‘a tarikinde yedi imam ve ikişer râvilerinin sıralamasında çok fazla sorunla karşılaşılmamıştır. Ancak ‘aşere tarikinde on imamın râvileri takrîbde ise râvilerin de râvileri olan tarikler devreye girince indirâc tarikinin uygulanışında önceleri metin ezberi yoluyla ders verilirken, sonraları kürrâse denilen ders defteri takibi şeklinde yöntem değişikliğine gidilmiştir. Bu yöntemde her bir tarik ve meslek kendi usûlünce birtakım kürrâseler hazırlama yoluna gitmiştir.⁸⁷⁸ Kütüphanelerde görülen yüz yıl öncesine ait kıraat kürrâseleri denilen eserler bu durumun örneklerindedir. Örneğin Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi nr. 1558’de bulunan Giridî’ye ait Sûfî mesleğine göre hazırlanmış kürrâse denilen metin ve aynı kütüphanedeki birçok kürrâse ile Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki onlarca kürrâse bu durumun örneklerindedir.

Kıraat ilmine verilen değer son zamanlarda azalması, kıraat eğitimi almak isteyen talebe sayısındaki düşüş, kıraat ilminin kaynak metinlerinin ezberlenmesi hususundaki ihmaller, indirâc tarikindeki uygulamaya yönelik böyle bir değişimin nedenleri arasında sayılabilir.⁸⁷⁹ Ayrıca kıraat eğitimi taliplilerinin Arapça konusundaki eksiklikleri de bu soruna zemin hazırlamaktadır. Kürrâseler ortaya çıkmadan önceki zamanda kıraat âlimlerinin icâzetnâmelerinde Ali b. Süleyman el-Mansûrî’nin talebesi Hasan Efendi⁸⁸⁰ ile Hüseyin Efendi’nin icâzetlerinde⁸⁸¹ olduğu gibi kıraat ilmiyle birlikte dinî ilimlerdeki eğitimlerine de değinilmesi, hayatlarıyla ilgili bilgilere bakıldığında birçoğunun medrese icâzetinin de bulunması⁸⁸² ve bununla birlikte bugün

⁸⁷⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 196.

⁸⁷⁸ Akdemir, *Kıraat İlmi*, s. 104.

⁸⁷⁹ Akdemir, *Kıraat İlmi*, s. 103-104.

⁸⁸⁰ el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Blm., nr. 24, vr. 97a.

⁸⁸¹ el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, Muhammed b. Suûd Üniv. Ktp., nr. y.

⁸⁸² Tezin üçüncü bölümünün ‘Meşhur Mısır Tariki Kurrâları ve Eserleri’ başlığında ele alınan birçok kurrânın medrese eğitimleri ile ilgili bilgiler bu düşüncenin tezâhürlerindedir. Mustafa b. Hasen de icâzetnâmesinde dinî ilimlere değinilen kurrâdan biridir. Kendisi sahibi olduğu icâzetnâmede hocasından *Telhîsu’l-meânî*, *ed-Dürer ve’l-ğurer* gibi birçok eseri okuduğundan bahseder. Geniş bilgi için bkz. Mustafa b. Hasen İslambulî, *Mürşidü’l-talebe ilâ m’arifeti turuki’t-Tayyibe*, Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Blm., nr. 29, vr. 68b.

de kürrâse yöntemiyle eğitim verilen kurumlardaki talebelerin Arapça ile ilgili problemlerinin olması zikri geçen düşünceyi destekler mahiyettedir.

Tariklerin bir diğer gruplandırılma sistemi kıraatlerin kendisine nispet edildiği kurrânın sayısına göre oluşturulmuştur. Buna göre ed-Dânî'nin yedi imama dair *et-Teyşîr* isimli eseri ile eş-Şâtîbî'nin aynı şekilde yedi imamla ilgili *eş-Şâtîbiyye* adlı eserini temel alarak gerçekleştirilen eğitim seb'â tariki olarak isimlendirilirken; İbnü'l-Cezerî'nin on kıraate yönelik *et-Taḥbîr* ile *ed-Dürre* isimli eserlerini kaynak olarak kullanıp imamlar ve ikişer râvilerinin okutulduğu metod ise 'aşeretariki olarak zikredilir.⁸⁸³ Bu tarike 'aşere-i suğrâ denildiği de olmuştur. Ayrıca 'aşerede söz konusu olan imamlar, râvileri ile beraber râvilere ait tarikleri de İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* ve *Takrîbü'n-Neşr* ile bu eserlerin manzum hale getirilmiş şekli olan *Tayyibe* isimli eserlerinden yola çıkılarak uygulanan eğitim tarzına da takrîb tariki denir ki bu tarike 'aşere-i kübrâ da denilmiştir.⁸⁸⁴ Hocaşâde Ahmed Hilmi, *Ravdatü'l-kurrâ* isimli yazısında kendi zamanında kıraat eğitiminde rağbetin azalması ve geçim endişesi sebebiyle bazılarının başka alanlara yönelmesi nedeniyle Osmanlı kıraat eğitiminde takrîb tariki üzere kıraat eğitimi alanların sayısının azaldığına işaret etmektedir.⁸⁸⁵ Şuan kıraat eğitiminde 'aşere ve takrîbin bir bütünün parçaları gibi görülüp 'aşere tarikinden sonra takrîb eğitiminin verilmesi ve 'aşere eğitimi alanların ekserisinin takrîbi de bitirmesi kıraat ilmi açısından bir gelişmedir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki kurrâ sayısına göre oluşturulan tasnifin içinde ele alınan seb'â tariki hâlihazırda tam olarak okutulmayıp kıraat eğitimine 'aşere tarikiyle başlanılmaktadır.

Tariklerin tasnifinde med mertebelerine göre tariklerin sistematize edildiği olmuştur. Buna göre med mertebelerinde kasrı yok sayıp sadece tevessut ile tûlu uygulayan tarike mertebeteyn tariki denilmişken; med mertebelerini fûveyka'l-kasr, tevessut, fûveyka't-tevessut ve tûl şeklinde icra eden tarik ise merâtib-i erbaa tariki diye isimlendirilmiştir.⁸⁸⁶

⁸⁸³ Hocaşâde Ahmed Hilmi, "Ravdatü'l-kurrâ", *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası*, VI/148, s. 275.

⁸⁸⁴ Yüksel, "İbnü'l-Cezerî'nin Tayyibetü'n-Neşr'i", s. 292.

⁸⁸⁵ Ahmed Hilmi, "Ravdatü'l-kurrâ", s. 275.

⁸⁸⁶ el-Bennâ, *İthâfu fuzalâi'l-beşer*, (thk. Şaban Muhammed), Beyrut: y.y., 1987, I, s. 158-159.

Bazı tariklere tedris müfredatındaki temel eserlere göre isim verilmiştir. Şöyle ki İmam Şâtîbî'nin *Hırzû'l-emânî* isimli eserini kaynak edinmek suretiyle Kırâ'ât-i seb'ayı yani imamları, imamların râvilerini usûl ve ferş yönünden takip eden tarik Şâtîbiyye tariki olarak isimlendirilirken; Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr* isimli eserini kırâ'ât-i seb'ada temel alan tarike ise Teysîr tariki denmiştir. Aynı şekilde İbnü'l Cezerî'nin kıraatleri ona tamamladığı *et-Tahbîr* adlı eserini gözeterek yapılan eğitime et-Tahbîr tariki ve yine aynı müellifin yazmış olduğu *ed-Dürre*'yi kaynak olarak kullanan usûl de Dürre tariki ismiyle zikredilmiştir. Kaynağına izafe edilen tarikler arasında bir de Tayyibe tariki bulunmaktadır ki bu tarikde İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* ve *Takrîbü'n-Neşr* isimli eserleri esas alınır. İbnü'l-Cezerî bu iki eseri *Tayyibe* adlı eserinde nazım haline getirmiştir. Bu tarzdaki eğitim metoduna Tayyibe tariki denir. Tayyibe tariki daha ziyade 'aşere-i kübrâ denilen takrîbde kaynak eser olarak kullanılmıştır.⁸⁸⁷ Sayılan tüm bu tariklere Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî'nin (ö. 1173/1759) *Zübdetü'l-'irfân* adlı eserinin temel alındığı eğitim sistemi Zübde tariki de eklenebilir. Zira Paluvî, *Zübde* isimli eserinde 'aşere tariki için İmam Şâtîbî ile İbnü'l-Cezerî'nin eserleri başta olmak üzere temel kıraat kaynaklarından istifadeyle Mısır ve İstanbul tarikinin muhtevâsını ortaya koyacak şekilde,⁸⁸⁸ ayrıca klasik kıraat kitaplarındaki gibi sûre ve ayet tertibine göre kısaca ve anlaşılması kolay olacak bir biçimde kıraat vecihlerini ele almıştır. Bu tarik Osmanlı'ya has bir tariktir.⁸⁸⁹ Tüm bu sayılanlarla birlikte Osmanlı kıraat eğitiminde Mahir⁸⁹⁰ ve Kabâkîbî tariklerinden bahsedilir. Hocazâde Ahmed Hilmi daha önceleri Mâhir tariki ile Kabâkîbî tarikine göre de eğitim verilirken kendi zamanında bu iki tarike göre icâzet alan kişi sayısını yok denilecek kadar azalması sebebiyle

⁸⁸⁷ Mehmet Adıgüzel, "Kıraat İlminde Tarik-Senet Boyutu ve Konu İle İlgili Te'lif Edilen Eserler", *Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, XVI (2001): s. 249-251.

⁸⁸⁸ Mehmet Emin Maşalı, "Osmanlı Dönemi Tefsir Usûlü Çalışmaları", *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri, (Tebliğler ve Müzakereler)*, İstanbul: y.y., 2011, s. 293-294.

⁸⁸⁹ Mustafa Atilla Akdemir, "Kıraat Eğitiminde Tarikler", *Abdurrahman Gürses Anısına I. Kur'an ve Kıraati Sempozyumu*, Sakarya: Sakarya Üniv. İlahiyat Fak. Yay., 2000, s. 171.

⁸⁹⁰ (Bkz. Mustafa İslambulî, *Mürşidü't-talebe*, vr. 76b.) İcâzetlerde Mâhir tarikinden bahsedilmektedir. Ancak şu ana kadar yapılan incelemelerde bu tarikin mahiyetiyle ilgili bilgiye henüz ulaşılamamıştır. Hocazâde Ahmed Hilmi'nin *Ravdatü'l-kurrâ* isimli yazısı ve Mustafa İslambulî'nin icâzetnâmesinden anlaşıldığına göre Mâhir tariki yedi ve on kıraate yöneliktir. (Bkz. Ahmed Hilmi, "Ravdatü'l-Kurrâ", s. 275; Bkz. Mustafa İslambulî, *Mürşidü't-talebe*, vr. 64a.)

üzüntüsünü dile getirir.⁸⁹¹ Bu iki tarikden Kabâkîbî tariki Şemsüddîn Muhammed b. Halîl el-Halebî'nin (ö. 849/1445) *Mecma' u's-Sürûr ve matla' u'ş-şümûs ve'l-büdü'r* isimli on dört kıraate dair manzum eserini esas alan tariktir.⁸⁹²

Mısır, İstanbul, Meşârike, Meğâribe ve Irakiyyûn şeklinde bölgelere izafe edilerek tasnif edilen tariklere gelince bu tarikler buldukları yerlerde meşhur olmuş kurrânın kıraat eğitim tarzları ve yetiştirmiş oldukları talebeler vesilesiyle buldukları bölgelerde yaygınlaşarak o bölgenin isimleriyle anılır olmuştur. Mesela Basra, Kûfe ve yakın çevrelerinde yaygın bulunan ekole Meşârike ekolü denilmiştir. Yine aynı şekilde Ahmet el-Mesyerî'nin İstanbul'da öncülük yaptığı ve öncesinde Teysîr tariki olarak bilinen eğitim metoduna zamanla İslâmbol sonrasında İstanbul tariki denmeye başlanmıştır. Aslında İstanbul ve Irâkiyyûn tariki denildiğinde Meşârike ekolü kastedilmektedir.⁸⁹³ İstanbul tarikinde Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr* isimli eseri ile İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teysîr*'i asıl kaynak olarak kullanılırken İmam Şâtîbî'nin *Hırzû'l-emânî* diye de bilinen *eş-Şâtîbiyye* adlı eseriyle İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürre*'si yardımcı kaynak olarak kullanılmıştır.⁸⁹⁴

Yine aynı şekilde İbnü'l-Cezerî'den Şâtîbiyye tarikine göre kıraat öğrenen öğrencileri Hicaz, Yemen, Mısır, Fas, Şam, Cezayir ve Tunus'ta bu tariki yaygınlaştırmışlardır. Bu ekole ravi ve kaynaklarına nispeten Meğâribe ekolü denmiştir.⁸⁹⁵ Nâsirüddîn et-Tablâvî'nin talebelerinden Şehâze el-Yemenî vasıtasıyla Şâtîbiyye tarihinin Mısır'da yaygınlaşması bu durumun örneklerindedir. Şâtîbiyye tariki diye bilinen eğitim sistemini Mısır şeyhülkurrâlarından Şehâzetü'l-Yemenî'nin (ö. 970/1562) adı geçen yerde yapmış olduğu kıraat hizmetini yaygınlaştırması sebebiyle bu tarik zikri geçen bölgede Mısır tariki olarak anılmaya başlanmış. Bahsi geçen tarik

⁸⁹¹ (Ahmed Hilmi, "Ravdatü'l-Kurrâ", s. 275.) Bazı icâzetlerde bu iki tarihin izine rastlamak mümkündür. (Bkz. Mustafa İslambulî, *Mürşidü't-talebe*, vr. 76b.)

⁸⁹² Eser için bkz. Şemsüddîn Muhammed b. Halîl el-Halebî İbnü'l-Kabâkîbî, *Mecma' u's-sürûr ve matla' u'ş-şümûs ve'l-büdü'r*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 31; Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Blm. nr. 27. Ayrıca aynı müellifin *Mecma'* isimli eseri için yazdığı *Îzâhu'r-rumûz ve miftâhu'l-künûz* adlı şerhi de vardır. Eser için bkz. Şemsüddîn Muhammed b. Halîl el-Halebî İbnü'l-Kabâkîbî, *Îzâhu'r-rumûz ve miftâhu'l-künûz*, Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa Blm., nr. 23; Fâzıl Ahmed Paşa Blm., nr. 19.

⁸⁹³ Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-erîb fi idâhi'l-cem'i bi't-takrîb*, Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 11, vr. 213b.

⁸⁹⁴ Ahmed Hilmi, "Ravdatü'l-kurrâ", s. 275.

⁸⁹⁵ Emin Efendi, *Zühru'l-erîb*, vr. 213b-214a.

Mısır'dan Osmanlı'ya gelen Ali b. Süleyman el-Mansûrî vesilesiyle Osmanlı ilim camiasında da İstanbul tarikiyle beraber yaygınlık kazanmıştır.

Her ne kadar İstanbul tarikine mensup zevattan hac dönüşü Mısır'a gidip de aslında Şâtıbiyye tariki olan Mısır tarikini öğrenenler olmuşsa da Mısır tarikinin Osmanlı kıraat camiasında yaygınlaşması el-Mansûrî vesilesiyle olmuştur. Mısır tarikine mensup kıraat âlimlerinin büyük çoğunluğunun icâzetnâmesindeki silsilenin Ali b. Süleyman vesilesiyle el-Yemenî ve sonrasında İbnü'l-Cezerî'ye dayanması bu durumun göstergesidir.⁸⁹⁶ Abdülhamit Görücü gibi⁸⁹⁷ Mısır tariki icâzetnâmesine sahip kurrâdan çok az bir kısmının icâzetinde el-Mansûrî yerine Ahmed el-Eskâtî'nin ismi geçse de bu durum nadirattandır. Bu tarikde İmam eş-Şâtîbî'nin eş-Şâtıbiyye isimli eseriyle İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürre*'si asıl kaynak olarak kullanılırken Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr* adlı eseri ile İbnü'l-Cezerî'nin *et-Tahbîr*'inden de yardımcı kaynak olarak istifade edilmiştir.⁸⁹⁸ Takrîb eğitiminde ise İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibe* ve *Takrîbü'n-Neşr* isimli eserlerine müracaat edilmiştir.⁸⁹⁹

İstanbul tariki ile Mısır tarikinin genel itibariyle kullandığı kaynaklar arasında fark olmamakla beraber bu kaynakların temel veya yardımcı kaynak olarak kullanılması hususunda farklılıklar mevcuttur. Mesela İstanbul tarikinin asıl kaynak kabul ettiği kitaplar Mısır tarikinde yardımcı kitap olarak kullanılırken; aynı şekilde Mısır tarikinin temel kaynaklarından da İstanbul tariki mensuplarınca yardımcı kitap olarak istifade edilmektedir.

Kaynakların kullanımı ile beraber vecihlerin sıralamasında da tarikler arasında birtakım farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıklardan bir kısmı med mertebeleri ile alakalı iken bir kısmı da usûle dairdir. Mesela İstanbul tarikinin İtilâf mesleğince merâtibi

⁸⁹⁶ (Bkz. Ahmed Hilmi, "Ravdatü'l-kurrâ", s. 275; İsmâil Karaçam, *Kur'ân'ın Nüzûlü ve Kıraati*, İstanbul: Nedve Yay., 1981, s. 249-250.) Mustafa İslambulî'nin *Mürşidü't-talebe* isimli eserinde hem Mısır tariki hem de İstanbul tarikinin silsilesinin İbnü'l-Cezerî'ye kadar olan kısmında geçen kurrâların isimleri ve hayatlarıyla ilgili bilgiler vardır. Geniş bilgi için bkz. Mustafa İslambulî, *Mürşidü't-talebe*, vr. 64b-72a.

⁸⁹⁷ [Bkz. Durmuş Arslan, "Abdülhamid Rüşti (Görücü) Efendi (1860-1923) ve İcâzetnâmeleri", *Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, I (2011): s. 416.) Ayrıca Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa da Ahmed el-Eskâtî'den ders almıştır. (Bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 263.)

⁸⁹⁸ Ahmed Hilmi, "Ravdatü'l-kurrâ", s. 275.

⁸⁹⁹ Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, s. 6.

erbaada fuveyka'l-kasr, tevassut, fuveyka't-tevassut ve tûl ölçüleri sırasıyla 2-3-4-5 iken Mısır tarikinin Mutkin mesleğine göre ise 1,5-2-2,5-3'tür.⁹⁰⁰

İstanbul tarikiyle Mısır tarikinin usûle dair farklılıklarına gelince bunlar daha ziyade isti'âze-besmele vecihleri ve ayetlerdeki vücûhâtın takdimleri ile ilgilidir. Mesela İstanbul tariki isti'âze ve besmele vecihlerinde erbaa merâtibde vasl vecihlerini takdim ederken Mısır tariki ise erbaa merâtib ve mertebeteinde kat' vecihlerini önceler. Yine âyetlerde erbaa merâtibde İstanbul tarikinde Kalun'un cemi' mimlerinde sıra iskâna takdim edilirken Mısır tarikinde ise iskan sıladan önce gelir. Ancak mertebeteinde İstanbul tarikinin vecihleri de Mısır tarikinin vücûhâtı gibidir.⁹⁰¹

2. Meslekler

Ahmet el-Mesyerî ile Ali b. Süleyman el-Mansûrî, İstanbul'da verdikleri eğitimle Mısır'dan edindikleri kıraat birikimini Osmanlı kıraat çevrelerine kazandırmış ve Osmanlı kıraat alanında iki ayrı ekolün temsilcisi olmuşlardır. Her ne kadar bu iki zatın temsil ettikleri ekollere dair temel kaynakların öncelik sonralık sıralamasında değişiklik söz konusu olsa da her iki kıraat âliminin istifade ettikleri kaynaklar aynıdır. Ancak bu iki ekolün eğitim tarzları, cemi' mimlerindeki takdim veya tehirleri, vücûhât sıralamalarındaki farklılıkları, mertebetein ya da merâtib-i erba'adan birini ihtiyarları, görüşler arasında tercih yapmak suretiyle azimet-ruhsat tarafından birini tercihte bulunmalarında olduğu gibi birtakım farklılıklar söz konusu olmuş, bunun sonucunda her iki tarik içinde de meslekler oluşmuştur. Söz konusu mesleklerin sayısı her iki tarik için de ikidir. Bunlar İstanbul tarikine mensup İtilâf ve Sûfî meslekleri ile Mısır tariki bünyesinde bulunan Şeyh Atâullah ve Mutkin meslekleridir.⁹⁰²

Mesleklerle ilgili değinilmesi gereken bir başka nokta da İstanbul tarikine mensup bir kısım âlimlerin hac yolculuklarında Mısır tarikine göre ders veren âlimlerden kıraat ilmi tahsilinde bulunmuş olmalarıdır.⁹⁰³ Bu durum kendileri için

⁹⁰⁰ Tariklerin med mertebeleriyle ilgili farklılıklarına dair geniş bilgi için bkz. Akdemir, Kıraat İlmi, s. 125-126.

⁹⁰¹ Tariklerin isti'âze-besmele ve âyetlerdeki vücûhâta dair farklılıklarıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Akdemir, Kıraat İlmi, s. 127-128.

⁹⁰² Emin Efendi, *Zühru'l-erîb*, vr. 214a.

⁹⁰³ Örneğin Dersiâm Muhammed Efendi, Ahmed el-Mesyerî'den sonradan İstanbul tariki olarak isimlendirilecek Teysîr tariki üzere kıraat okurken; Ali el-Herevî'den de Hac yolculuğunda Osmanlı'da

herhangi bir sorun teşkil etmemiştir. Nihayetinde her iki tarikin icâzetnâme silsileleri İbnü'l-Cezerî'ye dayanmaktadır. Meslek mensupları kendi eğitim metodlarına bağlı kalmalarına rağmen taassupta bulunmayıp yeri geldiğinde âli isnâda ulaşmak için bir diğer meslek dolayısıyla tarikin âlimlerinden ders alabilmişlerdir.⁹⁰⁴

a. İtilâf Mesleği

Öncüsünün Yûsufefendizâde olduğu meslektir. Bu meslek, Ahmet el-Mesyerî zamanında ya da hemen sonrasında değil de Evliyâ Muhammed Efendi, Yûsufefendizâde'nin dedesi Yûsuf b. Abdurrahman ve babası Muhammed b. Abdurrahman'dan⁹⁰⁵ sonra gelen Yûsufefendizâde ile ortaya çıkmıştır. Yûsufefendizâde eğitimde azimet metodunu tercih etmiş⁹⁰⁶ ve bu tercihlerini *el-İtilâf fî vücûhi'l-ihtilâf* isimli eserinde bir araya getirmiştir. Eser aynı zamanda Yûsufefendizâde'nin tesis ettiği mesleğe de ismini vermiştir.⁹⁰⁷ İtilâf mesleğinde kırâât-i seb'a ve 'aşere de mertebeyin ile merâtib-i erba'a tariki esas alınırken takrîbde ise erba'a merâtib uygulanmıştır. Bu ekol biraz önce de bahsedildiği üzere İstanbul tarikininin azimet yönünü tercih etmiştir. Azimet metodu ise detaylar ruhsat yöntemine göre fazla olduğu için daha çok zaman ve çaba gerektirmektedir.⁹⁰⁸ Osmanlı kıraat sahasında İstanbul tarikinde Ahmet es-Sûfî'nin daha çok tercih edilmesinin sebebi de bu olsa gerektir.

i. Meslek Sahibi Yûsufefendizâde (ö. 1167/1754)

İstanbul'un Fatih ilçesi Nakilbent Mahallesi'nde dünyaya gelen Yûsufefendizâde'nin babası şeyhülkurrâ Muhammed Efendi (ö. 1130/1717),⁹⁰⁹ dedesi ise reîsülkurrâ Amasyalı Yûsufefendi'dir. Asıl ismi Abdullah Hilmi olmakla beraber dedesine nispetle Yûsufefendizâde, memleketine nispetle de el-Amâsî olarak bilinir.

Mısır tariki olarak anılan Şâtubiyeye tarikine göre kıraat dersi almıştır. (Bkz. Muhammed İslambulî, *Mürşidü't-talebe*, vr. 66a-67b.)

⁹⁰⁴ Akdemir, *Kıraat İlmi*, s. 125.

⁹⁰⁵ Yûsuf b. Abdurrahman, Yûsufefendizâde'nin dedesidir. Evliyâ Muhammed Efendi'nin talebesi olup onun yerine geçmiştir. Yûsufefendizâde'nin babası Muhammed b. Yûsuf, Yûsuf b. Abdurrahman'ın talebesidir. (Bkz. Yûsufefendizâde, *Risâle fî ecvibeti'l-mesâil*, Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 68, vr. 37b.)

⁹⁰⁶ Ahmed Hilmi, "Ravdatü'l-kurrâ", s. 275.

⁹⁰⁷ Emin Efendi, *Zühru'l-erîb*, vr. 214a.

⁹⁰⁸ Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, s. 8.

⁹⁰⁹ Yûsufefendizâde'nin kıraat ilmindeki İstanbul tarikine dâir icâzeti, babası vasıtasıyla Ahmet el-Mesyerî vasıtasıyla İbnü'l-Cezerî'ye kadar varır. (Bkz. Emin Efendi, *Umde*, s. 115-116.)

Hâfızlık sonrası babasından kıraat dersleri alan Yûsufefendizâde'nin icâzeti babası ve dedesi kanalıyla İbnü'l-Cezerî'ye kadar ulaşır. Ayrıca Süleyman Fâzıl Efendi'den birtakım dersler alan Yûsufefendizâde, İbrâhim b. Süleyman el-Bektaşî'den (ö. 1120/1708)⁹¹⁰ Arap dili edebiyatına dâir dersler ve tefsir; Birgili Kara Halil Efendi'den (ö. 1123/1711)⁹¹¹ hadis, hadis usûlü, tefsir ve aklî ilimler ile Ali b. Süleyman el-Mansûrî'den aklî ilimleri okumuştur. Kendisi ise Benderli şeyhülkurrâ Ebû Bekir Efendi,⁹¹² Mustafa İzmirî, Müftizâde Mehmed Sâdık Erzincânî (ö. 1223/1808),⁹¹³ Râgıb Paşa ve Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin (ö. 1202/1788)⁹¹⁴ gibi isimlere hocalık yapmıştır.

Yaklaşık yarım asır camilerde ve medreselerde ders verme işiyle meşgul olan Yûsufefendizâde'nin tefsir, hadis, kıraat alanındaki ihtisası sebebiyle Şam ve Hicaz âlimlerinden birçok kişi kendisinden ilim tahsil etmek için talepte bulunmuş; okudukları dersler sonrasında, Yûsufefendizâde'den ders ve icâzet verme izni almışlardır.⁹¹⁵ Vermiş olduğu bu icâzetlerin özellikle kıraat ilmine dâir olması Yûsufefendizâde'nin kıraat alanındaki behresini gösterir. Babası ve dedesinin kıraat alanındaki meşguliyetleri muhtemelen Yûsufefendizâde'de büyük bir etki bırakıp kendisinin de meşguliyetinin daha ziyade bu alana teksifine neden olmuştur.⁹¹⁶

⁹¹⁰ İcazeti Kâdî Beyzâvî'ye kadar ulaşan el-Bektaşî'den Arapça ve edebi ilimleri tahsili sonrasında *Beyzâvî Tefsiri*'ni okumuştur. (Bkz. Yûsufefendizâde, *Ecvibe*, vr. 38b.)

⁹¹¹ Anadolu kazaskerliği görevinde bulunmuştur. Yûsufefendizâde kendisinden *Sahih-i Buhârî* ve hadis usûlü dersleri almıştır. (Bkz. Yûsufefendizâde, *Ecvibe*, vr. 39b; *İnâye*, Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye Blm., nr. 1042, vr. 1a.)

⁹¹² Kendisiyle ilgili bilgi bulunamamıştır. Bursalı, Bursa'da medfun olduğunu bildirir. (Bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. 473.)

⁹¹³ Âlet ilimlerine vukûfiyetiyle bilinir. Başta mantık ilmi olmak üzere değişik ilim dallarına dair hâşiyeleri vardır. (Bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. 404.) Bir başka kaynakta vefat tarihi 1223/1827 olarak geçer. [Bkz. Mustafa Irmak, "Bir Belâgat Kitabı Olarak Mutavvel ve Osmanlı Medreselerinde Okunuş Biçimi Üzerine Bir Risâle", *Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, XLII (2012): s. 179.] Müftizâde lakabıyla bilinir. (Bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. 473.)

⁹¹⁴ Dedesi Mehmed Müstakim Efendi'ye nisbetle "Müstakimzâde" diye şöhret bulan Süleyman Sâdeddin'in başta tasavvuf olmak üzere dini ilimler, dil-edebiyat ve biyografi alanlarında birçok eseri vardır. (Bkz. Ahmet Yılmaz, "Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, s. 113-115.) Müstakimzâde, *Tuhfe* adlı eserinde hocası Yûsufefendizâde için, "...üstadım şeyhülkurrâ, şârihü'l-Buhârî..." şeklinde bahseder. (Bkz. Süleyman Sadettin Müstakimzâde, *Tuhfe-i hattâtîn*, İstanbul: y.y., 1928, s. 13.)

⁹¹⁵ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. 471-472.

⁹¹⁶ Tobay, *Yûsufefendizâde*, s.51.

Yûsufefendizâde'nin bu sahada, üzerinde titizlikle durduğu konu, kıraatlerin öğrenilmesinde 'fem-i muhsin'⁹¹⁷ denilen işin ehlerinden, müşâfehe söz konusu olmaksızın sadece kitaplarla iktifâ edilmek sûretiyle öğrenilmemesi gerekliliği hususudur. *Risâle fî ecvibeti'l-mesâil* isimli eserinde bu konuyu dile getiren Yûsufefendizâde; müşâfehe olmaksızın kıraat öğreniminin yanlış olduğunu âyetlerden örnekler vermek sûretiyle dile getirmiştir.⁹¹⁸

Yûsufefendizâde kıraat sahasında Osmanlı'nın yetiştirdiği ender şahıslardan biridir. 1718'de Sultan I. Ahmet vakfiyesince Riyâset Kurrâlığı'na, 1721'de ise Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin yerine Sultanahmet Camii Şeyhülkurrâlığı'na atanması yanında⁹¹⁹ Osmanlı'da kıraat ilminde iki ana akımdan "İstanbul tariki" denilen ekolün alt kollarından biri olan İtilâf mesleği'nin kurucusu olması Yûsufefendizâde'nin Osmanlı kıraat dünyasındaki önemini göstermektedir. Ayrıca Sûfi mesleği icâzet zincirinin önemli kesişim noktalarında bulunması, kıraatla ilgili başta *İtilâf* isimli eseri olmak üzere birçok eser telif etmesi, Yûsufefendizâde'nin bu alandaki yetişmiş otoritelerden biri olduğunun göstergelerindedir. Saçaklızâde'nin dâd harfine dâir risâlesine reddiye niyetiyle kaleme aldığı *Risâletü'r-reddiye fî'd-dâd* isimli eserinde teyit amacıyla o konuyla ilgili daha önce görüş beyan eden birçok âlimin kanaatlerini serdetmesi, kendisinin bu alandaki derin vukûfiyetinin alametlerindedir.⁹²⁰

Kıraat ilmi sahasında engin birikime sahip Yûsufefendizâde kıraate dair eserlerinde bu yetkinliğini göstermiştir. Yûsufefendizâde'nin kıraatle ilgili eserleri *el-İtilâf fî vüçûhi'l-ihtilâf*,⁹²¹ *Risâle fî ecvibeti'l-mesâil mimmâ yetealleku bi vüçûhi'l-*

⁹¹⁷ Fem-i Muhsin kavramı için bkz. Mustafa Kılıç, "İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerinde Kur'ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma", *Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, XLVII (2014): s. 77-79.

⁹¹⁸ Yûsufefendizâde, *Ecvibe*, vr. 29a.

⁹¹⁹ Şeyhî, *Vekâyi*, III, s. 678.

⁹²⁰ Bkz. Yûsufefendizâde, *Risâle fî harf-i dâdi's-sahiha*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye Blm., nr. 1261/7, vr. 71-75.

⁹²¹ Eserin ismi aynı zamanda İstanbul tarihinin mesleklerinden olan İtilâf mesleği için de kullanılır. Eser Yûsufefendizâde'nin bu ilimle ilgili en önemli eseri olup Osmanlı kıraat ilmi tedrisinin temel kaynaklarından *Zübdetü'l-İrfân* adlı eserin kenarında basılmıştır. Bu eser, kendi deyimiyle, kırâat-i aşere imamları, Kur'ân tertibine göre birtakım âyetlerdeki vüçûh ve ihtilâfları kapsar. Eser Neşr tariki doğrultusunda ele alınmıştır. [Bkz. Yûsufefendizâde, *el-İtilâf fî vüçûhi'l-ihtilâf*, Süleymaniye Ktp., M. Hilmi- H. Fehmi Blm., nr. 4-5; Özel Blm., nr. 537/2, vr. 17-92; Ömer Sindel Blm., nr. 53/2 (Ârif Efendi Matbaasında basılmıştır.) Ayrıca bkz. Hamid b. Abdülfetâh Palûvî, *Zübdetü'l-İrfân*, İstanbul: Hilal Yayınları, t.y., s. 2. (Eserin hamış bölümündedir.)]

Kur'ân,⁹²² *Risâle fî halli ba'zî'l-işkâlât*,⁹²³ *Risâle fî reddi'l-kirââti bi's-şevâz*,⁹²⁴ *Risâletü'r-reddiyât fî'd-dât*,⁹²⁵ *Meseletü âl'âne fî 'ilmi vücûhi'l-Kur'ân*,⁹²⁶ *Risâle fî tahkîki ba'zî vücûhi'l-kirâ'âti fî's-Şâtubiyye*,⁹²⁷ *Risâle fî vakf-i Hamza*,⁹²⁸ *Tuhfetü't-talebe fî beyâni meddâti turukî't-Tayyibe'dir*.⁹²⁹ Bunlardan *el-Îtilâf fî vücûhi'l-ihtilâf*, *Îtilâf* mesleğinin temel kaynağıdır.

- ⁹²² Eseri, Vezir Abdullah Paşa'nın kıraat vücûhâtına dâir sormuş olduğu sorular üzerine ele alan Yûsufendizâde, kıraat imamlarının bazılarının uygulamalarından örnekler vermek sûretiyle, ibdâl, sıla, nakl ve sekt gibi hususların kıraat vücûhâtında nasıl tatbik edileceğini anlatmıştır. (Bkz. Yûsufendizâde, *Ecvibe*, vr. 29b-39b.)
- ⁹²³ *Şâtubiyye* ve *Teysîr* tariki okuyanlar için, *Hırzû'l-emânî* adlı eserdeki, anlaşılması zor bir kısım beyitleri ele alan Yûsufendizâde, öncelikle beyitleri verip sonrasında beyitlerdeki kıraat vecihlerini dile getirir. (Bkz. Yûsufendizâde, *Risâle fî halli ba'zî'l-işkâlât*, Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 66/2, vr. 27-54; Raşid Efendi Blm., nr. 1227/1.)
- ⁹²⁴ Yûsufendizâde, kıraatlerin sahih olması için gerekli olan üç şarttan birini taşımayan şâz kıraatlerin, içinde bulunduğu zaman diliminde camilerde, mescitlerde ve ders takrirlerinde yaygınlaşması sebebiyle bu risâleyi ele almıştır. Yûsufendizâde'nin amacı Kur'ân'ın okunuşunu şâz kıraatlerden arındırmak sûretiyle Kur'ân'ın muhafazasını sağlamaktır. (Bkz. Yûsufendizâde, *Risâle fî reddi'l-kirâ'âti bi's-şevâz*, Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 68/2, vr. 11-22 ve nr. 5328/2, vr. 43b-57b; Laleli Blm., nr. 22/4, vr. 107-118; İbrâhim Efendi Blm., nr. 28/12, vr. 69-81.)
- ⁹²⁵ Arapça'da telaffuzu zor harflerden dât harfiyle ilgili bu risâle, Saçaklızâde'nin, "...dât harfi ile zâ harfi okuma ve işitme hususunda birbirine benzeyip birbirinden farkı yok denecek derecededir" şeklindeki görüşünün serdedildiği, dâd harfine dâir risâlesine cevap mâhiyetinde yazılmıştır. Yûsufendizâde bu risâlede her harfin diğerinden farklı bir sesi olduğunu dile getirir ve bu hususla ilgili Ebû Amr ed-Dânî, el-Mekkî, eş-Şâtubiyye şârihi es-Sehâvî gibi kıraat âlimlerinin görüşlerini delil olarak gösterir. (Bkz. Yûsufendizâde, *Risâle fî harf-i dâdi's-sahîha*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye Blm., nr. 1261/7, vr. 71-75.)
- ⁹²⁶ Yûsufendizâde eserde vasıl hemzesinin (istifhâm hemzesi ile harf-i ta'rif beyninde olan) durumu ve okunması esnasında sahip olduğu özelliklerden bahseder; kıraat imamlarının vasıl hemzesine dâir vücûhlarından bahsedip الان (Yunus 10/91), الذكرين (Neml 27/59), الله (En'âm 6/143-144) kelimelerinin nasıl okunacağını dile getirir. (Bkz. Yûsufendizâde, *Meseletü âl'âne fî ilmi vücûhi'l-Kur'ân*, Süleymaniye Ktp., Laleli Blm., nr. 22/3, vr. 97b-107b.)
- ⁹²⁷ eş-Şâtübî'nin *Hırzû'l-emânî* adlı eserindeki bir kısım beyitlerin açıklamalarından ibârettir. (Bkz. Yûsufendizâde, *Risâle fî tahkîki ba'zî vücûhi'l-kirâ'âti fî's-Şâtubiyye*, Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Blm., nr. 4/2, vr. 87-9; nr. 5/5, vr. 360-399.)
- ⁹²⁸ İmam Hamza'nın vakıflardaki görüşleri ele almır. Eserle ilgili bkz. Yûsufendizâde, *Risâle fî vakf-i Hamza*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Blm., nr. 2/3, vr. 149-161.
- ⁹²⁹ Yûsufendizâde'nin kıraat imamlarına göre med konusunu ele aldığı eseridir. Yûsufendizâde, eserinde Tayyibe tariki uyarınca imam sıralamasına göre, imamların med uygulamalarını birbirinden bağımsız şekilde incelemiştir. Eserin bir başka özelliği de eserde medlerle ilgili mertebeyn ve merâtib-i erbaa konusuna yer verilmiş olmasıdır. (Bkz. Yûsufendizâde, *Tuhfetü't-talebe fî beyâni meddâti turukî't-Tayyibe*, Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 68/5, vr. 39-47.) İzmir Blm., nr. 812/3, vr. 20-27'deki eserin de aynı risâle olabileceği düşünülebilir. Ayrıca Kasidecizâde bölümü nr. 15/2, vr. 173-180'de geçen *Risâle fî beyân-i merâtib-i med*; Mihrişah Sultan Blm., nr. 2/2, vr. 132-148'de ise *Risâle fî beyâni merâtibi'l-meddât* ismiyle geçmektedir.

ii. Mesleğin Temel Kaynağı *el-İtilâf fi vücûhi'l-ihtilâf*

Eser Tayyibe tarikince kırâ'ât-i 'aşereye ve Kur'ân tertibine göre ihtilaf edilen bazı rivâyetler ile vücûhâta dairdir, bununla beraber Tayyibe tarikine göre ele alındığı için kitapta rivâyetlerle birlikte tarikler de söz konusudur. Ancak eserde Kur'ân'da bulunan tüm kelimelerle ilgili vecihler ele alınmamıştır. Yûsufendizâde'nin eserinde sadece bazı rivâyetler ve vücûhâtı konu edinmesi kendisine bu meyanda yapılan istek sebebiyledir. Eserde zikredilen vücûhâtlara dikkatle bakıldığında ⁹³⁰هؤلاء ve هاتهم kelimelerinde olduğu gibi vücûhât çıkarımının zor olduğu sözcüklerde bulunan ihtilaflara değinilmiş, âyetlerdeki ihtilaflı konular belirtilirken قوله تعالى şeklinde konulara giriş yapılmıştır.⁹³¹

Yûsufendizâde klasik kıraat kitaplarında olduğu gibi önce usûl konularına yer verip daha sonra ferşe dair bazı meselelere değinmek yerine usûle giriş yapmadan doğrudan Fâtihâ sûresiyle ferşe dair hususları ele almıştır.⁹³² Bunları anlatırken de eserinin baş tarafında kurucusu kabul edildiği mesleğin ruhsat değil de azimet mesleği olduğunu, dolayısıyla böyle bir bakış açısıyla meseleleri ele aldığını dile getirmiştir.⁹³³ Mesela Yûsufendizâde Fâtihâ sûresinde bulunan الصراط, صراط kelimelerine değinirken ⁹³⁴واختلف عن قنبل في الصراط وصراف فرواه عنه بالسین ابن مجاهد ورواه عنه بالصاد ابن شنبوذ وغيره şeklinde bu konuda ileri sürülen görüşlere eserinde net bir şekilde yer vermiştir. Âyetlerde geçen الصراط, صراط kelimeleriyle ilgili Hallad'la ilgili vecihleri de zikreden Yûsufendizâde bu hususta *Teysîr* ve *Şâtubiyye*'de birinci kelimenin işmâm, ikinci sözcüğün ise adem-i işmâm, *Kitâbü'l-Unvân* ve *Kitâbü'l-Müstenîr*'de iki kelimenin de işmâm, *Kitâbü'l-Kâfi* ve *Kitâbü'l-Hidâye*'de ise iki sözcüğün de adem-i işmâm ile okunmasının zikredildiğine eserinde yer verir. Yûsufendizâde bu şekilde mesleğinin, kıraatin azimet yönünü temsil yoluyla ele aldığı konularla ilgili görüşleri tek tek zikreder⁹³⁴ ve birçok yerde azimet mesleğini temsil ettiğini hatırlatma gereği duyar.⁹³⁵ Yûsufendizâde vecihleri

⁹³⁰ Yûsufendizâde, *el-İtilâf*, vr. 25a-26b.

⁹³¹ Yûsufendizâde, *el-İtilâf*, vr. 37a-b.

⁹³² Yûsufendizâde, *el-İtilâf*, vr. 2b.

⁹³³ Yûsufendizâde, *el-İtilâf*, vr. 2a.

⁹³⁴ Yûsufendizâde, *el-İtilâf*, vr. 2a.

⁹³⁵ Yûsufendizâde, *el-İtilâf*, vr. 3b, 4b.

ele alırken söz konusu vücûhâtla ilgili ihtilaflara uzunca değinir ve bu vecihlerle bunların geçtiği eserlerin isimlerini tek tek verir.⁹³⁶

Ardından Bakara sûresinegeçen Yûsufefendizâde, öncelikle Fâtihâ'dan Bakara'ya geçişte söz konusu olan besmele vecihlerine değinir ve bu hususta kurrâdan bazılarını haddi aşmakla niteler ve kıraat kitaplarından dayanak göstermek sûretiyle bu konudaki görüşlerini dile getirir.⁹³⁷ Yûsufefendizâde kıraat vücûhâtıyla ilgili ihtilafları zikrederken sık sık *eş-Şâtubiyye*, *et-Teysîr* ve *Tayyibe* isimli eserlerden iktibasda bulunurken bu eserlerin yanında *Kitâbü'l-Unvân*, *Kitâbü'l-Kâfi*, *Kitâbü'l-Hidâye*, *Kitâbü't-Tizkâr*,⁹³⁸ *Kitâbü'l-Mebhec*,⁹³⁹ *Kitâbü't-Telhîs*, *Kitâbü't-Tebsıra*,⁹⁴⁰ *Kitâbü'r-Ravda* ve *Kitâbü'l-Müctebâ*⁹⁴¹ isimli eserlerden de istifade etmiştir. Eserde *et-Teysîr* ve *eş-Şâtubiyye*'nin من التيسير والشاطبية şeklinde peş peşe zikredilmesinden⁹⁴² Yûsufefendizâde'nin kırâ'ât-i seb'a ile ilgili meselelerde *et-Teysîr*'i asıl kaynak olarak görüp *eş-Şâtubiyye*'yi de *et-Teysîr*'deki görüşleri destekleyici mahiyette kullandığı düşünülebilir.⁹⁴³ Ancak yer yer vücûhâtla ilgili ihtilaflara değinirken من طريق الشاطبية والتيسير şeklinde önce *eş-Şâtubiyye* sonrasında ise *et-Teysîr*'i zikrettiği de olmuştur.⁹⁴⁴ Böyle durumlarda bazen في الامصار للسوسى من طريق الشاطبية والتيسير şeklinde⁹⁴⁵ ifade ederken muhtemelen Mısır tarikinin görüşünü dile getirmiştir. Zira Mısır tarikinde yedi kıraatte *eş-Şâtubiyye* asıl, *et-Teysîr* ise yardımcı kaynak kabul edilir. Yûsufefendizâde bazen de vücûhâtla ilgili bir beldenin genel kabul görmüş görüşleri varsa bu durumda beldelerin kelimelerle ilgili uygulamalarını من طريق المصريين والشاميين والمغاربة şeklinde dile getirmiştir.⁹⁴⁶

⁹³⁶ Yûsufefendizâde, *el-Îtilâf*, vr. 9a-b.

⁹³⁷ Yûsufefendizâde, *el-Îtilâf*, vr. 3b.

⁹³⁸ Yûsufefendizâde, *el-Îtilâf*, vr. 2b-3a.

⁹³⁹ Yûsufefendizâde, *el-Îtilâf*, vr. 4b.

⁹⁴⁰ Yûsufefendizâde, *el-Îtilâf*, vr. 5a.

⁹⁴¹ Yûsufefendizâde, *el-Îtilâf*, vr. 8b.

⁹⁴² Yûsufefendizâde, *el-Îtilâf*, vr. 4a.

⁹⁴³ Yûsufefendizâde, *el-Îtilâf*, vr. 5a.

⁹⁴⁴ Yûsufefendizâde, *el-Îtilâf*, vr. 8b.

⁹⁴⁵ Yûsufefendizâde, *el-Îtilâf*, vr. 8a.

⁹⁴⁶ Yûsufefendizâde, *el-Îtilâf*, vr. 5b.

Yûsufefendizâde'nin bahsi geçen telifi *Zübdedü'l-irfân* adlı kitabın kenarında basılmakla beraber eserin çok sayıda yazma nüshası da mevcuttur.⁹⁴⁷

b. Sûfi Mesleği

Mesleği tesis eden Kastamonulu Ahmed es-Sûfi'dir (ö. 1172/1758). Sûfi mesleği Ahmed el-Mesyerî'den sonra sırasıyla Evliyâ Muhammed Efendi, Şaban Efendi diye bilinen Şaban b. Mustafa (ö. 1097/1686)⁹⁴⁸ ve Sultan Ahmed Camii imamı Muhammed b. Mustafa'nın (Çelebî İmam)⁹⁴⁹ ardından Ahmed es-Sûfi ile ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen meslek İstanbul tarikinin ruhsat yönünü tercih eder. Kırâ'ât-i seb'a, 'aşere ve takrîb tarikleri uygulamasında ise mertebeteyn ve erbaa merâtibin her ikisini de icra eder.⁹⁵⁰

Bu mesleğin diğerlerinde olduğu gibi temel kaynak kabul edilebilecek herhangi bir eseri mevcut değildir.⁹⁵¹ Sadece mesleğin icrasına yönelik kürrâse denilen vücûhâtları içeren birtakım defterler kütüphanelerde mevcuttur.⁹⁵² Kütüphanelerde bulunan bu kürrâselerde sık sık Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin *Tahrîru't-turuk* isimli eseri ve Mustafa b. Abdurrahman el-İzmîrî'nin *Bedâiyü'l-burhân*'ından nakillerin

⁹⁴⁷ Bkz. Yûsufefendizâde, *el-Îtilâf*, Süleymaniye Ktp., M.Hilmi-F. Fehmi Blm., nr. 5; Özel Yazmalar Blm., nr. 537; Ömer Sindel Blm., nr. 53; Ali İhsan Yurt Blm., nr. 81.

⁹⁴⁸ Şaban Efendi, Bosna doğumludur. Bosna'da bir müddet kaldıktan sonra İstanbul'a gidip burayı vatan edinmiştir. Sultan Süleyman Camii imamı Muhammed el-Babâî ile Evliyâ Muhammed Efendi'den kıraat dersleri almıştır. Hocalarından okuduğu kitaplar arasında *eş-Şâtibiyye*, *et-Teysîr*, *ed-Dürre* ve *et-Tahbîr* gibi kıraat ilminin temel eserleri vardır. Mahmûd Paşa ve Fatih Camii imamlıklarında bulunan Şaban Efendi, Haseki, Süleymaniye ve Ayasofya Camii hatipliği vazifesini de yerine getirmiştir. (Bkz. Mustafa İslambulî, *Mürşidü't-talebe*, vr. 66.)

⁹⁴⁹ Muhammed b. Mustafa, Şaban Efendi'nin talebelerindedir. Sultan imamı Ebû Bekir Efendi ve Arapzâde diye bilinen Muhammed Efendi gibi birçok kişiye kıraat dersleri vermiştir. Kırâ'ât-i seb'ayı önce infirâd tarikiyle okuyan Mustafa Efendi sonrasında indirâc usûlüyle kıraatleri cem' etmiştir. Ardından *eş-Şâtibiyye*, *et-Teysîr*, *ed-Dürre* ve *et-Tahbîr* eserleri mucibince 'aşere eğitimi alan Mustafa Efendi Kehf sûresi sonuna kadar Tayyibe tarikince erba'a merâtibe göre eğitimine devam etmiş, Kehf sûresinin ardından mertebeteyn usûlünce on dört kıraati okumuştur. Sultan Ahmed Camii imamlığı ve Fatih Camii hatipliği ve birçok yerde türbe dârülkurrâsında şeyhülkurrâlık görevlerinde bulunmuştur. (Bkz. Mustafa İslambulî, *Mürşidü't-talebe*, vr. 65b-66b.)

⁹⁵⁰ Emin Efendi, *Zühru'l-erîb*, vr. 214a.

⁹⁵¹ Emin Efendi, *Zühru'l-erîb*, vr. 214a.

⁹⁵² Marmara Üniv. İlahiyat Ktp., Üsküdarlı Bölümü nr. 1558'de bulunan Sûfi mesleğine yönelik kürrâse bu durumun örneklerindedir.

olması bu eserlerin adı geçen meslekte kaynak olarak kullanıldığı anlamına da gelir.⁹⁵³ Bu meslekte Muhammed el-Avfî'nin *Cevâhiru'l-mükellele* adlı telifinden de yer yer nakiller yapılır.⁹⁵⁴ Mesleğin bir başka özelliği İstanbul tarikinin hali hazırda icra edilen tek mesleği olmasıdır. Bunun da Sûfî mesleğinin zikri geçen tarikin ruhsat yönünü tecih etmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

i. Meslek Sahibi Ahmed es-Sûfî (ö. 1172/1758)

Ahmed es-Sûfî ile ilgili kaynaklarda çok fazla bilgi olmamakla beraber kaynaklarda kendisinin Kastamonulu olduğu,⁹⁵⁵ Bostan Camii imamlığı görevinde bulunup aynı zamanda şeyhülkurrâ olduğu⁹⁵⁶ ve kıraati Çelebi İmam Mehmed Efendi'den okuduğuna⁹⁵⁷ dair bilgiler vardır. Bilinen talebeleri Gürcü Osman Efendi⁹⁵⁸ ile Hasan b. Vidinî'dir.⁹⁵⁹ Vefat tarihiyle ilgili verilen bilgilerde farklılıklar söz konusudur.⁹⁶⁰

c. Mutkin Mesleği

Kettânizâde diye bilinen⁹⁶¹ Muhammed b. Mustafa en-Na'îmî'nin (ö. 1169/1755) tesis etmiş olduğu meslektir. Mesleğin kurucusu en-Na'îmî'nin icâzet silsilesi Hüseyin b. Murâd el-Erzurûmî vasıtasıyla Ali b. Süleyman el-Mansûrî'ye ulaşır.⁹⁶² en-Na'îmî, mensubu olduğu tarikin azimet yönünü tercih etmiştir.⁹⁶³ Bu meslekte medlerin kullanımında ise kırâ'ât-i seb'a, 'aşere ve takrîb tariklerinde

⁹⁵³ Mustafa Atilla Akdemir, *Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî Hayatı, İlmi şahsiyeti, Eserleri ve "Zübdetü'l-İrfân" Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki*, (doktora, 1999), Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Ens., s. 30.

⁹⁵⁴ Emin Efendi, *Zühru'l-erîb*, vr. 214b.

⁹⁵⁵ Akakuş, "Reisülkurrâlık", s. 33.

⁹⁵⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, I, s. 166.

⁹⁵⁷ Hıfzî, *el-Mecmâ'*, vr. 3a.

⁹⁵⁸ Hıfzî, *el-Mecmâ'*, vr. 3a.

⁹⁵⁹ Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, s. 221.

⁹⁶⁰ Mehmed Süreyyâ Ahmed es-Sûfî'nin vefatıyla ilgili olarak 1162/ 1749 tarihini verirken, Molla Mehmed Efendi ise 1172/ 1758 tarihini not düşmüştür. (Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, I, s. 166; Molla Mehmed Emin Efendi, *Umde*, s. 117.)

⁹⁶¹ Efendi, *Zühru'l-erîb*, vr. 214a.

⁹⁶² Emin Efendi, *Zühru'l-erîb*, vr. 215b.

⁹⁶³ Ahmde Hilmi, "Ravdatü'l-kurrâ", s. 275.

mertebeteyn esas olmakla birlikte erba‘a merâtibin de icra edildiği olmuştur.⁹⁶⁴ Ayrıca bu mesleğin mensubu olan kimselerin mesleğin icrasında bahsi geçen iki farklı yöneltiştir olması da bu mesleğin özelliklerindedir.⁹⁶⁵

Mesleğin ismi Kettânizâde'nin *Mutkinü'r-rivâye* adlı eserinden gelir. Mutkin mesleğinin temel eseri *Mutkin* olmakla birlikte bazı meselelerde Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin *Tahrîru't-turuk* adlı eseriyle Mustafa el-İzmîrî'nin *Bedâyiu'l-burhân*'ından istifâde edildiği de olmuştur.⁹⁶⁶

i. Meslek Sahibi Muhammed b. Mustafa en-Na'imî (ö. 1172/1758)

Ebu Tahir Muhammed b. Mustafa en-Na'imî, Mısır tariki azimet yönüyle bilinen Mutkin mesleği kurucusudur. Kurucusu olduğu mesleğin adına *Mutkindenmesi en-Na'imî'nin* yazmış olduğu eser sebebiyledir.⁹⁶⁷ Kıraat ilmini Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin talebelerinden Hüseyin Erzurûmî'den alan Na'imî,⁹⁶⁸ Üsküdar Selimiye Mektebi muallimliği görevinde bulunmuştur.⁹⁶⁹ en-Na'imî'nin kıraat ilmine dair *Mutkinü'r-rivâye fî ulûmi'l-kirâati lid-dirâye*⁹⁷⁰ ve *Tehzîbü't-tilâve fî 'ilmi't-tecvîdi ve'l-kirâa*⁹⁷¹ isimli eserleri vardır. 1172/1758 yılında vefat eden en-Na'imî, Üsküdar Selimiye Mektebi haziresinde medfundur.⁹⁷²

ii. Mesleğin Temel Kaynağı *Mutkinü'r-rivâye fî 'ulûmi'l-kirâati li'd-dirâye*

Eserine Kur'ân'ı hafızların sadırlarına nakşeden Allah'a hamd ve kıraatleri vücûhâtlarıyla birlikte zikredip mahiyetleriyle birlikte anlatan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) salât ile başlayan Muhammed Na'imî, onun ashabını da yedi lügat ile Kur'ân'ı Resûlullah'tan alıp sonrakilere naklettikleri için hayırla anar. Na'imî'nin hamd, salat ve

⁹⁶⁴ Emin Efendi, *Zühru'l-erib*, vr. 214a.

⁹⁶⁵ Akdemir, *Kıraat İlmi*, s. 122.

⁹⁶⁶ Emin Efendi, *Zühru'l-erib*, vr. 215b.

⁹⁶⁷ Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, s. 117.

⁹⁶⁸ Emin Efendi, *Zühru'l-erib*, vr. 215b.

⁹⁶⁹ Recep Akakuş, *Reisü'l-kurralık*, s. 34.

⁹⁷⁰ Muhammed b. Mustafa en-Na'imî, *Mütkinü'r-rivâye fî 'ulûmi'l-kirâati li'd-dirâye*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21, vr. 168a.

⁹⁷¹ Muhammed b. Mustafa en-Na'imî, *Tehzîbü'l-tilâve fî 'ilmi't-tecvîdi ve'l-kirâe*, Milli Ktp., Yazmalar Blm., nr. 3405.

⁹⁷² Akakuş, *Reisü'l-kurralık*, s. 34.

ashabı hayırla yad etme tarzından kıraatlere bakış açısı ortaya çıkar. Şöyle ki kendisine göre Resûlullah (s.a.v.) Kur'ân-ı kıraatleriyle nakletmiştir. Ayrıca eserin başında sahâbe ile ilgili kısımdan anlaşıldığına göre ise Na'îmî, yedi harfi yedi lügat olarak görmektedir.⁹⁷³

Muhammed en-Na'îmî, eserinin bir nevi kıraat ilminin tahrirat kısmıyla ilgili olduğunu belirtip eserde on kıraati sahih senedle alınmış bir şekilde anlattığını, ele aldığı konuları ise mukaddime, ferş-i huruf ve hatime bölümleri olmak üzere üç kısımda incelediğini beyan eder. Mukaddime bölümünde eserin bölümleri ve esere verilen isim gibi kısa bilgiler verildikten sonra Kur'ân, kıraat, Kur'ân'ın ezberlenmesi, talim üzere okunması ve kıraatlerinin öğrenilmesi gibi hususların farz-ı kifâye olduğu, kıraatlerin mebâdîsi, mevzûu, faidesi, gayesinde olduğu gibi kıraatlerle ilgili genel bilgiler verilmiştir. Ayrıca kıraatlerin hadis ilmindeki gibi sadece semâ yoluyla alınamayacağı bilakis semâ ve müşâfehe ile birlikte öğrenilebileceği, çünkü kıraatlerin mana ile rivayet edilemeyip lafızları ve hey'etleriyle birlikte nakledilebileceği,⁹⁷⁴ kıraatlerin kısa bir şekilde oluşum süreçleri,⁹⁷⁵ kıraat, rivâyet, tarik kavramların ifade ettiği anlamlar vb. gibi kıraat ilmiyle ilgili genel bilgiler verilir.⁹⁷⁶

Bu bölümde zikri geçen bilgilerden biri de kıraatlerin öğrenilme tarzıdır. Kitapta kıraatlerin tedrisinde *eş-Şâtibiyye* adlı eserin ezberlenmesi ile kıraatlerin ilk olarak infirad usûlüyle okunması hususuna özellikle değinilir. en-Na'îmî, hicrî V. asırdan itibaren bu usûlde vazgeçilip bir hatimde tüm kıraatlerin bir araya getirilerek okunduğunu ve bu durumun kendi zamanına kadar böyle devam ettiğini ancak infirâd usûlünün şart olduğunu dile getirir.⁹⁷⁷ Müellifin böyle düşünmesinin sebebi ise kıraatlerde tahlîdin oluşma ihtimalidir. Tahlîd ise tahrîmen mekrûh ve haramdır.⁹⁷⁸ Kıraate dair bilgilerden sonra kıraat imamları, imamların ravileri ile tariklere dair

⁹⁷³ Mustafa en-Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye*, vr. 2b.

⁹⁷⁴ Mustafa en-Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye*, vr. 2a-b.

⁹⁷⁵ Mustafa en-Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye*, vr. 2a-3b.

⁹⁷⁶ Mustafa en-Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye*, vr. 2a-3b.

⁹⁷⁷ Mustafa en-Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye*, vr. 3a.

⁹⁷⁸ Mustafa en-Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye*, vr. 4b.

bilgiler veren en-Na‘îmî,⁹⁷⁹ ardından kıraat imamlarının eserinde zikrediliş şekillerine(rumûzlarına) değinir.⁹⁸⁰

Sûrelerde bulunan ferş-i hurûfa dair bölümde sûre başlarında ilgili sûre hakkında bilgi veren en-Nâ‘îmî, diğer kıraat kitaplarından farklı olarak sûrelerin Mekkî veya Medenî oluşları, sûrelerde bulunan ayet, kelime ve harf sayılarında olduğu gibi sûrelerin değişik yönleriyle ilgili bilgiler zikretmektedir. Ayrıca sûrede bulunan kırâ‘ât-i ‘aşereyle alakalı meselelere de değinen en-Na‘îmî, ardından sûredeki resmü’l-mushafa dair konuları ele alır ve resmü’l-mushafa ilgili bilgileri verirken Ahmed el-Bennâ’nın tertîbini takip eder.⁹⁸¹ Bu bilgiler Fâtihâ sûresi özelinde örneklenecek olursa en-Na‘îmî, Fâtihâ sûresinin Mekkî ve Medenî olduğuna dair görüş bildirenleri, ayetlerin sayısının yedi olduğu ancak bu konuda da ihtilafın bulunduğu, sûredeki kelime sayısının yirmi beş ve harf sayısının da yüz yirmi olduğunu zikrettikten sonra خلف عن حمزة باشمام الصاد الزاى في جميع القران معرفا او منكر او روى خلاد عنه الاشمام في الاول من الفاتحة فقط والباقون بالصاد الخالصة şeklinde olduğu üzere sûredeki ihtilafli kelimelerle ilgili vecihlere değinir.⁹⁸² Daha sonra Fâtihâ sûresinde bulunan بغير الف kelimesinde olduğu gibi resmü’l-mushafa alakalı bazı hususları dile getiren müellif,⁹⁸³ ferşü’l-hurûfa ait konuları ele alırken eş-Şâtibiyye ve ed-Dürre isimli eserlerden istifade ile bölümü yazdığını zikreder.⁹⁸⁴ Bölümde ilk ele alınan konu klasik kıraat kitaplarında olduğu gibi istiâze ve besmele vecihleridir. İstiâze ve besmele ile ilgili vücûhâtlar sonrasında Fâtihâ sûresiyle bölüme devam edilir.⁹⁸⁵ Bu şekilde sırasıyla tüm sûreleri ele alan müellif, bazı yerlerde “Ebü’l-Kâsım eş-Şâtîbî’nin tercihi budur. Hocalarımızdan bu şekilde aldık.” ifadelerine yer verir.⁹⁸⁶ en-Na‘îmî, eş-Şâtibiyye ve ed-Dürre’yi esas almakla birlikte *Kitâbü’t-Teysîr*, *Kitâbü’l-Hâdî*, *Kitâbü’l-Hidâye*, *Kitâbü’t-Telhîs*, *Kitâbü’t-Tebîrâ*, *Kitâbü’l-Unvân* gibi temel kıraat kaynaklarından da

⁹⁷⁹ Mustafa en-Na‘îmî, *Mutkinü’r-rivâye*, vr. 4b-5b.

⁹⁸⁰ Mustafa en-Na‘îmî, *Mutkinü’r-rivâye*, vr. 5a.

⁹⁸¹ Mustafa en-Na‘îmî, *Mutkinü’r-rivâye*, vr. 2b.

⁹⁸² Mustafa en-Na‘îmî, *Mutkinü’r-rivâye*, vr. 6b.

⁹⁸³ Mustafa en-Na‘îmî, *Mutkinü’r-rivâye*, vr. 6a.

⁹⁸⁴ Mustafa en-Na‘îmî, *Mutkinü’r-rivâye*, vr. 5a.

⁹⁸⁵ Mustafa en-Na‘îmî, *Mutkinü’r-rivâye*, vr. 6b.

⁹⁸⁶ Mustafa en-Na‘îmî, *Mutkinü’r-rivâye*, vr. 7a, 10b.

yer yer istifade etmiştir.⁹⁸⁷ Ayrıca المغاربة والمصريين-من طريق الشاطبي والتيسير ifadelerindeki gibi vecihlerle ilgili beldelerin ve tariklerin görüşlerine de eserde yer verilmiştir.⁹⁸⁸

Müellif ferşü'l-hurûfa dair tüm sûrelerle ilgili bilgileri sırayla aktardıktan sonra eserin üçüncü ve son bölümü olan hatime bölümüne geçer. Bu bölümde ise Duhâ sûresinden Fâtiha'ya kadarki tekbir vecihlerini zikreder.⁹⁸⁹ Tekbirle ilgili vücûhât sonrasında uzunca bir hatim duası ile esere son verilir.⁹⁹⁰ Eser, ferağ kaydındaki bilgilere göre 23 Recep 1161'de Cuma gününde nihayete erdirilmiştir.⁹⁹¹

d. Atâullah Mesleği

Atâullah en-Necîb b. el-Hüseyin'in (ö. 1209/1794) tesis etmiş olduğu Mısır tariki Atâullah mesleğinin kurucusunun icâzet silsilesi Dülgerzâde İmamı Mahmud Efendi ve öncesinde Hocapaşa İmamı Hasan Efendi'nin vasıtasıyla Ali b. Süleyman el-Mansûrî'ye ulaşır.⁹⁹² Adı geçen meslek Mısır tarikinin ruhsat yönünü tercih eder.⁹⁹³ Atâullah mesleğinde Kırâ'ât-i seb'a, 'aşere ve takrîb eğitiminde kullanılan med tarikleri ise mertebeteyn ve merâtib-i erba'adır.⁹⁹⁴

Mesleğin icrasında istifâde edilen temel eserler Güllü Hâfız diye de bilinen Ahmed Rüşdî'nin *Mürşidü't-talebe*⁹⁹⁵ isimli eseri ile Ârif Hıfzî'nin *Muhtâru'l-ikrâ'*sıdır.⁹⁹⁶ Bahsi geçen meslek Mısır tarikinin hali hazırda icra edilen mesleğidir. 1275/1858 tarihinde vefat eden Muhammed Emin Efendi'nin bildirdiğine göre⁹⁹⁷ o zamanda da durum bugünkünden farklı değildir. Yani İstanbul tarikinin azimet ve ruhsat boyutunu tercih eden iki meslekten yalnızca Sûfî mesleğinin uygulana gelir olmasında olduğu gibi Mısır tarikinde de ruhsat yönünü tercih eden Atâullah mesleği

⁹⁸⁷ Mustafa en-Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye*, vr. 34b.

⁹⁸⁸ Mustafa en-Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye*, vr. 59b.

⁹⁸⁹ Mustafa en-Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye*, vr. 159b.

⁹⁹⁰ Mustafa en-Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye*, vr. 159a.

⁹⁹¹ Mustafa en-Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye*, vr. 168a.

⁹⁹² Emin Efendi, *Zühru'l-erîb*, vr. 215b.

⁹⁹³ Ahmed Hilmi, "Ravdatü'l-kurrâ", s. 275.

⁹⁹⁴ Emin Efendi, *Zühru'l-erîb*, vr. 214a.

⁹⁹⁵ Ahmed Hilmi, "Ravdatü'l-kurrâ", s. 275.

⁹⁹⁶ Emin Efendi, *Zühru'l-erîb*, vr. 215b.

⁹⁹⁷ Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-erîb*, vr. 215b.

icra edile gelmiştir. Bu durum adı geçen mesleklerin eğitimde ruhsat vechini benimsemeleriyle ortaya çıkmış olsa gerektir. Hocazâde Ahmed Hilmi'nin dediği üzere kıraat ilmine dair rağbetin azalması ile bu ilme gönül verenlerin geçim dertleriyle ilgili sıkıntılarının olması bu halin oluşmasının en büyük sebebidir.⁹⁹⁸

i. Meslek Sahibi Atâullah en-Necîb (ö. 1209/1794)

Mısır tariki Atâullah mesleği kurucusu⁹⁹⁹ Atâullah Mehmed en-Necîb b. Hüseyin, Mısır tarikini Osmanlı kıraat ilmi sahasında yaygınlaştıran Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin torunudur. Dülgerzâde imamı Mahmud Efendi'den kırâ'ât-i seb'a ve 'aşere dersleri almıştır. Atâullah Efendi'nin kıraat ilmindeki bir diğer hocası Mahmutpaşa hatibi Veliyyüddîn Efendi'dir.¹⁰⁰⁰ Atâullah Efendi'nin talebelerinden en önemlileri ise Muhammed Belenî (Şeyh Coşkun)¹⁰⁰¹ ile Hasan b. Mustafa'dır (ö. ?).¹⁰⁰² Atâullah Efendi'nin kurucusu olduğu Mısır tariki Atâullah mesleği, adı geçen tarikin ruhsat yönünü temsil eder. Bu mesleğin meselelerini yansıtan temel eserler Ahmed er-Rüşdî'nin (ö. 1217/1802) kaleme aldığı *Mürşidü't-talebe*¹⁰⁰³ isimli eseri ile Ârif Hıfzî'nin (ö. 1238/1822) yazdığı *Muhtâru'l-ikrâ'*¹⁰⁰⁴ dır.

Atâullah Efendi aynı zamanda şeyh olup derslerini Beykoz Kanlıca'da¹⁰⁰⁵ bulunan Nakşilere ait Şeyh Atâullah Tekkesi'nde vermiştir. Atâullah Efendi Tekkesi'nde bir yandan şeyhlik vazifesini yürütürken diğer yandan kıraat dersleri

⁹⁹⁸ Ahmed Hilmi, "Ravdatü'l-kurrâ", s. 275.

⁹⁹⁹ Emin Efendi, *Zührü'l-erîb*, vr. 214b.

¹⁰⁰⁰ Süleyman Sürûrî, *Îcâzetnâme*, Süleymaniye Ktp., Galata Mevlevihânesi Blm., nr. 129, vr. 5a-b; İsmâil Hakkı Kastamonî, *Îcâzetnâme*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Blm., nr. 2870, vr. 5a-b.

¹⁰⁰¹ Kastamonî, *Îcâzetnâme*, vr. 5a-b.

¹⁰⁰² Atâullah Efendi gibi birçok hocadan kıraat ilmi dersleri alan Hasan b. Mustafa, Ârif Hıfzî gibi tanınmış birçok kıraat âlimini yetiştirmiştir. (Bkz. Ârif b. İbrâhim, Hıfzî, *el-Mecmâ' fi'l-kırâ'âti'l-erba'a*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Ktp., Ali Üsküdarlı Blm., nr. 57, vr. 3a.)

¹⁰⁰³ (Emin Efendi, *Zührü'l-erîb*, vr. 215b; Ahmed Hilmi, "Ravzatü'l-kurrâ", s. 275.) Eserle ilgili bkz. Yûsuf İmamzâde Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe ilâ idâhi vücûhi b'adi âyâti'l-Kur'âniyye*, Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 71.

¹⁰⁰⁴ Eserle ilgili bkz. Ârif Hıfzî, *Muğni'l-kurrâ fi şerhi muhtâri'l-ikrâ'*, Beyazıt Ktp., Beyazıt Blm., nr. 177.

¹⁰⁰⁵ Tekke Mehmed Atâullah Tekkesi ve Şeyh Atâullah Tekkesi isimleriyle anılır. Geniş bilgi için bkz. M. Baha Tanman, "Atâ Efendi Tekkesi", *DİA*, İstanbul 1991, IV, s. 36-37. Atâullah Efendi burada medfundur. (Bkz. Abdürrahim Cabir Vada, *Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihçesi*, İstanbul: Kitabevi, 2004, s. 75.)

vermiştir. Bu yönüyle Atâullah Efendi'nin Dergâhı aynı zamanda kıraat eğitimi verilen dârülkurrâ eğitim kurumu olarak görülebilir.¹⁰⁰⁶

ii. Mesleğin Temel Kaynakları

Mürşidü't-talebe ilâ idâhi vücûhi ba'di âyâtî'l-Kur'âniyye

Eserinin başında kıraat ilmindeki eğitim serüveninden bahseden¹⁰⁰⁷ Yûsuf İmamzâde, kıraat eğitimi alan bazı talebeler kendisinden kıraatlerin edası ve okunması hususunda kitap yazımını talep edince, kıraat ilminin tahriratına yönelik bir eser yazarak bu talebe cevap vermiş ve eserinin telifinde Tayfûr es-Secâvendî'nin vakıflarına riayet ettiğini özellikle belirtme gereği duymuştur. Kitabını yazarken tahrirata yönelik üç eserden etkilendiğini belirten Yûsuf İmamzâde, kendi eserini de bir nevi bu üç eserin bir araya getirilmiş hali olarak görür. Bu üç eser Ali b. Süleyman el-Mansûrî, Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi ile Mustafa İzmîrî'nin tahrirata yönelik eserleridir.¹⁰⁰⁸ Eserin bir diğer özelliği öncesindeki tahrirata yönelik eserlerde olduğu gibi Tayyibe tarikince yazılmış olmasıdır.

Eser bu yönüyle Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin Osmanlı kıraat ilmindeki ve bu ilme dair birikimdeki yerini gösterir. Zira el-Mansûrî'nin tahriratla ilgili eseri sonrasında Osmanlı kıraat ilmi geleneğinde tahrirata dair telif işi büyük bir merhale kat etmiş ve bu doğrultuda birçok Osmanlı kıraat âlimi tahrirata yönelik eser yazmıştır. Mustafa el-İzmîrî, Hâşim el-Mağribî gibi tahriratla alakalı eser yazarlara bakıldığında bunların büyük bir kısmının el-Mansûrî'nin talebesi ya da talabelerinin talebeleri olmaları bu düşünceyi destekler mahiyettedir.

Yûsuf İmamzâde telifinin tanıtımına yönelik kısa bir girizgâh yaptıktan sonra Fâtîha sûresine giriş yapmış, bu başlık altında önce sûre evvelindeki istiâze ve besmele vecihlerini anlatmıştır. İstiâze ve besmele vecihlerinin tek tek sıralanması sonrasında Fâtîha sûresindeki vecihlere değinen Yûsuf İmamzâde sûrelerdeki vücûhâta genişçe yer

¹⁰⁰⁶ Alemdar, *Osmanlı'da Dârülkurrâ Müessesesi*, s. 119.

¹⁰⁰⁷ Şöyle ki kendisi Hâcızâde Muhammed Efendi'den önce kıraat-i Asım Hafs rivâyetine göre Kur'ân-ı baştan sona kadar hatmetmiş, sonra Şâtıbiyye, Dürre, Tayyibe ve Mâhir tarikleri mûcibince on kıraati bitirmiş, eğitiminin ardından Fatih Sultan Mektebi'nde talim dersleri vermeye başlamıştır. (Bkz. Yûsuf İmamzâde, *Mürşidü't-talebe*, vr. 2b.)

¹⁰⁰⁸ Yûsuf İmamzâde, *Mürşidü't-talebe*, vr. 2a.

verir. Şöyle ki Fâtiha sûresinde bulunan الصراط, صراط kelimelerindeki işmâmın hallerini واختلف في الصراط وصرط فيهما عن خلاد من طريق الطيبة في هذه السورة فله ثلاثة اوجه الاول şeklinde zikreder ve ara ara tenbih ifadeleriyle izahatta bulunur. Açıklamalar ise işmâm örneğinde olduğu gibi vecihlere ait usûl konularındaki tanımlarla ilgilidir.¹⁰⁰⁹ Mesela Fâtiha sûresindeki işmâm ile ilgili yerde معنى الاشمام هنا خلط لفظ الصاد بالزاي ويعرف بانه مزج الحرف باخر şeklinde tarifte bulunan Yûsuf İmamzâde yer yer mesleğimiz azîmet mesleğidir, ruhsat mesleği değildir diyerek mesleğine ait bilgiler de verir.¹⁰¹⁰ Fâtiha sûresi sonrasında Bakara'ya geçiş yapan Yûsuf İmamzâde iki sûre arasındaki besmele vecihlerine değinmiştir.¹⁰¹¹ Sûrelerdeki vecihlerle ilgili bilgi verileceği zaman Bakara sûresi 11. âyette olduğu gibi قوله تعالى واذا قيل لهم لا تفسدوا في الارض şeklinde konuya giriş yapılmış, dikkat çeksin diye ayetlerin üstü kırmızı kalemle çizilmiş¹⁰¹² ve bazı yerlerde metinle ilgili izah edilmesi gereken durumlarda talikat denilen kısımda açıklama yapılmıştır.¹⁰¹³ Ayrıca sûre isimlerinin belirgin bir halde ve kırmızı kalemle yazıldığı eser, Beled sûresine kadarki vücûhâtı vermektedir.¹⁰¹⁴

Yûsuf İmamzâde, eserinde *et-Tayyibe*, *eş-Şâtibiyye*, *et-Teysîr*, *Kitâbü'l-'Unvân*, *Kitâbü'l-Müstenîr*, *Kitâbü't-Telhîs*, *Kitâbü'l-Kâfî*, *Kitâbü'l-Hidâye*, *Kitâbü't-Tezkira*,¹⁰¹⁵ *Kitâbü'l-Mısbâh*,¹⁰¹⁶ *Kitâbü'l-Mebhec*, *Câmi'u'l-Beyân*¹⁰¹⁷ gibi kıraat ilmine dair temel eserlerden ve bu eserlerin müelliflerinin görüşlerinden istifade etmiştir. Ayrıca tahrirata dair eserinde olduğu gibi Yûsufendizâde Abdullah Hilmi'nin *İtilâf*, Mustafa İzmîrî'nin *Bedâi'u'l-burhân*'ı gibi tahrirata yönelik yazılmış önemli eserlerden de yararlanmışır.¹⁰¹⁸ Eserde diğer kıraat kitaplarında görüldüğü gibi birçok yerde *eş-Şâtibiyye* ile *et-Teysîr* isimli kitapların yan yana zikredilip sonrasında yer yer diğer kıraat kitaplarını da destekler mahiyette kullanılmasıdır. Esasında Yûsuf

¹⁰⁰⁹ Yûsuf İmamzâde, *Mürşidü't-talebe*, vr. 3b.

¹⁰¹⁰ Yûsuf İmamzâde, *Mürşidü't-talebe*, vr. 3b.

¹⁰¹¹ Yûsuf İmamzâde, *Mürşidü't-talebe*, vr. 3a.

¹⁰¹² Yûsuf İmamzâde, *Mürşidü't-talebe*, vr. 7a.

¹⁰¹³ Yûsuf İmamzâde, *Mürşidü't-talebe*, vr. 9a, 165b.

¹⁰¹⁴ Yûsuf İmamzâde, *Mürşidü't-talebe*, vr. 175b.

¹⁰¹⁵ Yûsuf İmamzâde, *Mürşidü't-talebe*, vr. 3b.

¹⁰¹⁶ Yûsuf İmamzâde, *Mürşidü't-talebe*, vr. 4b.

¹⁰¹⁷ Yûsuf İmamzâde, *Mürşidü't-talebe*, vr. 5b.

¹⁰¹⁸ Yûsuf İmamzâde, *Mürşidü't-talebe*, vr. 4b.

İmamzâde'nin de temsilcisi olduğu Mısır tarikinde *eş-Şâtibiyye* asıldır, *et-Teysîr* ise yardımcı kitaptır. Dolayısıyla kendisi de tarikinin uygulaması olarak kırâ'ât-i seb'a'da *eş-Şâtibiyye*'yi esas kitap olarak, *et-Teysîr*'i de ondaki görüşleri destek mahiyetinde kullanmıştır.¹⁰¹⁹ Ancak bazı yerlerde *et-Teysîr*'in, *eş-Şâtibiyye*'den önce kullanıldığı¹⁰²⁰ ve bazen de sadece *eş-Şâtibiyye* ve *et-Teysîr*'in birbirinden ayrı ve diğer kıraat kitaplarıyla birlikte kaynak gösterildiği de olmuştur.¹⁰²¹ Eserle alakalı bir başka dikket çeken nokta ise müellifin, "Hocama böyle okudum." tarzında ifadelere eserinde yer vermesi¹⁰²² ve Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin görüşlerini zikretmesidir.¹⁰²³

Muhtâru'l-ikrâ ve Muğni'l-kurrâ fi Şerh-i Muhtâri'l-ikrâ

Muhtâru'l-ikrâ, Hıfzî'nin Mısır tariki üzere bazı meseleleri ele aldığı yüz on beyitlik manzum eseridir. Eser usûl ve ferşü'l-hurûf bölümlerinden oluşmakta ve *Muhtâru'l-ikrâ*'ya şerh mahiyetinde yazılan *Muğni'l-kurrâ* isimli eserle birlikte bulunmaktadır. Eserin tespit edilebilen tek nüshası Beyazıt Kütüphanesi Beyazıt Bölümü 177 numarada kayıtlı olan nüshadır.¹⁰²⁴

Muğni'l-kurrâ isimli eser ise Hıfzî'nin *Muhtâru'l-ikrâ* isimli eseri üzerine yine kendisi tarafından yazılan şerhtir. Eserine kıraat ilmi icâzet silsilesiyle başlayan Ârif Hıfzî,¹⁰²⁵ eserinin içeriğini kıraat sahasının temel eserlerinden *Hırzû'l-emânî* ve *ed-Dürre*'ye dair ihtilafların oluşturacağını belirtir. Ardından *Hırzû'l-emânî* ve *ed-Dürre*'nin müellifleriyle ilgili bilgiler¹⁰²⁶ verdikten sonra bazı kelimelerle ilgili tariklerin okuyuşlarına değinen Hıfzî, bu hususta kelimelerdeki okuyuşlarla ilgili tarikleri oldukça uzun bir şekilde sıralar.¹⁰²⁷ Daha sonra iki sûre arasında bulunan istiâze ve besmele vecihlerini ele alan Hıfzî, bu başlık altında imamların ve ravilerinin iki sûre

¹⁰¹⁹ Yûsuf İmamzâde, *Mürşidü't-talebe*, vr. 5a-b.

¹⁰²⁰ Yûsuf İmamzâde, *Mürşidü't-talebe*, vr. 5a-6b, 34b.

¹⁰²¹ Yûsuf İmamzâde, *Mürşidü't-talebe*, vr. 32b, 41a.

¹⁰²² Yûsuf İmamzâde, *Mürşidü't-talebe*, vr. 11a, 13a, 33a.

¹⁰²³ Yûsuf İmamzâde, *Mürşidü't-talebe*, vr. 32b, 33a.

¹⁰²⁴ Eser için bkz.Hıfzî, *Muğni'l-kurrâ fi şerhi Muhtâri'l-ikrâ*, Beyazıt Ktp., Beyazıt Blm., nr. 177, s.1.

¹⁰²⁵ Hıfzî, *Şerhu Muhtâri'l-ikrâ*, s.1.

¹⁰²⁶ Hıfzî, *Şerhu Muhtâri'l-ikrâ*, s. 2.

¹⁰²⁷ Hıfzî, *Şerhu Muhtâri'l-ikrâ*, s. 3-6.

arasındaki istiâze ve besmeleyle ilgili vücûhâta değinir.¹⁰²⁸ Hıfzî, istiâze ve besmeleye dair okuyuşlarla alakalı başlıktan sonra sırasıyla cemi‘ mimleri, sıla ve idğam,¹⁰²⁹ bir kelimedede iki hemze,¹⁰³⁰ hemzenin nakli ile sekit, nakil ve sekt,¹⁰³¹ Hamza ve Hişâm’ın vakıfları hususunda bilgiler verdikten sonra¹⁰³² ferş-i hurûf konusuna geçer.¹⁰³³ Hıfzî, ferş-i hurûf konusunda Kur’ân’daki ferşe dair hususları Bakara sûresinden Enfâl sûresine,¹⁰³⁴ Enfâl’den Hûd’a,¹⁰³⁵ Hûd sûresinden Kehf sûresine,¹⁰³⁶ Kehf’den Haşr’e,¹⁰³⁷ Haşr sûresinden Furkân sûresine¹⁰³⁸ kadar olacak şekilde kısım kısım verdikten sonra Kur’ân’ın sonundaki tekbir vecihleri ile eseri nihayete erdirmektedir.¹⁰³⁹

Hıfzî, konuların anlatımında Hamza ve Hişâm’ın vakıfları konusunda olduğu gibi¹⁰⁴⁰ bazen Ali b. Süleyman el-Mansûrî’nin görüşlerini aktarır. Ancak aktarım esnasında el-Mansûrî’nin görüşünün hangi kaynaktan geçtiğini zikretmez. Hıfzî’nin eserini oluştururken istifade ettiği kaynaklar ise *eş-Şâtibiyye*, *ed-Dürre*, *et- Teyşîr*,¹⁰⁴¹ *et-Tahbîr*,¹⁰⁴² *Kitâbü’l-Hâdî*, *Kitâbü’l-Kâfî*, *Kitâbü’l-Unvân*, *Kitâbü’l-Müstenîr* ve *Câmi’u’l-beyân*,¹⁰⁴³ *en-Neşr*,¹⁰⁴⁴ gibi kıraat ilminin temel eserleridir. Eserin ferağ kaydında hicrî 1197 senesinde tamamlandığına dair bilgi verilmiştir.¹⁰⁴⁵

¹⁰²⁸ Hıfzî, *Şerhu Muhtâri’l-ikrâ*, s. 6-9.

¹⁰²⁹ Hıfzî, *Şerhu Muhtâri’l-ikrâ*, s. 9-14.

¹⁰³⁰ Hıfzî, *Şerhu Muhtâri’l-ikrâ*, s. 14-23.

¹⁰³¹ Hıfzî, *Şerhu Muhtâri’l-ikrâ*, s. 23-35.

¹⁰³² Hıfzî, *Şerhu Muhtâri’l-ikrâ*, s. 35-46.

¹⁰³³ Hıfzî, *Şerhu Muhtâri’l-ikrâ*, s. 46.

¹⁰³⁴ Hıfzî, *Şerhu Muhtâri’l-ikrâ*, s. 50.

¹⁰³⁵ Hıfzî, *Şerhu Muhtâri’l-ikrâ*, s. 54-55.

¹⁰³⁶ Hıfzî, *Şerhu Muhtâri’l-ikrâ*, s. 55-57.

¹⁰³⁷ Hıfzî, *Şerhu Muhtâri’l-ikrâ*, s. 57-61.

¹⁰³⁸ Hıfzî, *Şerhu Muhtâri’l-ikrâ*, s. 61-63.

¹⁰³⁹ Hıfzî, *Şerhu Muhtâri’l-ikrâ*, s. 63-79.

¹⁰⁴⁰ Hıfzî, *Şerhu Muhtâri’l-ikrâ*, s. 39.

¹⁰⁴¹ Hıfzî, *Şerhu Muhtâri’l-ikrâ*, s. 3-4.

¹⁰⁴² Hıfzî, *Şerhu Muhtâri’l-ikrâ*, s. 5.

¹⁰⁴³ Hıfzî, *Şerhu Muhtâri’l-ikrâ*, s. 8.

¹⁰⁴⁴ Hıfzî, *Şerhu Muhtâri’l-ikrâ*, s. 40.

¹⁰⁴⁵ Hıfzî, *Şerhu Muhtâri’l-ikrâ*, s. 70.

B. MISIR TARİKİ'NİN MEŞHUR KURRÂLARI ve ESERLERİ

İbnü'l-Cezerî'den bugüne kadarki dönemde Mısır tarikine mensup pek çok kurrâ bulunmaktadır. Ali b. Süleyman el-Mansûrî öncesi ve sonrasında yer alan bu kurrâdan bir kısmının talebe yetiştirdiği ve eser kaleme aldığı görülürken diğerlerinin kıraat alanına hizmeti talebe yetiştirmekten ibarettir. Bahsi geçen zevatın bir başka özelliğide Mısır tarikine ait icâzetnâmelerin köşe taşlarını oluşturmalarıdır.

1. Ali b. Süleyman el-Mansûrî Öncesi Mısır Tariki'nin Meşhur Kurrâları ve Eserleri

a. Abdülhak b. Muhammed b. Abdülhak es-Sinbâtî (ö. 930/1524)

Ahmed b. Ahmed b. Abdülhak es-Sinbâtî, Mısırlı Şâfiî fakihlerdendir. 842/1439 yılında Sinbât'ta doğmuş yetişkinlik dönemini orada geçirmiştir. Kur'ân'ı Kerîm'i ve el-*Minhâcü'l-fer'î*'yi ezberlemekle eğitimine başlayan es-Sinbâtî, 855/1451'de babasıyla birlikte Kahire'ye gitmiş ve burada *Umde, el-Elfiyye, eş-Şâtıbiyye, el-Minhâc ve Câ'beriyye* gibi kıraate dair temel eserleri ezberlemiştir. Zamanla ilimde derinleşen es-Sinbâtî, bir müddet sonra Ezher Camii'nde muhtelif ilim dallarında ders vermeye başlamıştır. es-Sinbâtî aynı zamanda Ezher Camii vâizlerindedir.

Babasıyla hacca giden es-Sinbâtî, Mekke ve Medine'de bir müddet bulunup Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebî'de birçok ilme dair metinler okutmuştur. Daha sonra Kahire'ye dönüş yapan es-Sinbâtî, burada ders okutmaya ve fetva vermeye başlamıştır. Tedris hayatı boyunca kendisinden baba-oğul ve torundan oluşacak şekilde birkaç kuşak ders almıştır.¹⁰⁴⁶ Kaynaklarda es-Sinbâtî'de ilim, amel, tevazu, hilm ve birtakım sıfatların bulunduğu ve kendisinin bu vasıfları hayatı boyunca taşıdığı zikredilir. es-Sinbâtî 930/1524 senesinde vefat etmiştir.¹⁰⁴⁷

es-Sinbâtî'nin hocaları Celal el-Bülgînî, İbnü'l-Hümâm, İbnü'd-Deyrî, el-Velî es-Sinbâtî, kendisinden ders ve fetva için icâzet aldığı Ahmed b. Hacer el-Askalânî ile Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed el-'Aynî'dir. Kıraat ilminde hocası

¹⁰⁴⁶ Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 152; Mustafa İslambulî, *Mürşidü't-talebe*, vr. 68a.

¹⁰⁴⁷ Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 153; Mustafa İslambulî, *Mürşidü't-talebe*, vr. 68a.

Ahmed b. Esed el-Mukrî el-Ümyûtiyyî olup kendisinden ders aldığı bilinen talebesi ise Ali b. Muhammed b. Halil b. Ğānim el-Makdisî'dir.¹⁰⁴⁸

b. Muhammed b. Sâlim et-Tablâvî (ö. 966/1558)

Mısır'ın önde gelen âlimlerinden et-Tablâvî, Şâfiî fakihidir. İmam ve allâme lakaplarıyla anılmaktadır. 866/1462 senesinde doğmuştur. Eğitimini zamanının önemli âlimlerinden alan et-Tablâvî, akranlarının vefatı sonrasında ilimde riyâset makamına ulaştığı kabul edilmiştir. Resûlullah'ı (s.a.v.) rüyasında çok kere görmesiyle bilinir. Bu nedenle insanlar kendisine yakın olmak istemiştir. et-Tablâvî, tefsir, kıraat, fıkıh, nahiv, hadis, usûl, meânî, beyân, hesâb, mantık, kelâm ve tasavvufta derya olarak tanınmış ve döneminin Mısır'ında bu ilimlerde ezberinden kendisinden daha fazla nakil yapabilecek kimse olmadığı söylenmiştir.¹⁰⁴⁹ Ayrıca akranları arasında ilim, tevazu, güzel ahlak ve cömertlik bakımından devrinin en önde geleni olarak bilinmiştir.¹⁰⁵⁰ Kendisine elli sene mülâzemet eden Abdülvehhâb b. Ahmed eş-Şa'râvî, et-Tablâvî'nin hayatı boyunca devamlı surette ya namaz kılıp ya Kur'ân okuduğunu ya da insanlara ilmî manada hizmet ettiğini; hiçbir şekilde tekebbüre kapılmayıp, hoca arkadaşlarına hasette bulunmadığını ve onların gıybetini yapmadığını dile getirmiştir.¹⁰⁵¹ Yaklaşık yüz sene kadar yaşayan et-Tablâvî, 966/1558 yılında Mısır'da vefat etmiştir.¹⁰⁵²

Zekeriyâ el-Ensârî, Fahr b. Osmân ed-Dîmî, Celâleddin el-Beyhûrî, Burhân Kalkaşendî, Zeynüddîn el-Cinânî ve Kemâlüddin ed-Devâhilî, et-Tablâvî'nin hocalarındandır.¹⁰⁵³ Talebeleri ise Şehâze el-Yemenî,¹⁰⁵⁴ İbn Ğānim el-Makdisî,¹⁰⁵⁵ Ahmed el-Mesyerî ile Abdullah b. Muhammed el-Hüseynî el-Mağribî'dir.¹⁰⁵⁶ Eserleri Muzaffer İbnü'l-Verdî'nin *Behcetü'l-Verdiyye*'si üzerine

¹⁰⁴⁸ Mustafa İslambulî, *Mürşidü't-talebe*, vr. 68a.

¹⁰⁴⁹ Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 282.

¹⁰⁵⁰ Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 283.

¹⁰⁵¹ Mustafa İslambulî, *Mürşidü't-talebe*, vr. 69.

¹⁰⁵² Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 284.

¹⁰⁵³ el-İslambulî, *Mürşidü't-talebe*, vr. 70b.

¹⁰⁵⁴ Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 283.

¹⁰⁵⁵ Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 254; Kallek, "İbn Ğānim", s. 503.

¹⁰⁵⁶ el-İslambulî, *Mürşidü't-talebe*, vr. 70b.

yazdığı ve beş bin beyitten oluşan iki şerhi,¹⁰⁵⁷ *Bidâyetü'l-kârî fî hatm-i Sahîhi'l-Buhârî'si*,¹⁰⁵⁸ Kazvînî'nin furû-ı fıkıhla ilgili *Hâvi's-sağîr* isimli eseri¹⁰⁵⁹ için kaleme aldığı *Şerhu'l-Hâvi's-sağîr'i*,¹⁰⁶⁰ tenvin ve sakin nûnla ilgili telif etmiş olduğu *Mürşidetü'l-Müşteğîlîn*'dir.¹⁰⁶¹

c. Şehâze Ebû Abdurrahmân el-Yemeni (ö. 966/1558)

Şehâze Ebû Abdurrahman el-Yemenî, Mısır Şâfiî fakihlerindendir. Kıraat ilmiyle ilgili devrinin önde gelen âlimi Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlim Nâsiruddîn et-Tablâvî ve devrin diğer kıraat âlimlerine talebelikte bulunmuştur. el-Yemenî, oğlu Abdurrahman'a kırâ'ât-i seb'â dersi verdiği esnada Nisâ sûresi kırk birinci ayete geldiğinde vefat etmiştir. Kendisinden kıraat eğitimi alan diğer talebesi ise asrının şeyhülkurrâsı Seyfüddîn b. Atâullâh Ebü'l-Fütûh el-Vefâî el-Fezâlî'dir. el-Yemenî, 966/1558 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁶²

d. Abdülhak b. Muhammed b. Abdülhak es-Sinbâtî (ö. 980/1572)

Abdülhak b. Muhammed b. Abdülhak es-Sinbâtî, Şâfiî fakih ve mukridir. Kıraat ilmini eş-Şihâb Ahmed b. Esed'den alan es-Sinbâtî'nin talebesi ise Ali b. Muhammed b. Halil İbn Ğânim el-Makdisî'dir. es-Sinbâtî 980/1572 senesinde vefat etmiştir.¹⁰⁶³

e. Ahmed b. Abdülhak b. Muhammed es-Sinbâtî, (ö. 990/1582)

Ahmed b. Abdülhak es-Sinbâtî, Mısır Şâfiî fakihlerinden olup zamanının mukrîsi ve Ezher Camii vâizlerindendir. Ayrıca şer'î ilimlerde derinlik sahibidir. Kıraat ilmiyle ilgili Şehâze el-Yemenî ve Yûsuf b. Zekeriyâ el-Ensârî'ye talebelikte bulunmuştur. Kendisinden kıraat ilmine dair ders alan talebesi ise el-Yemenî'nin oğlu

¹⁰⁵⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, s. 134.

¹⁰⁵⁸ Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 283.

¹⁰⁵⁹ Ahmet Özel, "Kazvînî, Abdülğaffâr b. Abdülkerîm", *DİA*, İstanbul 2002, XXV, s. 155.

¹⁰⁶⁰ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, X, s. 17.

¹⁰⁶¹ Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, s. 247; İsmâil Durmuş-Soner Gündüzöz, "Nûn", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, s. 242.

¹⁰⁶² Mustafa İslambulî, *Mürşidü't-talebe*, vr. 68a.

¹⁰⁶³ Mustafa İslambulî, *Mürşidü't-talebe*, vr. 68a.

Abdurrahman b. Şehâze el-Yemenî'dir.¹⁰⁶⁴ es-Sinbâtî 990/1582 senesinde vefat etmiştir.¹⁰⁶⁵

Eserleri, Suyûtî'ye ait *Nikâyetü'l-'ulûm* isimli nazım eserle ilgili yazdığı *Ravzatü'l-fühûm*, Bûsîrî'nin *Kasîdetü'l-hemziyye* adlı eserine şerhi, *Ravza* adlı eseri için kaleme aldığı *Fethu'l-Hayyü'l-Kayyûm*'u ve el-Mahallî'nin eseri üzerine yapılmış bir şerh için yazmış olduğu haşiyesidir.¹⁰⁶⁶

f. Seyfeddîn el-Fezâlî (ö. 1020/1611)

Seyfüddîn Ebü'l-Feth b. Atâullâh el-Vefâî el-Fezâlî, Şâfiî fakihî ve mukridir. Mısır'da asrının şeyhülkurrâsıdır. Kur'ân ilimlerinde akranlarından önde kabul edilir. Hocaları Şehâze el-Yemenî ile Ahmed b. Abdülhak es-Sinbâtî'dir. el-Fezâlî bahsi geçen hocalardan kıraat ilmine dair 'aşere-i suğrâ ve 'aşere-i kübrâyı okumuştur. Talebeleri ise Sultân el-Mezzâhî ile Muhammed b. Alâuddîn el-Bâbilî'dir. el-Fezâlî 1020/1611 yılında Mısır'da vefat etmiştir.¹⁰⁶⁷

el-Fezâlî'nin, İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'si üzerine şerhi ve *el-Havâşî'l-Muhkeme* ismiyle de bilinen *el-Ecrûmiyye*'si ile kıraat ilmine dair birçok risâlesi vardır.¹⁰⁶⁸

g. Abdurrahman b. Şehâze el-Yemenî (ö. 1050/1640)

Abdurrahman b. Şehâze el-Yemenî, 975/1568 yılında Mısır'da doğup orada yetişmiştir. Zamanının şeyhülkurrâsı, mevcut âlimlerin önde geleni ve asrının fakihî şeklinde anılmıştır. Eğitimine Kur'ân ezberi ve sonrasında kırâ'ât-i 'aşereyi öğrenmekle başlayan el-Yemenî hakkında, bu ilmi itkan derecesinde öğrendi, denilmiştir. Kıraat dersleri sonrasında fıkıh, Arap dili ve edebiyatı dersleri de alan el-Yemenî, kıraat ilminde riyaset makamına getirilmiştir. Her sene muteber fıkıh kitaplarından birini okuttuğu nakledilen el-Yemenî'nin derslerini, eş-Şebrâmellisî gibi zamanının önde gelen âlimlerinin takip ettiği nakledilir. Ayrıca el-Yemenî, maddi durumu yerinde

¹⁰⁶⁴ Mustafa İslambulî, *Mürşidü't-talebe*, vr. 68a.

¹⁰⁶⁵ Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, s. 149.

¹⁰⁶⁶ Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, s. 149.

¹⁰⁶⁷ Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 141-42, el-Hamevî, *Hulâsâ*, II, s. 221.

¹⁰⁶⁸ Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 142; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, s. 149; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, s. 413; Kehmâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, VIII, s. 54.

olmayan talebelere yardımcı olup onlar için iyilik ve ihsanda bulunmasıyla da bilinir.¹⁰⁶⁹ el-Yemenî, 1050/1640 senesinde vefat etmiştir.¹⁰⁷⁰

Hocası, kendisinden kıraatlerle birlikte Kur'ân dersleri aldığı babası Şehâze el-Yemenî'dir. Ancak babası Kırâ'ât-i seb'a eğitimi alırken vefat etmiştir. Bunun üzerine el-Yemenî, eğitimine babasının talebesi eş- Şihâb Ahmed b. Abdülhakk es-Sinbâtî'den devam etmiş, kendisinden kırâ'ât-i seb'a ve 'aşere okumuştur. Diğer hocaları ise fıkıh derslerine katıldığı eş-Şems Ali er-Remlî ve uzun süre kendisine talebelikte bulunduğu en-Nûr ez-Ziyâdî ile¹⁰⁷¹ İbn Ğānim el-Makdisî'dir.¹⁰⁷² el-Yemenî'nin kıraatteki ünü her taraftan duyulmuş; Hicaz, Şam, Mısır gibi devrinin ilim merkezlerinden talebeler bu ilmi elde etmek için kendisine gelmişlerdir. İsmi bilinen talebeleri ise Ali eş-Şebrâmellisî, Abdüsselâm b. İbrâhim el-Lekânî, Abdülbâki ed-Dimeşkî, Muhammed el-Bakarî ve Şahin el-Erminâvî'dir.¹⁰⁷³ Talebelerinden Ali eş-Şebrâmellisî kendisinden Tayyibe tarikiyle Kur'ân'ın başından sonuna kadar okumuştur.¹⁰⁷⁴

2. Ali b. Süleyman el-Mansûrî Sonrası Mısır Tariki'nin Meşhur Kurrâları ve Eserleri

a. Muhammed Şakir Efendi (ö. 1139/1726)

Muhammed Şakir Efendi, Hüseyin Efendi ile Hocapaşa Camii imamı Hasan Efendi'den kıraat okumuştur. Kıraate dair kaleme aldığı eserin ismi *Muhtasar fi'l-kırâa*'dır.

Söz konusu eser müellifin kendi deyimiyile mukaddime, on husus ve hatime olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Mukaddime bölümünde Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemenin fazileti ile üç meseleden bahsedilir.¹⁰⁷⁵ Bunlar sırasıyla Kur'ân'ın mahiyeti, kıraat imamlarını bilmenin isnâd açısından önemi,¹⁰⁷⁶ Kur'ân okuyan

¹⁰⁶⁹ Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 172.

¹⁰⁷⁰ Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 173.

¹⁰⁷¹ Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 172-73.

¹⁰⁷² Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 255.

¹⁰⁷³ Birmâvî, *el-İmtâ'*, II, s. 172.

¹⁰⁷⁴ Mustafa İslambulî, *Mürşidü't-talebe*, vr. 68b.

¹⁰⁷⁵ Muhammed Şakir Efendi, *Muhtasar fi'l-kırâa*, Süleymaniye Ktp., Tırnovalı Blm., nr. 9, vr. 1b.

¹⁰⁷⁶ Şakir Efendi, *Muhtasar*, vr. 1a.

kimselere hitap eden ayet ve hadisler ¹⁰⁷⁷ ile eş-Şâtıbiyye ve Tayyibe'deki Kur'ân'a hizmet eden insanlarla ilgili beyitlerdir.¹⁰⁷⁸

Şakir Efendi'nin ele aldığı on mesele ise on imam ve râvileridir. İmamların ve râvilerin tanıtımına İmam Nâfi' ile başlayan Şakir Efendi¹⁰⁷⁹ ardından İmam Nâfi'nin Medine'de kıraat ilminde en önde gelen kişi olduğunu, Medine'de yaklaşık olarak yetmiş sene Kur'ân'a hizmette bulunduğunu, 70/690 yılında doğup 169/786 senesinde vefat ettiğini, râvilerinin Kâlûn ve Verş olduğunu beyan ettikten sonra râviler ile ilgili bilgi verir.¹⁰⁸⁰ Râvilerle ilgili ise doğum ve vefat tarihleri ile râvilerin önemli vasıflarını zikreden Şakir Efendi, her bir imamı bir bab ve üç fasılda inceler. Zikri geçen fasılların birincisinde imamlar, ikincisinde imamların birinci râvileri, üçüncü fasıl ise ikinci râvileriyle ilgilidir.¹⁰⁸¹

Daha sonra hatime bölümüne geçen Şakir Efendi bu bölümde de iki maksat ve bir de hatimededen bahseder. Şakir Efendi'nin ele aldığı birinci fasıl kıraat ilminde kendisinin geçirmiş olduğu süreçlerle ilgilidir. Buna göre Şakir Efendi ilk olarak hafızlıkla Kur'ân kıraati eğitimine başlayıp daha sonra Şâtıbiyye tariki üzere kırâ'ât-i seb'a, Dürre tariki üzere 'aşere ve Tayyibe tariki üzere de Takrîb eğitimi almıştır. Şakir Efendi'nin risâlesinde anlattığına göre kendisinin infirâd tarikine göre kıraat eğitimi aldığı söylenebilir. Zira kendisi eserinde kıraat eğitim sürecini zikrederken okuduğu imamları, râvileri ve tariklerini tek tek beyan etme yolunu seçmiştir.¹⁰⁸²

Risâlenin sonuna doğru ikinci maksada geçip Kur'ân eğitiminde izlenen tahkik, hadr ve tedvîr usûllerine değinen Şakir Efendi, bu usûllerin uygulanış şekillerini açıklama yoluna gitmiştir.¹⁰⁸³ Son olarak hatime bölümünde hatim duasının ne zaman, ne şekilde yapılacağına dair malumatlar vermiştir.¹⁰⁸⁴

¹⁰⁷⁷ Şakir Efendi, *Muhtasar*, vr. 2a-b.

¹⁰⁷⁸ Şakir Efendi, *Muhtasar*, vr. 2a-3b.

¹⁰⁷⁹ Şakir Efendi, *Muhtasar*, vr. 3b.

¹⁰⁸⁰ Şakir Efendi, *Muhtasar*, vr. 3a.

¹⁰⁸¹ Şakir Efendi, *Muhtasar*, vr. 3a-10b..

¹⁰⁸² Şakir Efendi, *Muhtasar*, vr. 11b-14b.

¹⁰⁸³ Şakir Efendi, *Muhtasar*, vr. 14a-15b.

¹⁰⁸⁴ Şakir Efendi, *Muhtasar*, 15b-16a.

b. Mahmud Efendi (Dülgerzâde İmamı) (ö. 1166/1753)

Dülgerzâde imamı diye bilinen Mahmud Efendi, kırâ'ât-i 'aşereyi Osmanlı kıraat eğitim sisteminde sonradan Mısır tariki diye isimlendirilecek olan Şâtıbiyye ve Dürre tarikleri doğrultusunda Hocapaşa Camii imamı *Karabaş* şârihi Hasan Efendi'den okumuştur. Tayyibe tarikini de Fâtihâ sûresinden Sebe' sûresine kadar İsmâil b. Mustafa Efendi'den (ö. 1172/1758), Sebe' sûresinden Kur'ân'ın sonuna kadar ise Trabzonlu Hasan Efendi'den okumuştur.¹⁰⁸⁵ Hasan Efendi bir ara Mısır'a gidip burada Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin hocalarından Ahmed el-Bakarî ile çağdaşlarından Ahmed el-Eskâtî'den de ders almıştır.¹⁰⁸⁶

Mahmud Efendi'nin en önemli talebesi Mısır tariki Atâullâh mesleği kurucusu Şeyh Atâullah en-Necîb'dir. Şeyh Atâullah kendisinden Şâtıbiyye, Dürre ve Tayyibe tariklerince kıraat ilmi tahsilinde bulunmuştur.¹⁰⁸⁷ Aynı tarikler doğrultusunda kendisinden ders alan bir diğer talebesi Hacızâde diye de bilinen Mehmed Efendi'dir.¹⁰⁸⁸ Veliyyüddîn b. Ali de Mahmud Efendi'den ders alan talebeler arasındadır.¹⁰⁸⁹ Mahmud Efendi'nin kıraate dair üç eseri vardır. Bunları şöyle tanıtmak mümkündür:

Hidâyetü't-tullâb fi'n-nutki bi'd-dâd 'alâ sebîli's-sevâb:

Hacı Mahmud Efendi bu eserini Ali b. Ğānim el-Makdisî ve Saçaklızâde Mehmed Efendi ile bunların yolundan gidenlerin dâd (ض) zâ (ظ) harfleri birbirine yakındır şeklinde görüşleri ve bazı harflerin mahrecleri ile ilgili görüşlerine reddiye mahiyetinde ele almıştır. Mahmud Efendi'nin eserini yazmasındaki bir diğer sebep de talebelerinin kendilerinden bu konuda bir eser telifini istemeleridir. Aslında Mahmud Efendi eseri yazmadan önce kıraat ilminden anlayan birinin kendisi ve dâd harfiyle ilgili karşıt görüşte olanlar arasında bir münazara tertip etmesini ve onlara orada cevap vermeyi istemiş, ancak bu mümkün olmayınca bu eseri yazmak sûretiyle karşıt görüşte

¹⁰⁸⁵ Sürûrî, *İcâzetnâme*, vr. 6a-b.

¹⁰⁸⁶ Hıfzî, *el-İzhâr fi turuki eimmeti'l-ahyâr*, Beyazıt Ktp., Beyazıt Blm., nr. 177, vr. 167-168.

¹⁰⁸⁷ Sürûrî, *İcâzetnâme*, vr. 5b.

¹⁰⁸⁸ Sürûrî, *İcâzetnâme*, vr. 4a-5b.

¹⁰⁸⁹ Sürûrî, *İcâzetnâme*, vr. 6b.

olanlara cevap verme yoluna gitmiştir.¹⁰⁹⁰ Mahmud Efendi, dâd harfiyle ilgili doğru bilgiye ulaşmak için eserinin başında bu harfe dair bazı risâleleri konuyla ilgilenenlere tavsiye etmiştir. Bunlar Ali b. Süleyman el-Mansûrî ile Yûsufefendizâde'nin dâd harfiyle alakalı yazmış oldukları reddiye mahiyetindeki risâlelerdir.¹⁰⁹¹

Mahmud Efendi'ye göre sahih kıraatler için gerekli görülen üç şart mütevâtir kıraatlerde de mevcuttur. Kıraatlerin tevâtüren nakledilmesi de bu şartlardan biri olup kurrâ diye nitelendirilen kişilerden bizzat alınması ile mümkündür. Eğer bir kıraat bahsedilen üç şarta uymuyorsa o kıraat zayıf ya da şâz sınıfına dahil demektir. Mahmud Efendi kıraatlerle ilgili bu bilgileri verirken İbnü'l-Cezerî, ed-Dânî, Ca'berî, Ebû Tâlib Mekkî gibi kıraat âlimleri ve eserlerini de görüşleri için dayanak olarak gösterir.¹⁰⁹² Daha sonra kıraatlerle ilgili üç rüknü genişçe ele alan Mahmud Efendi,¹⁰⁹³ ardından Kur'ân okumanın faziletlerini anlatan hadisler,¹⁰⁹⁴ isnad ve yedi harf konularıyla risâlesine devam etmiştir.¹⁰⁹⁵

Mahmud Efendi'nin risâlesinde üzerinde en fazla durduğu husus kıraatlerde mütevâtir nakil ve sahih senedir. Zira ona göre usûlcüler, müfessirler ve kurrâ bu doğrultuda görüş bildirmişlerdir. Dolayısıyla bu iki hususun sağlanabilmesi için kıraatlerin ehlinden ve bizzat müşâfehe yoluyla alınması gerekir. İşte dâd harfiyle ilgili yanlışların çoğu da kıraatlerin bu şekilde elde edilmemesi sebebiyledir.¹⁰⁹⁶

Mahmud Efendi bu şekilde dâd harfi ve genel olarak kıraatlerle ilgili temel felsefesini ortaya koyduktan sonra dâd harfine dair meselelere başlangıç yapar. Bu konuda ele alınan hususlar ise dâd harfinin mahreci, dâd harfinin mahreciyle ilgili âlimlerin görüşleri,¹⁰⁹⁷ dâd harfiyle karıştırılan harfler ve bunlarla dâd harfinin

¹⁰⁹⁰ Mahmûd Efendi, *Hidâyetü't-tullâb fi'n-nutki bi'd-dâd*, Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Blm., nr. 5, vr. 401b.

¹⁰⁹¹ Zikri geçen kişilerin eserleri bahsinde bahsi geçen risâlelerle ilgili geniş bilgi verilmiştir.

¹⁰⁹² Mahmûd Efendi, *Hidâyetü't-tullâb*, vr. 401a.

¹⁰⁹³ Mahmûd Efendi, *Hidâyetü't-tullâb*, vr. 402b.

¹⁰⁹⁴ Mahmûd Efendi, *Hidâyetü't-tullâb*, vr. 402a.

¹⁰⁹⁵ Mahmûd Efendi, *Hidâyetü't-tullâb*, vr. 403b.

¹⁰⁹⁶ Mahmûd Efendi, *Hidâyetü't-tullâb*, vr. 404b.

¹⁰⁹⁷ Mahmûd Efendi, *Hidâyetü't-tullâb*, vr. 405a-b.

farklılıkları,¹⁰⁹⁸ Ali b. Gānim'in dād harfi hakkındaki görüşleri,¹⁰⁹⁹ bu görüşleri sebebiyle genel görüşten yani cemaatten uzaklaştığı,¹¹⁰⁰ müslümanlar için korunması gereken en önemli hususun Kur'ân'ın muhafazası olduğu,¹¹⁰¹ bunun da âlimlerle hafızların sadırlarında korumalarıyla gerçekleştiği,¹¹⁰² Kur'ân'ın muhafazasında en önemli hususun ise sened ve tevâtürle Hz. Peygamber'le sahâbeden bu yana aktarılmış olmasıdır. Fakat Mahmud Efendi'ye göre Saçaklızâde ile İbn Ğānim bu hususu görmezden gelmiş,¹¹⁰³ bu konuda akli çok fazla ön plana çıkarmış¹¹⁰⁴ ve bu tavırlarıyla insanların kafalarını karıştırıp onları saptırmıştır.¹¹⁰⁵ Ayrıca Mahmud Efendi doğru bir şekilde dād harfini çıkararak namazda Fâtiha sûresini okumanın farz-ı ayn diğer sûrelerin kıraatinin ise farz-ı kifâye olduğunu söylemektedir.¹¹⁰⁶

Risâle fî îdâhi Hidâyeti't-tullâb:

Mahmud Efendi, *Hidâyetü't-tullâb* isimli eserini yazdıktan sonra Allah'ın lütfu olarak eserinin yayıldığını ancak bazı kimselerin eserine itirazlarda bulunduğunu, bu itirazlara cevap olarak da *Risâle fî îdâhi Hidâyeti't-tullâb* isimli risâlesini ortaya koyduğunu beyan eder.¹¹⁰⁷ Daha sonra konuya başlayan Mahmud Efendi, tecvid ehli kimseleri ikiye ayırarak bunlardan birinci grup kimselerin muttasıl bir senedle müşâfeheyi önemseydiğini, diğer bir grubun ise nahiv ve sarf ilmindeki birtakım âlimlerin yolundan gidip müşâfehe ve isnadı önemsemediğini,¹¹⁰⁸ halbuki harflerin çıkarılması hususunda Halil b. Ahmed, Sibeveyh ve kurrânın gittiği üç yol olup bunların her birine mezhep denildiğini, kurrâlar ile diğerleri arasında harflerin çıkarılması hususundaki farkın ise semek سمك ve semâ سما kadar bariz olduğunu, dolayısıyla kişinin

¹⁰⁹⁸ Mahmûd Efendi, *Hidâyetü't-tullâb*, vr. 406a-b.

¹⁰⁹⁹ Mahmûd Efendi, *Hidâyetü't-tullâb*, vr. 407b.

¹¹⁰⁰ Mahmûd Efendi, *Hidâyetü't-tullâb*, vr. 407a.

¹¹⁰¹ Mahmûd Efendi, *Hidâyetü't-tullâb*, vr. 408b.

¹¹⁰² Mahmûd Efendi, *Hidâyetü't-tullâb*, vr. 408a.

¹¹⁰³ Mahmûd Efendi, *Hidâyetü't-tullâb*, vr. 409b.

¹¹⁰⁴ Mahmûd Efendi, *Hidâyetü't-tullâb*, vr. 409a.

¹¹⁰⁵ Mahmûd Efendi, *Hidâyetü't-tullâb*, vr. 410b.

¹¹⁰⁶ Mahmûd Efendi, *Hidâyetü't-tullâb*, vr. 410a..

¹¹⁰⁷ Mahmûd Efendi, *Risâle fî îdâhi Hidâyeti't-tullâb*, Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Blm., nr. 5, vr. 412a.

¹¹⁰⁸ Mahmûd Efendi, *Risâle*, vr. 412a-413b.

müşâfeheyi önemsemediğinde dâd harfini (ض) müfehham (kalın) dâl (د) veya tâ (ط) gibi çıkarabileceğini zikreder.¹¹⁰⁹

Mahmud Efendi risâlesinde harflerin çıkarılması hususunda kendisini abartmakla suçlayanlara Mekke ve Medine'deki bazı imamların harfleri yanlış okumalarını örnek verme yoluyla cevap verir. Kendisi Haremeyn'e gittiğinde orada fasih Arapça'ya sahip bazı kurrâ ve hafızların tâ-i mühmeleyi (ط) müfehâm dâl ile okuduğunu dile getirdikten¹¹¹⁰ sonra Halil b. Ahmed ile Sibeveyh'in nahiv ve sarfta otorite olmalarını ileri sürerek kendisine itiraz edenler için birtakım açıklamalarda bulunur.¹¹¹¹

Mahmud Efendi'nin üzerinde durduğu konulardan biri de harflerin ortakları denilebilecek şekilde benzerlerinin olup onlardan ancak sıfatlarıyla ayırt edilebileceği, dolayısıyla harflerin sıfatlarıyla beraber edâ ehli kimselerden müşâfehe yoluyla öğrenilmek suretiyle doğru bir şekilde telaffuzunun mümkün olacağıdır.¹¹¹² Mahmud Efendi dâd harfinin Mısırlılar gibi mühmel tâ (ط) şeklinde çıkarılması ile ilgili görüş beyan edenlerle ilgili olarak¹¹¹³ Mısırlıların hepsinin aynı kefeye konulamayacağını, bilakis Mısırlıların bu ilme hizmetinin çok büyük olduğunu örneklerle dile getirir,¹¹¹⁴ Arap olmayanların(Acem) dillerinde bu harfin çıkarılmasının zor olacağı görüşünde olanlara da risâlesinde yer verip bunun yanlışlığını zikretmeyi de ihmal etmez.¹¹¹⁵ Müellifin risâlesinde ele aldığı son konu ise İbn Ğānim ve Mar'āşî'nin yanlışlarının sebepleridir.¹¹¹⁶

¹¹⁰⁹ Mahmûd Efendi, *Risâle*, vr. 413b.

¹¹¹⁰ Mahmûd Efendi, *Risâle*, vr. 414b.

¹¹¹¹ Mahmûd Efendi, *Risâle*, vr. 414a-b.

¹¹¹² Mahmûd Efendi, *Risâle*, vr. 415b.

¹¹¹³ Mahmûd Efendi, *Risâle*, vr. 417b.

¹¹¹⁴ Mahmûd Efendi, *Risâle*, vr. 417a.

¹¹¹⁵ Mahmûd Efendi, *Risâle*, vr. 417b.

¹¹¹⁶ Mahmûd Efendi, *Risâle*, vr. 418-422.

er-Risâletü 'l-Mahmudiyyetü 'd-dâdiyyetü 'l-hâlisâ:

Mahmûd Efendi'nin risâleyi yazma sebebi daha önce Ali b. Ğānim el-Makdisî'ye reddiye olarak telif ettiği risâlesinin kıraat erbabı arasında beklediği etkiyi yapamamış olmasıdır. Kendisine göre bu durumun sebebi İbn Ğānim'in eserini yazarken kıraat ilmi haricinde diğer ilimlerde meşhur olmuş birtakım ulemâdan istifade etmesi ve bu ulemânın ilmî camiadaki ağırlığıdır.¹¹¹⁷ Dolayısıyla müellif bu risâlesinde bahsettiği zatların eserlerine gidip oralandaki bilgileri kıraat ilminde otorite şeklinde nitelendirilebilecek İbnü'l-Cezerî, Ca'berî gibi âlimlerin ihtilaflı konulardaki görüşlerinden destek almak sûretiyle açıklama yoluna gitmiştir.¹¹¹⁸ Yani diğer ilimlerde otorite olarak bilinen âlimlerin görüşlerini kıraat ilminde meşhur kimselerin görüşleriyle açıklama yolunu seçmiştir.

Mahmud Efendi'nin bu ve diğer risâleleri bağlamında düşünüldüğünde kendi zamanında Osmanlı kıraat ilmi camiasında dâd harfi ile ilgili büyük tartışmaların olduğu söylenebilir. Esasında kendisinden önce de yüzyıllar boyunca dâd harfine dair tartışmalar olagelmıştır. Bu durumun en büyük göstergelerinden biri değişik yüzyıllarda yaşayan Ali b. Ğānim el-Makdisî, Ali b. Süleyman el-Mansûrî, Saçaklızâde Mehmed Efendi ile Mahmud Efendi'nin bu konuda tartışmalarda bulunmalarıdır.

c. Veliyyüddîn b. Ali (ö. ?)

Koyulhisarlı Veliyyüddîn b. Ali Mahmut Paşa Camii hatibidir.¹¹¹⁹ Kıraat ilminde Dülgerzâde imamı Mahmud Efendi'den ders alan Veliyyüddîn b. Ali Atâullah en-Necib'in hocasıdır. Dâd harfiyle alakalı *Risâle fî dâdi's-sahîha* isimli eseri vardır.¹¹²⁰

Veliyyüddîn Efendi söz konusu eserde dâd harfine dair risâlesinde istitâle sıfatından yola çıkıp dâd harfinin zâ harfinden ayırt edilmesi ve doğru okunmasının mümkün olacağını dile getirmiş, bunun yanında İbnü'l-Cezerî'nin bu konudaki

¹¹¹⁷ Mahmûd Efendi, *er-Risâletü 'l-Mahmûdiyyetü 'd-dâdi 'l-hâlisâ*, Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 32, vr. 110b.

¹¹¹⁸ Mahmûd Efendi, *er-Risâletü 'l-Mahmûdiyye*, vr. 110a- 111b, 1117b.

¹¹¹⁹ Veliyyüddîn b. Ali, *Risâle fî dâdi's-sahîha*, Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 68, vr. 52b.

¹¹²⁰ Sürûrî, *İcâzetnâme*, vr. 5b.

açıklamalarından istifade etmiştir.¹¹²¹ Veliyyüddîn Efendi'nin risâlesinde değindiği diğer konular ise harflerin mahrecleri ve sıfatlarına dair nahivcilerin görüşleri,¹¹²² kıraat için gerekli rükünler,¹¹²³ kıraatlerde hocadan ahzetme ve isnadın önemidir.¹¹²⁴

d. İsmâil b. Mustafa (ö. 1172/1758)

Galatalı İsmâil b. Mustafa, kıraat ilmini Hocapaşa Camii imamı Hasan Efendi'den öğrenmiş, kendisinden de Dülgerzâde imamı Mahmud Efendi kıraat ilmi tahsilinde bulunmuştur. İsmâil b. Mustafa, Hocapaşa Camii imamı Hasan Efendi'den Şâtıbiyye, Dürre ve Tayyibe tarikleri doğrultusunda kıraat dersleri almış; talebesi Mahmud Efendi ise İsmâil b. Mustafa'dan Tayyibe tarikince Kur'ân'ın başından Sebe' sûresine kadar okumuştur. İsmâil b. Mustafa'nın *Risâle fî mes'elet-i âl'âne* isimli risâlesi vardır.¹¹²⁵

Söz konusu eserin herhangi bir yerinde ya da kütüphane kaydında eserin İsmâil b. Mustafa'ya ait olduğuna dair bir kayıt mevcut değildir. Ancak Abdullah Akyüz, İsmâil b. Mustafa'nın Hocapaşa Camii imamı Hasan Efendi'nin talebesi olması ve icâzetlerde de talebesi olduğuna dair kayıt bulunması,¹¹²⁶ risâlede bazı yerlerde hocası Hasan Efendi'den bahsetmesi,¹¹²⁷ ayrıca Yûsufefendizâde'nin birçok eserini İsmâil b. Mustafa'nın istinsâh etmesi ile bu risâlenin de Yûsufefendizâde'ye ait istinsâh ettiği risâlelerle aynı mecmuada bulunmasından yola çıkarak risâlenin İsmâil b. Mustafa'ya ait olduğuna kanaat getirmiştir.¹¹²⁸

Risâle, âl'âne kelimesindeki kıraat vücûhâtıyla ilgilidir. Müellif kıraat alanının temel eserlerinden *eş-Şâtıbiyye*, *Kitâbü't-Telhîs*, *Kitâbü'l-Kâfi*, *Kitâbü'l-Hidâye* ve *et-Teyisîr*¹¹²⁹ gibi kaynaklardan istidafe etmek sûretiyle risâlesini yazmış ve eserinde yer

¹¹²¹ Veliyyüddîn b. Ali, *Risâle*, vr. 52a.

¹¹²² Veliyyüddîn b. Ali, *Risâle*, vr. 53b.

¹¹²³ Veliyyüddîn b. Ali, *Risâle*, vr. 53a.

¹¹²⁴ Veliyyüddîn b. Ali, *Risâle*, vr. 54b.

¹¹²⁵ Sürûrî, *İcâzetnâme*, 5a-b; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, s. 92.

¹¹²⁶ Sürûrî, *İcâzetnâme*, 5a-b; Ahmed Hamdi İslambulî, *İcâzetnâme*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Ktp., Üsküdarlı Blm., nr. 41, 5a-6b.

¹¹²⁷ Galatavî, *Risâle*, vr. 100b.

¹¹²⁸ Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, s. 92.

¹¹²⁹ İsmâil b. Mustafa Galatavî, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, Süleymaniye Ktp., Laleli Blm., nr. 22, vr. 99a.

yer hocası Hasan Efendi ile hocasının hocası Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin görüşlerine de yer vermiştir.¹¹³⁰

e. Hüseyin Rizevî (ö. 1201/1786)

Hüseyin Rizevî, kaleme aldığı Şâtıbiyye şerhinde kendisi hakkında kısaca bilgi verir. Buna göre kendisi küçük yaşlardan beri ilimle iştiğal edip ilim için Şam ve Mısır gibi çeşitli beldelere gitmiş, buradaki âlimlerden istifade etmiştir.¹¹³¹ Mısır'da iken Şeyh Murtaza Efendi'ye intisâb eden Hüseyin Rizevî,¹¹³² bir ara eş-Şâtıbî'nin İskenderiye'deki kabrini de ziyaret etmiştir.¹¹³³ Rüyasında Şâtıbî'nin yazmış olduğu eserlerinden uzak kalmaması için kendisini uyarması üzerine İstanbul'a döndüğünde Şâtıbî'nin *Hırzû'l-emânî* isimli eseri üzerine şerh yazmış¹¹³⁴ ve yazdığı esere *Şerh-u Kasîdeti 'ş-Şâtıbiyye* ismini vermiştir.

Tezkiratü'l-mukriîn bi't-turuki's-semânîn:

Bir nevi teracim kitabı olan bu çalışma İbnü'l-Cezerî'nin *Ğâyetü'n-nihâye* isimli eserinden alıntılardan oluşturulmuş olup kitapta İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'inde ismi geçen kurrânın hayat hikayeleri ele alınmıştır. Ancak müellifin de işaret ettiği üzere eserde *Ğâyetü'n-nihâye*'de zikri geçmeyip de *en-Neşr* adlı kitapta bulunan kurrâlara ve bunların senedlerine de değinilmiştir.¹¹³⁵ Eserde kurrânın hayat hikayeleri kısaca ve alfabetik sıraya göre ele alınmıştır. Bahsi geçen kimselerin isimleri kırmızı kalemle belirgin bir şekilde ele alınırken gerek görüldüğünde talika kabilinden açıklamalara yer verilmiştir.¹¹³⁶

Müellif kitabının değişik yerlerinde kısaca zikrettiği isim ve kavramların ne anlama geldiğini eserinin baş tarafında uzunca açıklamıştır.¹¹³⁷ Kitapta dikkat çeken bir diğer husus sona doğru ve harf sırasına göre kıraat ilmiyle ilgili kaynaklar hakkında

¹¹³⁰ Galatavî, *Risâle*, vr. 100b.

¹¹³¹ Hüseyin Rizevî, *Şerh-u Kasîdeti 'ş-Şâtıbiyye*, Süleymaniye Ktp., Aşır Efendi Blm., nr. 3, vr. 4a.

¹¹³² Rizevî, *Şerh-u Kasîde*, vr. 4a-5b.

¹¹³³ Rizevî, *Şerh-u Kasîde*, vr. 5b.

¹¹³⁴ Rizevî, *Şerh-u Kasîde*, vr. 5a.

¹¹³⁵ Hıfzî, *Tezkiratü'l-mukriîn bi't-turuki's-semânîn*, Beyazıt Ktp., Beyazıt Blm., nr. 176, vr. 2a-b.

¹¹³⁶ Hıfzî, *Tezkiratü'l-mukriîn*, vr. 9.

¹¹³⁷ Hıfzî, *Tezkiratü'l-mukriîn*, vr. 2a.

bilgilere yer verilmesidir. Verilen malumatlar ise bir nevi literatür bilgileridir.¹¹³⁸ Kitabı değerli kılan bir başka nokta ise nesep bilgileri ve lakaplar ile bunların ait olduğu kişilere dair bilgi verilmesidir.¹¹³⁹ Eser sahip olduğu bu özelliklerle bir tür tabakat kitabıdır ve diğer bir yönüyle de kıraat literatürüne dair bir eserdir. Eserin tamamlanma tarihi ise 20 Zilkâde 1202'dir.

el-Fevâid 'alâ takrîbi husûli'l-mekâsîd:

el-Fevâid, Takrîbu husûli'l-mekâsîd fî tahrîci mâ fi'n-Neşri mine'l-fevâid isimli eser üzerine yapılmış bir çalışmadır. Eserde istiâze ve besmele vecihlerine dair birtakım bilgiler verildikten sonra¹¹⁴⁰ Haşr sûresinin son üç ayeti öncesindeki istiâze ve besmele şekillerine de değinilir. Bilgilerin verilmesinde yer yer hadislerden istifade edilmiştir.¹¹⁴¹ İstiâze ve besmele vecihleri sonrasında Fâtiha sûresindeki bazı vecihlerle ilgili bilgiler veren¹¹⁴² Hıfzî, daha sonra değişik kelimelerdeki ihtilafı hususlara değinir. Kitapta geçen önemli bir diğer husus medler bahsidir. Hıfzî bu bahsi de genişçe bir şekilde ele alıp medlerin muttasıl ve munfasıl hallerinden bahsetmiştir.¹¹⁴³ Usûle dair bilgiler sonrasında ferş-i hurûfa geçen Hıfzî, bu bölümde de sırasına göre sûreleri ele alıp ihtilafı konulara değinmiştir.¹¹⁴⁴

Müellif, bilgi verdiği konularda dikkat çekmek için konuların başına ince ve kısa bir çizgi çekmiş olup daha ziyade في اختلاف lafzıyla konuya giriş yapmıştır.¹¹⁴⁵ Zikri geçen lafızlarla ilgili farklı yönde görüş bildiren kurrâya ise وانفرد lafzıyla dikkat çekilmiştir.¹¹⁴⁶ Yer yer beldelerin genel görüşlerine جمهور العراقيين örneğinde olduğu

¹¹³⁸ Hıfzî, *Tezkiratü'l-mukriîn*, vr. 180a-208a.

¹¹³⁹ Hıfzî, *Tezkiratü'l-mukriîn*, vr. 181b-208a.

¹¹⁴⁰ Hıfzî, *el-Fevâid 'alâ takrîbi husûli'l-mekâsîd*, Beyazıt Ktp., Beyazıt Blm., nr. 178, vr. 2a.

¹¹⁴¹ Hıfzî, *el-Fevâid*, vr. 5b.

¹¹⁴² Hıfzî, *el-Fevâid*, vr. 12a.

¹¹⁴³ Hıfzî, *el-Fevâid*, vr. 49-51.

¹¹⁴⁴ Hıfzî, *el-Fevâid*, vr. 186-231.

¹¹⁴⁵ Hıfzî, *el-Fevâid*, vr. 18b.

¹¹⁴⁶ Hıfzî, *el-Fevâid*, vr. 22a-b.

gibidikkat çekilirken,¹¹⁴⁷ bazı yerlerde geniş bir şekilde talikat kabilinden açıklamalara yer verilmiştir.¹¹⁴⁸

Eserin yazımında istifade edilen kaynaklar ise *Kitâbü'r-Ravda*,¹¹⁴⁹ *Kitâbü't-Tebsıra*, *Kitâbü'l-Kâfi*, *Kitâbü't-Telhîs*, *Kitâbü't-Tezkira*, *Kitâbü'l-Hidâye*, *Kitâbü'l-Mebhec*, *Kitâbü'l-Unvân*,¹¹⁵⁰ *et-Teysîr*, *eş-Şâtibiyye*,¹¹⁵¹ *Câmi'u'l-Beyân*,¹¹⁵² *Kitâbü'l-Misbâh*¹¹⁵³ ile *el-Mebsût'tur*.¹¹⁵⁴ Eser ferağ kaydında verilen bilgiye göre 11 Rebûlâhir 1187 senesinde tamamlanmıştır.¹¹⁵⁵

1. Kirmastîzâde Ahmed Efendi (ö. 1240/1824)

Kirmastîzâde Ahmed b. Mehmed, Sultan Selim Camii İmamı ve Beylizâde Mektebi muallimi Yûsuf İmamzâde Ahmed Rüşdi Efendi'den Şâtibiyye ve Dürre tariklerini okumuştur. Kirmastîzâde, kıraat sahasındaki diğer hocası Muhammed Coşkun Efendi'den ise Tayyibe tarikine göre kıraat dersleri almıştır.¹¹⁵⁶ Kirmastîzâde'nin kıraat ilmindeki talebeleri ise Cebecibaşı Camii imamı Ömer b. Ömer¹¹⁵⁷ ile Murad Molla Nakşibendî'dir. Kirmastîzâde, Murad Nakşibendî'ye verdiği icâzetnâmede Nakşibendî'nin küçük yaşta kendisinden Kur'ân dersi talep edip Hafs rivayetine göre Kur'ân'ı okuduğunu ve sonrasında ezberlediğini, daha sonra kendisinden kıraat ilmi tedrisini talep ettiğini,¹¹⁵⁸ Muhammed Coşkun'a Şâtibiyye ve Dürre tariklerine göre *يوم لا ينفع مال ولا بنون*¹¹⁵⁹ ayetine kadar okuttuğunu ve sonrasında hatmettiğini; bununla beraber Muhammed Coşkun'dan Tayyibe tarikine göre Zümer

¹¹⁴⁷ Hıfzî, *el-Fevâid*, vr. 38b.

¹¹⁴⁸ Hıfzî, *el-Fevâid*, vr. 7-8.

¹¹⁴⁹ Hıfzî, *el-Fevâid*, vr. 13b.

¹¹⁵⁰ Hıfzî, *el-Fevâid*, vr. 13a.

¹¹⁵¹ Hıfzî, *el-Fevâid*, vr. 14b.

¹¹⁵² Hıfzî, *el-Fevâid*, vr. 15a.

¹¹⁵³ Hıfzî, *el-Fevâid*, vr. 22a.

¹¹⁵⁴ Hıfzî, *el-Fevâid*, vr. 39b.

¹¹⁵⁵ Hıfzî, *el-Fevâid*, vr. 231a.

¹¹⁵⁶ Kirmastîzâde Ahmed, *İcâzetnâme*, Süleymaniye Ktp., Murad Molla Blm., nr. 1869, vr. 3a.

¹¹⁵⁷ Kazmaz, *Kazmaz Ailesi*, s. 350.

¹¹⁵⁸ Kirmastîzâde, *İcâzetnâme*, vr. 2a.

¹¹⁵⁹ Şuarâ 26/88.

sûresi sonuna kadar okuduktan sonra kendisinden Tayyibe tarikini tamamladığını ve sonrasında da icâzetnâme talep ettiğini zikreder.¹¹⁶⁰

i. Murad Nakşibendî (ö. 1788/1848)

Murad Molla Tekkesi şeyhi Ahıskalı Abdülhalim Efendi'nin oğlu olan¹¹⁶¹ Mehmed Murad¹¹⁶² 1788'de İstanbul'un Çarşamba semtinde doğmuştur. Çarşamba'da bulunan Mehmed Himmet Efendi mektebinde eğitimine başlayan Murad Nakşibendî yedi yaşında iken hafızlığa başlamış,¹¹⁶³ hafızlıkta Mâide sûresine geldiğinde Gebzeli Ahmed Efendi Mektebi'ne gitmiştir. Ancak Tâhâ sûresinde iken hocasının hacca gitmesi üzerine hocasının yerine geçen talebesi Hâce Ahmed Efendi'de hafızlığını devam ettirmiştir. Murad Nakşibendî, on yaşında hafızlığını bitirdikten sonra Gebzeli Ahmed Efendi'nin mektebinde eğitimini sürdürmüş, sonrasında değişik hocalardan özel dersler almak suretiyle tahsil hayatına devam etmiştir. Bu sırada secâvendler, tecvid, ilmihâl ile Birgivî Şerhi gibi değişik ilim dallarıyla ilgili dersler de almıştır.¹¹⁶⁴

Hoca Neşet Efendi'nin derslerine katılan Murad Nakşibendî, hocasının talebelerinden Süleyman Vahyî Efendi'den *Şevket-i Buhârî Divanı* ile Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî* adlı eserini ve Abdullah Kaşgarî'nin halifesi Sâlih Afif Efendi'den ise Fars edebiyatına ait klasiklerden bazısını okumuştur.¹¹⁶⁵ Üsküdar Selimiye Tekkesi şeyhlerinden Nimetullah Nakşibendî'ye intisap eden Murad Molla reîsülkurrâ Şeyh Coşkun Efendi'ye talebelikte bulunup kendisinden Kur'ân ve kıraat ilimlerine dair dersler almıştır. Şeyh Coşkun'un vefatı sonrasında reîsülkurrâ Abdullah Efendi'nin derslerine de katılan Murad Nakşibendî, daha sonra hocası Hacı Muhammed b. Muhammedü's-Şehîr'den, kırâ'ât-i seb'a ve 'aşere eğitimi almış, Kur'ân'ı hatmi

¹¹⁶⁰ Kirmastîzâde, *İcâzetnâme*, vr. 2a-3b.

¹¹⁶¹ Mehmed Murad Nakşibendî, *Mâ Hazar*, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Blm., nr. 260, vr. 1b.

¹¹⁶² Mehmed Murad Nakşibendî isim benzerliği nedeniyle Murâd-ı Buhârî ve Kazasker Murad Molla ile karıştırıldığı olmuştur. Bu isim benzerliği sebebiyle kütüphane kayıtlarında bazı eserlerin müelliflerine nisbetinde sorun yaşandığı görülür. Konuyla ilgili bkz. Hatice Özdil, "Başka İsimlerle Karıştırılan Bir Mesnevî Şârihi, Mehmed Murad Nakşibendî", *Turkish Studies*, VIII/12 (2013): s. 1009-16.

¹¹⁶³ Hatice Özdil, *Tasavvuf Edebiyatı Terminolojisi Açısından Mehmed Murad Nakşibendî ve Şerhleri*, (doktora, 2013), Fatih Üniv. Sosyal Bilimler Ens., s. 10-14.

¹¹⁶⁴ Nakşibendî, *Mâ Hazar*, vr. 43a.

¹¹⁶⁵ M. Hüdayî Şentürk, "Murad Nakşibendî", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, s. 188.

sonrasında Zümer sûresine geldiği esnada hocası vefat etmiştir.¹¹⁶⁶ Ardından Eyüp Sultan Camii ve Sultan Ahmed Camii Cuma vâizi Abdullah Efendi'den kırâ'ât-i 'aşere üzere Kur'ân eğitimi alan Murad Nakşibendî, bunun yanında *eş-Şâtibiyye* isimli eserin baş tarafından ferş-i hurûf kısmına kadar okumuştur.¹¹⁶⁷ Murad Nakşibendî'nin kıraat ilmine dair ders aldığı diğer hocaları Yavuz Selim Camii imamı Hâce Ahmed Kirmastî ile Benlizâde Muhammed Efendi'dir. Yavuz Selim Camii'nde kıraat hocalarının huzurunda hatim yapan Murad Nakşibendî, Kasımpaşalı Şeyh Ahmed Efendi'den dua ile icâzet almıştır.¹¹⁶⁸ Babasının vefatı sonrasında kendisinin yerine Murad Molla Tekkesi şeyhliğine vazifelendirilen Murad Nakşibendî eğitimine devam etmiş, bu arada İmamzâde Mehmed Efendi'den dinî ilimlere dair dersler almıştır.¹¹⁶⁹

Aldığı eğitim sonrasında devrinin önde gelen âlimlerinden addedilen Murad Nakşibendî, talebelerine tekkede *Mesnevî*, *Şifâ-i Şerîf*, *Şevket* ve *Sâib-i Tebrizî* divanları ile daha birçok eseri okutmuş, aynı zamanda kıraat, aruz ve fıkha dair dersler vermiştir.¹¹⁷⁰ Murad Nakşibendî'nin tekkesi bu yönüyle her türlü ilme dair dersler verilen bir çeşit dârülfünûna benzetilmiş, değişik kesimlerden insanlar bu derslere iştirak edebilmiştir. Nakşibendî Murad, tekkedeki göreviyle birlikte Sultan Ahmed Camii cuma vâizliği de yapmıştır. Murad Nakşibendî 1848'de vefat edip tekkesinin haziresine defnedilmiştir.¹¹⁷¹

Murad Nakşibendî'nin *Mesnevî* şerhlerinden birtakım dersleri içeren *Hulâsatü's-şürûh*, Ferîdüddin Attar'ın *Pendnâmesi*'nin şerhi mahiyetinde yazılan *Mâ Hazar*,¹¹⁷² XIX. yüzyılda meydana gelen birtakım olaylardan bahsedilen *Vekâyi'nâme*,¹¹⁷³ Hz. Ali ve ailesi, tarikat kurucuları ile önde gelen tasavvuf

¹¹⁶⁶ Nakşibendî, *Mâ Hazar*, vr. 86.

¹¹⁶⁷ Nakşibendî, *Mâ Hazar*, vr. 44a.

¹¹⁶⁸ Özdil, *Murad Nakşibendî ve Şerhleri*, s. 20-23.

¹¹⁶⁹ Şentürk, "Murad Nakşibendî", s. 189.

¹¹⁷⁰ Nakşibendî, *Mâ Hazar*, vr. 44b.

¹¹⁷¹ Şentürk, "Murad Nakşibendî", 189.

¹¹⁷² Eserle ilgili geniş bilgi için bkz. Adil Erkan, *Mâ-Hazar Adlı Pendnâme Şerhinin Günümüz Harflerine Aktarılması ve İncelenmesi*, (yüksek lisans, 2010), Fatih Üniv. Sosyal Bilimler Ens.

¹¹⁷³ Eserle ilgili bkz. Murad Nakşibendî, *Vekâyi'nâme*, Süleymaniye Ktp., Ali Emiri Blm., nr. 103, vr. 1b-16b.

büyüklerinin anlatıldığı *Divân-ı Molla Murad*,¹¹⁷⁴ müridlerince sohbet ve vaazlarının derlemesinden oluşturulan *Mesmûât*¹¹⁷⁵ isimli eserlerde olduğu gibi değişik konuları içeren telifleri vardır.¹¹⁷⁶

Murad Nakşibendî aynı zamanda İstanbul Çarşamba semtinde bulunan ve kendi ismiyle anılan Molla Murad Kütüphanesi'nin kurucusudur. Kütüphanedeki kitap koleksiyonunun temelini, Murad Nakşibendî'nin daha önce inşa ettirmiş olduğu Nakşibendî tekkesinde kurduğu küçük kütüphanesi oluşturur. Daha sonra birçok âlimin kütüphanelerindeki kitapların eklenmesiyle kütüphanedeki kitap koleksiyonu zenginleşmiş, 1893'de yapılan sayıma göre buradaki kitap sayısı 1836'ya ulaşmıştır. 1999 depreminde kütüphane binası hasarlı hale geldiğinden burada bulunan eserler Süleymaniye Kütüphanesi'ne götürülmüştür. Hâlihazırda Murad Molla Koleksiyonu'nda 1856 adet yazma eser bulunmaktadır.¹¹⁷⁷

j. Turşucuzâde Ahmed Hıfzî (ö. 1265/1849)

Sultan Selim Camii birinci imamı ve aynı zamanda reîsülkurrâ olan Ahmed b. İbrâhim, Kastamonu'da dünyaya gelmiştir. Ahmed Hıfzî Efendi kıraat ilmini İsrâ sûresi öncesini Şâtıbiyye, Dürre ve Tayyibe tarikleriyle Yûsuf İmamzâde diye meşhur ve *Mürşidü't-talebe* isimli eserin sahibi Ahmed Efendi'den, daha sonra Kur'ân'ın başından sonuna kadar Muhammed Coşkun Efendi'den okumuştur. Ahmed Hıfzî Efendi'nin talebeleri ise reîsülkurrâ el-Hâc Yemişçizâde İsmâil Hakkı el-İslâmbulî'dir.¹¹⁷⁸ Ahmed Hıfzî Efendi 19 Temmuz 1849'da vefat etmiştir.¹¹⁷⁹

¹¹⁷⁴ Esere dair bkz. Murad Nakşibendî, *Divân-ı Molla Murad*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Blm., nr. 3626; Hüddâî Efendi Blm. nr. 1485; Erol Çamyar, *Nakşibendî Mehmed Murâd Divânı*, (yüksek lisans, 2014), Ordu Üniv. Sosyal Bilimler Ens.

¹¹⁷⁵ Bkz. Murad Nakşibendî, *Mesmûât*, İbrâhim Hakkı Konyalı Ktp.,nr. 113.

¹¹⁷⁶ (Şentürk, "Murad Nakşibendî", s. 189.) Eserleriyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Zekiye Güntan, *XIX. Yüzyıl İstanbul Mutasavvıflarından Muhammed Murad Nakşibendî ve Hülâsatü'ş-Şürûh Adlı Mesnevî Şerhinden İlk 1001 Beytin Tahlihi*, (yüksek lisans, 2009), Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Ens., s. 57-72.

¹¹⁷⁷ İsmâil E. Erünsal, "Murad Molla Kütüphanesi", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, s. 188.

¹¹⁷⁸ Bkz. Hamdi İsâmbulî, *İcâzetnâme*, vr. 4a; Mustafa Öcal, "Türkiye'de Kur'ân Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzetnâme Örneği", *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, II(2004): s. 127.

¹¹⁷⁹ Eğinî, *Esâmî-i kurrâ*, s. 76.

k. Ömer b. Ömer (ö. 1267/1851)

Ömer b. Ömer, Yavuz Selim Camii yakınlarında bulunan Cebecibaşı Camii'nde imamlık ile Fatih Sultan Mehmed Han Mektebi'nde muallimlik vazifelerinde bulunmuştur. Kıraat ilmini Kırmastîzâde Ahmed Efendi'den tahsil eden Ömer Efendi, İsmâil Hakkı Efendi, Fındıklı Dergâhı Şeyhi Mahmud Efendi, Mehmed Neşet Efendi ve Çankırlı Mustafa Efendi'ye kıraat okutmuştur.¹¹⁸⁰

l. İsmâil Hakkı (Yemişçizâde) (ö. 1305/1887)

Reîsülkurrâ Yemişçizâde İsmâil Hakkı Efendi, Yavuz Selim Camii birinci imamı ve Hafız Paşa Mektebi muallimidir.¹¹⁸¹ Kıraat ilmindeki hocası Turşucuzâde Ahmed Efendi'dir.¹¹⁸² Kıraat ilminde yetiştirmiş olduğu talebeleri arasında Hafız Ali Rıza Efendi (ö. 1332/1914),¹¹⁸³ Yavuz Selim Camii ve Altunizâde Camii hatibi Hasan Efendi (ö. 1338/1920),¹¹⁸⁴ Geyveli İbrâhim Hakkı Efendi (ö. 1339/1921),¹¹⁸⁵ kırâ'ât-i seb'a, 'aşere ve takrîb dersleri verdiği talebesi Süleyman Vehbi Efendi (ö. 1334/1916),¹¹⁸⁶ Üç Mihraplı Camii imamı ve Sultan Gazi Abdülmecîd Han Türbesi şeyhülkurrâsı Dramalı İbrâhim Efendi (ö. 1322/1905)¹¹⁸⁷ Eğinli Hafız İbrâhim Hakkı (ö. 1318/1901)¹¹⁸⁸ gibi devrinin önde gelen kıraat âlimleri vardır.¹¹⁸⁹ Yemişçizâde'nin kıraat eğitimi kırâ'ât-i seb'a, 'aşere ve Tayyibe tariklerinedir. Kıraat eğitiminde istifade ettiği eserler ise *eş-Şâtıbiyye*, *et-Teysîr*, *ed-Dürre*, *et-Tahbîr* ile *Tayyibetü'n-Neşr*'dir.¹¹⁹⁰

¹¹⁸⁰ Kazmaz, *Kazmaz Ailesi*, s. 350; Eğinî, *Esâmi-i kurrâ*, s. 91.

¹¹⁸¹ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, IV-V, s. 464; Sürûrî, *İcâzetnâme*, vr. 5a-b.

¹¹⁸² Sürûrî, *İcâzetnâme*, vr. 5a-b.

¹¹⁸³ Eğinî, *Esâmi-i Kurrâ*, s. 78; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, s. 337.

¹¹⁸⁴ Sürûrî, *İcâzetnâme*, vr. 4a-5b.

¹¹⁸⁵ Râgıb İslambulî, *İcâzetnâme*, vr. 5a.

¹¹⁸⁶ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, IV-V, s. 464; Râgıb İslambulî, *İcâzetnâme*, vr. 5a.

¹¹⁸⁷ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, II, s. 168.

¹¹⁸⁸ Eğinî, *Esâmi-i Kurrâ*, s. 77; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, s. 308.

¹¹⁸⁹ Yemişçizâde'nin kıraat ilmindeki diğer talebelerinin isimleri için bkz. Eğinî, *Esâmi-i Kurrâ*, s. 77-78.

¹¹⁹⁰ Hamdi İslambulî, *İcâzetnâme*, vr. 3a-4b.

m. Eğinli Hafız İbrâhim Hakkı (ö. 1318/1901)

Eğinli Hafız İbrâhim Hakkı, kıraat ilmi, Arap dili ve edebiyatında devrinin önde gelenlerinden olup usûl, mantık ve fıkıh ilmi sahalarında da söz sahibi âlimlerdendir. Usûl-i fıkıhta üstad bilinip Mısır'dan ders almak için huzuruna gelinen Ahmed Şakir Efendi (ö. 1315/1898) ve Alâaddîn b. es-Seyyid Muhammed Emin b. Ömer Âbidîn (ö. 1306/1888) gibi âlimlerden dinî ilimlere dair ders ve icâzet alan¹¹⁹¹ İbrâhim Hakkı Efendi, kıraat ilminde de Yemişçizâde İsmâil Efendi'den 'aşere ve takrîb dersleri ile bu derslere dair icâzet almış,¹¹⁹² hocalığı esnasında yüzlerce talebe yetiştirmiştir. 1318/1901 yılında vefat eden Eğinli İbrâhim Hakkı Efendi'nin naaşı Fatih Camii haziresindedir.¹¹⁹³

n. İsmâil Hakkı b. Ahmed Efendi (İstanbul) (ö. 1322/1905)

1241/1826 yılında Fatih'te doğan İsmâil Hakkı Efendi,¹¹⁹⁴ Esirîzâde diye de bilinir.¹¹⁹⁵ Fatih Mektebi hocalarından Ömer Efendi'de hafızlık yapan İsmâil Hakkı Efendi, 1255/1839 yılında hafız olmuş, 1262/1846'da da kıraat ilminden icâzet almıştır. Kıraat ilmindeki bir diğer hocası ise Ömer b. Ömer'dir.¹¹⁹⁶ Fatih Dersiâmlarından Evkâf Müffettişi Ali Efendi'den dinî ilimler tahsil eden İsmâil Hakkı Efendi, eğitimi sonrasında 1257/1841 yılında Yavuz Selim Camii'nde icra edilen sınavla devirhanlık¹¹⁹⁷ vazifesine, daha sonra Fatih Mektebi halifeligi ve ardından muallimliğine tayin edilmiş, bunun yanında gönüllü olarak Bâb-ı Meşîhât'taki Bâb Mahkemesi'nde de görev yapmıştır.

Bir süre Fatih Camii müezzinliği görevinde de bulunan İsmâil Hakkı Efendi, 1283/1866 senesinde aynı caminin şeyhülkurrâliğine getirilmiş, bir müddet bu görevde bulunduktan sonra padişah oluruyla reîsülkurrâ tayin edilmiş, bu arada Dâru'l-

¹¹⁹¹ Kevserî, *et-Tahrîru'l-vecîz*, Kahire: Matbaatü'l-Envâr, 1360, s. 31.

¹¹⁹² Eğinî, *Esâmi-i Kurrâ*, s. 77.

¹¹⁹³ Kevserî, *et-Tahrîru'l-vecîz*, s. 33.

¹¹⁹⁴ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, II, s. 275.

¹¹⁹⁵ Cemaleddin Server Revnakoğlu, *İlm-i Kıraat Mensupları*, Süleymaniye Ktp., Revnakoğlu Blm., nr. 81, vr. 68.

¹¹⁹⁶ Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, s. 245.

¹¹⁹⁷ Devirhan tabiri Cuma ve bayram namazları öncesinde Kur'ân-ı Kerîm okuyan kimseler için kullanılır. (Bkz. Nuri Özcan, "Na't (Musiki)", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, s. 437.)

Muallimîn-i İbtidâî'de Kur'ân-ı Kerîm ve tecvid dersleri de vermiştir. İsmâil Hakkı Efendi'nin Kur'ân ilimleri sahasında bir diğer hizmeti ise yeniden oluşturulan Teftîş-i Mesâhif Meclis Başkanlığını yapmış olmasıdır.¹¹⁹⁸ Görevde bulunduğu vazifelerle kıraat ilmine büyük hizmeti bulunan İsmâil Hakkı Efendi'nin talebeleri arasında Rizeli Osman Sabri,¹¹⁹⁹ Kesriyeli Tahri Efendi,¹²⁰⁰ Hüseyin Hüsnü Efendi,¹²⁰¹ Abdüllatif b. Şakir,¹²⁰² Uluborlulu Ali Kemal¹²⁰³ gibi birçok meşhur kurrâ vardır.

o. İbrâhim Hakkı b. Ali (ö. 1322/1905)

Hicrî 1253 senesinde Drama'ya bağlı Karabucak köyünde dünyaya gelen İbrâhim Hakkı Efendi, ilk eğitimini kendi köylerinin imam ve muallimi Hafız Ahmed Efendi'den almış ve onun yanında hafızlığını tamamlamıştır. Daha sonra İstanbul'da eğitimine devam eden İbrâhim Hakkı Efendi, burada Tikveşli diye bilinen Yûsuf Efendi'nin yanında derslere devam edip kendisinden icâzet almıştır. İbrâhim Hakkı Efendi'nin, aynı zamanda Sultan Selim Camii birinci imamı reîsülkurrâ el-Hâcc Hâfız İsmâil Efendi'den de kıraat ilmine dair icâzeti vardır.¹²⁰⁴

Fatih Sultan Mehmed'in hocalarından Hoca Hayreddin Efendi'nin "Üç Mihraplı" diye de bilinen mescidinde göreve başlayan İbrâhim Hakkı Efendi'nin yapmış olduğu bir diğer vazife de Sultan Abdülmecid Han Türbesi Şeyhülkurrâlığı'dır. 1307/1890 yılında Teftîş-i Mesâhîf-i Şerîfe üyeliğine atanan İbrâhim Hakkı Efendi, 1310/1893 tarihinde ise Edirne Müderrisliği vazifesinde bulunmuştur.¹²⁰⁵ 1322/1905'te vefat eden İbrâhim Hakkı Efendi'nin naaşı Unkapanı Üç Mihraplar Camii haziresindedir.¹²⁰⁶

¹¹⁹⁸ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, II, s. 275.

¹¹⁹⁹ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, IV-V, s. 337.

¹²⁰⁰ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, IV-V, s. 482.

¹²⁰¹ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, II, s. 134.

¹²⁰² Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, s. 313.

¹²⁰³ Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, s. 335.

¹²⁰⁴ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, II, s. 168.

¹²⁰⁵ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, II, s. 168-169.

¹²⁰⁶ Revnakoğlu, *İlm-i Kıraat Mensupları*, vr. 11.

ö. Ahmed Şükrü b. Ali (ö. 1327/1909)

Ahmed Şükrü Efendi 1269/1853'te İstanbul'da doğmuş olup babası ulemâdan Yakovalı¹²⁰⁷ Ali Efendi'dir. Fatih Camii'nde Debreli İbrâhim Efendi ve sonrasında da Üsküdarlı Hasan Haşim Efendi'den ilim tahsil eden Ahmed Efendi, eğitiminin ardından icâzet almıştır. Ahmed Şükrü Efendi, kıraat ilmini ise Sultan Selim Camii birinci imamı reîsülkurrâ el-Hâccİsmâil Efendi'den tahsil etmiştir.

1287/1870 yılında Fetvahâne'de¹²⁰⁸ memur olan Ahmed Efendi, daha sonra üç yıl Mecelle Meclisi fahri kâtipliği, Teftîş-i Mesâhif-i Şerife Meclisi üyeliği,¹²⁰⁹ Müsevvitler reisliği¹²¹⁰ ve Bilâd-ı Hamse mevleviyeti görevlerinde bulunmuştur. Ahmed Efendi'nin yapmış olduğu diğer vazifeler ise Anadolu Kazaskerliği¹²¹¹ ve Adliye Nezareti Müsteşarlığı'dır. Yapmış olduğu vazifeler için kendisine birinci ve ikinci dereceden Mecidî Nişanı verilmiştir.¹²¹²

p. İbrâhim Edhem b. Hasan (ö. 1328/1910)

1278/1862 yılında İstanbul Emin Nûreddin mahallesinde doğmuştur. Babası sülalesinde çok fazla sayıda hafız olan Hasan b. Tahir Efendi'dir. İlk eğitimi sonrasında reîsülkurrâ Yemişçizâde İsmâil Efendi'den 'aşere-takrîb icâzeti alan İbrâhim b. Edhem, Rumeli kazaskeri İbrâhim Efendi ile Gürcü Numan Efendizâde'nin yanında dinî ilimler tahsilinde bulunmuş, Fetva Emîni Esat Efendi'den ise tahsil edilmesi gerekli diğer ilimleri okuduktan sonra 1308/1891 yılında icâzet almıştır.¹²¹³

¹²⁰⁷ Eski bir Osmanlı kazasıdır. Hırvatistan Cumhuriyet'inde bulunur. Osmanlı kaynaklarında Yakova veya Diyakova şeklinde geçmektedir. (Bkz. Nenad Moacanin, "Diyakova", *DİA*, İstanbul 1994, IX, s. 454.)

¹²⁰⁸ Meşihât makamına dahil bir birim olarak kurulmuştur. Buralarda görev yapacak kimselerin sağlam bir fıkıh bilgisine sahip ve karakterli biri olmasına dikkat edilmiştir. (Bkz. Ferhat Koca, "Fetvahâne", *DİA*, İstanbul 1995, XII, s. 495-96.)

¹²⁰⁹ Kur'ân-ı Kerîm'lerin incelenmesinden sorumlu meclisidir. Geniş bilgi için bkz. Murat Akgündüz, "Osmanlılar'da Bâb-ı Meşihât'a Bağlı Tedkîk-i Müellefât ve Teftîş-i Mesâhif Meclisleri", *Harran Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, III (2002): s. 91.

¹²¹⁰ Yazılı ve sözlü sorulara cevap için kurulmuş olan fetva odasının başındaki isimdir. (Bkz. Koca, "Fetvahâne", s. 496.)

¹²¹¹ İlk kurulduğu yıllarda ordunun içindeki askerî davalarla ilgilenen kazaskerlik makamı sonraki yıllarda daha ziyade kadılar ve müderrislerin tayinleri ve azilleri ile ilgilenmişlerdir. Anadolu kazaskerinin görevi de Anadolu ve Arabistan'daki ilmiye ile ilgilenmektir. (Bkz. Mehmet İpşirli, "Kazasker", *DİA*, Ankara 2002, XXV, s. 142.)

¹²¹² Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, I, s. 228-29.

¹²¹³ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, II, s. 203.

İbrâhim b. Edhem 1298/1881 senesinde Şehzade Camii imamlığı, Sadrazam Tunuslu Hayreddin Paşa ile şeyhülislâm Cemâleddîn Efendi'ye Ramazan imamlığı görevinde bulunup, 1313/1896'da Mekteb-i Nüvvâb¹²¹⁴ muavinliğine atanmıştır. İbtidâî Hariç Bursa Müderrisliği ve Bilâd-ı Hamse¹²¹⁵ vazifelerini de yapan İbrâhim b. Edhem dördüncü dereceden Osmanlı ile ikinci dereceden Mecidî nişanıyla taltif edilmiştir.¹²¹⁶ Ayrıca babasının vefatı sonrasında Arz Odası¹²¹⁷ İmameti ve Duacılığı yapan İbrâhim b. Edhem 1326/1910 senesinde vefat etmiştir.¹²¹⁸

r. Tahir b. Abdullah (ö. 1329/1911)

1266/1850 senesinde Kesriye'de doğan Tahir Efendi, Hacı Abdullah Efendi'nin oğludur. Beş yaşında Kesriye Kurşunlu İbtidâî mektebiyle eğitimine başlayan Tahir Efendi dokuz yaşında hafız olmuş, on iki yaşında Kesriye Ahmetpaşa Medresesi'nde eğitimine devam edip beş yıllık eğitiminin ardından Manastır'a gitmiştir. Burada Şerif Bey Medresesi müderrislerinden Hacı İbrâhim Efendi'nin ders halkasına dahil olan Tahir Efendi, Manastır'dan sonra İstanbul'a geçip Fatih dersiâmlarından İstanbullu Hafız Şakir Efendi'nin ders halkasına sekiz yıl kadar devam ettikten sonra 1300/1883 senesinde kendisinden icâzet almıştır. Tahir Efendi'nin İstanbul'da ders aldığı hocalardan biri de reîsülkurrâ Hafız İsmâil Efendi'dir. Tahir Efendi kıraate dair almış olduğu eğitimini icâzetnâme ile taçlandırmıştır.¹²¹⁹

Tahir Efendi, 1301/1884 yılında doğduğu yer olan Kesriye'ye dönüp burada Kesriye Rüştiyesi'nde ikinci muallimlik görevini yürütmüştür.¹²²⁰ Yaklaşık altı yıllık

¹²¹⁴ Şer'î mahkemelerin kadı ihtiyacını karşılamak üzere şeyhülislâmlık bünyesinde kurulan hukuk medreselerine verilen isimdir. 1908'de Mekteb-i Kudât ardından Medresetü'l-kudât şeklinde anılmıştır. [Bkz. Mehmet İpşirli, "Medresetü'l-kudât", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, s. 343; Diren Çakılcı, "Bir Hukuk Mektebi: Medresetü'l-Kuzât", *Mediterranean Journal of Humanities*, III (2013): s. 89.]

¹²¹⁵ Osmanlı Devleti'nde Haremeyn, Edirne, Bursa, Mısır ve Şam kadılığı görevi için verilen isimdir. (Bkz. Fahri Unan, "Mevleviyet", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, s. 467.)

¹²¹⁶ İbrâhim b. Edhem'e verilen nişanların ifade ettiği anlamlar için bkz. İbrâhim Artuk, "Nişan", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, s. 154-155.

¹²¹⁷ Topkapı Sarayı'ndaki kabul dairesidir. Geniş bilgi için bkz. Semâvi Eyice, "Arz Odası", *DİA*, İstanbul 1991, III, s. 445.

¹²¹⁸ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, II, s. 203-204; Çakılcı, "Medresetü'l-Kuzât", s. 89.

¹²¹⁹ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, V, s. 482.

¹²²⁰ Kesriye Rüşdiyesi'nde muallim-i sâni olarak görev yapan Tahir Efendi, muallim-i evvelin görevden ayrılması üzerine artan talebe sayısına yeterince cevap veremediği, bir an önce yeni bir muallim-i evvel gönderilmesi ya da kendisinin bu göreve getirilmesi isteğine yönelik Kesriye Maârif Komisyonu'na

vazifeden sonra görevinden istifa eden Tahir b. Abdullah, 1308/1891 yılında yöre halkının seçimiyle Kesriye Kazası Bidâyet Mahkemesi azalığı görevine getirilmiştir. 1310/1895'te Ahmet Paşa Medresesi Müderrisliği'ne vekalet eden Tahir Efendi, beş sene sonra bu göreve asaleten atanmış, 1320/1904 yılında ise Kesriye Müftülüğü görevine getirilmiştir. Tahir Efendi görevi esnasında çok sayıda öğrenci yetiştirip onlara icâzet vermiş, bu arada vazife esnasında birçok şikayet vaki olup görevden alınması istenmiştir.¹²²¹

s. Uluborlulu Ali Kemal Efendi (ö. 1331/1913)

1274/1858'de Uluborlu'da doğan Ali Kemal Efendi, Uluborlu'da ibtidâî ve hafızlık eğitimi ile sarf ve nahve dair dersler aldıktan sonra İstanbul'a gidip burada Fatih Camii dersiâmlarından Urfalı Mehmed Efendi'nin yanında dinî ilimler tahsil etmiştir. Daha sonra kırâ'ât-i 'aşere ve takrîbi reîsülkurrâ Hafız İsmâil Hakkı Efendi'den,¹²²² *Râmûzu'l-ehâdis*'i Filibeli Ahmed Hilmi ile Gümüşhaneli Ahmed Ziyâeddîn Efendi'den okumuş ve zikri geçen bu zâtlardan icâzet almıştır. Hat sanatında da mâhir olan Uluborlulu sülüs, nesih ve talik hat sanatını güzelce tatbik edebilmiştir.

Eğitiminin ardından dânişmendlik¹²²³ vazifesiyle göreve başlayan Uluborlulu, daha sonra ders vekâleti müfettişliğine memur olarak atanıp zamanla ders vekâleti üçüncü sınıf katiplik görevine terfi ettirilmiştir. Ayrıca bir sene kadar Adana mevleviyeti¹²²⁴ görevinde de bulunan Uluborlulu yaptığı hizmetler sebebiyle dördüncü Mecidî nişanı ve dördüncü sınıf Osmanlı nişanı¹²²⁵ ile taltif edilmiştir.¹²²⁶

mektup yazmış aksi halde muallim-i sânilik görevi bırakacağını belirtmiştir. Tahir Efendi'nin görev yaptığı yer ile yapmış olduğu vazife için bkz. Mithat Aydın, "II. Abdülhamit Döneminde Manastır Vilayetinde Rüşdiye Okullarının Gelişimi", *History Studies*, VI (2014): s. 64-66.

¹²²¹ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, V, s. 482.

¹²²² Eğini, *Esâmî-i kurrâ*, s. 92.

¹²²³ Medresede odası bulunan icâzet alma seviyesine gelmiş kimseler için kullanılan terimdir. Kadılık ve müderrislik görevinde bulunan ilim ehli kimseler için de bu tabirin kullanıldığı olmuştur. (Bkz. Mehmet İpşirli, "Dânişmend" *DİA*, İstanbul 1993, VIII, s. 464.)

¹²²⁴ Osmanlı devletinde stratejik açıdan ve nüfus bakımından büyük önem arzeden büyük şehirlere kadılık yapmaları için tecrübeli ulemâ gönderilmiş, buralarda görev yapan kadıların makamları "mevleviyet" olarak isimlendirilmiştir. [Bkz. Unan, "Mevleviyet", s. 467-468; Veli Ertan, "Osmanlı Devleti'nde İlmiye Sınıfının Rütbe ve Payeleri", *Diyanet Dergisi*, XXVI (1990): s. 107.]

¹²²⁵ Osmanlı Devleti'nde iftihar nişanının kaldırılmasından sonra Batılı tarzda oluşturulan ilk nişandır. Birden beşe kadar dereceleri vardır ve sahibinin vefatı sonrasında hazineye iade edilir. (Bkz. İbrâhim Artuk, "Nişan", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, s. 155.)

Ş. Süleyman Vehbi Efendi (ö. 1334/1916)

Süleyman Vehbi Efendi 1263/1847'de Bursa Pınarbaşı mahallesinde doğmuştur. Babası Kaşgarlı Mehmed Efendi'dir. İlk eğitimini Hoca İshak Efendi'den alan Vehbi Efendi, daha sonra İstanbul Kalenderhane Mektebi muallimlerinden hafız ve hattatlık vasıflarına haiz İbrâhim Zühdi Efendi'nin yanında eğitimine devam edip burada hafızlığını tamamlamıştır. Hafızlık sonrasında Sultan Selim Camii birinci imamı ve Fatih Hafız Paşa Mektebi muallimi reîsülkurrâ Yemişçizâde İsmâil Hakkı Efendi'den kırâ'ât-i seb'a ve 'aşere ile takrîb dersleri alan Vehbi Efendi, 1869 senesinde kendisinden kıraat icazeti almıştır. Vehbi Efendi'nin kıraate dair icazetinin yanında Fatih dersiâmlarından Ahmed Şakir Efendi'den (Şaşı Hafız Efendi) dinî ilimlerle ilgili icâzeti de vardır.¹²²⁷

1871 yılında Eyüp Sultan Camii devirhanlığı ve aşırhanlığı görevlerine tayin edilen Vehbi Efendi, daha sonra 1879 senesinde Humbarahane Camii ikinci imamlığı ve 1882'de ise birinci imamlığı görevini yürütmüştür. Ayrıca Şehit Mehmed Paşa Kütüphanesi'nde hâfız-ı kütüplük ve Humbarahane yakınlarında Sultan Mahmud tarafından inşa ettirilen mektepte mektep muallimliği vazifelerinde de bulunan Vehbi Efendi, 1889'da padişahın arzusuyla Teftiş-i Mesâhif-i Şerif Meclisi üyeliği görevine atanmıştır. Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ile Müellefât-ı Şer'iyye Meclislerinin birleşmesi sonrasında da azalığı devam eden Vehbi Efendi'ye üçüncü ve dördüncü rütbe Osmanlı Mecidi rütbeleri verilmiştir. Vehbi Efendi 6 Ağustos 1919'da hakkın rahmetine kavuşmuştur.¹²²⁸

Kıraate dair *Hadâiku takrîbi'l-Kur'ân bi usûli's-süveri ve'l-işârât* ile *rükûât-ı Kur'âniye* isimli telifleri basılmamış olup *Risâle-i râiyye* isimli eseri ise bastırılmıştır.¹²²⁹

Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i râiyye*'sine Kur'ân'ın ve kıraat ilminin fazileti ile ilgili bilgi vermekle başlayıp¹²³⁰ risâleyi yazma sebepleriyle eserine devam eder.

¹²²⁶ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, I, s. 274-275.

¹²²⁷ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, IV-V, s. 464.

¹²²⁸ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, IV-V, s. 464-65.

¹²²⁹ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, IV-V, s. 465.

¹²³⁰ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i râiyye*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Ktp, nr. 93839, s. 2.

Risâlenin yazılma sebebi ilm-i vücûh, kıraat ve tecvid ilminde râ harfine dair bazı meseleleri irdelemektir. Râ ile ilgili meselelerin incelenmesinde ağırlık Verş'in Ezrak tarikinin râ harfîyle alakalı görüşlerine dairdir.¹²³¹ Eserde râ harfîyle ilgili ilk ele alınan mesele ise rânın terkîki meselesidir. Vehbi Efendi, rânın terkîki meselesini incelerken rânın terkîk ile okunduğu yerler ve buna dair örnekleri akıcı ve anlaşılabilir şekilde anlatmış, ayrıca rânın tefhim ile okunduğu yerlere de değinmiştir.¹²³² Ayrıca râ ile ilgili hususları beyan ederken, zikri geçen hususların tarikler ve mesleklerdeki durumlarına da yer vermiştir.¹²³³ Süleyman Vehbi Efendi risâlesini yazarken Nüveyrî'nin *Tayyibe Şerhi*,¹²³⁴ *en-Neşr*, *Kitâbü'l-Hâdî*, *Kitâbü'l-Hidâye* ve *Kitâbü't-Tecrîd*,¹²³⁵ *İthâf*, *Zührü'l-erîb*¹²³⁶ ile *Zübde* isimli eserlerden istifade etmiştir.¹²³⁷ Eser 1304/1887 senesinde tamamlanmış,¹²³⁸ 1311/1894'de ise İstanbul'da basılmıştır.¹²³⁹

t. Rizeli Osman Sabri Efendi (ö. 1335/1917)

Osman Sabri Efendi 1262/1846 yılında Rize'nin Yeniköy mahallesinde doğmuş, Yeniköy ilk mektebindeki tahsili sonrasında hafızlıkla eğitimine devam etmiştir. Rize müftüsü Kösezâde Hacı Hasan Efendi'den dinî ilimler tahsilinde bulunan Sabri Efendi daha sonra 1290/1873 senesinde İstanbul'a geçmiştir. İstanbul'da Fatih Bahr-i Siyah Baş Kurşunlu Medresesi eğitimine dahil olan Sabri Efendi, burada önce Rizeli Laz Hacı Hasan Efendi ile Alâiyyeli Abdullah Fehmî Efendi'ye talebelikte bulunmuş, bu arada Alâiyyeli Abdullah Efendi'den icâzet de almıştır. Sabri Efendi'nin diğer hocaları ise ilm-i meânî ve usûlde Hafız Şakir Efendi, kıraat ilminde ise reîsülkurrâ Esîrîzâde Hafız İsmâil Efendi ile Geyveli Hafız İbrâhim Efendi'dir. Sabri Efendi, Esîrîzâde'den vücûhâta dair İbrâhim Efendi'den ise Kur'ân talimiyle ilgili ders almıştır.

¹²³¹ Vehbi Efendi, *Risâle-i râiyye*, s. 3.

¹²³² Vehbi Efendi, *Risâle-i râiyye*, s. 4.

¹²³³ Vehbi Efendi, *Risâle-i râiyye*, s. 4-5, 8-10.

¹²³⁴ Vehbi Efendi, *Risâle-i râiyye*, s. 5.

¹²³⁵ Vehbi Efendi, *Risâle-i râiyye*, s. 6.

¹²³⁶ Vehbi Efendi, *Risâle-i râiyye*, s. 7.

¹²³⁷ Vehbi Efendi, *Risâle-i râiyye*, s. 10.

¹²³⁸ Vehbi Efendi, *Risâle-i râiyye*, s. 19.

¹²³⁹ Vehbi Efendi, *Risâle-i râiyye*, s. 1.

Almış olduğu eğitimle ruûs imtihanında başarılı olan Sabri Efendi, 1301/1884'de Fatih Camii'nde dersiâm olmaya hak kazanmıştır. Sabri Efendi'nin yapmış olduğu diğer vazifeler ise 1310/1893 İbtidâ-i Hariç İstanbul Müderrisliği, 1318/1900 Hareket-i Hariç ve 1324/1906 İbtidâ-i Dâhil müderrisliğidir. Aynı zamanda Huzur Dersleri Muhatablığı görevinde de bulunan Sabri Efendi 1319/1901 altın liyakat madalyası, 1332/1914 mahrec pâyesine de¹²⁴⁰ nail olmuştur. Sabri Efendi, Fatih Camii'nde eğitimle meşgulken 1332/1914 yılında vefat etmiştir.¹²⁴¹

u. Eğinli Muhammed Hulûsi Efendi (ö. 1336/1918)

1264/1868 yılında Eğin'de¹²⁴² doğan Muhammed Hulûsi Efendi, Hacı Şaban Efendi'nin oğludur. Kur'ân'ı Kerîm'i ezberlemesi ve yazı dersleri sonrası İstanbul'a geçen Muhammed Hulûsi Efendi, İstanbul'da medrese eğitimi almıştır. Şeyhülislâmlık müsteşarı İbrâhim Hakkı Efendi'den dinî ilimler tahsilinde bulunan Hulûsi Efendi kendisinden dinî ilimlere,¹²⁴³ II. Abdülhamit'in baş imamı Hafız Reşid Efendi'den de kıraat ilmine dair icâzetnâme almıştır. Hulûsi Efendi'nin ders aldığı diğer hocası ise şeyhülislâm Bodrumlu Ömer Lütfi Efendi'dir.¹²⁴⁴ Muhammed Hulûsi Efendi, kıraat ilmi alanında Yenişehirli Halil Hilmi Efendi ile Kastamonulu Ziyâeddin Efendi'nin hocasıdır.¹²⁴⁵

Enderûn-u Hümâyûn imamlığı, Ayasofya Camii Şifâ-i Şerîf kürsü şeyhliği, Bayezid Camii dersiâmlığı, dârümuallimât akâid muallimliği ve müdürlüğü, Teftîş-i Mesâhif-i Şerîfe Meclisi üyeliği, Matbaa-i Osmâniye musahhihliği, Meclîs-i Maârif üyeliği görevlerinde bulunan Muhammed Hulûsi Efendi aynı zamanda Huzur Dersleri

¹²⁴⁰ Mahrec payesi yüksek rütbeli medreselerden ilk olarak kadılığa çıkılan yerler için verilen statüdür. Bu konuma önceleri sadece Sahn medreselerinden mezunlar hak kazanabilirken sonraları Süleymaniye medresesi mezunlarının da bu statüye getirildikleri olmuştur. (Bkz. Unan, "Mevleviyet", s. 467.)

¹²⁴¹ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, IV-V, s. 337.

¹²⁴² Eğin, Erzincan'a bağlı bir yerdir. Şuanki ismi Kemaliye'dir. Bilgi için bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2006, s. 572.

¹²⁴³ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, III, s. 279.

¹²⁴⁴ Ebül'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, İstanbul: İsmâil Akgün Matbaası, 1966, II-III, s. 238.

¹²⁴⁵ Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, s. 163.

muhatası ve baş muhatablarıdır. 1334/1918 yılında vefat eden¹²⁴⁶ Muhammed Hulûsi Efendi'nin kabri Karacaahmet'tedir.¹²⁴⁷

Kaynaklarda Muhammed Hulûsi Efendi'nin kıraat ilminde İstanbul tarikinde İtilâf ve Sofî meslekleri ile Mısır tariki Atâullah mesleğine dair dersler aldığı, mütevâtir kıraatler ile şâz kıraatler hususunda üstad olduğu zikredilir. Ayrıca diğer ilimlerde de üstad olan Hulûsi Efendi'nin *Alaka* için yazdığı *Şerh-i Alaka*'sı, tasavvufta *Risâle-i Ceybiyye'si*, *Kasîde-i Bürde* için *Mukaddime'si* ve *Evkâtü's-sâlat*'ında olduğu gibi değişik ilimlere dair eserleri vardır.¹²⁴⁸ Muhammed Hulûsi Efendi'nin kıraat ilmine dair eseri ise *el-Mecmû' 'alâ kırâati't-takrîb'* dir.

Eserde müellifin takrîb okurken çıkarmış olduğu notlar ve sûretler bulunmaktadır. Eserin başında kıraat imamları ve usûllerine dair bilgiler varken sonrasında bazı ayetlerle ilgili vücûhâta dair sûretler vardır. Eser 1285/1868 senesi Şaban ayında (Kasım 1868) tamamlanmıştır.¹²⁴⁹ Ayrıca Muhammed Hulûsi Efendi'nin Osmanlı kurrâsına yönelik *Esâmî-i kurrâ* isimli çok kıymetli eseri bulunmaktadır. Eser Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafı İnceleme Kurulu Arşivi'nde saklanmakta olup Osmanlı kurrâsı, kurrânın hocaları ve talebeleri gibi başka hiçbir yerde bulunamayan birçok kıymetli bilgi bu eserde mevcuttur.¹²⁵⁰

ü. Hasan Efendi (ö. 1338/1920)

Şeyhumeşayi'l-kurrâ Hasan Sabri b. Mustafa,¹²⁵¹ Debbağ Yunus Camii imamı ve Yavuz Selim ve Altunizâde Camii hatibidir.¹²⁵² Hasan Efendi'nin kıraat ilmini tahsil

¹²⁴⁶ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, III, s. 280; Mardin, *Huzûr Dersleri*, II-III, s. 239; Tahir Erdoğan Şahin, *Anadolu'nun Akışı İçinde Erzincan Tarihi*, Erzincan: Erzincan Hayra Hizmet Vakfı Yayınları, 1987, II, s. 271.

¹²⁴⁷ Mustafa Özel, "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II", *Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, XVI (2002): s. 125-126.

¹²⁴⁸ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, III, s. 279.

¹²⁴⁹ Eserle ilgili bilgi için bkz. Muhammed Hulûsi Eğinli, *el-Mecmû' 'alâ kırâati't-takrîb*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Ktp., Üsküdarlı Blm., nr. 52, vr. 7b-187a.

¹²⁵⁰ Muhammed Hulûsi Eğinli, *Esâmî-i kurrâ*, Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafı İnceleme Kurulu Arşivi. Adı geçen eser ile ilgili geniş bilgi için bkz. "Reîsülkurrâ Müessesesi ve Esâmî-i Kurrâ Defteri", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları IV*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002, s. 179-240.

¹²⁵¹ Revnakoğlu, *İlm-i Kıraat Mensupları*, vr. 30.

¹²⁵² Sürûrî, *İcâzetnâme*, vr. 4b.

ettiği hocası, Yemişçizâde İsmâil Hakkı Efendi'dir.¹²⁵³ Kendisinden kıraat ilmine dair ders alan talebeleri ise Süleyman Sürûri Efendi (ö. 1329/1911),¹²⁵⁴ Serezli Ahmed Şükri Efendi (ö. 1932),¹²⁵⁵ Babadağlı Mehmed Nasuhi Efendi (ö. 1302/1885),¹²⁵⁶ Hafız Raşid Efendi (ö. 1307/1890),¹²⁵⁷ Mehmed Rebii Efendi (ö. 1310/1893),¹²⁵⁸ Batumlu Hafız İsmâil Hakkı Efendi (ö. 1315/1897),¹²⁵⁹ Hafız Tahsin Efendi (ö. 1316/1898),¹²⁶⁰ Hafız Mustafa Efendi (ö. 1320/1902)¹²⁶¹ ve Hafız Bekir Efendi'dir (ö. 1324/1906).¹²⁶² 1338/1920 yılında vefat eden Hasan Efendi'nin naaşı Fatih Camii haziresindedir.¹²⁶³

Sürûri'nin *İcâzetnâmesi*'nde Hasan Efendi'nin önce *eş-Şâtibiyye* ve *et-Teysîr* kitapları üzere Âl-i İmrân sûresine kadar kırâ'âtî's-seb'a okutup daha sonra *ed-Dürre* ve *et-Tahbîr* kitapları doğrultusunda kırâ'ât-i 'aşere dersi verdiği, ardından Tayyibe tariki üzere Kur'ân'ı baştan sona hatmettirdiği ve bu durumun o zamanki kıraat öğretim usûlü olduğundan bahsedilir.¹²⁶⁴

v. Geyveli İbrâhim Hakkı Efendi (ö. 1339/1921)

İbrâhim Hakkı Efendi 1262/1846'da Geyve'de doğmuş olup babası Hüseyin Efendi'dir. İlk tahsilini köyünde alan İbrâhim Hakkı Efendi, on iki yaşında İstanbul'a gelmiş, burada Fatih Tetimme-i Hâmise medresesine girmiştir. Abileri Fatih Camii İmamı Hafız Muhammed ve Mehmed Ağa Camii İmamı Hafız Halil Efendi'nin yanında kalan İbrâhim Hakkı Efendi bir yıl kadar bir zaman zarfında Fatih Mektebi hocası Ömer Efendi'nin yanında hafızlığını bitirmiştir.¹²⁶⁵ Daha sonra Tophaneli Muhammed Efendi'den talim ve tecvid dersleri alan İbrâhim Hakkı Efendi, Yavuz Selim Camii

¹²⁵³ Sürûri, *İcâzetnâme*, vr. 5b.

¹²⁵⁴ Sürûri, *İcâzetnâme*, vr. 4a-b.

¹²⁵⁵ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, I, s. 110-111.

¹²⁵⁶ Eğinî, *Esâmî-i kurrâ*, 101; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, s. 285.

¹²⁵⁷ Eğinî, *Esâmî-i kurrâ*, 102; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, s. 294.

¹²⁵⁸ Eğinî, *Esâmî-i kurrâ*, 101; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, s. 299.

¹²⁵⁹ Eğinî, *Esâmî-i kurrâ*, 101; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, s. 304.

¹²⁶⁰ Eğinî, *Esâmî-i kurrâ*, 101; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, s. 305.

¹²⁶¹ Eğinî, *Esâmî-i kurrâ*, 101; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, s. 313.

¹²⁶² Eğinî, *Esâmî-i kurrâ*, 101; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, s. 320.

¹²⁶³ Revnakoğlu, *İlm-i Kıraat Mensupları*, vr. 30.

¹²⁶⁴ Sürûri, *İcâzetnâme*, vr. 4a-5b.

¹²⁶⁵ Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, s. 946.

birinci imamı reîsülkurrâ Yemişçizâde İsmâil Efendi'den kıraat ilmini tahsil etmiş,¹²⁶⁶ ayrıca bu esnada hat sanatı icâzeti de almıştır. İbrâhim Hakkı'nın ders aldığı kıraat hocası Mehmed b. Mustafa Duhanîzâde'dir (ö.1296/1879).¹²⁶⁷ Dinî ilimlerdeki hocası ise derslerine devam ederek icâzet aldığı Gümülcineli Ahmet Asım Efendi'dir.¹²⁶⁸ İbrâhim Hakkı Efendi'nin kıraat ilminde ders verdiği talebeleri ise İstanbullu Hüseyin Galib Efendi (ö. 1318/1900), Rizeli Osman Sabri Efendi,¹²⁶⁹ Mustafa Râgıb b. İsmâil Hakkı'dır (ö. 1319/1901).¹²⁷⁰

Fatih ve Dolmabahçe Camilerinde birinci imamlık görevinde bulunan İbrâhim Hakkı Efendi,¹²⁷¹ aynı zamanda Fatih dersiâmlarındandır. Daha sonra sırasıyla İbtidâ-i Hariç ve Hareket-i Hariç Müderrisliği de yapan İbrâhim Hakkı Efendi, dersiâmlık göreviyle birlikte liyakati göz önünde bulundurularak Tefîş-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyeye Meclisi üyeliğine getirilmiştir. İbrâhim Hakkı Efendi'ye hizmetlerinden ötürü dördüncü dereceden Osmanlı nişanı verilmiştir. Fatih Mirmirân Hasan Paşa Mahallesi'nde ikamet eden İbrâhim Hakkı Efendi 1337/1921'de vefat etmiştir.¹²⁷²

y. İsmâil Hakkı b. Abdurrahman Sûzî (ö. 1339/1921)

İsmâil Hakkı Efendi 1280/1864 yılında Kastamonu Göl kazasında doğmuştur. Abdurrahman Sûzî Efendi'nin (ö. 1328/1910) oğludur. Kastamonu Seyit Efendi Medresesi'nde ilim tahsilinde bulunan İsmâil Hakkı Efendi, aynı zamanda mebus el-Hac Hafız Ahmet Mahir Efendi'nin icazetli talebesidir. 1306/1888'de İnebolu'daki Yahya Paşa Camii imamlığına tayin edilen Hakkı Efendi, on iki yıl süren bu görevi esnasında aynı zamanda İnebolu Rüşdiye Mektebi'nde de altı sene kadar hat hocalığı yapmış,¹²⁷³ Ayasofya üçüncü imamlığının münhal olduğunu öğrenince sınava girip Ayasofya üçüncü imamlığını kazanmıştır. Bu arada Ayasofya üçüncü imamlığı

¹²⁶⁶ Râgıb İslambulî, *İcâzetnâme*, vr. 5a.

¹²⁶⁷ Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, s. 116.

¹²⁶⁸ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, II, s. 215; Atilla Çetin, "Sakarya Meşhurları Üzerine Bir Deneme-Osmanlı Dönemi", *Sakarya İli Tarihi*, Sakarya: Sakarya Üniv. Rektörlüğü Yay., 2005, I, s. 681.

¹²⁶⁹ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, V, s. 337.

¹²⁷⁰ Râgıb İslambulî, *İcâzetnâme*, vr. 2b-5a, 8b.

¹²⁷¹ Ferman Karaçam, "Behçet Necatigil", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, s. 478.

¹²⁷² Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, II, s. 216.

¹²⁷³ Kamil Tunçoğlu-İlyas Kara, *Osmanlı'ya Yön Veren Kastamonulular*, İstanbul: Göksu Ofset, 2006, s. 74.

esnasında Eyüp Sultan Devirhanbaşısı ve Meclis-i Tetkîk-i Müellefât Kurulu üyesi el-Hâcc Hafız Süleyman Efendi'den kırâ'ât-i seb'a ve 'aşere ile takrîb ilmini okumuştur.¹²⁷⁴ Hakkı Efendi, talebesi Mehmed Efendi'ye verdiği icâzetnâmede sonradan Mısır tariki diye isimlendirilecek olan Şâtıbiyye ve Dürre tarikine göre Kırâ'ât-i Seb'a ve 'aşere okuduğunu, bu esnada *Teysîr* ve *Tahbîr* kitaplarından da istifâde ettiğini, 'aşere sonrası *Tayyibe* ve *Takrîb* adlı eserlere dair ders aldığını dile getirir.¹²⁷⁵ Fındıklı (Keşfi Ca'fer Efendi) Zaviyesi'nde irşad vazifesi yapan aynı zamanda Pirizâde Hatun Camii imamı olan Mehmed Kâmil Efendi'den 1332/1914 tarihinde önce infirâd usûlüyle kıraat dersleri aldıktan sonra sırasıyla kırâ'ât-i seb'a ve 'aşere derslerini tahsil eden Hakkı Efendi, bu esnada hocasından edindiği kıraat eğitimi tecrübesiyle aynı şekilde talebesine *eş-Şâtıbiyye*, *ed-Dürre* ve *Tahbîr* kitaplarını tam olarak okutmuş, ayrıca icâzetnâmede geçtiğine göre Mehmed Efendi'ye *Tayyibe* ve *Takrîbü'n-Neşr* isimli kitaplara dair de dersler vermiştir.¹²⁷⁶

1321/1903 yılında Bayezid Camii Hatipliği görevine getirilen Hakkı Efendi, vazifesi esnasında dersiâm ve mukarrir İstanbullu Mehmet Esat Efendi'nin ders halkasına katılıp kendisinden icâzet almıştır. Ayrıca bu zaman zarfında Mekteb-i Sultânî Kur'ân-ı Kerîm ve Tecvid Muallimliği görevini de üstlenen Hakkı Efendi, Ayasofya'da okutmuş olduğu derslere engel olması sebebiyle bu görevi bırakmıştır. 1325/1909 senesinde V. Mehmed Reşad'ın padişahlığıyla birlikte sultan ikinci imamlığına tayin edilen Hakkı Efendi, daha sonra sultan birinci imamlığına getirilmiştir. 1325/1907 senesinde Ayasofya Camii dersiâmlarından olan Hakkı Efendi, 1334/1916'de Besim Efendi'nin sultan birinci imamlığına atanmasıyla bu görevini bırakmış ve İbtidâ-î Hariç Medresesi Müderrisliği görevi yapmıştır. Hakkı Efendi 3 Mart 1337'de (1921) 57 yaşında iken Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.¹²⁷⁷ Hakkı Efendi'nin kıraat sahasında Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleğine göre ele alınmış takrîb sûretleri de denilebilecek bir eseri vardır. Bu eser Hakkı Efendi'nin edindiği kıraat ilmi müktesebiyile Mısır tariki

¹²⁷⁴ Hakkı Efendi takrîb sûretlerine dair yazmış olduğu eserinin başında Süleyman Efendi'den derse başlama tarihini 4 Rebîülevvel 1321 Çarşamba olarak kaydetmiştir. (Bkz. İsmâil Hakkı Kastamonî, *İlmü't-takrîb*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Blm., nr. 297/I, vr. 1a ve 297/V, vr. 83a.)

¹²⁷⁵ Kastamonî, *İcâzetnâme*, Süleymaniye Ktp., vr. 4a.

¹²⁷⁶ Kastamonî, *İcâzetnâme*, vr. 3b.

¹²⁷⁷ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, II, s. 283; Nail Tan- Özdemir Tan, *Gurur Kaynağımız Kastamonulular*, Ankara: Brc Basım, 2005, IV, s. 177-178; Tunoğlu-Kara, *Kastamonulular*, s. 74-76.

Şeyh Atâullah mesleğine göre beş cilt halinde takrîb kürrâsesi şeklinde hazırlanmış, ancak basılmamıştır.

Hakkı Efendi'nin kıraat alanında yazmış olduğu *İlmü't-takrîb* isimli eserde Kur'ân'ın başından başlanıp sonuna kadar takrîb tarikine göre imamlar, ravileri ile ravilerin tariklerine göre vücûhât ele alınmış, okuyuş şekilleri çizimlerle gösterilmiştir. Eserin yazımına 4 Rebûlevvel 1321 yılında başlanılmış olup eser 6 Receb 1324'de bitirilmiştir.¹²⁷⁸

Eserde takrîb tarikinin baştan sona yazılmış olması ve eserin hali hazırda mevcut olması çok önemlidir. Bugün Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleği okutulan yerlerdeki kürrâselerle Hakkı Efendi'nin yazmış olduğu kürrâse karşılaştırılmaya tabi tutulmak sûretiyle, yaklaşık 110 yıl önce yazılmış kürrâse ile şuan yazılan bir kürrâsenin benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkarılabilir.

z. Tekirdağlı Ali Rıza Efendi (ö. 1339/1921)

1851-1852 yıllarında İstanbul Fatih Sarıgözel mahallesinde doğan Ali Rıza Efendi, babası Tokadlı Mehmed Efendi sebebiyle Tokadlı, kendisinin Tekirdağ'a yerleşmesi nedeniyle de Tekirdağlı Ali Rıza Efendi diye bilinir. Küçük yaşta Yavuz Selim Camii başımamı ve reîsülkurrâ Yemişçizâde İsmâil Hakkı Efendi'nin yanında hafız olan Ali Rıza Efendi, Fındık Hafız diye bilinen Mustafa Efendi'den de tashîh-i hurûf dersleri almış, kıraat ilminde ise daha ziyade Mustafa Efendi'den istifade edip kendisinden almış olduğu eğitim sayesinde meşhur olmuştur. Ali Rıza Efendi'nin, Kur'ân tilavetinde harflerin kendine özgü mahrecine riayetle ayetleri mana ve delaletlerine göre okuması, sesinin güzelliği ve hançeresinin kuvvetli olması, Kur'ân okumasında meşhur olmasının sebeplerindedir.¹²⁷⁹

Yirmili yaşlarda Tekirdağ seyahati esnasında okumuş olduğu Kur'ân-ı Kerîm sebebiyle Tekirdağlılar'ın yoğun isteği üzerine Tekirdağ'a yerleşen Ali Rıza Efendi, Tekirdağ Eski Camii'ne başımam olmuş, ancak Ruslar'ın Yeşilköy'e kadar yapmış olduğu istila zamanında İstanbul'a geri dönmüş, burada geçici olarak Şehzâdebaşı

¹²⁷⁸ Kastamonî, *İlmü't-takrîb*, nr. 297/I, vr. 1a ve 297/V, vr. 83a.

¹²⁷⁹ Ali Rıza Sağman, "Ali Rıza Efendi (Hafız Tokadlı yahut Tekirdağlı)", *İstanbul Ansiklopedisi*, (haz. Mehmet Koçu), İstanbul: Nurgök Matbaası, 1959, II, s. 706; Mahmut Sümer, *Tekirdağ'ın Eski Günleri*, İstanbul: Yeni Hamle Matbaası, 1970, s. 137-138.

Kalenderhâne Camii'ne imam tayin edilmiştir. Yaklaşık yedi yıl gibi bir zaman zarfından sonra Tekirdağ'a geri dönen Ali Rıza Efendi, otuz sekiz yıl kadar Tekirdağ'da kalıp burada Kur'ân'a hizmet etmiştir. Bu hizmeti esnasında İstanbul'dan dahi kendisine Kur'ân eğitimi için Tekirdağ'a gidenler olmuş, bu zaman zarfında reîsülkurrâ Hafız Hamdi Varnalı, Hafız Ömer Aköz, Tekirdağ Müftüsü Hafız Hüseyin¹²⁸⁰ ve Mustafa Ragıb b. İsmâil Hakkı¹²⁸¹ gibi kıraat alanında meşhur birçok kişi kendisine talebelikte bulunmuştur. 1921 senesinde vefat eden Ali Rıza Efendi, İstanbul Kapısı Kabristanı'na defnedilmiştir.¹²⁸²

aa. Kesikbacak İsmâil Efendi (1905/1972)

Batı Trakya'nın Serez şehrinde doğan İsmâil Efendi, Üsküdar Toptaşı Askerî Rüşdiyesi'nde öğrenciyken bir gün okul dönüşü tramvaydan düşüp ayaklarını kaybetmiştir. Daha sonra dayısı Fatih Camii dersiâmı ve Şehzade Camii şeyhülkurrâsı Serezli Ahmed Rüşdi Efendi'nin gözetiminde hafızlık yapan İsmâil Efendi, hafızlık sonrası Aşikkutlu Hoca ile beraber reîsülkurrâ Varnalı Hâfız Hamdi Efendi'den kırâ'ât-i 'aşere icâzeti almıştır. Kıraat eğitimiyle birlikte Bekir Hâki Yener ve Ömer Nasuhi Bilmen'in derslerine katılıp onlardan hadis ve fıkıh ilminde istifade etmiştir.

Afyon Merkez Kur'ân Kursu hocalığıyla resmî göreve başlayan İsmâil Efendi daha sonra bu görevine Fatih Dülgerzâde Kurân Kursu'nda devam etmiş, bu zaman zarfında yüz kadar öğrenciye 'aşere icâzeti, 3200 civarında talebesine ise tashîh-i hurûf belgesi vermiştir.¹²⁸³

bb. Üsküdarlı Ali Efendi (1885/1976)

Ali Sadettin Efendi, 1885 yılında Üsküdar Tavâşî Hasanağa Mahallesi'nde doğmuş, hayatının büyük bölümü Üsküdar'da geçmiştir. Burada Özel Ravza-i Terakkî Mektebi'ndeki ilk ve orta eğitimi sonrasında hafızlığını mektebin Kur'ân-ı Kerîm öğreticisi Hâfız Şükrü Efendi'nin gözetiminde yapmış; ayrıca Kaptanpaşa Camii imamı Üsküdarlı Hâfız Nazif Efendi'den talim, Hacı Fâik Bey'den de musiki dersleri almıştır.

¹²⁸⁰ Sağman, "Ali Rıza Efendi", s. 707.

¹²⁸¹ Râgıb İslambulî, *İcâzetnâme*, vr. 2b-3b, 8b.

¹²⁸² Sağman, "Ali Rıza Efendi", s. 707.

¹²⁸³ Recep Akakuş, "Kesikbacak İsmâil Efendi", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, s. 96; Yûsuf İlgar, "Afyonkarahisar'da Kur'ân'a Hizmet Edenler", *Taşpınar*, VIII (2012): s. 63-64.

Kırâ'ât-i 'aşere yi Hasan Fehmi Efendi'den İstanbul tarikiyle okuyan Ali Efendi, Varnalızâde Reîsülkurrâ Hâfız Ahmed Hamdi Efendi'den ise Mısır tariki üzere icâzet almıştır. ¹²⁸⁴ Ali Efendi takrîbi ise Kasas sûresine kadar Serezli Hâfız Şükrü Efendi'den bahsi geçen sûreden sonrasını ise reîsülkurrâ Varnalı Ahmed Efendi'den okumuştur. Tayyibe'yi okumuş olduğu hocası da aynı şekilde Varnalı Ahmed Efendi'dir. ¹²⁸⁵ Ali Efendi almış olduğu eğitim sonucunda musiki bilgisi, makamlardaki geçkileri, talim ve tecvidi gözeterek okuduğu Kur'ân'la Sultan Abdülhamit, Sultan Reşad, Sultan Vahdettin dönemleri ile Cumhuriyetin yarım asrında yurt içi ve dışında kendisinden söz ettirmiştir. ¹²⁸⁶

Defter-i Hâkânî'de (tapu dairesi) resmî göreve başlayan Ali Efendi, Yeraltı Camii imam-hatipliği, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Kur'ân-ı Kerîm hocalığı görevlerinde bulunmuş, Bayındırlı Mustafa Efendi sonrasında reîsülkurrâlîğe getirilmiştir. İstanbul tavrının son mümessillerinden olan Ali Efendi, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın isteği üzerine Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona banta okumuştur. Emin Işık, İsmâil Karaçam, Mehmet Ali Sarı, İlhan Tok, Tayyar Altıkulaç, ¹²⁸⁷ Hâfız Kâni Karaca, Hâfız Necati Özer yetiştirmiş olduğu talebelere dendir. ¹²⁸⁸

cc. Mehmet Rüştü Âşikkutlu (1901-1980)

Âşikkutlu 1901 yılında Of'un Uğurlu kasabasında doğmuştur. Buldukları kasabada muallimlik yapan babası Ahmet Cemâleddin Âşikkutlu'dan ilköğrenimi alan Âşikkutlu, hafızlığını da köylerinin hocalarından Hafız Tahir Efendi'den on üç yaşında iken tamamlamış, daha sonra İstanbul dersiâmlarından Dursun Feyzi Efendi ile Paçanlı İsmâil Hakkı Efendi'den dinî ilimlere dair dersler almıştır. ¹²⁸⁹ Bir ara medreseye de kayıt yapan Âşikkutlu, medreselerin kapatılması sonucunda bir müddet daha dinî ilimler tahsili sonrasında İstanbul'a gelmiş burada Serezli Ahmed Şükrü ile Kesikbacak diye de

¹²⁸⁴ Mehmet Ali Sarı, "Üsküdarlı Ali Efendi", *DİA*, İstanbul 2012, XLII, s. 376.

¹²⁸⁵ Ali Sâdeddîn Efendi, *İcâzetnâme*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Ktp., Üsküdarlı Blm. nr. 42, vr. 2a-b; Mustafa Uzun, "Hâfız Ali Üsküdarlı", *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Kültür Yay., 2012, s. 57.

¹²⁸⁶ Uzun, "Hâfız Ali Üsküdarlı", s. 56.

¹²⁸⁷ Uzun, "Hâfız Ali Üsküdarlı", s. 56.

¹²⁸⁸ Sarı, "Üsküdarlı Ali Efendi", s. 376.

¹²⁸⁹ Mehmet Günaydın, "Kıraat Âlimi Mehmet Rüştü Âşikkutlu'nun (1901-1980) Din Eğitimi ve Öğretimine Katkıları", *Dini Araştırmalar*, VI (2000): s. 183.

bilinen İsmâil Hakkı Bayri'den 'aşere-takrîb, Varnalızâde Hafız Ahmed Hamdi Efendi'den de Tayyibe dersleri almıştır.¹²⁹⁰

Uğurlu Merkez Camii fahri imamlığı ve Kur'ân Kursu öğreticiliği,¹²⁹¹ Of merkez vaizliği görevlerinde bulunan Âşikkutlu,¹²⁹² emekliliği sonrasında Diyanet İşleri Başkanlığı'nca hizmet içi eğitim maksadıyla İstanbul ve Ankara'da açılmış kurslarda 'aşere okutup Tayyibe takririnde bulunmuştur. Âşikkutlu'nun Kur'ân hizmetinin yaklaşık elli yılı bulduğu ve bu zaman zarfında yetiştirdiği öğrencilerin sayısının binlerle ifade edildiği, talebelerinden birçoğunun Diyanet İşleri Başkanlığı ve ilahiyat fakülteleri bünyesinde görev aldığı beyan edilmiştir.¹²⁹³

Kıraat ilmine büyük hizmetleri dokunan Âşikkutlu'nun varislerinin özel kitaplığında muhafaza edilen '*Aşere Kaideleri, Takrîb Kaideleri, Tayyibe Tercümesi, Tayyibe Şerhi* ile *Vakf-i Hamza ve Hişam*¹²⁹⁴ gibi kıraate dair risâle ve kitapları vardır.¹²⁹⁵

dd. Gönenli Mehmed Efendi (1903/1991)

1903 yılında Gönen'de doğan Mehmed Efendi, ilköğrenim ve hafızlık eğitimi sonrasında İstanbul'a geçmiştir. İstanbul'da Serezli Ahmed Şükrü Efendi'nin derslerine devam ederek 1925 senesinde kıraat ilmine dair icâzet almıştır. Kıraat eğitimine hafızlığını pekiştirme sonrasında talim ve tashih-i hurûf dersleri almakla başlayan Mehmed Efendi, daha sonra kırâ'ât-i seb'a-aşere ve takrîb aşamaları ile öğrenimine

¹²⁹⁰ Emin Âşikkutlu, "Âşikkutlu Mehmet Rüştü", *DİA*, İstanbul 1991, IV, s. 6.

¹²⁹¹ Mehmet Rüştü Âşikkutlu kurs öğreticiliği zamanında derse gelen talebeyi bir ay kadar deneme sürecine tabi tuttuktan sonra öğrencisi hafızlık yapabilecek kapasiteye sahipse onu eğitime devam ettirdiği, aksi halde talebenin babasına mektup yazıp çocuklarını başka bir alanda yetiştirmesi gerekliliğini dile getirdiği zikredilir. (Bkz. Günaydın, "Reisülkurrâ Mehmet Rüştü Âşikkutlu", s. 130.)

¹²⁹² Âşikkutlu'nun görev yaptığı kursta hafızlık haricinde Arap dili ve din ilimlerine dair dersler de verdiği olmuştur. (Bkz. Günaydın, "Kıraat Âlimi Mehmet Rüştü Âşikkutlu", s. 189.) Kendisinin hafızlık eğitimi haricinde verdiği dersler arasında sarf, nahiv, tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi dersler vardır. [Bkz. Mehmet Günaydın, "Reisülkurrâ Mehmet Rüştü Âşikkutlu'nun Kur'ân Öğretimine Katkıları ve Dinî Görüşleri", *KSÜ İlahiyat Fak. Dergisi*, XI(2008): s. 130.]

¹²⁹³ Günaydın, "Reisülkurrâ Mehmet Rüştü Âşikkutlu", s. 121.

¹²⁹⁴ Emin Âşikkutlu, "Mehmet Rüştü Âşikkutlu (Hayatı, Şahsî ve ilmî kişiliği)", *Abdurrahman Gürses Anısına I. Kur'ân ve Kıraati Sempozyumu*, Sakarya: Sakarya Üniv. İlahiyat Fak. Yay., 2000, s. 142-144.

¹²⁹⁵ Âşikkutlu, "Âşikkutlu", s. 6.

devam etmiştir.¹²⁹⁶ Kıraat eğitimi sonrasında Medresetü'l-İrşâd'da eğitimini sürdüren Mehmed Efendi, medreselerin kapatılması sebebiyle İmam-Hatip son sınıfta eğitimine devam etmiştir.¹²⁹⁷ Mehmed Efendi, Gönen Merkez Camii, Hacı Kaftanî, Dülgerzâde ve Hacı Hasan camileri ile Sultan Ahmed Camii'nde imam olarak görevde bulunmuş, Üsküdarlı Ali Efendi'den sonra reîsülkurrâlık görevine getirilmiştir. İmamlık göreviyle beraber Kur'ân kursu hizmetleriyle de ilgilenen Mehmed Efendi, binlerce talebenin yetişmesine vesile olmuştur. Bu arada kendisinin kurslarda talebeye bizzat ders verdiği de olmuştur.¹²⁹⁸

Kıraat sahasında Mısır tariki Atâullah mesleğine mensup olan Mehmed Efendi,¹²⁹⁹ 1937 senesinde Eyüp Saliha Sultan şeyhülkurrâğına talip olup bu talebi Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce kabul edilmiştir. Dülgerzâde Camii'nde görev yaparken de caminin son ibadet mahallini kursa çevirmiştir. Mehmed Efendi, burada Kur'ân eğitiminde yeni bir açılımla kalfalık uygulamasını getirmiş sonrasında kursu Afyonlu İsmâil Hakkı Bayrı'ye (Kesikbacak İsmâil Efendi) devredip kendisi irşad faaliyetleri ve talebelerin geçimleri ile ilgilenmiştir.¹³⁰⁰

¹²⁹⁶ Recep Akakuş, "Gönenli Hoca ve Eyüp Camii Şeyhülkurrâlığı", Tarihi, *Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu VI*, (2003): s. 349.

¹²⁹⁷ Recep Akakuş, "Gönenli Mehmed Efendi", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, s. 149.

¹²⁹⁸ Akakuş, "Gönenli Mehmed Efendi", s. 150.

¹²⁹⁹ Recep Akakuş, "Gönenli Hoca", *Din ve Hayat*, III (2009): s. 41.

¹³⁰⁰ Akakuş, "Gönenli Hoca", s. 40.

SONUÇ

Kıraat tarihi vahyin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) inişiyile başlar. Kur'ân'ın sahih bir şekilde okunması hususunda Cebrail (a.s.) tarafından yetiştirilmiş olan Hz. Peygamber (s.a.v.) almış olduğu bu eğitimi ashâbına aktarmış, Kur'ân eğitimi konusunda ashâbdan bazılarının isimlerini zikretmek sûretiyle de Kur'ân tedrisini yapacak kimselerle ilgili seçici davranmıştır. Ayrıca Kur'ân'ın korunmasıyla ilgili yazı ve ezber boyutunu gözetmiş, Kur'ân eğitimi tarih boyunca bu şekilde devam ettirmek sûretiyle günümüze dek sürdürülmüştür. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) Osmanlı Devleti öncesi döneme kadar Dârülerkâm ile Suffâ'da başlayan Kur'ân eğitimi camiler, medreseler, küttâblar ile darülkur'ân/dârülhuffâzlarda yapılmıştır.

Ali b. Süleyman öncesi Osmanlı döneminde kıraat ilmi hususunda özellikle zikredilmesi gereken kişiler İbnü'l-Cezerî, Molla Gürânî ile Ahmed el-Mesyerî'dir. Bu zatlardan İbnü'l-Cezerî ile İslâm dünyasındaki kıraat ilmine dair birikim Osmanlı'ya aktarılmış, bu ilmin Anadolu'da yerleşmesi ve gelişmesi sağlanmıştır. İbnü'l-Cezerî ile Bursa'da başlayan kıraat ilmine dair çalışmalar Molla Gürânî ile İstanbul'da devam etmiştir. Adı geçen zatlardan Ahmed el-Mesyerî ise Osmanlı ve sonrasında İstanbul tariki diye isimlendirilecek et-Teysîr adlı tariki Osmanlı'da yaygınlaştıran kişi olması açısından önemlidir. el-Mansûrî öncesi Osmanlı'da kıraat ilmine dair zikredilmesi gereken hususlardan biri de kıraat ilmiyle ilgili gelişmelerde Mısır'ın rolüdür. Zira İbnü'l-Cezerî, Molla Gürânî ve Ahmed el-Mesyerî, el-Mansûrî gibi Mısır'da eğitim görüp Osmanlı ilim camiasına katkıda bulunan âlimlerdendir.

Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin kıraat ilmi haricinde sarf, nahiv, aruz, tefsir ve hadis gibi değişik alanlarda ders ve icâzet vermesi el-Mansûrî'nin dinî ilimlerdeki yerini göstermesi açısından önemlidir. Nitekim el-Mansûrî, talebelerinden Hasan b. Ahmed ile Hacı Hüseyin Erzurûmî'ye verdiği icâzetnâmelerde kıraat ilmiyle birlikte diğer ilimlerle ilgili okuttuğu kitaplara da değinmektedir. Ayrıca sarf ve nahve dair *el-Ferâidü'l-vefiyye bi zikri mâlem tahvihi'l-Elfiyye*, *Şerhu Ferâidü'l-vefiyye* isimli eserleri ile Arapça kelime bilgisiyle ilgili *Urcûzetü'n-nasriyye* adlı telifi bulunmaktadır. Bu husustaki bir diğer önemli gösterge de talebelerinden aklî ilimlerde yetiştirmiş olduğu Yûsufefendizâde'dir.

el-Mansûrî'nin Osmanlı ilim dünyasındaki yerini gösteren bir başka veri kendisinin görev yaptığı kurumların padişahlar ve sadrazamlar tarafından kurulması ve bu kurumlarda eğitimin sürekliliği için mezkûr devlet ricalinin hâmilik yapıp vakfiyeler hazırlatmalarıdır. Zira üst düzey idareciler tarafından tesis edilip sonrasında müessisleri tarafından desteklenen kurumlarda muhakkak itibar ve ihtisas sahibi kimselerin görev alacağı izahtan varestedir.

el-Mansûrî, kıraat ilminin önemsendiği bir dönemin âlimlerindedir. Kendisinin İslâmî ilimlerin birçok alanında özellikle kıraat ilmindeki birikimi ve eğitimcilik becerisi sebebiyle Mısır'dan davet edilmesi ve yine öncelikli olarak Belgrad'a sonrasında da İstanbul'a getirilmesi, adı geçen yerlerde aklî ve naklî ilimler yanında kıraate dair dersler vermesi için kendisine her türlü imkân ve ortamın sağlanması bu duruma işaret etmektedir. O dönemde kıraat ilmine verilen değerle ilgili bir diğer gösterge de Çorlulu Ali Paşa'nın kethüdalarından İbrahim Paşa, Sadrazam Damat İbrahim Paşa gibi üst düzey devlet erkânının Kur'ân ve kıraat eğitimi için dârülkurrâ ve sıbyan kurumlarını açıp bu müesseseler için vakfiyeler tertip etmeleridir. el-Mansûrî'nin içinde bulunduğu zaman diliminde sadece Konya'da on altı dârülhuffâzın bulunması ve bu kurumlar için zengin vakıflar tahsisi de o dönemde Kur'ân ve kıraat eğitimine verilen değeri göstermesi açısından son derece önemlidir.

Kendisinin kıraat alanında ders aldığı hocaları, el-Mezzâhî, el-Bakarî, eş-Şebrâmellisî gibi devrinin önde gelen âlimleridir. Adı geçen zatlar yaşadıkları dönemin önemli âlimlerinden addedilip bu kişiler kıraatle birlikte diğer ilimlerde de söz sahibi kimselerdir. Zira el-Mansûrî; Süleyman Fâzıl Efendi, es-Sefâkusî, Ahmed el-Bennâ gibi o dönemdeki birçok kıraat âliminin ve el-Berzencî, Abdülganî en-Nablûsî, Abdülbâki ez-Zürkânî, Ahmed el-Hamevî gibi diğer ilimlere dair otorite kişilerin bu zatların talebelerinden olmaları bu fikri destekleyen verilerdendir. Ayrıca el-Mansûrî'nin hocalarının diğer ilimlere dair kaleme aldıkları eserler de kendilerinin ilmî konularını göstermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte bahsi geçen kişilerin Şehâze el-Yemenî'nin talebelerinden olması hususuna da değinmek gerekir. Zira Şehâze el-Yemenî önceleri Şâtıbiyye tariki olarak isimlendirilen Mısır tarikini zikri geçen yerde yaygınlaştıran kişidir. el-Mansûrî adı geçen âlimlerin dışında Muhammedeyn diye bilinen büyük Muhammed ile küçük Muhammed isimli hocalardan da kıraat ilmiyle

alakalı ders almıştır. Ancak araştırmalar esnasında bu iki zâtle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

el-Mansûrî'nin kıraat ilmi haricindeki diğer ilimlere dair hocaları ise Muhammed b. Alâuddîn el-Bâbilî, Abdüsselâm el-Lekânî, Ahmed el-Acemî, Mansûr et-Tûhî, Yahya eş-Şâvî, Ahmed el-Beşbişî ile Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'dır. Bahsi geçen kişilerden Mansûr et-Tûhî, Yahya eş-Şâvî ile Ahmed el-Acemî'nin görebildiğimiz kadarıyla bilimsel olarak ilk defa bu tezde incelendiğini de belirtmek gerekir. el-Mansûrî'nin hocalarıyla ilgili değinilmesi gereken bir başka nokta kendisinin eserlerinde ve talebelerine verdiği icâzetnâmelerde hocalarına olan vefası doğrultusunda onları hayırla yad etmesi ve talebelerinden de bu hususa dikkat etmelerini istemesidir.

Bu tez çalışmasında dikkatimizi çeken önemli sonuçlardan biri de Osmanlı sadrazam ailesi Köprülülerin Kur'ân ve kıraat eğitime hizmetleridir. el-Mansûrî'nin gelmesine ve önemli görevler almasına vesile olan Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın bu katkısı kıraat ve diğer ilimler açısından önemlidir. Aynı şekilde Köprülü ailesine mensup ve el-Mansûrî'nin talebelerinden Köprülüâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın Belgrad'da dârülkurrâ tesis edip bu iş için vakfiye oluşturması, vakfiyede imam için 3 esedi kuruş, şeyhülkurrâya da 16 esedi kuruş 2 sülüs tayini ve yine İstanbul'daki dârülkurrâda okuyan talebeler için beş yüz altın tahsisi de Fâzıl Ahmed Paşa'nın kıraat ilmine verdiği değeri açısından zikre değerdir. Adı geçen aileden ve el-Mansûrî'nin öğrencilerinden Köprülüâde Nûman Paşa ile Abdullah Nâilî Paşa'yı da burada zikretmek gerekir. Zira Numan Paşa'nın kıraat sahasında sonradan Mısır tariki olarak isimlendirilecek olan Şâtıbiyye tarikine dair risâlesi ile Abdullah Paşa'nın *el-İfâdetü'l-mukni'a* isimli eseri mevcuttur. Ayrıca Abdullah Paşa'nın, Diyarbakır'daki görevi esnasında dârülkurrâ ile sıbyan mektebi yaptırması da Kur'ân ve kıraat eğitime Köprülü ailesinin yapmış olduğu bir diğer katkıdır.

el-Mansûrî'nin adı geçenler haricindeki diğer talebeleri Abdullah b. Sâlim el-Basrî, Hoca Paşa Camii imamı Hasan b. Ahmed, Mustafa el-İzmîrî ile Hacı Hüseyin Erzurûmî'dir. el-Mansûrî talebelerine kıraat ilmiyle birlikte diğer ilimlere dair dersler vermiştir ve bu dersler ile okuttuğu kitaplardan bir kısmını talebelerine vermiş olduğu icazetlerde dile getirmiştir. Talebelerinden Hasan b. Ahmed ile Hacı Hüseyin Erzurûmî Osmanlı'da kıraat ilmi açısından önemli kişilerdir. Zira Mısır tarikinin azimet ve ruhsat

mesleklerine ait icazetlerde el-Mansûrî'den sonra bu iki şahsın isimlerinin geçmesi kendilerinin Osmanlı kıraat ilmindeki konumu açısından önemlidir.

Talebelerinden Hasan Efendi ile Hüseyin Efendi'nin Mısır tarihinin azimet ile ruhsat boyutuyla ilgili mesleklerin oluşumunda isnad zincirindeki yerleri; talebelerinden Köprülüler ailesine mensup bahsi geçen kişilerin Osmanlı kıraat ilmi sahasına hizmetleri; öğrencilerinden Mustafa el-İzmîrî ile onun talebesi Hâşim el-Mağribî'nin tahrîrât sahasında kaleme almış oldukları eserler açısından yaptığı katkılar ile dâd harfi hususunda Osmanlı kıraat sahasında bırakmış olduğu etkiler el-Mansûrî'nin Osmanlı ilim dünyasında ne derece önemli biri olduğunu göstermektedir.

el-Mansûrî'nin kıraat ilmindeki yazmış oldukları eserler ile yetiştirdikleri talebeler açısından çağdaşlarından en önemlileri ise kıraat tedrisi açısından önemli *İthâf* isimli eseri kaleme alan Ahmed el-Bennâ ile dâd harfine dair kaleme aldığı risâlesi ve bu eserde mevcut görüşleri vesilesiyle Osmanlı Kur'ân ve kıraat eğitiminde büyük bir etkiye sahip olan Saçaklızâde Mehmed Efendi'dir. Ayrıca tahrîrât sahasında önemli eserlerin müellifi Hâşim b. Muhammed el-Mağribî ile Ali b. Süleyman'ın haricinde Mısır tarihinin Osmanlı kıraat sahasına kazandırılmasında katkısı olan Ahmed el-Eskâtî'nin de kıraat ilmindeki yeri zikre değerdir. Zira Osmanlı'da Mısır tariki icâzetine sahip bazı kişilerin isnâd zinciri el-Mansûrî'ye değil de kendisinin çağdaşı el-Eskâtî'ye dayanmaktadır. Çağdaşlarıyla ilgili zikredilmesi gereken bir diğer husus da bu zatlardan Şahin el-Ermenâvî ile Ahmed el-Eskâtî'yle ilgili bilgilerin görebildiğimiz kadarıyla ilk defa bu araştırmada ortaya konulmasıdır.

el-Mansûrî, eserlerini oluştururken içinde bulunduğu zamanın ihtiyaçlarını gözetmiştir. Mesela dâd harfiyle ilgili tartışmaların görüldüğü bir zamanda el-Mansûrî'nin, bu konuda iki eser yazması yaşadığı dönemin hassasiyetini gözettiğinin delilidir. el-Mansûrî'nin bu hassasiyeti talebelerine de sirayet etmiştir. Nitekim Yûsufefendizâde'nin zamanında şâz kıraatlerin derslerde okunması ve okutulmasına tepki olarak eser yazması bu düşüncenin ürünüdür.

el-Mansûrî, eserlerini ele alırken kendinden önceki birikimi dikkate almış ve yazmış olduğu eserlerle de sonrasına etkide bulunmuştur. Örneğin tahrîrâte dair eserlerinde İbnü'l-Cezerî'nin bu konudaki çalışmalarını gözetip kendi de bu alanda eserler kaleme almış ve yine talebelerinden el-İzmîrî ile onun talebesi el-Mağribî de

tahrîrâte dair eser telif etmişlerdir. el-Mansûrî'nin eserleriyle ilgili değinilmesi gereken bir başka nokta kendisinin teliflerinde önceki birikimi önemsemesi ve bu eserlerden istifâde etmesidir. Bu konuyla ilgili el-Mansûrî'nin kitaplarının yazımında istifade ettiği kaynakların isimlerini açıkça zikretmesini dile getirmek gerekir. Bu kaynaklar dikkatlice incelendiğinde ise adı geçen eserlerin kıraat ilminin önemli kitaplarından oldukları görülür.

el-Mansûrî'nin tahrîrât konusunda *Tahrîru't-turuk* ve *Hallü mücmelâti't-Tayyibe* olmak üzere iki adet eseri vardır. Bu eserler tahrîrâtın mahiyeti gereği Tayyibe tariki doğrultusunda ele alınmıştır. Söz konusu eserlerin yazılma sebebi ise ferşü'l-hurûfa değinmekten ziyade ferşe dair değişikliklerin kökenlerine inmek sûretiyle farklılıkların hangi tarike ait olduğunu ve geçtiği kaynakları belirlemektir. el-Mansûrî'nin tahrîrâtla ilgili eseri sonrasında Osmanlı kıraat ilmi geleneğinde tahrîrâte dair telif işi büyük bir merhale kat etmiş ve bu doğrultuda birçok Osmanlı kıraat âlimi tahrîrâte yönelik eser yazmıştır. Tahrîrâtla alakalı eser yazanlara dikkat edildiğinde bunların büyük bir kısmının el-Mansûrî'nin talebesi ya da talebelerinin talebeleri olması bu düşüncüyü destekler mahiyettedir.

Osmanlı'da dâd harfine dair yazılan eserler daha ziyade Ali b. Gânim el-Makdisî ile Saçaklızâde'nin bu harfle ilgili görüşlerini destekleme veya onlara reddiye mahiyetinde yazılanlardır. Bu yönüyle bahsi geçen her iki âlimin de Osmanlı kıraat ilminde büyük bir etkisi olmuştur. el-Mansûrî de dâd harfiyle ilgili iki adet risâle yazmış, eserlerinde dad (ض) harfini dal (د), ta (ط) ve za (ظ) harfine benzetenlere birtakım cevaplar vermiştir. Bu iki risâle bir nevi yukarıda bahsi geçen kişilerin risâlelerine cevap niteliğindedir. el-Mansûrî'nin dad harfine dair titizliği talebelerine de sirayet etmiştir. Öğrencilerinden Yûsufefendizâde, Mustafa İzmirî ile Hacı Mahmud Efendi'nin dâd harfine dair yazmış olduğu eserler bu düşüncenin belirtilerindedir. Dad harfi hususunda el-Mansûrî ile ilgili zikredilmesi gereken önemli bir husus da el-Mansûrî'nin Şâfiî mezhebine mensub olduğu halde dad harfinin dal veya ta şeklinde çıkarılmasına müsaade etmeyip kıraat ilmindeki doğru bir şekildeki telaffuzunu ön planda tutmasıdır. Bu durum göstermektedir ki el-Mansûrî mezhep taassubuna kapılmayıp kıraat ilmindeki hassasiyetini korumuştur. Ayrıca el-Mansûrî dâd harfi ile ilgili risâlelerinde müşâfehe, isnad konusu üzerinde ısrarla durup, sık sık kıraat ilminde

hocadan ahzetmenin önemini vurgulamıştır. el-Mansûrî'ye göre birisi kıraat kitaplarını ezberlese bile müşâfehe yoluyla ve muttasıl bir senedle kıraatleri edinmediği sürece bu kimsenin kıraat okutması caiz değildir.

Ali b. Süleyman öncesinde, kendi zamanında ve sonrasında kıraat ilminde zaman zaman bu ilmin değişik yönlerini ele alan farklı usûl ve yöntemler uygulanmış, bunların hepsine birden tarik denmiş ve bunlar çeşitli tasniflere tabi tutulmuşlardır. Bölgelere izâfe edilerek tasnif edilen tariklerden Meşârike ve Irâkiyyûn tarikleri, Teysîr tarikinin sonradan bölgelere izâfe edilmesiyle isim değiştirmiş halidir. Aynı şekilde Ahmed el-Mesyerî'nin İstanbul'da öncüsü olduğu Teysîr tariki zamanla Osmanlı'da İstanbul tariki olarak anılmaya başlanmıştır.

İbnü'l-Cezerî'nin kendisinden Şâtıbiyye tarikine göre ders almış talebeleri Hicaz, Yemen, Tunus, Fas, Mısır, Şam ve Cezayir'de okumuş oldukları tariki yaygınlaştırmışlardır. Bu ekole râvi ve kaynaklarına nispeten Meğâribe tariki denmiştir. Adı geçen tarik Nâsiruddîn et-Tablâvî'nin talebelerinden Şehâzetü'l-Yemenî vasıtasıyla Mısır'da yaygınlık kazanmış ve zamanla o yörede Mısır tariki şeklinde anılır olmuştur. Ali b. Süleyman el-Mansûrî vasıtasıyla Osmanlı'da da okutulan bu tarik aynı isim adı altında anılmıştır.

Her ne kadar İstanbul tarikine mensup âlimlerden bazıları hac dönüşü Mısır'a gidip Osmanlı'da Mısır tariki diye isimlendirilecek olan Şâtıbiyye tarikine göre kıraat eğitimi almış olsa da bu tarikin Osmanlı'da yaygınlaşması Ali b. Süleyman el-Mansûrî vasıtasıyla olmuştur. Mısır tarikine mensup kurrâların icâzetnâmeleri incelendiğinde silsilenin büyük çoğunluğunda el-Mansûrî'nin isminin geçmesi bu durumun göstergesidir. Ancak nadirattan olmakla beraber Mısır tariki icâzetnâmelerinde el-Mansûrî'nin adı yerine Ahmed el-Eskâtî'nin de ismi geçmektedir.

Burada şunu belirtmekte fayda var ki İstanbul tarikine mensup zevâtın hac yolculuğu esnasında Mısır tariki de okumaları kendileri için bir problem teşkil etmemiştir. Nihayetinde her iki tarikin de silsileleri İbnü'l-Cezerî'ye dayanmaktadır. Ayrıca iki tarikin mensuplarının diğer tarike dair ders almalarında olduğu gibi aynı tarik içinde de kurrâlar değişik hocalardan kıraat tahsil edebilmişlerdir. Meslek sahipleri kendi mensubu oldukları mesleğin eğitim tarzına bağlı olmakla beraber mesleki taassupta bulunmayıp diğer meslek dolayısıyla tarikin âlimlerinden de ders

alabilmişlerdir. Mesela Mahmûd Efendi Mısır tariki mucibince Hoca Paşa Camii İmamı Hasan Efendi, İsmail b. Mustafa ile Trabzonlu Hasan Efendi'den okurken hocası Hasan Efendi de Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin talebesi olmakla beraber kendisinin bir ara Mısır'a gidip burada Ahmed el-Eskâtî ile Ahmed el-Bakarî'ye talebelikte bulunduğu da olmuştur.

Osmanlı kıraat ilmi indirâc tarikinun uygulanmasında birtakım değişiklikler olmuştur. Şöyle ki önceleri dersler metin ezberleme sûretiyle verilirken, son zamanlarda kürrâse denilen ders defteri takibi şeklinde metod değişikliğine gidilmiştir. Bu eğitimde her bir tarik ve meslek kendi usûlünce kürrâseler hazırlama yoluna gitmiştir. Mahtut eserlerin bulunduğu Süleymaniye Kütüphanesi ve diğer kütüphanelerdeki mevcut kürrâseler bu durumun örneklerindendir. Bu tarikdeki yöntem değişikliğinin sebepleri ise kıraat ilmine verilen değerin zamanla azalmaya başlaması, kıraata gönül veren talebe sayısındaki düşüş, kaynak eserlerin ezberlenmesi hususundaki ihmaller ile kıraat eğitimcileri ile talebelerin Arapça'yla ilgili eksiklikleridir. Ali b. Süleyman talebelerine verdiği icâzetler ile diğer Mısır tariki kurrâlarının icâzetlerinin birçoğunda kıraat ilmi haricinde Arapça ile diğer dinî ilimlere dair dersler aldıklarına dair bilgiler verilmesi, Mısır tariki kurrâları başlığında birçok kurrânın dinî ilimlerle ilgili tahsilde bulunup icâzetlere sahip olmaları, bununla beraber şu an kıraat eğitimi verilen kurumlardaki talebelerin birçoğunun Arapça hususundaki eksiklikleri bu düşünceyi desteklemektedir.

Sayılan bu tariklerle beraber Osmanlı'da kıraat eğitiminde Mâhir ve Kabâkıbî tariklerinden de bahsedilir. Bu tariklerin zikredildiği yerler Osmanlı kurrâlarının icâzetleri ile Hocaşâde Ahmed Hilmi'nin adı geçen yazısıdır. Ahmed Hilmi önceki zamanlarda Mâhir ve Kabâkıbî tarikleri üzere de eğitim verildiğini ancak zamanla bu tariklere göre icâzet alanların sayısının yok denecek kadar azaldığını söylemek sûretiyle üzüntüsünü dile getirir. İncelemeler sonucunda Kabâkıbî tarikinun İbnü'l-Kabâkıbî diye meşhur Şemseddîn Muhammed el-Halebî'nin *Mecma'u's-sürûr ve matla'u's-şümûs* isimli eserini temel kaynak olarak okutan tarik olduğu ortaya çıkarılmıştır. Ancak icâzetlerde adı geçen Mâhir tarikinun mahiyetiyle ilgili bir bilgiye henüz ulaşamamıştır.

Tezde Meşhur Mısır tariki kurrâları ve eserleri başlığı altında incelenen âlimler İbnü'l-Cezerî'den bu yana Mısır tarihinin temsilcileridir. Bu zatlardan Muhammed Şâkir Efendi'den itibaren ele alınanları Osmanlı Mısır tariki kurrâlarının en önde gelenleridir. Böyle bir yargıya varılmasının nedeni icâzetnâmelerin odak noktalarını oluşturmalarıdır. Bir de Eğinî'nin *Esâmi-i kurrâ defteri*'nde de geçtiği üzere Mısır tariki okuyan kurrâların bu zatlardan birinin talebeleri olmalarıdır.

“Meşhur Mısır Tariki Kurrâları ve Eserleri” başlığında bazı önemli ayrıntılar göze çarpmaktadır. Mesela eserleri ve ele aldıkları konu başlıklarına bakıldığında bunların kıraat ilminin değişik yönleriyle ilgili oldukları dikkat çeker. Ancak içeriklerinin ilgi çekici bir başka yönü kurrâların eserlerinin hiçbirinde kıraatlerin mevcudiyetine dair bir tartışmanın olmamasıdır. Eserlerin içerikleri kıraatlerin genel olarak varlığı kabul edilmekle beraber değişik yönlerine dairdir.

Kurrâlarla ilgili değinilmesi gereken bir diğer nokta da bu âlimlerin bir kısmının biyografilerinde kıraat eğitimi öncesinde talim dersi alıp Kur'ân'ı Âsım kıraati Hafıs rivâyeti üzere okumuş olmalarıdır. Bu uygulama hali hazırda da Mısır tariki okutan hocalardan bir kısmı tarafından devam ettirilmektedir. Bahsi geçen başlıkta dikkat çeken bir başka husus bu zatların adı geçen tariki hali hazırda olduğu gibi *Zübde*, *Umde* ve *İthâf* gibi kaynaklardan istifâde etmek sûretiyle değil de doğrudan *eş-Şâtibiyye*, *ed-Dürre* ve *Tayyibe* gibi eserlerden yararlanarak okumalarıdır. Bu durum şu anki haliyle önceki arasında Mısır tarihinin tedris sisteminde değişiklik olduğunu gösterir.

“Meşhur Mısır Tariki Kurrâları ve Eserleri” başlığında bahsi geçen Abdülhak es-Sinbâtî, Muhammed b. Sâlim et-Tablâvî, Şehâze el-Yemenî, Abdülhak b. Muhammed es-Sinbâtî, Ahmed b. Abdülhak es-Sinbâtî, Seyfeddîn el-Fezâlî, Abdurrahman b. Şehâze el-Yemenî gibi birtakım kıraat âlimlerinin biyografileri Türkçe yazılmış bilimsel çalışmalar açısından ilk defa bu tezle ortaya konulmuştur. Bu bilgilerden yola çıkılarak Mısır tarikinde buldukları konunun önemi açısından ‘Kıraat İlminde es-Sinbâtî Ailesi’ ile ‘Kıraat İlminde el-Yemenî Ailesi’ konuları ile ‘Seyfeddîn el-Fezâlî ve Kıraat İlmine Katkıları’ tez konusu olarak ele alınabilir. Aynı şekilde el-Mansûrî'nin hocalarından Sultan el-Mezzâhî, Ahmed el-Bakarî ve eş-Şebrâmellisî de kıraat ilmine katkıları sebebiyle incelemeye tabi tutulabilir. Ayrıca kıraatle ilgili eserlerinin çokluğu ve önemi sebebiyle Ârif Hıfzî'nin de inceleme konusu olabileceği düşünülmektedir.

Ayrıca Mahmûd Efendi'nin eserlerinde olduğu gibi Mısır tariki kurrâlarının bazılarının eserlerinin dad harfiyle alakalı tartışmalar içermesi dikkate değerdir. Bu konuyla ilgili tartışmalar 'Osmanlı'da Dad Harfine Dair Tartışmalar' adı altında tez konusu olarak çalışılabilir.

KAYNAKÇA

- Abdülkâdir, Özcan, “Köprülüzade Fâzıl Ahmed Paşa”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, s. 260-263.
- Adıgüzel, Mehmet, “Kıraat İlminde Tarık-Senet Boyutu ve Konu İle İlgili Te’lif Edilen Eserler”, *Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, XVI (2001): s. 249-251.
- Afyoncu, Erhan, “Müteferrika”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, s. 183-185.
- el-Ahîshavî, Beyzâde Mustafa b. Ali, *İcâzetnâmeler*, İstanbul: Dâru’t-tibâati’l-âmire, 1264/1848.
- Akakuş, Recep, “Gönenli Hoca”, *Din ve Hayat*, III (2009): s. 39-42.
-, “Gönenli Hoca ve Eyüp Camii Şeyhülkurrâlığı”, Tarihi, *Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu VI*, (2003), s. 348-355.
-, “Gönenli Mehmed Efendi”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, s. 149-150.
-, “İlmi Kıraat otoritelerinden İmam Cezerî ve Torunu Kâsım Paşa”, *Diyanet Dergisi*, XXVI/4 (1990): s. 3-12.
-, *İstanbul’da Kur’ân Öğretimi ve Gönenli Mehmet Efendi*, İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, t.y.
-, “Kesikbacak İsmail Efendi”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, s. 96.
-, “Reîsülkurrâ”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, s. 545-546.
-, “Sorular ve Cevaplar”, *Diyanet Gazetesi*, (1986): s. 7-8.
- Akçıl, Berat, “Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, XXXIV(2015): s. 175-204.
- Akdemir, Mustafa Atilla, *Hamid b. Abdülfettâh el-Paluvî Hayatı, İlmi Şahsiyeti, Eserleri ve Zübdetü’l-İrfân Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki*, (doktora, 1999), Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

-, “Harput Ulemasından Hamid b. Abdülfettah el-Paluvî ve Zübdetü’l-İrfân Adlı Eseri”, *Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, (2015): s. 437-450.
-, “Kıraat Eğitiminde Tarikler”, *Abdurrahman Gürses Anısına I. Kur’ân ve Kıraati Sempozyumu*, Sakarya: Sakarya Üniv. Yay., 2000, s. 165-177.
-, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metodları*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
-, “Kıraat-Resmü’l-Mushaf İlişkisi”, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları 4*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002, s. 117-134.
- Akgündüz, Murat, “Osmanlılar’da Bâb-ı Meşîhat’a Bağlı Tedkîk-i Müellefât ve Teftîş-i Mesâhif Meclisleri”, *Harran Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, III(2002): s. 89-100.
-, “Osmanlı Padişahları Özel İmamları: İmâm-ı Sultâniler”, *İstem*, VII (2006): s. 65-74.
- Akkutay, Ülker, *Enderun Mektebi*, Ankara: Gazi Üniv. Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1984.
- Aktepe, Münir, “Ahmed III”, *DİA*, İstanbul 1989, II, s. 34-38.
-, “Nevşehirli Damad İbrahim Paşa’ya Âid İki Vakfiye”, *Tarih Dergisi*, XV (1960): s. 149-160.
- Akyüz, Abdullah, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, (yüksek lisans, 2016), İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akyüz, Ali, “İbn Hamza”, *DİA*, İstanbul 1999, XX, s. 27.
- Ali el-Kârî, Ebü’l-Hasen Nûreddin b. Ali b. Sultan Muhammed, *el-Minehü’l-fikriyye ‘alâ metni’l-Cezerîyye*, Kahire: y.y., 1308.
- Altıkulaç, Tayyar, “Bennâ, Ahmed b. Muhammed”, *DİA*, İstanbul 1992, V, s. 457-458.
-, “Ebû Amr b. Alâ”, *DİA*, İstanbul 1994, X, s. 94-97.
-, “Ebû Ca‘fer el-Kârî”, *DİA*, İstanbul 1994, X, s. 116.
-, “Halef b. Hişâm”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, s. 237-238.

-, “Hamza b. Habîb”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, s. 511-513.
-, “İbn Âmir”, *DİA*, 1999, İstanbul XIX, s. 308-310.
-, “İbn Kesîr Ebû Ma‘bed”, *DİA*, İstanbul 1999, XX, s. 131-132.
-, “İbn Muhaysın”, *DİA*, İstanbul 1999, XX, s. 209-210.
-, “İzmîrî, Mustafa”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, s. 530.
-, “Kisâî, Ali b. Hamza”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, s. 69-70.
-, “Mekki b. Ebu Talib”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, s. 575-576.
-, “Nâfi‘ b. Abdurrahman”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, s. 287-289.
-, “Ya‘kûb el-Hadramî”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, s. 282-284.
- Altınay, Ahmet Refik, *Osmanlı Devrinde Hoca Nüfuzu*, (nşr. İbrahim Hilmi), İstanbul: Hilmi Kitabhânesi, 1933.
- Anonim *Osmanlı Tarihi: 1099-1166/ 1688-1704*, (nşr. Abdülkâdir Özcan), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000, s. 275-276.
- Apak, İlhan, “Cârullah Veliyyüddîn Efendi”, *Evlîyalar Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Gazetesi, 1992, IV, s. 205.
- Arslan, Ahmet Turan, “Dad”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, s. 396-397.
- Arslan, Durmuş, “Abdülhamid Rüştü (Görücü) Efendi (1860-1923) ve İcâzetnâmeleri”, *Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, I (2011): s. 403-426.
- Arslan, Sami, “Eserden Müessire Seyr-u Sefer: Cârullah Efendi’nin Derkenar Notlarının Biyografisine Katkıları”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, V (2015): s. 67-83.
- Artuk, İbrahim, “Nişan”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, s. 154-156.
- Âşıkutlu, Emin, “Âşıkutlu Mehmet Rüştü”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, s. 6.

-, “Kıraat ilminin temellendirilmesinde Ahruf-i Seb‘a Hadisi: Tahriç, Tahlil ve değerlendirme”, *Kur‘ân ve tefsir Araştırmaları 4*, İstanbul: Ensâr Neşriyât, 2002, s. 43-106
-, “Mehmet Rüştü Âşikkutlu (Hayatı, Şahsî ve ilmî kişiliği)”, *Abdurrahman Gürses Anısına I. Kur‘ân ve Kıraati Sempozyumu*, Sakarya: Sakarya Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları, 2000, s. 127-145.
- Âşûr, Saîd Abdülfettâh, “Ezher (Eğitim Öğretim ve Sosyal Hayat)”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, s. 59-63.
- Ateş, Ahmet, “Molla Gürânî”, *İA*, İstanbul, 1993, VIII, s. 406-407.
- Ateşyürek, Remzi, “Dad Harfinin Okunuş Özelliği/Muhammed Mer‘aşî (Saçaklızade)’nin Hayatı ve Eserleri”, *Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, XX-XXI (2005): s. 236-252.
- Atik, M. Kemal, “Câmiü’l-Beyân fi’l-kırâ’âti’s-seb‘ ”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, s. 104-105.
- Avcı, Casim, “Uceymî”, *DİA*, İstanbul 2012, XLII, s. 37-38.
- Ay, Mahmut, *Gâyetü’l-Emânî’nin Fâtihâ ve Bakara Sûrelerinin 1-103 Âyetlerinin Edisyon Kritiği*, (yüksek lisans tezi, 2003), Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ayaz, Kadir, “Zâhid el-Kevserî’nin İcâzetnâmesinde Yer Alan İsnadların Osmanlı Anadolu’sundaki Tarihçesi”, *Necmeddin Erbakan Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, XL (2015): s. 63-102.
- Aybet, Gülgün Üçel, “16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Kültürel Hayata Şekil Veren Bazı Etkenler”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim- Milletlerarası Kongresi Tebliğleri 1999*, (der. Hidayet Yavuz Nuhoğlu), İstanbul: IRCICA, 2001, s. 653-661.
- Aycibin, Zeynep, *XVII. Yüzyıl Sadrazamlarından Köprülüzâde Mustafa Paşa Döneminde Osmanlı Devletinin Siyasi ve Sosyal Durumu*, (yüksek lisans, 2001), Mimar Sinan Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Aydın, Mithat, “II. Abdülhamit Döneminde Manastır Vilayetinde Rüşdiye Okullarının Gelişimi”, *History Studies*, VI (2014): s. 51-84.
- Aydüz, Sâlim, “Lâle Devri’nde Yapılan İlmî Faaliyetler”, *Dîvân İlmî Araştırmalar*, III/1 (1997): s. 143-170.
- Aytekin, Arif, “Demenhûrî”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, s. 149-150.
- Ayvansarâyî, Hüseyin Efendi v. dğr., *Hadikatü’l-Cevâmî*, İstanbul: İşaret Yay., 2001.
- A’zamî, Mustafa, “Asrı Saadette Yazı ve Vahiy Kâtipleri”, (çev. Durak Pusmaz), *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, (ed. Vecdi Akyüz), İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- Bağdâdî, İsmail b. Muhammedel-Bağdâdî, *Hediyetü’l-ârifîn*, Beyrut: Dâr-u İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, t.y.,
- Bakarî, Muhammed b. Kâsımel-Bakarî, *Ğunyetü’t-tâlibîn ve münyetü’r-râğıbîn*, (thk. Muhammed Muaz b. Mustafa Han), Amman: Dâru’l-A’lâm, 2002.
-, *Fethu’l-kebîri’l-müte’âl*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 2224/2.
-, *el-Kavâidü’l-mukarrere fi’l-fevâidi’l-muharrere*, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 21 Hk 790/2.
-, *el-Kavâidü’l-mukarrere ve’l-fevâidü’l-muharrere*, (thk. Muhammed b. İbrahim b. Fâzıl el-Meşhedânî), Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2005.
-, *Risâle fî ahkâmi nûni’s-sâkine*, Süleymaniye Ktp., Lâleli Blm., nr. 38/2, vr. 39-45.
- Bakıllânî, Ebû Bekir İbnü’t-Tayyib el-Bakıllânî, *el-İntisâr li’l-Kur’ân*, (nşr. Muhammed ‘İsâm el-Kudât), Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 2001.
- Baktır, Mustafa, “Deyrebî”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, s. 268.
- Başkurt, İrfan, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Kürsü Şeyhliği”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, XXVII (2012): s. 117-145.
- Başoğlu, Tuncay, “Zürkânî, Abdülbâki b. Yusuf”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, s. 578-579.
-, “Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâki”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, s. 580.

- Batar Yusuf , *Empatik Din Eğitimi*, Ankara : Elips Kitap Yay., 2011.
- Becker, C. H., “Mısır”, *İA*, İstanbul 1960, VIII, s. 229.
- Behçetî, İbrahim, *Silsiletü'l-asâfiyye fî devleti'l-hakaniyyeti'l-Osmaniyye*, Köprülü Ktp. Ahmet Paşa, nr. 212.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, (thk. Süheyl Zekkâr), Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- el-Bennâ, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâf-u fuzalâ 'i'l-beşer*, (thk. Şaban Muhammed İsmail), Beyrut: Alemü'l-Kütüb, t.y.
- Bilgili, Mine, *Osmanlı Hâfız-ı Kütüpleri*, (yüksek lisans, 2016), İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Tefsir Târihi*, Ankara: TDV Yayınları, 1955.
-, *Büyük Tefsir Târihi*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973.
- Birekul, Mehmet - Yılmaz, Fatih Sultan, *Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile*, Konya: Yediveren Yay., 2001.
- Birişik, Abdülhamit, “Hasan-ı Basrî”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, s. 301-303.
-, “İbn Akîle”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX, s. 304-306.
-, “Kıraat”, *DİA*, İstanbul 2002, XXV, s. 426-433.
-, *Kıraat İlmi ve Târihi*, Bursa: Emin Yayınları, 2014.
- Birmâvî, İlyas b. Ahmed Hüseyinel-Birmâvî, *İmtâ'u'l-fuzalâ bi terâcimi'l-kurrâ*, (tkd. Muhammed Temim), b.y.y: Daru'n-Nedve el-Âlemiyye, 2000.
- Bozkurt, Nebi, “Medrese”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, s. 323-327.
- Bozkurt, Nebi - Kaya, Nevzat, “İstinsah”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, s. 369-371.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, (thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır), b.y.y: Dâru'n-Necât, h. 1422.

- Bulut, Ali, “Mansûr et-Tablâvî, Hayatı, Eserleri ve “Nazmü'l-İstiâre” Adlı Manzûmesi”, *İstanbul Üniv. Şarkiyat Mecmuası*, XXIII/2 (2013): s. 23-36.
- Bulut, Mehmet, “Osmanlı Devletinde Dini Teşkilatlanma ve Yaygın Din Eğitimi”, *Diyanet İlmî Dergi*, XXXV/2 (1999): s. 101-116.
- Bursalı, Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, (hızr. Ali Fikri Yavuz - İsmail Özen), İstanbul: Meral Yayınları, t.y.
- Canatar, Mehmet, “Kethüda”, *DİA*, İstanbul 2002, IIV, s. 332-334.
- Carullah, Veliyyüddîn b. Mustafa, *el-Furkân fî kırâ'âti'l-Kur'ân*, Süleymaniye Ktp., Carullah Blm., nr. 16, 17.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Ceviz, Nurettin, *Osmanlılar Döneminde Mısır'da Arap Edebiyatı (1517-1798)*, (doktora tezi, 2002), Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cici, Recep, “Kûrânî”, *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, s. 426-427.
- Çakılcı, Diren, “Bir Hukuk Mektebi: Medresetü'l-Kuzât”, *Mediterranean Journal of Humanities*, III (2013): s. 89-110.
- Çalışkan, Mehmet, “Kur'ân'ın Nüzûlü ve Yedi Harf Meselesi (el-Ahrufü's-Seb'a) Meselesi”, *Çukurova Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, I (2005): s. 215-242.
- Çamyar, Erol, *Nakşibendî Mehmed Murâd Dîvânı*, (yüksek lisans 2014), Ordu Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çavdar, Tûba, “Vakıf Kütüphaneleri”, *Vakıflar Dergisi Özel Sayısı*, (2006): s. 54-57.
- Çavuşoğlu, Ali Hakan, “Üchûrî”, *DİA*, İstanbul 2012, XLII, s. 274-276.
- Çelik, Serpil, *Mevcut Belgeler Işığında Süleymaniye Külliyesinin Yapım Süreci*, (doktora, 2001), İstanbul Teknik Üniv. Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Çetin, Abdurrahman, “Ebû Amr ed-Dânî ve Eserleri”, *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, III/3 (1991): s. 31-40.
-, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Târihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.

-, “Kur’ân-ı Kerîm’in İndirildiği Yedi Harf”, *İslâmî Araştırmalar*, III (1987): s. 71-88.
-, “Kur’ân Kıraatine yönelik Oryantalist Yaklaşımlar”, *Mârife*, II/3 (2002): s. 65-106.
-, “Şâtıbî, Kâsım b. Fîrruh”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, s. 376-377.
-, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Çetin, Atilla, “Sakarya Meşhurları Üzerine Bir Deneme-Osmanlı Dönemi”, *Sakarya İli Tarihi*, Sakarya: Sakarya Üniv. Rektörlüğü Yay., 2005, I.
- Çiftçi, Faruk, “Urcûzeler ve İbn ‘Abdirrahbîh’in Tarihi Urcûzesi: Bir İslâm Tarihi Yazım Türü Örneği”, *KSÜ İlahiyat Fak. Dergisi*, XVI (2010): s. 1-55.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa, “Köprülü Külliyesi”, *DİA*, Ankara 2002, s. 255-257.
- Çollak, Fatih, “Kur’ân’ın Nazil Olduğu Yedi Harf Ruhsatı ve Kıraat İhtilaflarının Karakteristiği”, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları-3*, İstanbul: Ensar Neşriyat 2002, s. 211-247.
-, “Reîsülkurrâ Müessesesi ve Esâmi-i Kurrâ Defteri”, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları IV*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002, s. 179-240.
-, “eş-Şâtıbiyye”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, s. 377-379.
- Dağ, Mehmet, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İstanbul: İSAM, 2011.
-, “Kıraat İlminin Akademik Serencâmı/Araştırma Mantığı ve Biçimi Üzerine”, *EKEV Akademi Dergisi*, LVI (2013): s. 314-315.
- Dağ, Mehmet-Öymen, Hıfzırrahman Raşit, *İslam Eğitim Tarihi*, Ankara: Milli Eğitim Yayınları, 1977.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîded-Dânî, *el-Ahrufü’s-seb‘a li’l-Kur’ân*, (thk. Abdülmüheymin et-Tahhân), b.y.y: Mektebetü’l-Menârah, 1408/1988.
-, *Câmiü’l-Beyân fi’l-kırâati’s-seb‘a*, (nşr. M. Kemal Atik), Kayseri: y.y., 1999.
-, *el-Muhkem fi nakti’l-mesâhif*, Dimaşk: Dâru’l-Fikr, h.1407.

-, *el-Mukni' fî resm-i mesâhif-i ehli'l-emsâr*, (thk. Muhammed es-Sadık Gamhâvî), Kahire: Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye-Matbaatü't-Terakkî, t.y.
-, *el-Müktefâ fî'l-ibtidâ ve'l-vakf*, (thk. Muhyiddin b. Abdirrahman), Dâr-u Ammar, 2001.
-, *et-Teysîr fî'l-kirâ'âti's seb'a*, (nşr. Otto Pretzl), İstanbul: Devlet Matbaası, 1930.
- Demenhûrî, Yusuf b. Sıyâmed-Demenhûrî, *Hulâsâtü'l-keâm 'alâ vakfî Hamza ve Hişâm*, Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye Blm., nr. 64/1, vr. 1-19.
- Demirci, Muhsin, *Kur'ân Târîhi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
-, *Tefsir Usûlü*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2009.
- Devseri, İbrahim b. Saied-Devseri, *el-İmâm ve'l-Mütevellî ve cühûdühû fî 'ilmi'l-kirâa*, Riyad: Mektebü'r-Rüşd, 1999.
- Duman, Mehmet Zeki, "İbnü'l- Vecîh", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, s. 236-237.
- Durmuş, İsmâil -Soner Gündüzöz, "Nûn", *DİA*, İstanbul 2007, XXXXIII, s. 242.
- Dündar, Mahmut, *Mısır Eyyûbilerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri*, (doktora tezi, 2014), Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ebû Bekir, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed, *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr*, (thk. Enes Mehrah), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
-, *Şerh-u Tayyibeti'n-neşr*, Kahire: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 2005.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as, *es-Sünen*, (thk. Muhammed Muhyiddîn), Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, t.y.
- Eğînî, Muhammed Hulûsi, *Esâmî-i Kurrâ Defteri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafları İnceleme Kurulu Arşivi.
-, *el-Mecmû' 'alâ kirâati't-takrîb*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Ktp., Üsküdarlı Blm., nr. 52.
- Neşşâr, Ebû Hafs Sirâcüddîn el-Ensârîen-Neşşâr, *el-Mükerrar fî mâtevâtera mine'l-kirâ'âti's-seb'a*, (thk. Ahmed Mahmud), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

- Erdoğan, Mustafa, “Bazı Osmanlı Şâirlerinin Mısır İzlenimleri”, *Turkish Studies*, IV/2 (2009): s. 439-478.
- Ergin, Osman Nuri, *Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul: İstanbul Üniv. Hukuk Fak. İktisadi ve İctimaiyat Ens. Neşriyatı, 1936.
- Erkan, Adil, *Mâ-Hazar Adlı Pendnâme Şerhinin Günümüz Harflerine Aktarılması ve İncelenmesi*, (yüksek lisans, 2010), Fatih Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ermenekî, Mustafa Hüseyinî, *Mefâdü’l-feyyâz bi’r-riyâdât*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi Blm., nr. 32, vr. 1b-48.
- Eroğlu, Muhammet, “İbnü’l-Kabâkîbî”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, s. 97-98.
- Ersöz, İsmet, *Kur’ân Târîhi, Kur’ân-ı Kerîm’in İndirilişi ve Bugüne Gelişi*, İstanbul: Ravza Yayınları, 1996.
- Ertan, Veli, “Osmanlı Devleti’nde İlmiye Sınıfının Rütbe ve Payeleri”, *Diyanet Dergisi*, XXVI (1990): s. 105-111.
- Erünsal, İsmail E., “Hâfız-ı Kütüb”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, s. 94-98.
-, “Köprülü Kütüphanesi”, *DİA*, Ankara 2002, s. 257-258.
-, “Murad Molla Kütüphanesi”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, s. 188.
- Eskâtî, Ahmed b. Ömerel-Eskâtî, *Ecvibetü’l-mesâili’l-müşkilât fî ilmi’l-kırâât*, (thk. Emin Muhammed Ahmed eş-Şinkî), Riyad: Dâr-u Kunûz-ü İşbilyâ, 2008.
- Evliya Çelebî, *Seyahatnâme*, (hız. Ruşen Deniz), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Eyice, Semavi, “Arz Odası”, *DİA*, İstanbul 1991, III, s. 445-446.
-, “İbrâhim Paşa Külliyesi”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, s. 341-343.
- Fârisî, Ebû Aliel-Fârisî, *el-Hucceli’l-kırâ’âti’s-seb‘a*, (thk. Abdülaziz Ribah-Ahmed Yusuf), Beyrut: Dâru’l-Me’mûn li’t-Türâs, 1993.
- Fazlıoğlu, Şükran, “Ta‘lim ve İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Medrese Ders Müfredatı”, *Dîvân İlmî Araştırmalar*, XVIII/1 (2005): s. 115-173.

- Fındıklılı, İsmet Efendi, *Tekmiletü's-şekâik fî hakkı ehli'l-hakâik*, (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yay., 1989.
- Galatavî, İsmail b. Mustafa, *Risâle fî mes'elet-i âlâne*, Süleymaniye Ktp., Laleli Blm., nr. 22.
- Göçmen, Muammer, “Üstüvânî Mehmed Efendi”, *DİA*, İstanbul 2012, XLII, s. 396-397.
- Göksu, Mehmet Mustafa, *Molla Gürânî'nin Gâyetü'l-Emânî İsimli Eserinin Edisyon Kritiği*, (doktora tezi, 2007), Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Görgün, Hilal, “Mansûre”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, s. 16.
-, “Mısır (Kültür ve Medeniyet/Osmanlı Dönemi)”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, s. 577-584.
- Gül, Mustafa Fırat, “Nevşehirli Damâd İbrahim Paşa'nın İskân Faaliyetleri: Lâle Devri'nin Şanslı Şehri Nevşehir”, *Tarihin Peşinde*, X (2013): s. 237-254.
- Günaydın, Mehmet, “Kıraat Âlimi Mehmet Rüştü Âşıkkutlu'nun (1901-1980) Din Eğitimi ve Öğretimine Katkıları”, *Dini Araştırmalar*, VI (2000): s. 179-197.
-, “Reîsülkurrâ Mehmet Rüştü Âşıkkutlu'nun Kur'ân Öğretimine Katkıları ve Dinî Görüşleri”, *KSÜ İlahiyat Fak. Dergisi*, XI (2008): s. 121-154.
- Güntan, Zekiye, *XIX. Yüzyıl İstanbul Mutasavvıflarından Muhammed Murad Nakşibendî ve Hülâsatü's-Şürûh Adlı Mesnevî Şerhinden İlk 1001 Beytin Tahlili*, (yüksek lisans, 2009), Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürer, Betül, “Molla Fenârî'nin Osmanlı Medrese Geleneği ve Osmanlı Düşüncesi Üzerindeki Etkileri”, *Necmettin Erbakan Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Konya, XXXIX (2015): s. 121-142.
- Hacızâde, Muhammed Efendi, *İcâzetnâme*, Süleymaniye Ktp., Murad Molla Blm., nr. 1869.
- Haddâd, Muhammed Tâhirel-Haddâd, *Târihu'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, (nşr. Mustafa Muhammed Yağmur), Cidde: Matbaatü'l-Fetih, 1946.
- Halicî, Muhammed b. 'Abdurrahmân el-Halicî, *Şerhu mukarribi't-tahrîr li'n-Neşr ve't-Tahbîr*, (nşr. İhâb Fikrî-Hâlid Ebu'l-Cûd), Kahire: y.y., 1430/2009.

- Halil, Fikret, *Terbiye ve Tedris Târîhi*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1930.
- Hamevî, Muhammed Emin b. Fazlullahel-Hamevî, *Hulâsâtü'l-eser fî a'yâni'l-karni'l-hadi aşere*, Beyrut : Dâr-u Sadır, t.y.,
- Hamîdullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), Ankara: Yeni Şafak Kültür Yayınları, 2003.
-, *Kur'ân-ı Kerîm Târîhi*, (trc. Abdülaziz Hatip), İstanbul: Beyan, 2010.
-, *Kur'ân-ı Kerîm Târîhi*, (trc. Salih Tuğ), İstanbul: y.y., 1993.
- Hasan b. Ahmed, *Şerhi Cedîd-i Karabaş*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Blm., nr. 11.
- Hatiboğlu, İbrahim, "Süleyman Fâzıl Efendi", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, s. 86-87.
- Hemedânî, Ebü'l-Alâ Hasen b. Ahmed el-Hemedânî, *Gâyetü'l-ihtisâr fî'l-kırâ'âti'l- 'aşr-i eimmeti'l-emsâr*, (thk. Eşref Muhammed Fuat), Cidde: Cemââtü'l-Hayriyye, 1994.
- Hıfzî, Arif b. İbrahim, *el-Fevâid 'alâ takrîbi husûli'l-mekâsîd*, Beyazıt Ktp., Beyazıt Blm., nr. 178.
-, *el-İzhâr fî turuki eimmeti'l-ahyâr*, Beyazıt Ktp., Beyazıt Blm., nr. 177.
-, *el-Mecmâ' fî'l-kırâ'âti'l-erba'a*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Ktp., Ali Üsküdarlı Blm., nr. 57.
-, *Muğni'l-kurrâ fî şerhi muhtârî'l-ikrâ*, Beyazıt Ktp., Beyazıt Blm., nr. 177.
-, *Tezkiratü'l-mukriîn bi't-turuki's-semânîn*, Beyazıt Ktp., Beyazıt Blm., nr. 176.
- Hitti, Philip Khuri, *Siyâsi ve Kültürel İslâm Târîhi*, (çev. Sâlih Tuğ), İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1995.
- Hoca, Nazif, "Abdülkâdir el-Bağdâdî", *DİA*, İstanbul 1988, I, s. 230-231.
- Hocazâde, Ahmed Hilmi, "Ravdatü'l-kurrâ", *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası*, VI/148, s. 275.
- Irmak, Mustafa, "Bir Belâgat Kitabı Olarak Mutavvel ve Osmanlı Medreselerinde Okunuş Biçimi Üzerine Bir Risâle", *Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, XLII (2012): s. 173-196.

- Itr, Hasan Ziyâeddîn, *el-Ahrufü's-seb'a ve menziletü'l-kirââ minhâ*, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988.
- İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed, *el-'İkdü'l-ferîd*, (nşr. Ahmed Emin v.dğr.), Kahire: Mektebetü'n-Nahda el-İslâmiyye, 1963.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, (thk. Adil Ahmed-Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h.1415.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddime*, (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Ahmed b. Haleveyh, *el-Hucce fi'l-kirâ'âti's-seb'a*, (nşr. Abdülal Salim), Kuveyt: Müessesetü'r-Risâle, 1990.
- İbn İshak Muhammed, *es-Sire*, (thk. Ahmed Ferîd) Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), b.y.y: Dâr-u İhyâi'l- Kütübi'l-Arabî, t.y.
- İbn Mihrân, en-Nîsâbûrî Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin en-Nîsâbûrî, *el-Gâye fi'l-kirâ'âti'l-aşr*, (nşr. Muhammed Gayyaş el- Cenbâz - Saîd Abdullah), Riyâd: Dâru's-Şevvâf, 1990.
-, *el-Mebsût fi'l-kirâ'âti'l- aşr*, (nşr. Hamza Hâkimî), Dimaşk: Matbaatü Mecmei'l-Lüğati'l-Arabiyye, t.y.
- İbn Mücâhîd, Ebû Bekr Ahmed b.Mûsâ b. el-Abbas b. Mücahid et-Temîmî, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâât*, (nşr. Şevkî Dayf), Kâhire: Dâru'l-Meârîf, 1980.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Yusuf, *ed-Dürre fi'l-kirâ'âti's-selâseti'l-mütemmeme li'l- aşere*, Kahire: y.y., 1319.
-, *Ğāyetü'n-nihāye*, b.y.y: Mektebet-ü İbn-i Teymiyye, h. 1351.
-, *Müncidü'l-mukriîn*, (nşr. Ali b. Muhammed Umran), Mekke: Dâr-u Alemi'l-Fevâid, 1419.

-, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, (thk. Ali Muhammed Debba'), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, t.y.
-, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, (thk. Ali Muhammed), Mısır: el-Matbaatü't-Ticariyyetü'l-Kübra, t.y.
-, *Tahbîru't-Teysîr fi'l- kırâ'âti'l-eimmeti'l-'aşere*, (thk. Ahmed Muhammed el-Gudat), Amman: Dâru'l-Furkân, 2000.
-, *Takrîbü'n-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, (nşr. İbrâhim 'Atve 'İvâd), Kahire: Mustafa el-Bâbî, 1961.
-, *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, (nşr. Ali ed-Dabbâ'), Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, t.y.
-, *et-Temhîd fi ilmi't-tecvîd*, (thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb), Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1985.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed eş-Şeybânî, *el- Kâmil fi't-târîh*, (thk. Ömer Abdüsselam), Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997.
-, İbnü'l-Esîr Ebü'l-Hasen Ali, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, (thk. Halil Me'mun), Beyrut: Dâru'l-Marife, 1997.
- İbnü'l-Kabâkîbî, Şemsüddîn Muhammed b. Halîl el-Halebî, *Îzâhu'r-rumûz ve miftâhu'l-künûz*, Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa Blm., nr. 23; Fâzıl Ahmed Paşa Blm., nr. 19.
-, *Mecma'u's-sürûr ve matla'u's-şümûs ve'l-büdûr*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 31
- İlgar, Yusuf, "Afyonkarahisar'da Kur'ân'a Hizmet Edenler", *Taşpınar*, VIII (2012): s. 60-67.
- İpşirli, Mehmet, "Dânişmend" *DİA*, İstanbul 1993, VIII, s. 464-465.
-, "Dersiâm", *DİA*, İstanbul 1994, IX, s. 185-186.
-, "Kazasker", *DİA*, Ankara 2002, XXV, s. 140-143.
-, "Medresetü'l-kudât", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, s. 343-344.

- İslambulî, Ahmed Hamdi, *İcâzetnâme*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Ktp., Üsküdarlı Blm., nr. 41.
- İslambulî, Mustafa Ragıb, *İcâzetnâme*, Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 4033.
- İşbîlî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Şüreyhel-İşbîlî, *el-Kâfî fi'l-kırâ'âti's-seb'a*, (nşr. Ahmed Mahmud Abdüssemi'), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- İzgi, Cevat, "Halebî, Nûreddin", *DİA*, İstanbul 1997, XV, s. 232-233.
- İzmîrî, Ahmed b. Ömer b. Eyyûbel-İzmîrî, *Hidâyetü'l-Kurrâ*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi Blm., nr. 28/10, vr. 57b-65a.
- İzmirî, Muhammed b. Mustafael-İzmirî, *Risâle fi'd-dâd*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi Blm., nr. 32, vr. 141b-148b.
- Kabacık, Mehmet, "I Numaralı Evâmir-i Sultaniye Defterine Göre (1689-1691) II. Süleyman Döneminde Halep", *The Journal of Academic Social Science Studies*, V/8 (2012): s. 779-802.
- Kaçar, Halil İbrahim, *Ebü'l-İkrâm Muhammed b. İsmâil el-Bekarî'nin Hayatı ve Ğunyetü't-Tâlibîn ve Münyetü'r-Râğibin Adlı eserinin Tahkiki*, (yüksek lisans, 1992), Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kallek, Cengiz, "Berzencî", *DİA*, İstanbul 1992, V, s. 525-526.
-, "Haraşî, Muhammed b. Abdullah", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, s. 110.
-, "Hifnî", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, s. 478.
-, "İbn Ğânim, Nûrüddîn Ali b. Muhammed b. Ali el-Hazrecî el-Makdisî", *DİA*, İstanbul 1994, XIX, s. 503-504.
-, "Kalyûbî", *DİA*, Ankara 2001, XXIV, s. 270-271.
- Kandemir, M. Yaşar, "Ebû Musa el-Eş'ari", *DİA*, İstanbul 1994, X, s. 190-192.
-, "Muhaddis", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, s. 392-394.
-, "Münâvî, Muhammed Abdürraûf", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, s. 572-575.

....., “eş-Şifâ”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, s. 134-138.

Kapar, Mehmet Ali, “Asr-ı Saadette Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, (ed. Vecdi Akyüz), İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.

Kara, Mustafa, “Tekke”, *DİA*, İstanbul 2011, XL, s. 368-370.

....., “Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul: İz, 1996, I, s. 169-269.

Karaçam, Ferman, “Behçet Necatigil”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, s. 478-480.

Karagöz, Mehmet, “Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi*, VI (1995): s. 173-194.

....., “17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkiyalık Hareketleri (1680-1700)”, *Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, XVI/2 (2006): s. 373-402.

Karal, Enver Ziya, *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

Karaman, Abdullah, “Şebrâmellisî”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, s. 395-396.

Karsî, Dâvûd b. Muhammed, *er-Risâletü'l-fethiyye fî beyâni dâdi'l-kat'iyye*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi Blm., nr. 32, vr. 210b-213b.

Kartal, Ahmet, *Şiraz'dan İstanbul'a: Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Kurtuba Kitap, 2010.

Kastamonî, İsmail Hakkı, *İcâzetnâme*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Blm., nr. 2870.

....., *İlmü't-takrîb*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Blm., nr. 297/I, vr. 1a ve 297/V, vr. 83a.

Kâtip Çelebi, Halife Muhammed b. Abdullah, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, Bağdat: Dâr-u Kütübi'l-İlmiyye, 1941.

Kattân, Mennâ' b. Halil el-Kattân, *Nüzûlü'l-Kur'ân 'alâ seb'ati ehrufin*, Kahire: Mektebet-ü Vehbe, 1991.

- Kaya, Osman, “Kur’ân’ın Yedi Harf Üzere İndirilmesi ve Ahrufü’s-Seb’a (Yedi Harf) Meselesi”, *Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, II (2004): s. 219-244.
- Kazıcı, Ziya, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Târîhi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2003.
- Kazmaz, Süleyman, *Kazmaz Ailesinden Hatıralar*, Ankara: Birlik Matbaacılık, 2004.
- Kehhâle, Ömer b. Rıdâ, *Mu‘cemü’l-müellifîn*, Beyrut: Dâr-u İhyai’t-Türâs, t.y.
- Kevserî, Muhammed Zâhid-el-Kevserî, *et-Tahrîru’l -vecîz*, (nşr. Abdülfettâh Ebû Ğudde), Haleb: Mektebetül-Matbûâtî’l-İslâmiyye, 1993.
-, *et-Tahrîru’l-vecîz*, Kahire: Matbaatü’l-Envâr, 1360.
-, “Yedi Harf Nedir”, (çev. İsmail Karaçam), *Diyânet İlmî Dergi*, III/IV (1978): s. 171-179.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü’l-idâriyye*, (çev. Ahmet Özel), İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Kılıç, Mustafa, “İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerinde Kur’ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma”, *Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, XLVII (2014): s. 69-106.
-, *Kıraat-Tefsir İlişkisi (Zemahşeri Örneği)*, İstanbul: İFAV Yay., 2015.
- Kılıç, Sadık, *Mitoloji Kitâb-ı Mukaddes ve Kur’ân-ı Kerîm*, İzmir: Nil Yayınları, 1993.
- Kılınç, Emin, *Klasik Osmanlı Eğitim Kurumlarından Konya Dârü’l-Huffâzları (XVII. Yüzyıl)*, (yüksek lisans, 2007), Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kırbyık, Kâsım, “Cebertî, Hasan b. İbrahim”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, s. 191-192.
- Kirmastîzâde, Ahmed, *İcâzetnâme*, Süleymaniye Ktp., Murad Molla Blm., nr. 1869.
- Koca, Ferhat, “Fetvahâne”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, s. 495-500.
- Konevî, İsmail b. Muhammed, *Risâle fi’l-dâdi’s-sahiha*, Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 68/10, vr. 63-68.
- Köksal, Asım, *İslam Tarihi*, İstanbul: Şamil Yayınları, 1989.

- Köprülüzâde, Nûman Paşa, *Risâle fi'l-kirâa*, Süleymaniye Ktp., Erzincan Blm., nr. 8, vr. 96a-104b.
- Köşklü, Zerrin, “Vakfiyelere Göre 17. ve 18. Yüzyıllarda Bir Eğitim Kurumu Olarak Osmanlı Dârülkurrâları”, *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Ens. Dergisi*, XIV (2000): s. 271-278.
- Landau, Jacob M., “Küttâb”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, s. 3-4.
- Mağribî, Hâşim b. Muhammed el-Mağribî, *Hısnü'l-kârî fi ihtilâfi'l-mekâri*, Süleymaniye Ktp., Erzincan Blm., nr. 8/8, vr. 105-123; Reşid Efendi Blm., nr. 10/02, vr. 73-86.
-, *Kitâb fi resmi hattı'l-Osmânî*, Süleymaniye Ktp., Reşit Efendi Blm., nr. 10, vr. 173-225.
-, *Kitâb fi vücûhi'l-kirâ'âti'l-'aşere*, Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi Blm., nr. 10, vr. 87-160a.
-, *Kitâbü'ş-şevâz*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak., Ktp., Üsküdarlı Blm., nr. 34/5, vr. 437-505.
-, *Senâhü't-tâlib li eşrafı'l-metâlib*, Kayseri Ktp., Reşit Efendi Blm., nr. 026189.
-, *Temrînü't-talebeti'l-berarati'l-hayriyyeti fi vücûhi kirâ'âti'l-eimmeti'l-'aşere*, Manisa İ.H. Ktp. nr.45 Hk 7696; Süleymaniye Ktp., Erzincan Blm., nr. 71; Erzincan Blm., nr. 72/2, vr. 46-126.
- Mahmûd Efendi, *Hidâyetü't-tullâb fi'n-nutkibi'd- dâd 'alâ sebîli's-savâb*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi Blm., nr. 32/13, vr. 160-173; *Hidâyetü't-tullâb fi'n-nutkibi'd-dâd*, Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Blm., nr. 5.
-, *Risâle fi izâhi Hidâyeti't-Tullâb*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi Blm., nr. 32/14, vr. 174-186; Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Blm., nr. 5.
-, *er-Risâletü'l-Mahmûdiyyetü'd-dâdi'l-hâlisâ*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi Blm., nr. 32.
- Makdisî, Ebû Şâme Ebü'l-Kâsimel-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî min Hurzi'l-emânî fi kirâ'âti's-seb*, (thk. İbrahim Atve İvad), Kahire: Mustafâ el-Bâbî, 1982.

- Mansûrî, Ali b. Süleymanel-Mansûrî, *İcâzetnâme*, Muhammed b. Suûd Üniv. Ktp., nr. yok.
-, *İcâzetnâme*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Blm., nr. 24, vr. 97b.
-, *Ferâidü'l- vefiyye bi zikri mâ lem tahvihi'l-Elfiyye*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Blm., nr. 2335.
-, *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*, Süleymâniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 53.
-, *Reddû'l-İlhâd fi'n-nutki bi'd-dâd*, Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Blm., nr. 626, vr. 2b-10a.
-, *Risâle fî beyâni evcûhi't-tekbîr fi'l-hatm*, Süleymâniye Ktp., Fatih Blm., nr. 68, vr. 1b-9b.
-, *Risâle fî mâ yetealleku bi ba'zi'l-âyât min tarîki Tayyibeti'n-Neşr*; Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbî Blm., nr. 2093; Hacı Selim Ağa Blm., nr. 5.
-, *Risâle fî mes'elet-i âl'âne*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbî Blm., nr. 2093, vr. 103a-112a.
-, *Risâletü'r-reddiyye fî risâlet-i İbn Ğanem*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbî Blm., nr. 24, vr. 9a-13b.
-, *Şerhu Ferâidü'l-vefiyye bi zikri mâ lem tahvihi'l-Elfiyye*, Süleymaniye Ktp., Laleli Blm., nr. 3351.
-, *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tarîki Tayyibeti'n-Neşr*, Süleymâniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 43.
-, *Tertîbü'l-kirâ'ât*, Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 36.
-, *Urcûzetü'n-nasriyye*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Ağa Blm., nr. 329.
-, *Risâle fî's-suâl ve'l-ecvibe*, Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 28, vr. 1b-4a.
- Mardin, Ebül'ulâ, *Huzûr Dersleri*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1966, II-III.

Maşalı, Mehmet Emin, “Osmanlı Dönemi Tefsir Usûlü Çalışmaları”, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur’ân Tefsirine Hizmetleri, (Tebliğler ve Müzakereler)*, İstanbul: y.y., 2011, s. 293-294.

....., *Târihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, Ankara: Otto Yayınları, 2016.

Meir Bar-Asher, “İmamiye Şiasının Kıraat Farklılıkları ve Kur’ân’a İlaveleri”, (çev. Mehmet Dağ-Ömer Kara), *EKEV Akademi Dergisi*, III (1998) : s. 207-235.

el-Mekkî, Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib, *el-İbâne ‘an me‘âni’l-kırâât*, (thk. Abdülfettah İsmail), Mısır: Dâr-u Nehda, t.y.

....., *el-Keşf ‘an vücûhi’l-kırâ’âti’s-seb‘a ve ilelihâ ve hucecihâ*, (nşr. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan), Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1984.

el-Mes‘ûdî, Ebü’l-Hasen Alî b. el-Hüseyin, *Mürûcu’z-zeheb*, Kum: y.y., 1980.

Mersafî, Abdülfettâh b. es-Seyyid Acemî el-Mersafî, *Hidâyetü’l-kârî ilâ tecvidi kelâmi’l-bârî*, Medine: Dâru’l-Fecri’l-İslâmî, 2001.

Mezzâhî, Sultanel-Mezzâhî, *Risâle*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 2093, vr. 1-28.

....., *Risâle fî evcûhi Verş*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 2123, vr. 157-158.

....., *Risâle fî evcûhi’t-tekbir*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, Blm., nr. 28, vr. 171-182.

Mirniyaz, Mürselov, “Şii Müfessir Ebü’l-Kâsım el-Hûlî”, *Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, (2009): s. 385-395.

Moacanin, Nenad, “Diyakova”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, s. 454-455.

Mustafa b. Hasen, *Mürşidü’t-talebe*, Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Blm., nr. 29.

Muhammed b. Selim, *Risâle fî dâdi’s-sahîha*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi Blm., nr. 32, vr. 102b-104a.

- Mustafa Nuri Paşa, *Netâicü'l-vukûat: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, (sdl. Neşet Çağatay), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1979.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Müstakimzâde, Süleyman Sâdeddin, *Tuhfe-i hattâtîn*, İstanbul: y.y., 1928.
- Na'îmî, Muhammed b. Mustafaen-Na'îmî, *Mütkinü'r-rivâye fî ulûmi'l-kırâati li'd-dirâye*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21.
-, *Tehzîbü'l-tilâve fî 'ilmi't-tecvîdi ve'l-kırâe*, Milli Ktp., Yazmalar Blm., nr. 3405.
- Nakşibendî, Murad, *Divân-ı Molla Murad*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Blm., nr. 3626; Hüdâî Efendi Blm., nr. 1485.
- Nakşibendî, Mehmed Murad, *Mâ Hazar*, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Blm., nr. 260.
-, *Mesmûât*, İbrahim Hakkı Konyalı Ktp., nr. 113.
-, *Vekâyi'nâme*, Süleymaniye Ktp., Ali Emiri Blm., nr. 103.
- Neccâr, Muhammed Tayyiben-Neccâr, (çev. Ali Arslan Aydın), “ On Asır Boyunca el-Ezher Üniversitesi”, *Diyanet Dergisi*, XIX/2 (1983): s. 21-27.
- Nesâî, Ebü Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünen*, (thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde), Halep: Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1986.
- Nüveyrî, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali en-Nüveyrî, *Şerh-u Tayyibeti'n- Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr*, (nşr. Mecdî Muhammed Surur Sa'd Baslum), I-II, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*, (ed. Barış Akçıl), Ankara: Nobel, 2015.
- Öcal, Mustafa, “Türkiye’de Kur’ân Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzetnâme Örneği”, *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, II (2004): s. 81-140.
- Önkâl, Ahmet, “Âmir b. Abdullah”, *DİA*, İstanbul 1991, III, s. 65.

- Öz, Mehmet, “Osmanlılar (Medeniyet Tarihi/ Sosyal hayat/ Osmanlı Toplumu)”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, s. 532-538.
- Özafşar, Mehmet Emin, “Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatında Hadis”, *Türkler*, XI (2002): s. 356-369.
- Özberk, Ahmet, *Ömer el-İzmîrî ve Câmiu'l-Kifâye ve Zâhiru'sh-Şifaye Adlı Eserinin Tahkiki*, (yüksek lisans, 2012), Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcan, Abdülkâdir, “Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa”, *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, s. 263-265.
-, “Köprülüzâde Nûman Paşa”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, s. 265-267.
-, “Mehmed IV”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, s. 414-418.
-, “Molla Yegân”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, s. 265-266.
-, “Mustafa II”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, s. 275-280.
-, “II. Süleyman”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, s. 75-80.
- Özcan, Nuri, “Na‘t (Musiki)”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, s. 437.
- Özcan, Tahsin, “Velîyyüddin Cârullah”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, s. 38-40.
-, “Saçaklızâde Mehmed Efendi”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, s. 368-375.
- Özdil, Hatice, “Başka İsimlerle Karıştırılan Bir Mesnevî Şârihi, Mehmed Murad Nakşibendî”, *Turkish Studies*, VIII/12 (2013): s. 1009-16.
-, *Tasavvuf Edebiyatı Terminolojisi Açısından Mehmed Murad Nakşibendî ve Şerhleri*, (doktora, 2013), Fatih Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdek, Refik, *Türklerin Altın Kitabı*, İstanbul: Tercüman Tesisleri, 1990
- Özdemir, Mehmet, “Endülüs (Siyasî Tarih, Teşkilat)” *DİA*, İstanbul 1995, XI, s. 221-225.
- Özel, Ahmet, “Emeviyye Camii (Sosyal Hayattaki Yeri)”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, s. 109-111.
-, “Kazvînî, Abdülgaffâr b. Abdülkerîm”, *DİA*, İstanbul 2002, XXV, s. 155.

-, “Nablusî, Abdülganî b. İsmail”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, s. 268-270.
-, “Remlî, Şehabeddin”, *DİA*, İstanbul XXXIV, s. 564-565.
-, “Şemseddin Remlî”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, s. 565-566.
- Özel, Ahmet-Kallek, Cengiz, “Zekeriyyâ el-Ensârî”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, s. 212-215.
- Özel, Mustafa, “Molla Sa’di Çelebi Dârülkurrâsı Vakfiyesi”, *İstem*, XIII (2009): s. 149-156.
-, “Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II”, *Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, XVI(2002): s. 109-148.
- Özgül, Ömer, İbn Akîle’nin ‘Ikdu’l-Cevahir fî Selâilî’l-Ekâbir Adlı Eseri ve (Edisyon Kritik-Tahlil), (yüksek lisans, 2005), Dokuz Eylül Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özşenel, Mehmet, “Sindî, Muhammed b. Abdülhadî”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, s. 245-246.
- Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar Tarihi*, Ankara: y.y, 1994, II.
-, *Kısa Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Derin Tarih Kültür Yayınları, 2015.
- Öztürk, Mustafa, “Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış”, *İlim Yayma Vakfı Kur’ân ve Tefsîr Akademisi*, III (2011): s. 91-160.
- Pala, İskender, “Osmanlı Edebiyatı”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, IV, s. 147-269.
- Paluvî, Hamid b. Abdülfettâhel-Paluvî, *Zübdetü’l-İrfân*, İstanbul: Âsitâne, t.y.
-, *Zübdetü’l-İrfân*, İstanbul: Hilal Yayınları, t.y.
- Pekcan, Ali, “Remlî, Hayruddîn b. Ahmed”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, s. 563-564.
- Mustafa Sadık Râfiî’, *İ’câzu’l-Kur’ân ve’l-belâğâti’n-Nebeviyye*, Mısır: Mektebetü’t-Ticâriyye, 1961.
- Râzî, Ebü’l-Fazl Abdurrahmân b. Ahmeder-Râzî, *Meâni’l-ahrufi’s-seb’a*, (thk. Hasan Ziyâeddin Itr), Beyrut: Dâru’n-Nevâdîr, 2012.
- Revnakoğlu, Cemaleddin Server, *İlm-i Kıraat Mensupları*, Süleymaniye Ktp., Revnakoğlu Blm., nr. 81.

- Rizevî, Hüseyin, *Şerhu Kasîdeti 'ş-Şâtıbiyye*, Süleymaniye Ktp., Aşır Efendi Blm., nr. 3.
- Rûmî, Muhammed Emîn er-Rûmî, *Umdetü'l-hullân fî izâhi Zübdetü'l-İrfân*, İstanbul: Âsitâne, t.y.
-, *Umdetü'l-hullân fî izâhi Zübdetü'l-İrfân*, İstanbul: y.y, 1270/1853.
-, *Zühru'l-erîb fî idâhi'l-cem 'i bi't-takrîb*, Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 11.
- Saçaklızâde, Muhammed b. Ebû Bekir, *Beyân-u Cühdü'l-mukıl*, Süleymaniye Ktp., Hacı Ahmed Paşa Blm., nr. 4/2, vr. 71-131; Reşid Efendi Blm., nr. 57/2, vr. 36-82.
-, *Cühdü'l-Mukıl*, (thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamd), Amman: Dâr-u Ammâr, 2001.
-, *Hâşiye 'alâ risâleti't-tenzihât*, Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye Blm., nr. 2139.
-, *Risâle fî keyfiyeti edâi'd-dâd*, (thk. Hatim Salih ed-Damin), Dımaşk: Dâru'l-Beşâir, 2003.
-, *Risâle fî keyfiyeti edâi'd-dâd*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Blm., nr. 6174/5, vr. 38-39.
-, *Tehzîbü'l-kırâât*, [thk. Hâlid b. Abdüsselâm Berekât], Şam: Dâru'l-Gavsâniyye li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2012.
-, *Tehzîbü'l-kırâât*, Süleymaniye Ktp., Laleli Blm., nr. 25; Âtîf Efendi Blm., nr. 16.
-, *Tertîbü'l-'ulûm*, (thk. Muhammed b. İsmail), Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988.
-, *Saçaklızâde Muhammed el-Maraşî'nin Risâletü's-Sürûr ve'l-Ferah Tercümesi*, (çev. Mehmet Gedizli), Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2014.
- Sâdeddin Efendi, Ali, *İcâzetnâme*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Ktp., Üsküdarlı Blm., nr. 42.
- Sadıkov, Murad, Hâşim b. Muhammed el-Mağribî'nin "*Hısnü'l-kârî fî ihtilâfi'l-mekâri*" *Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, (yüksek lisans, 2012), Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Sağman, Ali Rıza, “Ali Rıza Efendi (Hafız Tokadlı yahut Tekirdağlı), *İstanbul Ansiklopedisi*, (haz. Mehmet Koçu), İstanbul: Nurgök Matbaası, 1959, II.
- Salih, Subhî b. İbrahim es-Sâlih, *Mebâhis fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, Dimeşk: Matbaat-ü Câmia, 1962.
-, *Mebâhis fî ‘ulûmi’l-Kur’an*, b.y.y: Dâru’l-İlim, 2000.
- Saltık, Ekrem, *Osmanlı Sosyal Hayatında Kitap*, (yüksek lisans, 2007), Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarı, Mehmet Ali, “Âsım b. Behdele”, *DİA*, İstanbul 1991, III, s. 475-476.
-, “Kalânîsî Muhammed b. Hüseyin”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, s. 224.
-, “Üsküdarlı Ali Efendi”, *DİA*, İstanbul 2012, XLII, s. 376.
- Sarıçam, İsmail-Erşahin, Seyfettin, *İslâm Medeniyeti Târihi*, Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Sayın, Murat, *Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Vakıfları*, (yüksek lisans, 2011), Gaziantep Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sefâkusî, Ali b. Muhammed b. SâlimEbü’l-Hasen en-Nuries-Sefâkusî, *Ğaysü’n-nef’ fi’l-kırâ’âti’s-seb’*, (thk. Ahmed Mahmud Abdüsseîmî eş-Şâfî el-Hafyan), Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2004.
- Sehâvî, Ebü’l-Hasen Alemüddîn Ali b. Muhammed es-Sehâvî, *Cemâlü’l-kurrâ ve kemâlü’l-ikrâ*, (thk. Abdülkerim Zübeydî), Beyrut: Dâru’l-Belâğa, 1993.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî, *ed-Dav’ul-lâmî’*, Beyrut: Dâr-u Mektebeti’l-Hayâh, t.y.
- Sertoğlu, Mehmet Suat, “Yezîdî, Yahya b. Mübârek”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, s. 524-525.
- Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2006.
- Sırım, Veli, “Selçuklular ve Osmanlılar Döneminde Medreselerin Mali Kaynakları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Derneği*, VII/31 (2014): s. 394-402.

- Sibeveyh, Ebû Beşer Amr b. Osman, *el-Kitâb*, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1988.
- Sicistânî, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleyman b. el-Eş'âs es-Sicistânî, *Kitâbü'l-mesâhif*, Mısır: Mektebetü'r-Rahmâniyye, 1961.
- Sinanoğlu, Mustafa, "Hamevî, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 1997, XV, s. 456-457.
- Söylemez, Mahfuz, "İslam'ın Erken Döneminde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", *Dini Araştırmalar*, V (2002): s. 57-80.
- Sümer, Mahmut, *Tekirdağ'ın Eski Günleri*, İstanbul: Yeni Hamle Matbaası, 1970.
- Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Sürûrî, Süleyman, *İcâzetnâme*, Süleymaniye Ktp., Galata Mevlevihânesi Blm., nr. 129.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkan fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, (tkd. Mustafa Dîb Erbuğa), Beyrut: Dâr-u İbn Kesîr, 1987.
- Şahin, Abdüssabûr, *Târîhu'l-Kur'ân*, Kahire: Nehda Mısıriyye, 2005.
- Şahin, Tahir Erdoğan, *Anadolu'nun Akışı İçinde Erzincan Tarihi*, Erzincan: Erzincan Hayra Hizmet Vakfı Yayınları, 1987, II.
- Şakir Efendi, Muhammed, *Muhtasar fî'l-kırâa*, Süleymaniye Ktp., Tırnovalı Blm., nr. 9.
- Şâtıbî, Ebû Muhammed Kâsım b. Firruheş-Şâtıbî, *Hurzü'l-emânî ve vechü't-tehânî*, (thk. Eymen Rüşdi Süveyd), Cidde: Dâr-u Nûr'il-Mektebât, t.y.
- Şatıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâb Muhammed el-Lahmîş-Şatıbî, *el-Muvâfakât fî usûli'l-ahkâm*, (thk. Hasan Al Selman), Mısır: Dâr İbn-i Affân, 1997.
- Şen, Ziya, *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Şenel, Abdülkadir, "Kastallânî, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, s. 583-584.
- Şentürk, M. Hüdai, "Murad Nakşibendî", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, s. 188-189.

- Şeyhî, Mehmed Efendi, *Vekāyiu'l-fuzalâ*, (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, III.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîret-Taberî, *Camiu'l-Beyan fi te'vili'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), b.y.y: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tablâvî, Mansûret-Tablâvî, *eş-Şâmetü'l-Mûziyye bi neşr-i kırâ'âti's-seb'ati'l-merziyye*, (thk. Ahmed İbrahim Bedir), Tanta: Dâru's-Sahâbeli't-Türâs, 2006.
- Tan, Çetin- Akpınar, Burhan- Gezer, Yusuf, "İbrahim Hakkı'nın Ta'lim, Terbiye ve İrşâda Yönelik Görüşlerinin Eğitim Bilim Perspektifinden Değerlendirilmesi", *Bayburt Üniv. Eğitim Fak. Dergisi*, IX/2 (2014): s. 193-209.
- Tan, Nail-Tan, Özdemir, *Gurur Kaynağımız Kastamonulular*, Ankara: Brc Basım, 2005, IV.
- Tanman, M. Baha, "Atâ Efendi Tekkesi", *DİA*, İstanbul 1991, IV, s. 36-37.
-, "Dârülkurrâ", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, s. 545-548.
- Tetik, Necati, "Kıraat Eğitiminin Dünü, Bugünü, Yarını ve Kıraat Eğitiminde Meslekler", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları IV*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002, s. 147-167.
- Theodor Nöldeke-Friedrich Schwally Fr., *Kur'ân Târihi*, (çev. Muammer Sencer), İstanbul: İlke Yayınları, 1970.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâet-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh*, (thk. Beşşar Avvâd), Beyrut: Dâru'l-Ğarb'il-İslâmî, 1998.
- Tomar, Cengiz, "İbnü'l-İmâd", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, s. 95-96.
- Topal, Şevket, "Şürübülâlî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, s. 274-276.
- Topçu, Sultan Murat, "Köprülüzade Abdullah Paşa'nın 15 Cemaziyelevvel 1133-M. 14 Mart 1721 Tarihli Vakfiyesine Göre İmar Faaliyetleri ve Bâni Kişiliği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/17 (2011): s. 405-415.
-, Sultan Murat, *XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Etkin Bir Bâni Ailesi: Köprülüler*, (doktora, 2010), Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Topuzoğlu, Tefvik Rüştü, “Recez”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, s. 509.
- Tunoğlu, Kamil -İlyas Kara, *Osmanlı’ya Yön Veren Kastamonulular*, İstanbul: Göksu Ofset, 2006.
- Turan, Abdülbaki, “el-Elfiyye”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, s. 27-28.
-, “el-Elfiyye”, *DİA*, İstanbul 1995, XI s. 28-29.
- Tûsî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Hasen b. Aliet-Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, Lübnan: İhyâu’t-Türâsi’l-‘Arabî, t.y.
- Uğur, Mücteba, “A‘meş”, *DİA*, İstanbul 1991, III, s. 54.
- Unan, Fahri, “Mevleviyet”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, s. 467-468.
- Uzun, Mustafa, “Hâfız Ali Üsküdarlı”, *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Kültür Yay., 2012, s. 55-57.
- Ünal, Mehmet, “Kıraatlerin Tevâtürü Meselesi ve Şia’nın Buna Bakışı”, *İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, III (2011): s. 77-114.
-, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Üsküdârî, Hasan Fehmi, *İcâzetnâme*, MÜİF Ktp., Üsküdarlı Blm., nr. 53.
- Vada, Abdürrahim Cabir, *Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihçesi*, İstanbul: Kitabevi, 2004.
- Vaglieri, Laura Veccia, “Raşid Halifeler ve Emevî Halifeleri”, *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti* (çev. Sâlih Tuğ), İstanbul: Kitabevî, 1997.
- Vâsitî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdülmü’minel-Vâsitî, *el-Kenz fî’l-kurâ’âti’l-‘aşr*, (thk. Hâlid el-Meşhedânî), Kahire: Mektebetü’s-Segâfeti’d-Dîniyye, 2004.
- Vehbi Efendi, Süleyman, *Risâle-i Râiyye*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Ktp, nr. 93839.
- Veliyyüddîn b. Ali, *Risâle fî dâdi’s-sahiha*, Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 68, vr. 51b-53b.
- Yakuboğlu, Kenan, *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*, İstanbul: Gökkuşbe, 2006.

- Yaşaroğlu, M. Kamil, “Molla Gürânî”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, s. 248-250.
- Yaran, Rahmi, “Birmâvî, İbrahim b. Muhammed”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, s. 203.
- y.b.d, *Haşiye fi keyfiyeti edâi 'd-dâd*, Balıkesir İl Halk Ktp., Balıkesir Blm., nr. 369, vr. 87b-102b.
- Yıldırım, Nermin, *Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi'nin Zafernâme Adlı Eseri*, (yüksek lisans, 2005), Mimar Sinan Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, Suat, “el-Ahrufü's-seb'a”, *DİA*, İstanbul 1989, II, s. 175-177.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbâsîler (Siyasi, Medeniyet Tarihi) ”, *DİA*, İstanbul 1988, I, s. 31-48.
- Yıldız, Sakıp, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, İstanbul: Sahafklar Kitap Sarayı, t.y.
- Yıldız, Selim, *Molla Gürânî ve el-Kevserü'l-Câri adlı Buhârî Şerhi* (yüksek lisans, 2009), Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, Ahmet, “Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, s. 113-115.
- Yılmaz, Fehmi, *The Life of Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa and his Grand Vizierate/Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Vezirliği*, (yüksek lisans, 1996), İhsan Doğramacı Bilkent Üniv. Sosyal Bilimler Ens.
- Yılmaz, Hasan Kamil, “Ayyâşî”, *DİA*, İstanbul IV, s. 297.
- Yiğit, İsmail, “Aynî'yi Yetiştiren Memlukler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/XII (1994): s. 27-45.
-, “Emevîler (Siyasî Tarih, Medeniyet Tarihi) ”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, s. 87-104.
- Yoluk, Mehmet Emin, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri*, (yüksek lisans, 2010), Selçuk Üniv. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yurdagür, Metin, “Lekânî, Abdüsselâm b. İbrahim”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, s. 130.
-, “Lekânî, İbrahim b. İbrahim”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, s. 130-131.

- Yûsufefendizâde, Abdullah Hilmi, *el-Îtilâf fî vücûhi'l-ihtilâf*, Süleymaniye Ktp., M. Hilmi-H. Fehmi Blm., nr. 4-5; Özel Blm., nr. 537/2, vr. 17-92; Ömer Sindel Blm., nr. 53/2.
-, *Înâye*, Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye Blm., nr. 1042.
-, *Mes'eletü âl'âne fî ilmi vücûhi'l-Kur'an*, Süleymaniye Ktp., Laleli Blm., nr. 22/3, vr. 97b-107b.
-, *Risâle fî beyâni merâtib-i med*, Süleymaniye Ktp., Kasidecizâde Blm., nr. 15/2, vr. 173-180.
-, *Risâle fî beyâni merâtibi'l-meddât*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Blm., nr. 2/2, vr. 132-148.
-, *Risâle fî ecvibeti'l-mesâil mimmâ yetealleku bi vücûhi'l-Kur'an*, Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 68/4, vr. 29b-39b.
-, *Risâle fî halli ba'zı'l-işkâlât*, Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 66/2, vr. 27-54; Raşid Efendi Blm., nr. 1227/1.
-, *Risâle fî harf-i dâd'is-sahîha*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye Blm., nr. 1261/7, vr. 71-75.
-, *Risâle fî reddi'l-kırâ'âti bi's-şevâz*, Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 68/2, vr. 11-22 ve nr. 5328/2, vr. 43b-57b; Laleli Blm., nr. 22/4, vr. 107-118; İbrâhim Efendi Blm., nr. 28/12, vr. 69-81.
-, *Risâle fî tahkîki ba'zı vücûhi'l-kırâ'âti fi's-Şâtübîyye*, Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Blm., nr. 4/2, vr. 87-9 ve nr. 5/5, vr. 360-399.
-, *Risâle fî vakf-i Hamza*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Blm., nr. 2/3, vr. 149-161.
-, *Tuhfetü't-talebe fî beyâni meddâti turuki't-Tayyibe*, Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 68/5, vr. 39-47.
- Yûsuf İmamzâde, Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe ilâ idâhi vücûhi b'adi âyâti'l-Kur'âniyye*, Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 71.

Yüksel, Ali Osman, “Büyük Kıraat Üstadı İbnü’l- Cezerî”, *Altınoluk Dergisi*, XVI (1987): s. 43-44.

....., “İbnü’l-Cezerî’nin Tayyibetü’n-Neşr’i ve Özellikleri”, *Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, (1995): s. 275-323.

....., “Meşhur Kıraat Âlimi: İbnü’l-Cezerî”, *Hz. Nuh’tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, İstanbul: 1999, s. 111-124.

....., *Ulûmu’l-Kur’ân Kaynaklarından Cezerî ve Tayyibesi*, İstanbul: Marmara Üniv. Yay., 1993.

Yüksel, Hasan, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma*, (doktora, 1990) Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yüksek, Muhammed İsa, *İstanbul Süleymâniye Kütüphanesindeki Arapça ve Osmanlıca Kıraat Yazmaları*, (yüksek lisans, 2009), İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zehebî, Ebû Abdilâh Şemsüddîn Muhammedez-Zehebî, *Ma’rifetü’l-kurrâi’l-kibâr ale’t-tabakati ve’l-emsâr*, b.y. y: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, (thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrahim), b.y.y: Dâr-u İhyâi’l-Kütübi’l-Arabî, 1957.

....., *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, Mısır: Hey’etü’l-Mısriyye el-Amme, 1974.

Zilfi, Madeline C., *Osmanlı Uleması*, (çev. Mehmet Faruk Özçınar), Ankara: Birleşik Yayınevi, 2008.

Zürkânî, Muhammed Abdülazim ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, b.y.y: Matbaatü İsa’l-Bâbi’l-Halebî ve Şürakâh, ts.

....., *Menâhilü’l-irfân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, Mısır: y.y., ts.

<http://www.nkfu.com/18-yuzyil-osmanli-islamlatlari/> 23.09.2016.

ÖZGEÇMİŞ

AHMET GÖKDEMİR

1981 yılında İstanbul'da doğdu. 2002 yılında Kartal Anadolu İmam-Hatip Lisesi'nden, 2006 yılında Marmara İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2011 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Ana Bilim Dalı'nda "Ayetler, Hadisler ve Siyer Kaynakları Işığında Hz. Peygamber-Ümmet İlişkisi" başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı. Bu süreçte Kıraat ilminde uzmanlaşarak Aşere-Takrib ve Tayyibe icazetlerini aldı. Halen Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Kur'an Okuma Esasları ve Kıraat İlmi Bilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır.